IOAN AUREL POP

INSTITUŢII MEDIEVALE ROMÂNEŞTI
Adunările cneziale şi nobiliare (boiereşti) din Transilvania în secolele XIV – XVI

INTRODUCERE

Lucrarea de faţă s-a conturat, prin câteva jaloane ale sale, în urmă cu circa un deceniu, când, începând, alături de doi colegi, cercetarea exhaustivă a izvoarelor privitoare la ţara Haţegului în secolul XV, am constatat cu plăcută surprindere numărul mare de instituţii româneşti medievale pe care, în ciuda suprapunerii modelului feudal apusean, le-a conservat statornic această regiune din sud-vestul Transilvaniei. Lecturile ulterioare, alături de parcurgerea treptată a peste două mii de documente edite şi inedite, referitoare la societatea românească în ansamblul său, ne-au redimensiouat imaginea iniţială destul de precară, ne-au lărgit orizontul de cunoaştere a lumii medievale la nivel global românesc şi chiar european, obligându-ne mereu la noi reflecţii şi analize. Dar a rămas statornică şi s-a întărit convingerea că societatea românească medievală din Transilvania, parte integrantă a societăţii româneşti unitare, şi-a făurit, perpetuat şi apărat o serie de instituţii proprii, în nume românesc, prin care, în ciuda vicisitudinilor, şi-a păstrat fiinţa etnică şi spiritualitatea, adică specificul ei românesc.

Am constatat că între aceste instituţii, una mai puţin studiată în comparaţie cu altele (cum ar fi voievodatul, biserica, stăpânirea cnezială etc.) a fost adunarea sau comunitatea cnezilor, reflectată documentar masiv pentru toată perioada secolelor XIV şi XV, în Transilvania, Banat, Crişana şi Maramureş. Pe măsura parcurgerii materialului, am înţeles că aceste adunări i-au cuprins, cu timpul, şi pe nobilii români de origine cnezială, că unele s-au transformat apoi în adunărielitare româneşti, formate exclusiv din această categorie de nobili, aşa cum, sub influenţa directă a realităţilor de la sud de Carpaţi (la a căror cristalizare politică a concurat şi Făgăraşul), adunările cnezilor din ţara Făgăraşului au devenit adunări boiereşti. Fără să gândim restrictiv tema, convinşi că nu se poate studia trunchiat o realitate organică, le-am încadrat firesc şi pe acestea în analiza noastră.

În vederea alcătuirii lucrării, pentru definirea cât mai corectă a

adunărilor cneziale şi nobiliare româneşti (care s-au manifestat la nivelul autonomiilor româneşti locale din Transilvania), am reluat, din această perspectivă, şi problematica adunărilor de stări ale Transilvaniei, a rolului românilor în cadru! lor. Pentru aceasta, am benei at mai ales de valoroasele cercetări ale lui Aurel Decei1 şi Gheorj I. Brătianu2, prin care s-a definit instituţia atât la nivel Europe cât şi în cadrele oferite de cele trei Ţări Române3.

În altă cuprindere, am socotit necesar să analizăm problema statului social-economie şi juridic al cnezilor români în veacurile XI\ XVT, deşi aceasta a fost o temă intens cercetată în cadrul istor grafiei româneşti, cu rezultate dintre cele mai diferite, a căror seriere şi reanalizare nu intra în mod direct, cu acest prilej, în aţi. ţi-a noastră. Aceasta, cu atât mai mult cu cât, recent, prin volumul treilea al monografiei Voievodatul Transilvaniei*, Ştefan Pascu realizat o asemenea analiză globală. Am făcut-o totuşi, parţial, (gândul tratării acestui statut şi din perspectiva instituţiilor feuda pe care le-au făurit şi promovat cnezii în cadrul societăţii medieva româneşti.

De asemenea, pentru înţelegerea cadrului istoric şi etnic în ea; au evoluat adunările cuezilor şi nobililor (sau boierilor) români, a: conturat specificul „ţărilor" româneşti, care au dat conţinutul em prioritar al ţării celei mari sau voievodatului Transilvaniei şi al r-giunilor româneşti ce gravitau spre el. Recentele monografii ale i toricului Radu Popa, privind „ţările" Maramureşului5 şi Haţegului deopotrivă pentru valoarea lor ştiinţifică şi metodologică, ne-au fos! în acest sens, de un real folos. Pe de altă parte, am integrat! spiritul sintezei, o serie de contribuţii speciale referitoare la Banatt: românesc medieval7, la Maramureş8, Zarand9, Bihor10, Făgăraş11, Hu nedoara – Deva12, Dobra1", Haţeg14 etc.

Pe aceste temeiuri, s-a putut circumscrie în detaliu analiza adunărilor româneşti propriu-zise din districtele Haţeg, Hunedoara, Deva, Dobra, Căpâlna, din „provincia" Beiuş, din Bereg, din „ţara" şi apoi comitatul Maramureşului, din districtele bănăţene (incluse, în parte, în Banatul Severinului), din Făgăraş. Pentru rosturile generale ale instituţiilor administrativ-politice şi juridice româneşti în evul mediu, am avut ca îndrumar sintezele de istoria României şi volumul întâi al tratatului de Istoria dreptului românesc1". Aspectele particulare ale instituţiilor care ne-au stat în atenţie nu au fost studiate în istoriografia noastră în mod direct, cu excepţia unei contribuţii mai

vechi axate pe elemente de istoria dreptului (şi edificatoare mai ales pentru Făgăraş18) şi a unor cercetări referitoare la adunările din Be-ius17, Haţeg18 şi, foarte recent, din Banat 19.

Desigur, într-o serie de lucrări generale sau speciale, dedicate altor teme, s-au făcut interesante şi pertinente referiri la problematica adunărilor româneşti (referiri orientate, cu precădere, spre caracterul lor de scaune de judecată); şi pe acestea le-am evidenţiat, ori de câte ori a fost cazul, pe parcursul cercetării noastre.

Cea mai mare parte a lucrării de faţă a fost extrasă din documentele de epocă (edite şi inedite), redactate în limba latină, culese din arhive sau din colecţii tipărite. În afara colecţiei naţionale – Documenta Romaniae Historica, foarte utilă, dar care. În cazul Transilvaniei, abia a depăşit cronologic, ca apariţie, jumătatea secolului XIV, de primă importanţă rămân încă vechile volume ale colecţiei Hurmuzaki, cu toate micile inadvertenţe ale textului latin şi cu unele inexactităţi ale rezumatelor româneşti. Am folosit copios aceste documente, care, în urma traducerii, destul de anevoioase, adesea, a textelor latine (utilizate de cei mai mulţi autori numai în parte şi cu ajutorul rezumatelor date în româneşte) şi în urma interpretării lor, au oferit date cu totul noi, surprinzătoare pentru destinul acestor adunări cneziale şi nobiliare româneşti.

Evident, cercetând istoriografia problemei cnezilor români şi instituţiilor lor, am întâlnit şi opinii, concluzii şi ipoteze contrar adevărului istoric sau despre care credem că nu sunt în deplină concordanţă cu realitatea medievală a secolelor XIV – XVI. Unele din aceste aserţiuni se găsesc în lucrări mai vechi, altele în scrier recente, iar existenţa sau apariţia lor se datorează fie unei doeu mentaţii lacunare, fie unor clişee perpetuate istoriografie şi preluatt fie, ceea ce este mai grav, unor opinii preconcepute, tendenţioase despre trecutul românilor. Pe acestea din urmă, exprimate mai ales de străini, nu le-am urmărit în mod special, cu excepţia unora legate direct de terna noastră şi cu un pretins grad de ştiinţificitate, Nu am făcut-o deoarece, pe asemenea coordonate, se pot scrie lucrări de sine stătătoare, cum a făcut-o cu multă pricepere şi acribie (pentru perioada şi aria geografică de care suntem interesaţi), lăsând un adevărat model al genului, în urmă cu mai bine de 40 de an: „istoricul Ioan Mogaa?. De altfel, lucrarea de faţă nu are caracter polemic. Pa şi-a propus tratarea monografică şi, pe cât posibil, exhaustivă a unor instituţii româneşti

din Transilvania. De aceea, în căzu! celorlalte opinii deformate, pe care le-am considerat în discordanţă cu realitatea, exprimate de-a lungul vremii în istoriografia noastră, am procedat la o „corectare" tacită a lor, în acord cu mărturiile documentare. Am marcat mai direct acest lucru cel mai adesea în notele de la subsol.

Dar independent de acest fapt, secundar ca importanţă, pentru a convinge, am lăsat documentele să exprime adevărul, de cele mai multe ori în limbajul de epocă al latinei medievale. Am făcut-o convinşi de importanţa filologiei pentru istorie şi am privit-o ca o pledoarie indirectă pentru studiul acestei limbi care a dat mult timp expresie valorilor culturii universale şi din care s-a născut, în această enclavă răsăriteană a latinităţii, limba noastră românească

Ani făcut-o, în sfârşit, dar nu în ultimul rând, minaţi de dorinţa de cunoaştere şi adevăr a istoricului, insuflată nouă cu pasiune şi onestitate, cu multă ştiinţă şi cu o căldură umană deosebită de către spiritul universitar şi cel academic al dascălilor noştri – magiştri preţuiţi ai Universităţii naţionale a Daciei Superioare – cărora le exprimăm din nou întreaga gratitudine.

C A I I I O L L L I

ROM ÎMI DIN TRANSILVANIA ŞI ADUNĂRILE DE STĂRI

Structura de clasă a societăţii medievale occidentale, evidentă pentru oricare din cercetările moderne şi contemporane şi pusă în lumină pentru prima oară de marii istorici francezi ai Restauraţiei, a fost dublată în epocă de o alta, paralelă, complementară şi, parţial, suprapusă acesteia, anume structura pe stări sau ordine: belatores sau cavalerii, cei care luptă, apărând întreaga societate (aici se încadrează nobilimea laică), oratores sau oamenii bisericii, cei care se roagă pentru mântuirea tuturor (aici intrau nobilimea eclesiastică, dar şi călugării, preoţii de rând etc.) şi laboratores sau oamenii de rând, cei care lucrează pentru întreţinerea lor şi a celorlalte două ordine (aici intră marea masă a ţăranilor) 1. Societatea acelor secole ale evului mediu a conştientizat în mare parte această a doua structură, care a fost receptată la nivelul mentalului colectiv şi pe care au reflectat-o marile creaţii ale spiritului din acel timp. Asemenea împărţire a membrilor societăţii, fără să dobândească aceeaşi claritate ca-n lumea occidentală, se regăseşte în linii mari şi în centrul şi sud-estul Europei medievale. Societatea feudală, caracterizată nu prin noţiunea de

drepturi, ei prin existenţa sau absenţa privilegiilor, a favorizat evident primele două ordine, neproductive, dar st aţine asupra mijloacelor productive, cu precădere asupra celui mai important dintre ele – pământul2. De pe o asemenea poziţie privilegiată, făurind structurile statale în propriul folos, nobilimea laică şi clerul au perpetuat structura corporativă a societăţii şi au acaparat principalele pârghii ale puterii. Între aceste pârghii politice, un rol esenţial în societate l-au avut adunările reprezentative sau, mai corect, adunările de stări.

Secolul XIII a văzut formându-se aproape peste tot în Europa (în afară de Spania, de exemplu, unde erau mai vechi), instituţii.

1. J. Le Goff, Pentru un alt ev mediu, p. 135 – 149.

2 Vezi, pentru structurile feudalo-vasalice occidentale, F. I… Ganshof, Feudalism» passiin.

caracteristice regimului oarl ffagr-\rtatum-(la stă" 3— dă a fi" milă" l fe «daleţeastă concepţie, esenţialmente indiviscrie pe sacră

— Aur a nobilimii maehiari J rmaiialişti, s-a transformat cu timpul, permiţând categoriilor de drept asemănătoare. În 1281 2 fi}222 se e §ruPezesăalirme solidaritatea, să-şi manifeste comunitatea wc» pilor i thil ftorms interese şi aspiraţii.

B rud despre geneza adunărilor d tăi t uterile o nscrie domu că puterea lor şi indica normele de reitare". Caracterul esenţial al „ţării" nu este dat de existenţa i lor teritorial ci de comuitat tăit dă d

— Al „mântului". Comunitatea locală este o cor îi iar (consududo terme, lex terrae). Seniorul ce n

echidar mă

Iagna Chart o Nicoke f ci mai vechidar mai Ch aparţinând «ioi-f-aeteru sfauf TasEŞI!? în? P°tri-Privile Silo „te, „? l. IWastră. susi iţare. Ţ „ţării nu este dat de existenţa senior teritorial, ci de comunitatea care trăieşte după „dreptul tii" Coitata Inlă rf l constituirea acestor curţi de

1222, document în feS" d. Ţ «gele André

lenţă – tâSX & fe… de

— o-i, \. 1. y". u Luiuiiia şi puteau arte îşi în ea soluţionarea litigiilor. Chiar şi la originea acestei instituţii i-7 rle7. e nu pare trariiria a l-rri-i /i… M:! j, iv –, igleze, pe care tradiţia a legat-o invariabil de perceperea dărilor, a mai întâi sfatul (adică justiţia sau judecata), extins apoi la ches-mii administrative şi politice.

Cutuma se mărgineşte la o regiune geografică anumită, de mai

îică sau mai mare întindere, care constituie „ţara". Asupra acestor „ari" de cutume diverse, principele exercită, de-a lungul anilor, acţiune de nivelare şi de unificare juridică. Dar este incontestabil ierarhie de

SWilor7 o7 Tcoy; a Şipurilor covra-eWii-SE°P procesă SV ritrfgedl feudul-SHU în Jf1C COmPortând dubla «J™ de te Precise des Pre activitatea „parlamentelor" în evul

— Y. <pe care va deveni o cauza r, ™".

O cauză propăşsim's Ibidem, p. 23 – 24.

— 12.

ale, t „m-aBr-fr, t? lrtnla Tea P° „ţări" a Friniţei f chiar II Provinciilor

„! e «tari particulare!", L " W „" h ranCC P" 31 – 46 – Prezenta unor adunări

C «Auto p. 193 2 („, °adrul; lut «"» „«„i" provinciale a fost surprinsă de S. Vilfan.

«C veac. XIII, vol. II, p. 369, nr. 403; Doc. Val., p. 32 – 35/

1!

pălâdfnTMI

S" cele H" 6 «ti riiinor* –,» * urinau sau o – ut!) Pl (aies-preo… n;,.

g lui Ştefan strânsu ţara la Dreptate", arătând mai pte că această „ţară" era alcătuită din „boierii ţării mari şi mici şi altă curte măruntă, dimpreună cu mitropolitul Theoctistu şi cu mulţi călugări" 12, adică din feudali laici, clerici şi curteni (tot mici boieri cu rosturi militare). Este deci vorba aici despre adunarea ţării, adică despre „ţara legală" Ia capătlvaţii, ne asociem iarăşi unei dis ţ pertirente făcute de Gh. I. Brătianu: dacă nu se pune la originea îndepărtată a adunărilor evului mediu decât dualitatea raporturilor personale ce caracterizează legătura feudo-vasalică este i ţi-l să se caute mai departe; dacă însă i lui cutumia astea dreptu or a căror misiune este de a-l aplica p colaborarea lor şi prin întemeierea pe vechi uzanţe (datini), atunci, probabil, că originile se pierd dincolo de regimul feudal. Este un substrat mai vechi de tradiţii care, peste instituţiile feudalităţii şi chiar stimulat câteodată de ele, îşi prelungeşte infiţ! tura corporativă a societăţi l!

L d. rePta e. paralelismu! ni".

vorba aici despre adun spre „ţara legală".

I/a capătul acestor câteva observaţii, ne asociem iarăşi incţii

pertirente făcute de Gh. I. Brătianu: da A mea îndepărtată a dări corporativă a's ale lumii greco-romane de câtca cietăţii n; d ev a ce Uâgffe ¥ KS

unui greco-romane şi-au! de câteva secole, atunci când le lor lumii invadate d bb un ale Instituţiile social-politic întrerupt funcţionarea concretă vreme legile Romei n-au mai din i i ţ social şu întrerupt funcţionarea concret câteva secole, atunci când legile Romei n-au mai dictat i lor lumii invadate de barbari, dar influenţa acestor instituţii s-citat în mod tacit, pentru a reveni cu o forţă irezistibilă ia în mileniului al II-lea13.

Această d ţ cestor instituţii s-a exer forţă irezistibilă la începutul lege, dreptate, jude» Sunt de origine latină (greco-latină).

4 rmz; TOITdH bogat $ stat prav" a sunt SLavi

cei

TH bogat $ stat prav" a sunt SLavi – EE* S» Ta" k fi ca lui>» rli; «e Ki; de-ale " X, tvd05.

Ia

şi în Ţanle Romane, ca importante instituţii ale statului feudai» Cum s-a văzut, ele reuneau „ţara" legală adică grupurile privilegiate" şi trebuie să le căutam originile îndepărtate tocmai în orgărel formaţiunilor politice statale incipiente româneşti din secolele I™ XIII. Ele nu au funcţionat în forme şi formale clasice decât mai th-ziu în societatea românească, dar considerăm că experienţa pontico statala a romanilor din perioada fărâmiţării politice f X S a avut un rol important în acest sens. În Transilvania! dei-SS fireasca, în acord cu ritmul şi conţinutul tvr, uez\oitarea parte a Europei, a societăţii român-Sitst ser-"-"1 această «mie triburilor maghiare (circa 900 – 1.000) şi de

m, şi aauriariie se stări. Ele nu au funcţionat niciodată, de facto, la nivelul întregului regat, deoarece Ungaria medievală era formată din mai multe „ţări", alipite prin cucerire şi locuite de popoare (sau părţi ale unor popoare) diferite. La originea reunirilor reprezentanţilor stărilor din Ungaria s-a considerat că stă Bula de Aur a regelui Andrei al II-lea din 1222, confirmată apoi, cu unele modificări, de către Ludovic I în 13511B. Dar numai după stingerea dinastiei de Anjou pe linie masculină şi după tulburările care au sfâşiat iarăşi regatul, obiceiul de a convoca regulat adunările şi de a face loc mai considerabil în conducere stărilor (ordinelor) s-a încetăţenit17.

Ordinele se reduceau în realitate la două – clerul şi nobilimea. Oraşele, de formaţie recentă şi populate în mare parte cu străini colonizaţi, nu vor fi reprezentate decât destul de târziu în adunări şi nu vor avea decât un rol destul de restrâns. O distincţie tinde să se stabilească în sânul ordinului nobiliar între magnaţi sau marii seniori feudali (inclusiv prelaţii) şi mica nobilime a comitatelor, diferenţă care va duce în final la împărţirea în două „table" sau camere distincte, care opuneau, nu ca-n Anglia, Uorzii – Comunelor, ci camera înaltă a magnaţilor – camerei inferioare a micii no-bikmi18. În acest timp, Transilvania, ca şi Croaţia, fac excepţie de la această organizare. Faptul se datorează unei evoluţii istorice şi unei structuri etnice diferite de ale Ungariei propriu-zise. Cucerită de la

15 Gh. I. Brătianu, Sfatul domnesc, passim.

„Şt. Pascu, Voievodatul III, p. 43 – 44; M. Holbau, Din cronica relaţiilor, p.

248 – 249.

17 Gh. I. Brătianu, Les assemblees, p. 12.

18 Ibidem. Vezi Şt. Pascu, Voievodatul, III, p. 40 – 52 (despre „stări" şi „ordine").

m autohtoni în mai multe vama n-a n «+ " + r; –.

pe parcursul aceste e din

…numiaja a po, cu x-uimeie sa Je depresiuni intramontane şi & u6

Iiv – auevărate „ţări" rămase româneşti, regii unguri au:

buit să recurgă la aşezarea şi colonizarea unor populaţii străine. Nici Ungaria propriu-zisă nu a fost ferită de asemenea mozaicare etnică (să luăm numai grupul de cumani, de neam tiire, ajunşi în centrul regatului înainte de marea invazie tătaro – mongolă), dorită, până la un punct, de fondatorul însuşi al regatului, Ştefan I, căruia i se atribuie afirmaţia că regatul de o singură limbă este slab şi vulnerabil. De aceea, cumanii vor pătrunde, un timp, ca grup distinct, între stări, deosebindu-se de delegaţii nobilimii maghiare din adunări 19. Dar în vreme ce în Ungaria, această componentă etnică a stărilor se va atenua şi va dispare curând în urma asimilării grupurilor alogene, în Transilvania, ţară de cucerire şi de colonizare recentă, cu un fond etnic românesc preponderent, această particularitate se va accentua. Pe un asemenea fond, care făcea din Transilvania o ţară românească, legată strâns de celelalte două ţări româneşti, s-a afirmat puternic autonomia

voievodatului (şi a ţinuturilor româneşti vecine) în raport cu Ungaria. O marcă a acestei autonomii, la nivel instituţional, vor fi adunările generale ale ţării, distincte de ale Ungariei şi câteodată opuse lor20. De altfel, chiar prima atestare documentară a „adunării obşteşti a nobilimii ţării Transilvaniei" (congregaţio generahs nobilium regni Transilvani) datează din 1288, când voievodul Roland Borşa, în anii de criză ai sfârşitului domniei lui Ladislau al IV-lea Cumanul, afirma manifest calitatea de regnutn (ţară autonomă) a Transilvaniei21. Din acest punct de vedere, adunările ţării – convocate şi prezidate, de obicei, de către voievod sau vicevoievod – exprimau tendinţa de conservare a organizării originare, cândva suverane, a voievodatului transilvănean, aşa cum se va fi structurat această organizare înainte de cucerirea maghiară şi cum se va afirma ea, neîngrădită şi netiitelată, în ţările româneşti extracarpatice.] \Tu există o ritmicitate anumită a acestor întruniri, decât din deceniul al treilea al secolului XIV, când încep să fie convocate anual sau bianual22. Aceste adunări obşteşti erau, în acea vreme, concomitent, foruri de judecată şi, în prezenţa suveranului, organe legislative rezolvau pricinile dintre membrii clasei feudale sau, mai rar, dintre alte categorii de oameni liberi, reglementau raporturi economice v «J.: %5

, „, pildă, între nobilime şi biserică), luau măsuri pentru înăbuşirea zbucnirilor violente ale ţărănimii, votau subsidii, hotărau chemarea la oaste a populaţiei, acordau anumite prerogative nobilimii, în vederea menţinerii ordinii feudale din ţară etc. Aceste atribuţii şi ompetenţe ale congregaţiilor îşi au temeiul în situaţia Transilvaniei le voievodat autonom, considerat de iure parte a regatului maghiar, dar şi în componenţa lor, care suferă transformări pe parcursul secolului XIV, fără să se ajungă însă la schimbări esenţiale de statut. De regulă, membrii marcanţi ai adunărilor erau nobilii din comitate (convocaţi de voievod sau vicevoievod), la care se adăugau reprezentanţii păturilor suprapuse ale secuilor şi saşilor din scaune (chemaţi, în numele regelui, de către voievod). În anumite situaţii, în funcţie de problemele dezbătute şi de interesele privilegiaţilor, se pomeneşte, în ultimul rând, şi participarea „oamenilor de orice stare sau treaptă", nenobili, dar liberi şi înzestraţi cu o oarecare proprietate funciară. Aceste participări, de altfel, sporadice şi fără rol decisiv, nu atenuează cu nimic aspectul feudal al congregaţiilor, nici poziţia preeminentă a privilegiaţilor în cadrul lor. Pe de altă parte, formula, aşa cum apare, de

exemplu, într-un document emis de Andrei, voievodul Transilvaniei, la 13 noiembrie 1356 (în nostra congregatione generali universitatis nobilium ci cuiusvis status et conditionis hominibus partis Transilvane) 23, pare să se refere tocmai la fruntaşii secuilor şi saşilor, atunci când ei nu sunt numiţi direct, dar nici nu sunt identificaţi cu nobilii.

Se pune întrebarea firească, legată de poziţia românilor în raport cu aceste adunări din secolele XIII – XIV. Mărturiile converg în a susţine că românii s-au aflat în dublă ipostază faţă de congregaţii! aceea de membri cu drept de a lua hotărâri (reprezentare în nume etnic) şi aceea de împricinaţi, care solicitau împărţirea dreptăţii (participare individuală). Din acest punct de vedere, românii transilvăneni aveau, în linii mari, un statut asemănător cu celelalte grupuri etnice ale voievodatului, deoarece şi ei puteau, deopotrivă, prin reprezentanţii lor, să participe, rar, când era cazul, la alcătuirea unor reglementări, să împartă sau să ceară dreptatea. Cu alte cuvinte, în secolele XIII – XIV, românii aveau încă rol politic, erau recunoscuţi ca factor „constituţional" (adică legal admişi şi „recepţi", prin acte oficiale scrise) la nivel central. Dovezile nu sunt foarte numeroase, dar există totuşi. Astfel, la 1288 (anul congregaţiei lui ojţnd Borşa), arhiepiscopul de Strigoniu, Dodomerius, se adre-jinh Ziunor locuitori ai Transilvaniei cu aceste cuvinte: „şi tuturor noDuilor maghiari, saşilor, secuilor şi românilor din comitatele tran-anene Sibiu şi Bârsa..." (universisque nobilibus Ungarorum.

„DRH, C, xr, p. 44 – 45, ar. 46.

Saxonibus, Svculis et Volachis de Cybiniensis et Burcia comiiahbu Transilvanis), cerându-le, între altele, ajutor militar-4. Deaseuita-g la congregaţia generală a Transilvaniei din martie 1291, regele Anchi al III-lea, ultimul arpadian, se întâlneşte cum universis nobihbne Saxonibus, Svculis et Olachis". S-a exprimat, tendenţios, opinia VI această adunare se raportează la reglementarea unui litigiu piva; (în urma cererii magistrului Ugrinus, care revendica posesiunile Făgăraş şi Sâmbăta, smulse de la el, cum spunea, într-o perioadă anterioară), că nu era o congregaţie cu caracter politic, ci un scaun de judecată pentru rezolvarea unor afaceri individuale". Textul arţ însă referiri care nu comportă nicio îndoială, în sensul că adunare; s-a întrunit pentru „îndreptarea stării" locuitorilor (pro reformaţiont status corundem), ceea ce presupune, în chip necesar un examen al

diferitelor privilegii şi, poate, confirmarea lor de către rege. Bula de Aur din 1222 are ea însăşi o formulare asemănătoare: ad statum reg-ni noştri reformândum. Dacă formula din 1291 este mai puţin generală (lipseşte regnuni), nu trebuie scăpat din vedere că acum este vorba despre o adunare a Transilvaniei (chiar dacă era prezidată de rege), nu a stărilor regatului, că regele nu putea numi regnum o parte a regatului, parte care şi aşa manifesta tendinţe centrifuge, pe care puterea centrală voia să le contracareze. Problema lui Ugrinus a fost dezbătută întâmplător, fiindcă se ivise ocazia, aşa cum precizează şi textul (surgendo în insa congrationc nostru) 21. De altfel, chiar dacă n-ar fi aşa, în această perioadă în Europa, cum s-a văzut, adunările de stări sau „parlamentele" se ocupau şi de petiţii sau chestiuni private, poate în mai mare măsură decât de a legifera în interes public. Dar aspectul politic al adunării de la Alba Iulia din 1291 este subliniat prin iniţiativa regală de convocare şi prin reforma politico-ad-ministrativă pe care o conţine implicit. Reunirea acestei adunări este de mare interes, deoarece, după formula politico-socială şi etică a stărilor ce se prefigurau în epocă (şi care în Transilvania, tocmai datorită componentei etnice, se vor numi nationes), din ea făceau parte şi românii, alături de nobilii maghiari, de saşi şi de secui. Deci românii erau priviţi ca alcătuind şi ei o comunitate sau „universitate", în acord cu rânduiala corporativă din epocă. Trebuie să presupunem că, la fel ca şi celelalte stări privilegiate (care apar aici pentru prima oară documentar, cu ocazia întrunirii unei adunări), ei nu au putut trimite în adunare decât pe membrii unei categorii sociale superioare din sânul lor, asimilată nobilimii28. De altfel, cate

DIR, e, veac XI-XIII, vol. II, p. 369, nr. 403; A. Decci, Contiibution.

15 A. De cei, op. cit., p. 217, Gh. I. Brătianu, I.ts assemblees, p. 16. — Doc. Va!, p. 32 – 35.

„Gh. I. Brătianu, Les assemblees, p. 16.

„Ibidem, p. 17.

oria nobililor sau a celor asimilaţi nobilimii mici era destul de numeroasă în fiecare grup etnic, luat separat, pentru a le permite să-şi trimită în adunări un număr suficient de reprezentanţi. De pildă, la o dispună privind stăpânirea unei moşii din părţile vestice, dispută. În care era implicat şi voievodul fonia al Transilvaniei în 1342 (am ales o dată cuprinsă între 1291 şi 1355, adică între cele două pomeniri ale românilor în adunări), au fost aduşi ca martori aproape trei mii de

unguri, cumani şi români, nobili şi nenobili, din care mai mult de trei sute erau nobili (peste 10%) 29. Cu siguranţă că între cei circa trei sute de nobili figurau şi fruntaşii românilor. Evident, şi saşii delegaţi în adunări erau oameni de vază, cu stare, deţinând moşii şi purtându-se după obiceiul nobililor (predici tenentes et more nobilimii se gerentes), lucru valabil şi pentru conducătorii secuilor30. De aceea, trebuie să presupunem că la o adunare a stărilor, românii nu şi-au putut delega decât pe cnezi şi voievozi (care erau tot cuezi la origine), poate unii din ei înnobilaţi, dar oricum asimilaţi cu nobilii, fiindcă, sub aspect social-economic, ei alcătuiau deja o feudalitate, în general, aceste distincţii etnice pe temei social – politic în Transilvania, cu excepţia românilor, aveau şi un fundament teritorial, în sensul că nobilii maghiari trăiau în comitate, iar saşii şi secuii în scaunele lor, precis delimitate geografie. În ciuda unor opinii contrare, fără argumentare ştiinţifică31, se ştie cert că românii, singurii autohtoni şi majoritari în Transilvania, sunt, de aceea, tot singurii răspândiţi dintru început pe întreg teritoriul ţării (inclusiv în Banat, Crişana şi Maramureş). Din acest punct de vedere, ei nu au conferit caracter etnic românesc unei provincii anume, ci întregii. Transilvanii care apare ca o ţară românească. Este drept că ulterior, în evul mediu, prin intervenţia factorului politic, componenţa etnică, a unor regiuni din Transilvania s-a modificat în defavoarea românilor, mai ales la nivelelitar, dar nu în asemenea măsură încât să-i excludă complet, dintr-o anume regiune, pe români. În urma acestei intervenţii de sus, s-au conturat cu vremea şi autonomii româneşti – în Făgăraş, Hunedoara – Deva – Haţtg, Maramureş, Xă-săud, Chioar etc, ca să ne limităm numai la voievodatul Transilvaniei – niciodată însă acordate sau create de oficialitate, ci recunoscute, pe baza vechiului statut de libertate, pentru a cărui conservare au luptat românii înşişi. De altfel, tocmai mărturii de epocă, din veacurile IX – XIII – XIV, indică prezenţa românilor pe întreg teritoriul Transilvaniei32. De aceea, trebuie să presupunem că şi fruntaşii românilor aflaţi în adunarea de la 1291 îi reprezentau pe cona

„DIR, e, veac XIV, vol. IV. p. 91 – 94, tir. 89. Gh. I. Brătianu, Les assemblees, p. 18. Vezi, de exemplu, ilalyusz Îi., A. Kozepkori, passini. N. Drăganu, Românii, passim; Şt. Pascu, Voievodatul, vol. I – IV, passim.

2 Instituţii medievale româneştialii lor din toată Transilvania (de altfel, pe cei din zona Sibiului în ţara Bârsei, deci din regiuni de

colonizare săsească, i-am văzut eraţi Ja 1288).

a 1355. În adunarea generală de la Turda, iarăşi se întrunesc

prelaţii, baronii, nobilii, secuii, saşii, românii şi ceilalţi oameni.

— Ice stare şi treaptă, aşezaţi şi aflaţi în amintitele părţi ale Tranliei" (universis prelotis, baronibus, nobilibus, Syculis, Saxoni-Olachys ceterisque cmusvis status et conditionis hominibus în dicirtibus Transilvanis constituţis et existenţibus) 33. În chip firesc.

1 seamă de excluderea ulterioară a românilor dintre stări, dinctorii politici ai ţării şi considerând că prezenţa lor în unele adupoate în cele mai multe) din secolele XIII şi XIV n-a fost aceia, s-a încercat explicarea împrejurărilor şi raţiunilor pentru

au fost pe cale de a forma, după modelul consacrat, o comunirivilegiată sau parte alcătuitoare de stat, în nume etnic. S-a

3 relaţie între această prezenţă a românilor în congregaţii şi iile militare care îi priveau ca grup etnic, cu ocazia campaniilor arpadieni. Organizarea însăşi a stărilor era fondată pe prineudal al ajutorului şi sfatului (auxilium et consilium): acolo! contingent armat îl urmează pe suzeran în expediţia sa sau

Ja apărarea domeniului său (al suzeranului sau seniorului), asemenea, loc pentru vasal şi în „consiliu", însărcinat să adze teritoriul şi să facă dreptate34. Or românii, menţionaţi l numele lor etnic, au fost prezenţi în armatele ungare din

CUI în cea mai mare parte a bătăliilor de la graniţe: în 1210.

comitelui de Sibiu, alături de saşi, secui şi pecenegi (pome

cul doi, după saşi); în 1241, rezistând tătarilor, sau înainte e, pregătindu-se alături de secui, să apere frontierele orienândionale ale Transilvaniei; în 1260, în bătălia de la Kreus

purtată de Bela al IV-lea contra lui Ottokar al II-lea, ai în vara lui 1291, printre oştenii care treceau frontiera Austriva ducelui Albert de Habsburg. S-ar putea ca adunarea e (291 să fi avut între obiectivele sale şi pe acela de a efecarea contingentelor în vederea campaniei din vară35.

le excludere a românilor din congregaţii se va fi conturat im, din finalul veacului XIII, dacă ţinem seamă de faptul

91 ei nu mai sunt pomeniţi în asemenea foruri până Ja 1355.

cumentele sunt mai rare, iar cele păstrate sunt aleatorii! poate să mai fi fost adunări în acest interval care să-i i pe români. Dar dacă românii au fost ţinuţi o vreme dectorii politici ai ţării, atunci trebuie

făcută o legătură în

— X, p. 325, nr. 312. Brătianu, Les assemblees, p. 22 – 23.

tre' această îndepărtare de după 1291 şi ceea ce tradiţia istorică-/şi nu numai ea) a numit „descălecatul" de la 12903 li. Este firesc ca românii transilvăneni să fi fost suspectaţi de infidelitate faţă de rege şi voievodul Transilvaniei, în momentul în care unii din ei, conduşi de un voievod al lor din ţara Făgăraşului, s-au răzvrătit şi au trecut apoi la sud de Carpaţi, impulsionând procesul de agregare statală, românească de acolo.

Răzvrătirea românilor din Făgăraş a fost urmată de altele, între care una de răsunet şi cu importante urmări a fost cea a unei părţi a cnezilor maramureşeni, conduşi de voievodul lor, Bogdan din Cuhea37. Pornită prin 1342 – 1343, revolta, care urmărea păstrarea rânduielilor tradiţionale româneşti, a stăpânirilor cneziale şi a voievodatului (pe care regalitatea îl voia înlocuit cu comitatul), era în plină desfăşurare prin 1355, când, în numele regelui, voievodul Transilvaniei îi chemase iarăşi pe fruntaşii românilor la o adunare. Pe bună dreptate, g-a presupus că feudalii români vor fi fost convocaţi la 1355 (dacă acest lucru nu mai era unul obişnuit şi curent) tocmai spre a-i reţine mai bine la fidelitatea faţă de coroană, spre a-i atrage la colaborare şi a-i împiedica la solidarizarea cu maramureşenii38. Formulele care arată componenţa adunărilor din 1356 şi 1357 nu-i mai pomenesc distinct pe români, dar nici nu exclud prezenţa lor acolo.

În intervalul 1359 – 1366 s-au produs însă la sud şi la răsărit de Carpaţi anumite evenimente concertate, care au modificat radical atitudinea regalităţii ungare faţă de românii din Transilvania. În 1359, Xicolae Alexandru începe răzvrătirea împotriva pretenţiilor ungare de suzeranitate, creând mitropolia Ţării Româneşti şi intitulându-se samodârjeţ, semn că socotea puterea domnească derivată nu de la vreun suveran pământean, ci direct de la Dumnezeu. ISra o contestare clară a dreptului lui Ludovic 1 de autoritate superioară-asupra Ţării Româneşti39. Un document din 1360 aminteşte răscoala Moldovei, începută în anul precedent: este răsplătit de rege Dragoş, fiul lui Giula, (cu rudele sale) din Maramureş pentru meritul de a fi contribuit la restaurarea a ceea ce Ludovic I numea „ţara noastră moldoveana" 40. Este cea dintâi pulsaţie politică simultană a celor două ţări româneşti de la sud şi est de Carpaţi, prilejuită de rezistenţa lor comună faţă de

stăpânirea angevină41. Deşi înăbuşită în 1359, revolta Moldovei va triumfa peste cinci ani, când feudalitatea locală i-a izgonit pe urmaşii lui Dragoş din Bedeu, instaurând la con

38 Idem, Tradiţia, p. 87 – 115; Şt. Pascu, Voievodatul, I. p.

37 R. Popa, Ţara Maramureşului, p. 240 – 247.

38 Gh. I. Brătiami, Les assemble es, p. 24.

38 Ş. Papacostea, Triumful, p. 178.

„> DRII, D, l, p. 75 – 78, nr. 41.

41 Ş. Papacostea, Ţările Române, I, p. 7.

179 – 185.

Îi".

<încerca ţârii

OTM

J, egă

P20 – 21.

IPIPI – işil car Pn. Îng: „melnică şi P-rte, realizând o „PW..."

d a-ut mai mult t f >el urmărit acH „sud

lumea (pt care, rea cnezimii româneşti a se sub Arpadieni /îşi două condiţii: deferea act u la confesiunea catolică. Prin mai constituie o fo'

ŞSS – fu

nici acestea, rege roscă, îni Pe poan astea

aiioare ia la. – o. ugaim/, între aceşti casa-i vedem pe maghiari, pe saşi, pe secui şi pe aceia amâni înnobilaţi şi convertiţi. lată-i deci pe ortodocşi, 1 românilor, alcătuind cel puţin două treimi din Transpre a îi realişti, ar trebui să-i socotim la mai mult i din populaţie), în viziunea unui autor care avea tot şagereze proporţia catolicilor. Coroborarea cu datele istrul de dijme papale dintre anii 1332 – 1337 concinef-s aceleaşi concluzii51, măsurile n «– 1 P. 34 msebit de important pentru soarta viitoare a românilor transilvăneni, anume au favorizat excluderea românilor dintre stări şi ulterior scoaterea în afara ordinii stabilite a confesiunii lor ortodoxe. Prin aceasta s-a îndepărtat, pentru o vreme, pericolul ca Transilvania să devină şi politic românească şi să urmeze pilda de independenţă 3. celorlalte două ţări româneşti. De acum românii nu mai sunt pomeniţi în congregaţii (s-a bănuit că au mai participat la adunarea din 13955), iar după fraterna unio din 1437 este vizibil că ei nu mai sunt factor constituţional sau parte alcătuitoare de stat, adică stare recunoscută. Dar dacă oficialitatea

Transilvaniei nu mai recunoaşte rolul politic al românilor la nivel central, aceasta nu înseamnă şi dispariţia rosturilor politice locale şi ale celor militare româneşti. Politica de centralizare a regilor maghiari, alături de impactul cu lumea otomană care înainta pe cale războinică dinspre sud au dus în continuare la afirmarea românilor transilvăneni şi mai ales a nobilimii lor. În 1412, regele Sigismund de Luxemburg, amintind libertăţile recunoscute de autorităţi stărilor transilvane, nu le uită nici pe cele ale cbhabitantium Valachorum et aliorum scismaticorum33. În ordinul de luptă al armatei aceluiaşi suveran, din 1430, mai figurează încă pentru Transilvania Saxones, Siculi, nobiles, Valachi parţiuni Transylvanamm cum potenţia5 i. Tot feudalii români trebuie să fie aceia pomeniţi sub numele de Valachi transilvani în ordinul de luptă din 1479 al armatei regelui Matia Corvinul, după mărturia unui izvor italian55. Marea afirmare românească, sub forma blocului militar antiotoman al celor trei Ţări Române, produsă în vremea voievodului, guvernatorului şi căpitanului general Iancu de Hunedoara (1441 – 1456), român din părţile Haţegului şi Hunedoarei58, nu va rămâne fără urmări pentru feudalitatea românească a Transilvaniei, în urma serviciilor militare prestate sub comanda marelui strateg şi om politic, cnezii români, nu numai că-şi vor păstra cnezatele, obţinând documente de confirmare a stăpânirilor lor, dar vor obţine şi recunoaşterea feudalităţii lor sub forma titlului de nobil57. Este important că această recunoaştere n-a însemnat în epocă renunţarea la etnie, în sensul că ei ţin să fie numiţi în acte oficiale şi sunt numiţi nobiles valachi, elaborându-se chiar un formular special de cancelarie (stiliouar) pentru stăpânirile lor58. Aceasta demonstrează faptul că, pe la jumătatea secolului XV, deşi încadraţi în acea naţionumită nobilitas, feudalii români s-au detaşat în nume etnic şi au în

62 A. De cei, Contribution, p. 229.

— Hurm, 1/2, p. 491, nr. 404.

„Jbidem, p. 567 – 568, nr. 474.

„M. Berza, Der Kreuzzug, p. 70 – 72 (vezi nota 1 la p. 71).

68 C. Mureşan, Iancu de Hunedoara, p. 36 – 44.

„Şt. Pascu, Rolul cnezilor, pxssim; idem, Voievodatul, III, p. 52 – 60.

** A.A. Rusu, Un formular, passim.

O individualizare în acest SPus – r i păstrează şi în seco Tulxvi

%?” $

la recunoaşterea fruntaşilor românilor.
u neamului lor. Rosturile – dmJ03
I ar fi putut duce la
urile XVedievală dt
Mihai Viteazul, când a tre’ cele recepte din T, culs) Ivan]
a obţină afirmarea politica ar i – &
erşunată pe care LS a/KJaniulm şi al-estei
COnd” ce
uctreat pe caii rd sud-carpat e’s – i n-ai
° facă) î”.
dată asemenea di] *” * „” anume şi îi mis ipa la adunările P °prin1 (l îl» Puteai disl ««iţii precise P
organizare deo-lată n «a, a avut
Or
P2

calităţii de feudali a cnezilor. Când această oficializare se face după râââduiala apuseană, unii dintre cnezi ajung nobiles, iar când ea se face după tipicul românesc (şi sud-est european din lumea slavă), diezii devin boieri. Originea acestor adunări, ca, de altminteri, şi în alte locuri în Europa, cum s-a văzut, trebuie căutată atât în substratul prefeudal de tradiţii, cutume ale structurilor comunitare (ale satului – comunitate sau obște), cât şi în evoluţia feudală timpurie a societăţii locale. Cu alte cuvinte, aceste adunări în mediul românesc s-au născut atât pe fondul obiceiului „oamenilor buni şi bătrâni” de a se strânge (şi de a strânge satul) spre a rezolva problemele comunităţii, cât. şi în urma tendinţei ca feudalitatea incipientă şi presta-tală – cuezimea – să acorde ajutor şi sfat acelui criez care fusese ales voievod. Bazate pe cutuma ataşată unei regiuni anume, ce constituia „ţara”, aceste adunări s-au dezvoltat mereu, pe măsura evoluţiei feudalismului şi în ciuda tendinţei de nivelare şi unificare juridică, promovată de Angevini. şi de urmaşii lor. Evident, un impuls pentru perpetuarea şi întărirea acestor instituţii în Transilvania a fost stăpânirea străină. Mai mult, se cuvine să legăm înflorirea acestor adunări locale româneşti de excluderea fruntaşilor românilor din congregaţiile Transilvaniei. Faptul ne apare şi ca o compensaţie şi subliniază autonomiile locale româneşti. În urma acestor factori, adunările cneziale şi nobiliare româneşti au suferit şi ele un proces de evoluţie, de adaptare; s-au străduit să-şi facă

receptate şi respectate de către oficialitate hotărârile. Intri de toate, au renunţat relativ repede la serviciile românilor de rând („starea a treia"), care, chiar dacă mai apar ca membri în veacul XV, au, în general, un rol pasiv, puterea de decizie având-o feudalitatea – cnezii şi cnezii – nobili (laici şi clerici; – Apoi, ai; adoptat obiceiul de a emite documente scrise sau dea cere oficialului (care, adesea, prezida aceste adunări) să emită el, în numele adunării, asemenea acte. Multe din aceste adunări îşi sigilau documentele eu pecetea „comunităţii" sau a districtului, spre a conferi înscrisului valoare juridică şi cereau altor foruri oficiale (rege, voievod, loc de adeverire), să confirme asemenea documente. Pe de altă parte, unele adunări din Haţeg, Banat, Făgăraş s-au străduit, sub aspect diplomatic, - –, a aducă mesajul lor ia cunoştinţa celor interesaţi prin formule de redacţie pretenţioasă superioară, aidoma celor folosite de cele mai multe cancelarii ale regatului şi voievo-datului (i0. De pildă, notificaţia sau promulgaţia de forma memorie comtnendamus tenorc persentium significantes quibus expedit universis („dăm de ştire făcând cunoscut prin cuprinsul celor de faţă tuturor cărora se cuvine"), în locui uneia curente de genul noveritis, damus pro memoria („facem cunoscut", „dăm de ştire"), vădeşte pentru unele acte emise de adunările cnezilor şi nobililor români o redactare

„Foia A. Pop, Adunările cneziale, p. 2109 – 2110.

Românii se disting şi economic, prin resurse vitale, ocupaţii şi fel de viaţă. Sunt scăzuţi şi în nobilimea proprie care, în general, după veacul XVI, nu mai este recunoscută ca feudalitate în nume propriu, românesc. Românească rămâne doar boierimea Făgăraşului şi nobilimea de rând sau mică. Marea masă a românilor ajunge să fie şerbită, de aceea, cu vremea, român începe să fie sinonim cu iobag, în ciuda statutului de libertate garantat de regalitate, va fi iobăgiţa şi o bună parte a românilor de pe Fundaş Regius (de către fruntaşii saşilor); aici, dar şi în alte părţi, românii, deşi ortodocşi, vor fi supuşi şi la dijma bisericească faţă de preoţii catolici. Dările românilor sunt şi ele un factor de individualizare; nefiind catolici, ei nu datorează decât prin abuz dijma bisericească, în schimb sunt singurii care trebuie să dea regelui (statului) quinquagesima ovium şi tretiua. Generalitatea acestui dat al oilor marchează şi ca caracterul românesc al Transilvaniei în evul mediu. Voievozii şi cnezii români au şi ei sarcini şi daturi distincte, iar preoţii români sunt singurii preot; aserviţi, cu

obligaţii specifice.

Mai presus de orice, românii se deosebesc etnic, ca obârşie, vechime, limbă, obiceiuri, credinţe, îmbrăcăminte. vă în de origine romanica şi sunt legaţi de totalitatea poporului român spre răsărit şi miazăzi, contrar ungurilor, de exemplu, din Transilvania, care prelungesc masa poporului lor dinspre apus. Distincţia este şi religioasă, iar, în condiţiile ataşamentului neţărmurit al omului medieval faţă de biserică, acest gen de deosebire este mai marcant decât altele. Românii sunt ortodocşi, fiind legaţi şi prin aceasta, ca şi prin originea şi limba comună, prin vechimea şi continuitatea de locuire în vatra daco-romană de restul poporului român şi, mai larg, numai prin credinţă, de lumea ortodoxă sud-est europeană. Înconjuraţi de o lume catolic", maghiară, săsească, secuiască, polonă şi confruntaţi apoi, din veacul XIV, dar mai ales XV, cu expansiunea mahomedană otomană, românii şi-au identificat credinţa cu o caracteristică de bază a etniei, numind-o „legea românească" şi înglobând în ea o seamă de element e specifice româneşti, transformând-o într-o adevărată forma menţii Străinii înşişi asimilau credinţa cu etnia în cazul românilor din Transilvania, atunci când făceau deosebirea christiani (catolici) – Valadn (ortodocşi) 4. Românii aveau şi cultură distinctă, comună cu a celor din afara arcului carpatic, o cultură de sorginte bizantino-sJavă şi nu apuseană, ca a celorlalţi locuitori ai Transilvaniei. Monumente! de arhitectură şi de cult, cărţile, pictura sculptura în lemn sunt tost-elemente specifice, inconfundabile. Toate acestea oferă personalitate Transilvaniei, care, cu excepţia zonelor citadine (la începuturi săseşt; apoi şi maghiare, românii fiind siliţi, cu unele excepţii, să trăiască

* Ioan A. Pop, Naţiune medievală, p. 178 – 187.

În afara zidurilor oraşelor), apare oricărui călător străin obiectiv drept o ţară românească în evul mediu.

Toate aceste elemente, rezultate din faptul esenţial că românii erau cei mai vechi şi mai numeroşi locuitori ai ţării, conferă Transilvaniei o marcantă individualitate în raport cu regatul Ungariei şi o integrează de la început, organic, în rândul celorlalte două ţări româneşti. Dacă la nivel central, structurile politico-statale româneşti care se cristalizau spre finalul secolului IX, în timpul voievodului Gelu şi al contemporanilor săi din Crişana şi Banat, nu s-au putut menţine şi consolida datorită cuceririi străine, cu totul alta a fost situaţia

nucleelor statale româneşti locale, născute pe scheletul „roma-niilor populare" şi cunoscute sub numele de „ţări". Acestea cunosc o evoluţie aparte, rezultantă a confruntării dintre structurile autohtone de tip „ţară românească" şi cele străine de model apusean, de tipul comitatului, fără ca vreodată, în evul mediu, rânduielile locale româneşti din aceste „ţări" să poată fi copleşite în întregime de noile forme de organizare. „Ţările" se vor menţine sub forma districtelor româneşti (districtus volachales) – cu excepţia ţării Maramureşului, care va deveni spre finalul secolului XIV comitat – ca autonomii. În cadrul voievodatului transilvănean sau în cadrul unor comitate vecine cu acesta, apoi al principatului până în epoca modernă3. Chiar şi suma acestor autonomii locale româneşti conferă marca individualităţii Transilvaniei (în raport cu restul regatului) şi a apropierii de Ţara Românească şi Moldova.

De altfel, hotărâtoare pentru destinul acestor regiuni au rămas legăturile organice cu teritoriile extracarpatice. Prima menţiune documentară a „ţării Haţegului cu cele ce ţin de ea" (terra Harszok cum pertinentibus suis) se leagă de faptul că aceasta făcea parte din „ţara Litua" a românilor, cu axa deopotrivă pe valea Jiului olteaa şi ardelean?. La 1247, terra Harszok este exceptată de la actul de concesiune către cavalerii ioaniţi, semn al dorinţei puterii centrale de a o desprinde din legătura firească şi din componenţa voievodatului lui I/itovoi, de a o integra regatului, care tocmai atinsese cu expansiunea sa, în veacul XIII, culmile Carpaţilor. împrejurările minoratului şi apoi ale întregii domnii a lui Ladislau IV Cumanul (1272 – 1290), ca şi criza pricinuită de stingerea dinastiei arpadiene în Ungaria (1301) nu au fost de natură să favorizeze această desprindere. Dimpotrivă, prima încercare de afirmare a independenţei voievodatului celui de-al doilea Litovoi (act petrecut pe Ja 1272 – 1277) trebuie pusă în legătură tot cu Haţegul, teritoriu la care voievodul sud-carpatin nu renunţase şi unde, probabil s-a dat şi lupta ce avea

5 I. Drăgan, Originile, p. 25. DRH, D, I, p. 22.

să ducă la moartea lui Litovoi şi la căderea în prizonierat a fratelui său, Bărbat. Hidronimia. şi toponimia haţegauă (Râu Bărbat), ca şi antroponimia (marele număr de cnezi care se cheaaia Litovoi şi Bărbat) par să amintească de această împrejurare. La rigoare, se poate. admite chiar o origine intraearpatină a acestor Litovoi, care stăpâneau Haţegul, mai ales ca desjjre Litovoi din deceniul al VIII-lea, regele

Ladislau Cumanul spune că, „împreună cu fraţii săi, în necredinţa sa, cuprinse pe seama sa o parte din regatul nostru, aflătoare dincolo de Carpaţi". „Cuprinderea" părţii de dincolo de Carpaţi poate să fi pornit printr-o acţiune cu baza dincoace de Carpaţi, sugerându-se posibilitatea unei translaţii voievodale din Haţeg înspre sud7. Ceea ce este sigur însă, depăşind stadiul ipotezelor, sunt puternicele legături, menţinute în tot evul mediu, între românii haţegani şi cei din nordul Olteniei8, legături mergând până la înrudiri prin căsătorie", Ja sate perechi, la deţinerea de către haţegani a Văii Jiurilor10 etc. Toate vădesc o orientare străveche a Haţegului spre Valea Jiului oltean, spre Ţara Românească, în general11.

Şi mai concludent este cazul ţării Făgăraşului care, fără să fie pomenită la 1247 ea făcând parte din voievodatul de pe Argeş al lui Seneslau (deşi, se pare, că a făcut parte din acesta), va fi piuă după 1400, cu mici intermitenţe şi în ciuda eforturilor contrare ale oficialităţilor din Ungaria şi Transilvania, parte integrantă a Ţării Româneşti. Pomenit ca „ţară a românilor" încă la 1222 ia „Făgăraşul s-a dezvoltat pe fondul aceluiaşi complex unic de civilizaţie românească, al aceleiaşi structuri etnice româneşti, generând o parte din forţa unificatoare ce va da naştere ţării româneşti dintre Carpaţi şi Dunăre. De aceea, apartenenţa sa la Transilvania, până prin 1500, a fost formală, locuitorii săi eon. siderând, în sens politic-administrativ, ca adevărata ţară pentru ei era cea de la sud ele Carpaţii.

Banatul gravitează şi el în aceeaşi arie de civilizaţie românească. În ciuda transformării de timpuriu a unora din regiunile sale, mai ales a celor de câmpie, dinspre vest şi nord-vest, în comitate, zonele de deal şi de munte, vecine cu Haţegul şi cu Ţara Românească, şi-au păstrat organizarea tradiţională în cnezate, voievodate sau jupânate (jupe). Pe cele mai multe dintre acestea, documentele latine

I. Dragau, op. cit., p. 32. Pentru' tradiţia voievodală în Haţeg, vezi Ioan A – Pop, Des fire voievozi, passiin.

8 Ioan A. Pop, Din relaţiile, passim.

9 A.A. Ru.su, Ioan A. Pop, Familia Arca, passim.

10 A.X.M… Dl. 74664.

11 Vezi R. Popa, Ţara Haţegului, p. 265 – 280.

12 DUH, D, I, p. 5 – 6, iir. 2.

13 Vezi Ioan A. Pop, Stăpâninit, p. 688.

le numesc districte şi le evidenţiază individualitatea14. Fără să

facă parte din Transilvania voievodală, Banatul şi-a consolidat rânduiala proprie, în menţinerea căreia un rol important a avut lupta cnezilor şi voievozilor bănăţeni, eforturile lor militare pentru stăvilirea înaintării otomane, legăturile cu Ţara Românească şi organizarea Banatului Severinului, pe care l-a stăpânit o vreme Ţara Românească15. Obligaţi uneori să însoţească expediţiile regale maghiare spre Bulgaria şi Ţara Românească, dar mai ales trecând din proprie iniţiativă mereu munţii, cnezii bănăţeni i-au cunoscut pe românii de la sud de Carpaţi şi, adesea s-au solidarizat cu aceştia, punându-se în slujba domnilor munteni11. Acelaşi efect au avut şi trecerile acestor voievozi cu oastea peste munţi, în strădania lor de eliminare a suzeranităţii Ungariei. Pe baza acestor intense legături şi a virtuţilor militare dovedite cu ocazia atacurilor otomane, tot mai numeroase în secolul XV, cnezii şi nobilii români au conservat individualitatea unei mari părţi a Banatului şi au obţinut recunoaşteri scrise ale vechii lor autonomii.

Maramureşul a beneficiat de o organizare românească statornică şi compactă, sub forma instituţiei superioare a voievodatului (desprins probabil din vechiul voievodat românesc al Transilvaniei propriu-zisej, până târziu, în secolul al XIV-lea17. Cuprinzând vreo şapte cnezate de vale, formate fiecare din mai multe cnezate de sat, ţara Maramureşului rămâne un model de structură social-economică şi politică românească, păstrată şi după suprapunerea comitatului. Tocmai această suprapunere a unor instituţii străine, alături de colonizarea unor hospites de către regalitate, i-a determinat pe unii cnezi maramureşeni, reduşi în stăpânirile şi prerogativele lor şi conduşi de voievodul Bogdan de Cuhea, să se răzvrătească şi, după circa 20 de ani de rezistenţă, să-şi găsească refugiu într-o altă ţară românească, la răsărit de Carpaţi18. Prin aceasta, se întăresc legăturile interromă-oeşti şi se evidenţiază, ca şi în cazul Haţegului, Banatului sau Făgăraşului, unitatea de civilizaţie de pe cele două versante ale Carpaţilor.

Asemenea structuri autonome s-au conservat şi în jurul Sibiului (în ţara Amlaşului şi în „Margine") şi tot în legătură cu Ţara Românească, sau pe valea Crişului Alb, în Zărand, ori în ţara Beiuşului.

14 Şt. Pascu, Voievodatul, III, p. 504 – 519. Vezi. Ţi lucrările mai vechi ale lui

I-Vuia, Districtus; Gh. Vimilescu, Privilegiile; X. Tomiciu,

Districtele; Z. Pâclişanu.

Vechile districte; V. Jloto, t; na, Contribuţii; T. Siimi, Organizarea etc. sau mai noi ale lui Gh. Cotoşman, Districtele; Al. Nemoianu, L'nele aspecte; Gh. Ciulei, Autonomia etc „ş.a. pe care le vom releva pe parcurs.

15 Ioan A. Pop, Stăpânirile, p. 686 – 687.

16 I. JJ. Suciu, Contribuţii, p. 61 – 62; idem, Aspecte, p. 1067 – 1068.

17 R. Popa, Ţara Maramureşului, passim.

>, Ibidem, p. 240 – 247; X. Grigoraş, ţara Moldovei, p. 2! – 34; Şt. S. Gorovei.

agos, p. 112 – 128; V. Spinei, Moldova, p. 309 – 325.

Acelaşi lucru se poate spune despre regiunile româneşti vecine cu Maramureşul înspre apus. şi despre „districtele" Dobrei, Streiului, Devei şi Hunedoarei, despre ţinutul CJiioarului, ca şi despre ţara Năsăudului etc.

ale Banatului şi unde stăpânirea în celelalte regiuni ale Transilvaniei voievodale, «Crişanei (mai ales în zonele de câmpie şi de podiş), străină s-a impus mai de timpuriu şi mai direct, vechile structuri economico-sociale. şi politice autohtone, fără să poată fi vreodată complet eludate sau desfiinţate, au fost mult stânjenite în dezvoltarea lor, coborâte în rosturile lor cele vechi, ignorate şi diminuate. În aceste regiuni deschise ale Transilvaniei se află cele mai multe posesiuni de origine donativă, pe care regii le-au încredinţat ca feude nobililor maghiari, în asemenea zone (inclusiv colţul sud-estic al Transilvaniei) s-au dăruit teritorii compacte unor populaţii străine, şi, ca urinare, tocmai aici feudalitatea românească în formare suferă cea mai gravă decădere în statutul său, iar poporul de rând este în întregime supus, chiar iobăgit în cea mai mare parte, după obiceiul apusean. În asemenea împrejurări, nu este de mirare că modul de organizare a românilor nu mai este receptat, că structurile lor feudale sau pe cale de feudalizare stat înlocuite cu altele, că românii înşişi din aceste ţinuturi răzbat tot mai greu în actul scris. În ciuda acestui fapt, şi românii de aici şi-au menţinut propriile instituţii ale satului aservit şi organizat pe mai departe pe baze comunitare. Juzii şi cnezii, deveniţi intermediari între oamenii lor şi noii stăpâni, şi-au mai păstrat mult timp calitatea de fruntaşi ai românilor. FA prezidau scaunele de judecată săteşti împreună cu „oamenii buni şi bătrâni" şi împărţeau

dreptatea între săteni după principiile dreptului românesc, organizau munca, strângeau dările sau vegheau la strângerea lor, Cite-odată se ridicau în numele oamenilor lor, protestând pentru încălcarea tot mai frecventă şi mai apăsătoare a vechilor libertăţi.

Cu totul alta era situaţia „ţărilor" şi districtelor româneşti rămase mai multă vreme pe aşa-numitul domeniu regal şi care nu au intrat decât parţial şi periferic în fondul de danii sub formă de feude către pe locul vechilor cetăţi ale vechi aşezări cu rol econo-reprezentanţii săi, voievozii nobilimea maghiară. În aceste regiuni, românilor din secolele IX – XIII sau în mic, politic sau religios, regalitatea ori

Transilvaniei, au ridicat noi fortificaţii, încadrând unităţile politico-administrative ale românilor în domeniile acestor cetăţi. Deşi regii şi reprezentanţii lor (voievozii, castelanii etc.) jucau şi aici rol de feudali, era totuşi un feudalism sui generis", de stat", mai îndepărtat, care nu afecta decât într-o oarecare măsură, mai ales la început, structura societăţii feudale locale. În aceste zone, enumerate mai sus, feudalitatea românească şi-a putut conserva vechile cnezate. La început, aceasta s-a făcut în virtutea tradiţiei, cnezii şi voievozii percepând în mod obişnuielnic cotele părţi patrimoniale din munca

12

supuşilor lor, îndeplinţidu-şi obligaţiile militare faţă de suzeran (prin intermediul cetăţii regale la care fuseseră arondaţi) şi vărsând o cantitate anume din roadele muncii supuşilor lor direcţi către stat. Dar asemenea mod de exploatare patriarhală a societăţii româneşti în aceste ţinuturi din partea regalităţii n-a durat mult. Implantarea unor grupuri de străini (hospitesi în secolele XIII – XIV în sânul comunităţilor relativ compacte româneşti din ţara Haţegului (la Haţeg şi Sântămărie Orlea), Maramureş (la Teceu, Câmpulung, Sighet), Banat, Făgăraş etc. a deschis calea imixtiunilor directe. Unii nobil: ghiari din vecinătate ori mari feudali din anturajul regelui sau voie-su] ului an reuşit să obţină documente de danie pentru moşii (chiar şi în aceste zone) care aparţinuseră din vechime cnezilor şi pentru care aceştia, evident, nu aveau act de donaţie. De aceea, cnezimea st angajează într-o adevărată campanie de recunoaştere a calităţii sau de feudal, adică de stăpân de pământ şi de oameni. Pentru aceasta, este nevoie să recurgă la o serie de sacrificii, cum ar fi sprijinirea regalităţii în politica sa de centralizare şi de combatere a tendinţelor centrifuge ale marii

nobilimi, angajarea în apărarea cu arma a ţării în faţa atacurilor otomane etc. Este ceea ce în limbajul feudo-v. isalic înseamnă „credincioase slujbe". Cu alte cuvinte, cnezimea românească îşi făureşte „merite" în ochii oficialităţii spre a rămâne şi de drept, stăpână acolo unde era stăpână de fapt, evitând astfel uzurpările. În urma unor reuşite parţiale în acest sens, pentru a favoriza noi reuşite şi a-şi consolida situaţia, feudalitatea românească din aceste regiuni s-a solidarizat, uneori chiar în nume etnic înnobiles vuluchi), perpetuându-şi instituţii proprii, evident tot de tip feudal. În primul rând, s-a diferenţiat de restul feudalilor regatului prin calitatea, recunoscută o vreme chiar de către oficialitate, de cnezi şi nobili români sat! de boieri (ca şi la sud sau la răsărit de Cârpa ţi) şi a continuat să stăpânească pământul într-un mod specific districte-loi româneşti (chiar dacă aceasta implica anumite condiţii şi servituţi faţă de cetate sau puterea centrală18). A cerut şi a obţinut adesea, sui forma unor privilegii (lumii medievale în ansamblu i se potriveşte noţiunea de privilegii în locul celei de drepturi), recunoaşterea unor vechi forme de organizare tradiţionale din partea puterii centrale a Transilvaniei sau Ungariei, ori din partea stăpânului feudal suprapus (cazul Beiuşului, Făgăraşului, domeniul Hunedoarei etc). A ajrârat legea românească sau legea furii româneşti, împărţind dreptatea după principiiie acestei legi". Şi-a construit lăcaşuri de cult tip capelă de curte sau destinate întregului sat, respectând modelul răsăritean şi

„A. A. Rusu, L-n formular, passim. „Istoria dreptului, p. 172 – 182.

3 – Instituţii medievale româneşti

mpodobindu-le cu pictură de inspiraţie bizantină21. Pe multe din tablourile votive ale acestor monumente, ctitorii sunt înfăţişaţi cu macheta bisericii în mâini, înveşmântaţi în costume de ceremonie, aidoma boierilor din Ţara Românească şi Moldova, Chiar dacă aceşti cnezi ajung recunoscuţi ca nobili, lăcaşurile lor de cult rămân multă vreme ortodoxe, cum se întâmplă cu Drăgoşeştii maramureşeni (care obţin rang de stavropighie de la patriarhia constantinopolitană pentru mănăstirea lor din Peri) 22 sau cu familia Cândeştilor din Râu de Mori23. Cnezii şi nobilii români întreţin, de asemenea, în „ţările" lor, şi o ierarhie ortodoxă, care merge adesea piuă la nivel de protopopiat, iar uneori până la rangul de episcopie de model răsăritean (beneficiau, în acest sens, şi de sprijinul domnilor extracarpatici). Aidoma întregii

feudalităţi româneşti din evul mediu, cnezii şi nobilii români din Transilvania au ca limbă tradiţională a culturii scrise limba slavonă-4. În această limbă îşi scriu pisaniile ctitoriilor lor şi alte inscripţii adiacente picturii murale sau de pe icoane23 şi tot în această limbă ori în românește cu chirilice, cei din Haţeg2" şi din Banat" 7 fac însemnări pe verso-urile unor documente pe care oficialitatea le redactase în latineşte în veacurile XV, respectiv XVI. Este o feudalitate care-şi mai botează copiii cu nume româneşti sau alese din calendarul răsăritean, care se-ntâlneşte cu boierii de la sud şi est de Carpaţi, cu diferite prilejuri. Pentru conservarea tuturor acestor instituţii şi datini, fundamentală a fost solidaritatea acestei feudalităţi româneşti în evul mediu, solidaritate care depăşea uneori interesele stricte ale clasei suprapuse, cuprinzându-i şi pe ceilalţi români dintr-o „ţară" anumită, sub semnul unei conştiinţe româneşti comune. O marcă a acestei solidarităţi, născută şi de pe urma ei şi menită apoi s-o întreţină şi augmenteze, au fost adunările cneziale şi nobiliare: româneşti.

Astfel că, dincolo de elementele suprapuse, implantate de noii stăpânitori, multe dintre ele fără viabilitate la scara timpului istoric sau a „duratei lungi" 2 s, Transilvania se înfăţişează în secolele XIV – XVI, aflate în atenţie, ca o ţară românească. Această individualitate – recunoscută şi de Tripartitul lui Werboczi – a voievodatului la nivel global, care cuprindea şi regiunile româneşti ce gravitau spre el

21 51. Porumb, Pictura românească, passini; vezi şi Drăguţ V. (eoord.), Repertoriul picturilor, passim.

«R. Popa, Valea Bistrei, p. 215 – 216. la A.A. Rusu. Cnezi români, passim. 84 P.P. Panaitescu, începuturile scrisului, p. 18 – 20; idem. Contribuţii, p. 38 – 3 f).

25 îi. Porumb, Pictura românească, passim; idem. Icoane, passim; V. Drăguţ.

Pictura murală, passim.

26 Ioan A. Pop, Adunările cneziale, p. 2109.

87 C. Feneşan, Documente bănăţene, p. 103.

88 F. Braudel, Histoire, p. 725 – 753.

(Banatul, Crişana, Maramureşul) şi care apropie ferm Transilvania de Ţara Românească şi Moldova, pe fondul structurii comune, străvechi, de civilizaţie românească, s-a aflat de mult timp, cu rezultate notabile, în atenţia cercetării istorice-9. Pe de altă parte, unele lucrări mai noi au adus serioase argumente privind conservarea

auto-nomiilor româneşti locale30, a solidarităţilor şi specificităţilor vechilor „ţări", care concură toate la individualitatea ţării celei mari, pregătind marea solidarizare românească de la 1600.

Se conturează astfel şi în Transilvania medievală o forma mentis românească, nu numai la nivelul supuşilor, ci mai ales în rândul clasei feudale româneşti, care, deşi coborâtă în rosturile sale şi subordonată de cele mai multe ori, nu renunţă atât de uşor, cum s-a crezut cândva, la păstrarea valorilor etnice ale civilizaţiei în cadrul căreia se născuse şi pe care o reprezenta.

2 S Vezi lucrările lui I. Lupa. ş, I. Moga, D. Frodan, Şt. Pascu, ş.a.

„Vezi, în acest sens. cercetările lui R... Popa privind Maramureşul şi Haţegul.

CAPI r o u i. ni

STATUTUL SOCML-ECOJVOMIC ŞI JURIDIC AL CAEZILOR IHX TĂHILE ROMANE I\ SECOLELE XII-XVI

III I. GE. VEBAUTAri

Problema «iezilor români în evul mediu a constituit încă din secolul trecut o preocupare constantă a istoriografiei româneşti, fiind în strânsă corelaţie cu geneza şi evoluţia întregii societăţi feudale în: Ţările Române. Xu este în intenţia noastră şi considerăm că nu se încadrează nici în tematica lucrării relevarea multiplelor opinii i. storiografice exprimate de pe la 1850 până în prezent în legătură cu statutul social-economic, politico-militar şi juridic al cnezimii româneşti. De altfel, în mai multe lucrări din ultimele decenii s-a şi făcut acest lucru în mod judicios şi cvasiexhaustiv1. Totuşi, apreciem că, în general, diferitele poziţii formulate se pot reduce în linii mari la două: 1) cnezii au fost fruntaşi ai comunităţilor, conducători aleşi a: obştilor sătești, nedespriuşi din cadrul obştii şi neproprietari de pământ2; 2) cnezii au fost o feudalitate incipientă, o clasă suprapusă existentă încă în perioada prestatală, stăpâni de pământ şi de supus:

Precizarea trăsăturilor esenţiale şi definitorii ale cnezatelor = i cnezilor este strâns legată de problema originii acestei instituţii, respectiv clasă sau pătură socială. Şi în acest sens, opiniile au fost discordante, cnezul fiind privit fie ca desprins din rândurile obşti: sătești şi legat indisolubil de aceasta4 (prin originea sa gentilieâ5 sau, dimpotrivă, prin sorgintea în instituţiile administrativ-judecl

1 Şt. Pascu, Voievodatul, III, p. 351380; R. Popa, Ţara Maramureşului, p. 144 J45; C. Cihodaru, Judecia şi cnezatul, p. 9 – Îţi;

Maria Holbau, Variaţii istoria1, 2) 3 – 231 (Varianta franceză a studiului a apărut în RKH, IV, 19 ri5, nr. 5, p. 9< 923) ş.a.

— I. Bogdan, Despre, cnejii rumâni, p. 180—Oh"; I). Onciul, Scrieri istorice, II, 34/ şi urni. etc.

3 I. Băltariu, Vechile instituţii, p. 154 – 167; Dinu C. Arion, Cnejii, passini".

Rosetti, Pământul, p. 36, 39; idem. Despre originea, p. 155, 173; 1\ V. J'anaiu

Obştea, p. 66 – 69; idem, începuturile, p. 47; X. Costăchel, P.P. Panaitescu, A. C'a.

Viaţa feudala, p. 171 – 184; A. Oţetea, La formalion des Étais, p. 89 ş.a.

4 Şt. Pascu, op. cit., j). 378; K. Popa, op. cit., p. 145.

5 Uimi C. Arion, op. cit., p. 33 şi unu; P. 1. Panaitescu, Obştea, p. 66.

toreşti elective ale comunităţii săteşti6), fie ca urmaş al nobilimii gentilice a popoarelor migratoare, care percepea o serie de dări de la populaţia locală7, fie ca întemeietor sau descendent al întemeietorilor de sate8. Problema originii cnezilor şi cnezatelor interesează în cazul de faţă numai în măsura în care precizarea acestui fapt este de natură să uşureze explicarea cât mai corectă şi mai completă a statutului social-economic al cnezimii în secolele XIV – XVI. În acest sens, cercetările ultimilor ani pledează tot mai evident în favoarea originii cnezilor români în comunităţile săteşti, în cadrul cărora se produce un proces de diferenţiere socială, a cărui vechime poate fi socotită spre finalul mileniului I. De asemenea, în urma mărturiilor existente, credem că trebuie pornit de la faptul că pe întreg teritoriul locuit de români natura cnezilor într-o perioadă iniţială, presta-tală, a fost aceeaşi şi că diferenţierile s-au produs prin evoluţie, mai ales în urma formării statelor feudale şi a transformărilor social-eco-noniiee din societatea feudală românească9. De aceea, începând cu secolul XIV, peste natura comună şi relativ unitară a cnezimii se suprapun o serie de particularităţi, de trăsături distinctive în toate cele trei ţări româneşti. Însă eu toate acestea, noile caracteristici apărute pe parcursul evoluţiei structurilor cneziale nu au putut dizolva niciodată pe deplin esenţa lor unică şi comună, general românească. Aparenţa unor deosebiri fundamentale, pe care unii cercetători au avut convingerea că le sesizează10, provine, credem, din

redactarea specifică şi din destinaţia documentelor în fiecare din cele trei ţâri de către cancelarii latine şi slavone, din prezenţa unei stăpâniri străine în Transilvania, din proporţia diferită a documentelor păstrate din evul mediu în interiorul şi în afara arcului Carpaţilor, din tendinţa „oită, preformată a unora de a evidenţia evoluţia distinctă, separată şi chiar divergentă a diferitelor regiuni româneşti, în fine, din transformările importante pe care cnezimea şi instituţiile sale adiacente le-au suferit de-a lungul timpului în una sau alia din Ţările Române. Deoarece, în momentul apariţiei masive în izvoare a cnezilor, cele trei state româneşti erau formate sau pe cale de a se forma, iar o parte din particularităţile amintite erau deja fixate, considerăm oportun să analizăm la început statutul cnezimii şi natura cnezilor în fiecare din ţările româneşti.

1 f. I.upaş, Realităţi inorirr, p. Iii; Şi. Fasru, Rolul nezilor. p. 29 – 30.

1 îl II. Stafii. Contribuţii, v. 31.

8 \u hinm aici în n is<i. tir „teoria tţ ne\i? iio; să privim] miim a cnezilor în conducătorii grupurilor româneşti de emij, T". H sau coloni/tare i: secolele XIII XIV (Vezi E. Luldnich. Doc. Vai. p. XX XXII şi mai recent, lirât-lv lortenele, vol. I. De la începuturi pin;! a 1606, sub reri. Mafckai I… şi Mocsi A. Budapesta „1986).

3 II. li. Stal: „Controverse, p. '26H 1: O.9.

111 Ibidim, p. 269.

III.2. SITUAŢIA I) I\ TVHA KOMÂXEASCA

În Ţara Românească, deşi mărturiile sunt puţine, se poate afirma cu deplină certitudine că în secolele XVR şi parţial XVI, cnezii erau trecuţi în documente alături de boieri şi dregători, ei apărând ca proprietari de pământuri şi de vite –, precum şi de ţărani dependenţi (vecini), care le lucrau ogoarele11. Este evident că fac parte din clasa stăpânitoare, deşi plătesc darea personală către domnie, iar la moartea lor domnul avea dreptul la un cal, ca simbol al transferului de proprietate produs prin moştenire. Dintr-un document de la începutul secolului XV12, emis de Mircea cel Bătrân, reiese clar că stăpânirea unor sate putea s-o aibă boierul sau cnezul, căruia ţăranii acestor sate îi datorau gloabe, duşegubine, slujbe, dăjdii, posadă, găleţi ohabnice şi munci, în spiritul unei adevărate aserviri feudale13. Într-un alt document, dat de acelaşi domnitor, sunt consemnate blestemul şi urgia domnească pentru aceia care, „sau dintre boieri sau dintre cnezi", ar

împiedica pe ţăranii dependenţi din satele lor să se stabilească într-un sat al mănăstirii Cozia14. O asemenea oprelişte pentru cnezi formulează şi Radu cel Mare în 1498 în cazul satelor mănăstirii Tismana: „Şi după aceea, oricâţi vecini vor merge în satele sfintei mănăstiri, iar cnezii să nu cuteze să-i oprească, ci să le ia numai găleata, pentru că cine-i va opri, rău va păţi" 15. La 1487, Vlad Călugărul cedează mănăstirii Snagov, între altele, „caii de la cnezii din acel judeţ al Brăilei, care se cade să fie domneşti, de la cnezii care mor" 16. În veacul XVI, spre final (1599). două documente pomenesc vecini care se zălogesc de la cnezii lor pentru câte 700 – 800 de aspri, urmând să fie oameni liberi, până când cnezii le vor plăti lor asprii17. Unul din aceste documente este extrem de important prin precizarea pe care o face: cei doi vecini „s-au zălogit de la cnezul lor, mai sus-scrisul Lăudat, pentru 1400 aspri. Iar acei vecini mai sus zişi, ei n-au stat să fie cnezi, ci au vrut să se vândă în altă parte, la alţi boieri". Partea lui Lăudat, cu vecini cu tot, va fi cumpărată de rudele lui Lăudat, în acord cu dreptul de preempţiune18. Documentul pune în lumină cele două semnificaţii pe care le-a avut noţiunea de criez în Ţara Românească, de-a lungul existenţei acestei categorii solciale: a) până în secolul XVI criez, a însemnat stăpân de pământ şi de vecini (documentul spune că vecini".

Dinu C. Giurescu, Ţara Românească, p. 219 – 220.

DRH, 15, I, p. 71 – 72, nr. 33.

H. H. Stahl, Controverse, p. 263.

DRH. cât. p. 65 66. nr. 29.

Ibidem. p. 458 – 459, nr. 281.

Ibidem. p. 329 – 331, nr. 205.

Ibidem, XI, p. 437 – 439, nr. 321 şi 322.

H. H. Stahl. Controverse, p. 265.

s-au răscumpărat de la cnezul lor, dar au vrut să se vândăla alţi boieri), asimilat ca statut social cu boierimea mică; b) spre sfârşitul secolului XVI şi după aceea, criez începe să fie sinonim cu om liber, cu ţăran liber (documentul spune că, după răscumpărare, cei doi vecini 'n-au stat să fie cnezi"). Asimilarea „cnezirii" cu statutul de om liber, cu eliberarea din rumânie este tot mai frecventa în secolul XVII. în concluzie, pe baza mărturiilor documentare, trebuie să remarcăm pentru Ţara Românească, în secolele XV – XVII, un proces vădit de disoluţie a cnezimii. Unde la început îi vedem aproape invariabil puşi

alături de boieri, imediat în urma acestora, ca fiind şi ei, ca şi boierii, stăpâni de sate sau părţi de sate, adică de pământuri şi de vecini, mai apoi apar ca deţinând părţi mici de sate şi un număr mic de vecini, împărţindu-şi între ei drepturile de stăpânire în cuprinsul aceluiaşi sat10, Ţinând seamă de această împrejurare, se pot formula două întrebări, anume de ce apar aceşti cnezi relativ rar în documentele veacului XV şi de ce, în calitatea pe care o aveau de stăpâni ai pământului şi oamenilor, sunt pomeniţi distinct de boieri. În afara altor cauze, cum ar fi precaritatea generală a surselor pentru acea epocă, răspunsul la prima întrebare credem că trebuie legat de faptul că în secolele XIV – XV, stăpânii pământului, fie că unul singur are mai multe sate, fie că mai mulţi sunt în devălmăşie în hotarul unui singur sat, poartă, în majoritatea cazurilor, numele de boier în Ţara Românească-o. Este posibil deci ca unii cnezi, datorită statutului lor social-economie comparabil di fado cu al boierilor, să nu fi fost în unele cazuri denominaţi distinct de aceştia din urmă. lotuşi, faptul că uneori cnezii sunt pomeniţi separat şi alături de boieri la început denotă existenţa unei deosebiri între unii şi alţii, deosebire apărută după întemeierea statului feudal. Din moment ce cnezii sunt consemnaţi încă din secolul XIII, înainte de geneza statală, iar boierii numai după desăvârşirea acestui proces istorie, credem că se confirmă opinia că cei dintâi erau o feudalitate incipientă prestatala-l. Xiciodată în veacul XV în Ţara Românească nu este consemnată documentar vreo danie sau vreo confirmare de pământuri şi supuşi în favoarea diezilor, ci numai în favoarea boierilor. Cruzii apar ca stăpâni dintr-o perioadă anterioară. Ridicarea boierimii ea feudalitate oficială a statului feudal (probabil unii boicii erau ridicaţi chiar dintre cnezi) se desfăşoară în paralel eu decăderea cnezimii. Există un gol de informaţie în întreaga primă jumătate a veacului XVI, ceea ce reprezintă un adevărat hiatus între grupul vechi al cnezilor stăpâni de sate (părţi de sate"; şi grupul confuz al satelor care se rumânesc sau, dimpotrivă, se cnezesc sau încearcă a

19 Ibidem.

20 Dinu C. Oiurescu, op. cit., p. 220 – 221.

11 P.P. Panaitescu, Cbţttu, p. 66 – 69.

se cnezi—2. Procesul acesta de decădere a influenţat. şi înţelesul cuvântitului criez, cartse modifică în timp. Spre finalul veacului XVI şi în secolul XVII, fărâmi liberi, ajunşi unii în situaţia să st

vândă sat; ţăranii dependenţi eliberaţi primesc numele de cnezi, iar acţiuni. –, celor din urmă se cheamă cnezire, după numele foştilor oameni liber şi stăpâni de vecini care suferiseră un protvs de decădere socială-Deci în veacurile XIV şi XV, boierii şi cnezii reprezentau în Ţara Românească două straturi ale aceleiaşi clase sociale, boierii fiind bogaţi şi puternici, iar cnezii fiind deţinători mărunţi ai unui nunul mai mic de sate. Aceştia, ca proprietari feudali mai mici, cu ţăran aserviţi, care munceau totuşi pentru ei, loviţi de concurenţa marile; moşii boiereşti şi de fărâmiţarea pământului lor prin moştenire, decad în rândurile unei ţărănimi libere, iar uneori şi mai jos, fiind silii să se vândă ei înşişi cu vecinii lor cu tot-l. Însă, în perioada de car, ne ocupăm, cnezii români de la sud de Carpaţi, prin faptul că stăpâneau pământ şi vecini, folosindu-se de o parte a roadelor munci: acestora din urmă, pot fi socotiţi membri ai clasei feudale, născut; în cadrul unui feudalism local, prin desprinderea lor din rândul comunităţilor; într-o perioadă greu de precizat, dar oricum anterioară veacurilor XIII-XIV. Documentele muntenești, atât de parcimonioase cu informaţiile, nu spun nimic despre eventualele atribuţii judecătoreşti ale era/ilor şi nici nu numesc stăpânirile lor cnezate, probai; fiindcă lucrurile erau subînţelese şi cunoscute. Lipsa oricăror urm de eligibilitate în cazul diezilor, coroborată cu statutul lor de pre – prietari, îi plasează fără echivoc în rând id clasei sociale feudale (ca membri de rang mai mic al acesteia, după apariţia statului) şi nicidecum în rândul unor demnitari săteşti aleşi cu atribuţii adm1 nistratjv-eeonomice şi juridice. Chiar dacă vor fi fost anterior şi asemenea fruntaşi ai satelor, primi inter parrs (ceea ce este foarte probabil), în veacurile XIV XV ei ne apar ca stăpâni de sate aşezaţi în râmiurile feudalilor. De altfel, nici nu se poate reconstitu procesul de formare a statului feudal fără a se admitepreexistent unei clase feudale, formată, probabil, în cazul nostru şi din cnezi Nu vedem cine alţii ar fi fost acei „majores terrae", asimilaţi cu nobilii, din diploma ioanită, la jumătatea secolului XIII, Statui feudal, cum s-a întâmplat îndeobşte, şi-a făurit ulterior o nouă clasă de stăpâni, întăriţi cu acte de danie, dar vechii stăpâni prestat al: s-au perpetuat o vreme, înainte de a li se oficializa unora feudalitatea, prin intermediul documentului scris sau înainte ca alţii să se ruineze în urma inadaptării, a fărâmiţării proprietăţii, a concurenţe

„— U. n. Stahl. Contwers „Ibidem, p, 2 fiK. „Ibidem, p. 273. „Ibidem, p. 272.

marilor feudali etc. Cert este că, pentru perioada care ne interesează, cei mai mulţi cne/i din Ţara Românească sunt atestaţi ca stăpân fie pământ şi de vecini; deci, sub aspect social-eeonomie, sunt feudali1".

IU.3. SITI ATIA I) I.\ MOLDOVA

În cazul Moldovei, lucrurile sunt mai greu de prezentat cu aceeaşi relativă exactitate ce rezultă din izvoarele munteneşti vechi. Documentele din Ţara românească de la răsărit de Carpaţi au un alt specific, aşa cum nici procesul de agregare statală nu este întru totul identic cu procesul analog de la sud de Carpaţi. Cu toate acestea, chiar dacă uneori au nume diferite, clasele şi categoriile sociale din cele două state româneşti libere sunt aproape aceleaşi. Cert este că şi documentele moldoveneşti îi pomenesc – e drept, într-un mod particular – pe cnezi în secolul XV. Aceste documente nu se referă niciodată în mod direct la cnezi, ci numai cu prilejul menţiunilor de danie a satelor cneziale către alţi stăpâni. Un exemplu este din 1417, când Alexandru cel Bun face cunoscut slugii sale, giupânul Şandrit că", pentru dreaptă şi credincioasă slujbă, i-am dat lui în pământul nostru al Moldovii, un sat, anume Muntenii Scutaşi, unde iaste cneaz Litu şi Şărban, ca să-i iie lui urie"— În total se cunosc vreo 13 documente de acest fel, care pomenesc 17 cnezi în 13 sate; în general, este consemnat un criez de sat, dar în trei cazuri cnezii ppar câte doi şi o dată chiar trei într-un sat28. Intervalul de timp în care sunt pomeniţi aceşti cnezi este 1414 – 1531, clar ultimul criez fictiv, deci existent ca atare la data emiterii documentului, este din 1437". Restul sunt precizaţi prin formula „unde a fost". Cu mult mai mare este numărul luzilor, care apar în 149 de sate, în 10 dintre ele fiind câte doi30. Ultima consemnare a unui jude e; re „este" datează din 1455, iar a unuia care „a fost" datează din I60631. Vătămanii sunt pomeniţi în formulele de identificare a 17 sate. Spre deosebire de cnezi, juzii şi vătămanii apar şi cu alte prilejuri decât formulele de danie către tui stăpân sau de identificare a satelor. Formulele „unde este" şi „unde a fost" nu sunt pe deplin relevante.

— 60. (iiurescu. Studii, p. LW – 3 n4… Sa.

— DUH, A, I, p. ol, nr. 38. Deşi uneori numele «iezilor poate să fi servit şi la identificarea satelor, nu credem că aceasta a fost raţiunea principală a pomenirii lot în documente, mai ales acolo unde se dă şi numele diezului şi al satului. Părerea contrară ia II. H. Stahl,

Controverse, p. 215.

*. H'H. Stahl, Controverse p. 217 – 219, 223 [Xu e consemnat aici enezul Nicoară din Tuzora].

„Ibidem, p. 227.

211 Ibidem. p. 219 222, 227.

„Ibidem, p. 222, 227.

deoarece se constată în unele cazuri o inconsecvenţă în folosirea loj (acelaşi personaj este arătat ca fost în 1428, iar în 1429 apare CE este; un altul este arătat ca fost jude în 1488, iar peste 118 ani, în 1606, se spune despre el acelaşi lucru etc.) 32, dincolo de faptul că adesea calitatea de criez, jude sau vătăman nici nu este arătată. Deoarece, după un grup de documente în care sunt consemnaţi în formulele de identificare a satelor, vătămanii reapar masiv la sfârşitul secolului XVI în documente care vorbesc explicit despre funcţiile lor, statutul social al acestora a putut fi relativ bine precizat. În acel timp (ultimele două decenii ale veacului XVI – primele două decenii ale veacului XVII), vătămanii erau membri ai clasei ţăranilor aserviţi, funcţionând în sate ca oameni ai stăpânilor, vătafi locali ai boierilor33. Juzii sunt pomeniţi în câteva documente ca martori la hotărniciri34, cu o singură excepţie, anume la 1599, când un jude cumpăra un sat cu moarăăr>. Cei mai mulţi autori îi identifică pe cnezi cu juzii, acesta din jrrmă fiind un nume romanic pentru conducătorii populaţiei strămâneşti şi româneşti, nume peste care s-a suprapus în vechime titlul de cneaz, purtat de şefii triburilor slave36 şi apoi de unii principi slavi. O dovadă a acestei sinonimii ar fi şi următoarea situaţie: la 1414, cum s-a văzut, Ivitu şi Şerban apar drept cnezi care „sunt", pentru ca, după 85 de ani, în 1499, să fie arătaţi ca judeţi care „au fost" 37. Drept urmare şi judecia din Moldova (termenul de judecie apare pentru prima oară la 1198 – 1199, când marele jupân sârb Ştefan I\Temanja dăruia, între altele, mănăstirii Hilandar „judecia lui Radu şi George şi de toţi 170 de vlahi" 38! trebuie socotită sinonimă cu cnezatul „Există dovezi certe că şi în Moldova, în preajma întemeierii, multe comunităţi săteşti sau obşti sau sate deveniseră judecii, adică puterea trecuse în mâiniâefamiliilor mai puternice din punct de vedere economic, care deţineau titlu! de jude sau criez pe viaţă şi-i transmiteau prin moştenire urmaşilor. În 1432, Iliaş voievod acordă lui Dragoş Urlat satul lui, pe Tutova, „unde este casa lui, ca să-i fie judecia uric neclintit niciodată, în veci". Şi sub uric să nu se dea altuia nimănui niciodată. Şi

să ţie de steagul de (a Tutova, cine îl va ţine. Şi alt judeţ să nu aibă" 39. Deci Dragoş Urlat deţinea o judecie, adică un sat al lui, care din 1432, prin act domnesc, se transformă în uric, adică în proprietate feudală oficializată. În 1455, Mihail logofăt are la gura Pobratei.

32 Uridem, p. 224.

33 Ibidem, p. 334 – 335.

34 Ibidem, p. 226.

35 DIR. A. veac XVR, vol. IV, p. 263 – 265, nr. 327 şi 328.

38 C. Cihodaru, op. cit., p. 21. Vezi şi I. Minea, Originea romană, p. 412.

„11. H. Stahl, Controverse, p. 223 – 224.

18 S. Dragomir. Vlahii, p. 17.

„DRH. A, I. p. 156 – 157, nr. 106.

linde este jude Cârstea şi Danciul, amândouă judeciile" 40. T, a 1488, se \dăruieşte boierului Mihu şi alor săi satul Poiana... unde au fost cneizi Eălos şi Danciul, amândouă judeciile" 41. Deci cei doi cnezi, înainte de a se suprapune stăpânirea boierească, deţineau cele două judecii. Alte câteva documente sunt şi mai concludente pentru interpretarea judeciei în sens teritorial: la 1458, Oană Grama are în p în Dragoş două judecii, unde au fost juzi Draganici şi Dâmba, pe care le stăpâneşte „după vechiul hotar, pe unde au folosit din veac, şi din vale şi din vârf" 42; în 1488 două judecii se vând pentru 170 de zloţi tătăreşti43; în 1499, nepoţii lui Daslău Buhaicea au mai multe sate, între care şi Xămeştii", unde a fost jude Oaneea". împărţindu-şi averea, între ei, unul din nepoţi capătă „jumătate din judecia lui Oancea" 44. Interpretarea deci ca funcţie a judeciei sau ca atribuţie judecătorească a judelui sau cnezului (deşi este probabil să fi existat această atribuţie şi în Moldova) nu se poate susţine, fiind cert combătută de aceste exemple în care judeciile au hotar din vale în vârf, se pot vinde şi se pot împărţi45. Întocmai ca şi cnezatele transilvănene, judeciile din Moldova au, prin urmare, şi un incontestabil înţeles teritorial, reieşind din unele documente, că, înainte de a fi dăruite unor boieri sau unor foşti cnezi şi juzi de către domnie, au fost deţinute în chip obişnuielnic de aceşti cnezi şi juzi. Există un caz concret al satului Tuzora, unde a fost criez Xicoară şi care sat este dăruit de către Iliaş voievod unui anume Staie. Peste câţiva ani, acelaşi domn (cu fratele său Ştefan) ia de la Staie satul Tuzora şi-l dăruieşte cnezului Xicoară4". Este un exemplu de criez confirmat de domnie în satul său şi ridicat în rândurile

boierimii. Unii dintre descendenţii cnezilor şi juzilor au reuşit după un timp să reobţină moşia strămoşească de la noii proprietari, cum a fost Albu Voinescul care a cumpărat cu 50 de zloţi satul Oideştii, pe Tuto va", unde a fost jude Yoinea" (document din 1439) 47.

În veacul XV se înregistrează un proces de transformare a vechii structuri sociale şi a vechii proprietăţi în Moldova, diezii şi juzii dispar aproape simultan pe la jumătatea veacului XV, după mărturia documentelor. Unii din ei se regăsesc în clasa feudală oficializată de stat – boierimea, iar alţii vor deveni supuşi ai noilor stăpâni ridicaţi de domnie. Schimbându-şi statutul social, cei decăzuţi vor ajunge asemănători vata manilor şi, diq-a peste 100 de ani de tălbidem, II, p. 67 – 69, nr. 48.

Ibidem, IU, p. 76 – 81, nr. 42.18 Ibidem, III, p. 110 – 111, nr. 76.3 Ibidem, III, p. 81 – 83, nr. 43.

Ibidem, p. 208 – 211, nr. 105.

II. II. Stahl, Controverse, p. 212 – 214. ** C. Cihodaru, op. cit., p. 31. „Ibidem; DRH, A, III, p. 238 – 240, nr. 122.

4.3

cere a documentelor, vor reapare juzi pomeniţi ca martori în câteva cazuri. Cnezii mi vor mai îi pomeniţi documentar în niciO împrejurare după 1531, deşi vechea preeminenţă socială mai are unele firav. – ecouri48. În acelaşi sens al transformărilor, proprietăţile prestatale numite judecii se dăruiesc de către domnie ca urice, ofieializându-se şi beneficiind de unele scutiri49. Desigur, la rigoare, se poate obiecta că lipsesc dovezile certe ale aservirii feudale înainte de întemeiere, ale mecanismului perceperii unor dări de către cnezi sau juzi din egii polc

Moldovei şi din Maramureş, care, printr-un proces firesc de roire a populaţiei, au ajuns să întemeieze sate. Xu credem că în acest caz este vorba despre o emigrare sau de o colonizare, cum s-a susţinut adesea50, deoarece aceşti români de la hotarele nordice ale viitoarei Moldove sunt atestaţi încă din veacul XIII, în frunte cu cnezii lor „bolohoveni" (dacă numele localităţii Bolohov vine de la acela al bolohovenilor, atunci atestarea românilor în aceste regiuni din Halici – Wolhynia este chiar din veacul XII, de pe la 1150) 51. Tocmai pe locul acestei ţări a bolohovenilor sunt atestate în veacurile următoare toponime, hidronime şi onomastice româneşti sau aşezări organizate şi stăpânite după ins valachicum. De aceea, satele întemeiate după

dreptul românesc în sudul Poloniei sunt aşezări formate prin roirea firească a populaţiei care prisosea într-un loc apropiat, conducerea acestei acţiuni de întemeiere având-o adesea cnezul. Şi în Moldova propriu-zisă s-au produs asemenea roiri şi întemeieri de aşezări noi, dar nu s-au înregistrat masiv în scris fiindcă erau un lucru firesc, raporturile dintre cnezi şi obşte fiind bine cunoscute, pe de o parte, pe de altă parte nici cancelaria statală nu dobândise încă în veacul XIV şi chiar ceva mai târziu obişnuinţa de a emite un număr atât de mare de documente şi de a înregistra toate stăpânirile existente52. În Polonia, însă, ţară străină, care se înstăpânise peste Halici-Wolhynia în zona unde trăiau românii, aşezările organizate după dreptul românesc erau realităţi distincte, de aceea sunt consemnate unele amănunte în acest sens53. De exemplu, la 1378, într-o vreme când documentele interne din Moldova lipsesc, principele Viadistav de Oppeln dă un act în favoarea lui I, adomir Rom anal prin care îi recunoaşte acestuia stăpânirea asupra unui teritoriu: „pustia, pădurea, stejerişurile, câmpurile câte sunt acolo […], toate acestea i le-am dat lui I, adomir

48 Al. Gonţa, Satul. p. 102.

43 E. Condurachi, Juzii. p. 308 – 309.

50 Şt. Moteş. Emigrări, p. 22 – 38.

51 V. Spiuei, Moldova, p. 79 – 80.

„C. Cihodaru, începuturile, cancelariei, p. 184 – 194. st I. Bogdau, Câteva observaţiuni, p. 618.

3 să-şi facă un sat după dreptul românesc. Şi i le-am dat pa veci, şi copiilor lui, cu tot cuprinsul şi cu toate hotarele câte din veac ţin […1, cu pământul şi cu pădurile şi cu stejerişurile şi cu fâtia-ţek şi cu apele şi cu bălţile şi cu loviştile şi cu toate foloasele ce le poşte avea acum, volnic să le vâudă, volnic să le schimbe cu orice bua de seama lui şi cu voia domnească…" 54. În schimbul acestei dărui, I, adomir Românul trebuia să slujească principelui Vladislav de (Dppeln cu trei suliţe, deci cu trei ostaşi călări (de obicei, se slujea cu el suliţă, dar pământul primit de la domir era foarte întins, fiind co-5 semnate mai târziu pe el vreo cinci sate) şi să dea în fiecare ani câte doi groşi mari de fiecare ţăran care se aşeza j-e acel teritoriu. Documentul acesta, prin care se dăruieşte o proprietate feudală declină, a fost urmat de altele, asemănătoare, în favoarea cnezilor români, liberi de a-şi organiza stăpânirile tot după dreptul românesc, în aceste documente, adevărate „contracte" de întemeiere, se prevăd destul de explicit

obligaţiile sătenilor faţă de cnezi: obligaţia fiecăruia de a munci pentru criez două până la 6 zile pe an, la arat, la secerat şi la cosit; îndatorirea facultativă de clacă (de obicei, după placul său, cnezul chema pe locuitori la trei clăci pe an); darurile de sărbători (colaci, ouă, păsări, miei) etc. Cnezii aveau rezervate în cadrul cnezatului, în deplină proprietate şi libere de orice fel de sarcină, una până la şase bucăţi de pământ numite lanuri, unde îşi aveau casa (curtea), şi ale căror roade, datorate muncii sătenilor, le reveneau în exclusivitate. Cnezului îi mai reveneau toate extremităţile loturilor care rămâneau neîmpărţite după ce se făcea măsurătoarea, toate „colţurile" şi suprafeţele neregulate; el stăpânea locul viran din centrul satului, unde se aşezau meşteşugarii şi unde se clădeau prăvăliile micilor negustori, care cu toţii plăteau chirie cnezului. Cnezul avea dreptul la eleşteu sau iaz (pentru a putea pescui, ţăranii datorau anual o cotă de peşte, de exemplu, la munte, şase păstrăvi); el stăpânea livezile şi grădinile, avea dreptul la cârciumărit, la moară, la piuă, la prisacă etc. Ţăranii erau obligaţi să cumpere numai de la cârciuma cnezului lor, să macine, contra unor taxe, la moara acestuia. Albine puteau ţine numai cu învoirea cnezului şi cu obligaţia de a-i preda lui a treia parte din miere. Din gloabele percepute la judecăţi, a treia parte îi revenea tot cnezului, restul mergând în vistieria regală. Cnezatul românesc în Polonia se putea obţine prin hărăzire sau cumpărare. Hărăzirea se făcea pe veci, în chip ereditar, după formula daniilor nobiliare, deşi, din punct de vedere juridic, cnezii nu erau asimilaţi cu nobilii. În schimbul unor asemenea danii perpetue, cu drept de proprietate feudală deplină sau cvasideplină, precum şi al avantajelor avute de pe urma muncii supuşilor, cnezii aveau unele obligaţii faţă de puterea centrală (sau faţă de feudali.

M Ibidem, p. 614.

dacă pământul cnezial era pe un domeniu privat); de a participa la războaie cu arc, săgeţi, cal etc. (cu vremea această obligaţie se putea răscumpăra); de a prezenta daruri pentru bucătăria regească; e rar consemnată această obligaţie) la sărbători; de a da o piele de jder pentru fiecare fată românca ce se căsătorea în alt sat (darea rr numită „cuniţa" şi este excepţională, fiind uneori atribuită cuezului însuşi); de a organiza strângerea celorlalte dări către stat sau cărre stăpânul suprapus, din care beneficia el, cnezul, de o treime (unul d: n trei groşi); de a preda două treimi din gloabe, de a da pentru sătfern-i lui câte o masă, la cele două mari sărbători religioase55. Pornim de la

premiza că aceste sate cneziale româneşti din Polonia reproduc imaginea comunităţilor româneşti din Ţările Române, implicit din Moldova. Satul nou întemeiat are totdeauna un model real pe care-l imităsii. Dacă în veacurile XIV – XV, satele româneşti din Polonia erau în fapt cnezate, stăpânite ca proprietate particulară de către criez, care beneficia de munca şi de roadele muncii oamenilor săi, care deţinea adevărate monopoluri senioriale, trebuie să admitem că şi în Moldova propriu-zisă stadiul de evoluţie al cnezatelor va fi fost cel puţin acelaşi. A stăpâni în mod direct pământ pe care-l lucrează sătenii (două la şase zile pe an de familie este mult, dacă reamintim faptul că la Bobâlna, în 1437, s-a stabilit o zi pe an de muncă gratuită pentru nobil), a primi daruri de la aceştia, a beneficia de a treia parte din dări şi gloabe etc. reprezintă în mod cert raporturi de aservire feudală. De altfel, se pare că nici boier: în veacurile XIV – XV, în ciuda transformării judeciei în uric, nu se bucura în Moldova de avantaje materiale mai mari, domnia rezervându-şi cea mai mare parte din venituri, regimul de scutiri fiind destul de precar, fără să poată fi asimilat complet cu imunitatea feudală57. Din moment ce la 1378 un român aproape de graniţele nordice ale Moldovei, putea stăpâni în chip ereditar un sat organizat după dreptul românesc, trebuie să admitem că acest lucru nu era o noutate, fiind obişnuit şi în Moldova, în veacul XIV, adică în perioada întemeierii şi organizării statului. Xu se poate admite, în ciuda unor structuri mai arhaice şi a unei stăpâniri tătare mai accentuate, o dezvoltare deosebită a Moldovei faţă de restul teritoriului românesc58. S-a relevat că Bogdan nu a trecut în Moldova decât cu circa

„D. I). Mototolescu, luş Valachicum, p. 49 – 78; E. Cernea, Quelques considt-rations, p. 849 – 851; T. Holban, Cneazul, p. 62 – 79; C. Cihodaru, Judecia, p. 22 – 24. „H. H. Stahl, Contribuţii, vol. II, p. 99.

57 Idem, Controverse, p. 105 – 123; Dinu C. Giurescu, op. cit., p. 238 – 237; M.

Neagoe, Problema centralizării, p. 152 – 175.

58 H.H. Stahl, Controverse, p. 273 – 275; I.V. Sovetov, Obălee, p. 53 – 57. Pentru o dezvoltare unitară a Moldovei în cadrul realităţilor medievale româneşti, în ceea ce priveşte cnezimea, pledează însă L. h. Polevoi, Moldavija, p. 58 – 87 (capitolul

„Cnezi. juzi şi vătămării”).

}00 – 200 de familii cneziale maramureşene şi că, deşi suntem în

carul aceleiaşi structuri de civilizaţie românească, nefiind vorba de tija factor extern, nu aceste familii au fondat singure statul. Existenţa unei clase feudale incipiente pe teritoriul viitoarei Moldove prtsupune ridicarea cnezimii (juzilor) din rândul obştilor, deoarece nu vedem cine altcineva, ar fi putut alcătui această elită socială. Deii procesul acesta de feudalizare era mai puţin accentuat la răsărit de (parpaţi, el reprezenta totuşi, cum s-a văzut, o realitate în veacul XIV. Ca structură feudală incipientă şi prestatală, insuficient consolidată, judecia (sau cnezatul) mai este pomenită în Moldova cam un sfcol şi jumătate după întemeiere, fiind înlocuită parţial cu stăpânârea boierească. Cnezii şi juzii se menţin în acest timp ea personaje sociale de a doua mină, pentru a accede apoi în rândurile boierimii59 sau, dimpotrivă, spre a coborî adesea până chiar în rândurile. supuşilor.

III.4. SITUAŢIA DIJV THAYSItvAJVIA

În Transilvania, problema cnezială, dobândeşte noi particularităţi datorită suprapunerii unei organizări de stat străine peste formaţiunile politice româneşti şi a unei structuri economico-sociale feudale de model apusean peste realităţile analoage feudale sau pe cale de feudalizare în forme proprii, locale. O altă particularitate provine din numărul cu mult mai mare de documente emise şi păstrate, referitoare la cnezii din Transilvania decât cele privindu-i pe cnezii de la sud şi răsărit de Carpaţi. Ca şi în celelalte două ţări româneşti, cnezimea din Transilvania ca structură socială românească, se află într-un proces de disoluţie, de destrămare, după organizarea statornică a statului, deşi amintirea ei, în forme involuate, se păstrează tnuit mai multă vreme, până în epoca modernă, iar în graiul bănăţean până astăzi (chinez). Pertinentele analize făcute în ultimul timp asupra acestei teme1 O, ne scutesc de o serie de consideraţii şi demonstraţii, care altfel ar fi fost absolut necesare. Observăm de la început că stăpânirea străină a reuşit, până în veacul XIV, să frângă unitatea cnezimii ea statut social-economic şi juridic. Deoarece această cucerire străină s-a făcut treptat, sub aspect temporal (secolele XI – XIII) şi diferenţiat din punct de vedere geografic (unele teritorii au fost cucerite şi stăpânite mai de timpuriu şi mai direct, altele mai târziu şi mai firav), şi situaţia cnezilor a ajuns neuniformă şi neunitară. - în regiunile în care infiltraţia elementelor alogene s-a produs târziu

68 C. Cihodaru, Alexandru cel Bun, p. 76, 79, 81; h. I, Polevoi, op.

cit., p. 87. „°Şt. Pascu, Voievodatul, III, p. 351 – 373.

şi cu intensitate mică – Maramureş, Hunedoara – Haţeg, Ba Făgăraş, zone din Munţii Apuseni – cnezimea şi instituţiile's h perpetuat eu anumite: servituţi faţa de stat, sub lonna unei el stăpâtii ereditari ai satelor. Dimpotrivă, în zonele de câmpie du: şana şi Banat sau din centrul Transih aniei, unde iulluenţa şi ptraţia străină au început mai de timpuriu (secokle X XI), cei mulţi cnezi apar în secolele XIV – XV şi mai târziu ca simpli vi/j: primari ai satelor, ca supuşi ai noilor stăpâni. În aceste regiuni deschid de câmpie şi de podiş se constată existenţa celor mai multe denie: feudale maghiare, laice şi eclesiastice, de origine donativă. Are-*:. - domenii cuprindeau numeroase sate româneşti, ai căror prim. r (villicij erau numiţi tot cnezi 11. Consultarea hărţii este relevantă în acest sens: în Făgăraş sau Maramureş, unde penetraţia fejudală străină a fost aproape nulă]) ina în veacul XIV2, în Haţeg, unde a fost eu totul nesemnificativă1 3 sau în Banat, unde a fost marginală" 1, sunt concentraţi mai toţi diezii stăpâni ele pământuri şi de supuşi, ctitori ai monumentelor de cult ortodoxe 1 1, deţinători ai curţilor şi cetăţilor de piatră şi recunoscuţi în cea mai mare parte în cnezatele lor ca nobili; în câmpia Crişanei şi centrul Transilvaniei, în zonele unde au fost aşezate şi colonizate populaţii străine, adică acolo unde cucerirea străină s-a făcut de timpuriu direct, la teritoriu, au apar, în general, cnezi liberi (regali) sau cnezi – nobili, ci doar criez: asimilaţi cu supuşii. Admiţând, cum arătam mai sus, originea cnezilor în interiorul obştilor săteşti dintr-o perioadă străveche, probabiln finalul etnogenezei, se pune problema care era statutul acestor cnezi în timpul cuceririi Transilvaniei de către maghiari sub regi: Arpadieni. În funcţie de răspunsul la această întrebare, se poate lămuri nu mimai problema cnezilor, dar şi stadiul şi caracterul feudalismului românesc în perioada sa de început. Dacă admitem că acei cnezi din zonele de câmpie, deschise (unde cucerirea a fost mai timpurie şi stăpânirea străină mai apăsătoare) sunt cnezi originar: „netransformaţi sub influenţa noilor împrejurări, iar ceilalţi sunt ridicaţi la feudalitate exclusiv prin intermediul regatului maghiar, atunci obştea, comunitatea sătească, n-a cunoscut diferenţieri sensibile piuă ÎŢI veacul XIV în Transilvania şi, în consecinţă, relaţiile feudale au fost implantate aici în urma cuceririi. Dacă, dimpotrivă, vedem în elementele cneziale din Maramureş, Banat, Haţeg etc. O feudalitate românească specifică, incipientă şi prestatală, cum lasă l I.C. Filitti,

Opere, p. 431 (în notele editorului); I). Gr. Pleşia, La noblesti p. 190 191.

2 Radu Popa, op. cit., passim; X. Iorga, Sate şi preoţi, p. 131.

63 Ioan A. Pop, încercări, p. 39 – 52.

„Maria Holbau, Deposedări, p. 57 – 131.

65 IC. Porunii), Pictura românească, p. 9 – 42.

se înţeleagă cele mai multe documente, adică o feudalitate românească desprinsă din sânul obştilor (chiar dacă mai apără interesele estora); rintr-un proces propriu şi intern ele evoluţie a societăţii româneşti, iar pe cnezii de pe domeniile feudale (deveniţi intermediari întje oameiui Itjr şi noii stăpâni) îi privim ea decăzuţi din statului lor

preeminenţă social-economică, adică obligaţi la involuţie, atunci poate surprinde clar impactul feudalismului local românesc, aflat ale le-a da naştere statului sau statelor, cu feudalismul de model, r usv în pe care încerca să-l impună regatul maghiar. Dacă în secolele KII – XIV cnezii transilvăneni mai erau primi inter pares, dacă rămăseseră doar membri mai de vază ai obştii, dacă mai erau aleşi că admitem că titlul lor incumba doar o funcţie administrativă, atunci germenii inegalităţii economice, juridic:.1, culturale din socie-l / feudală românească ar însemna să nu aibă corespondent social. ceea ce neduce cu gândul la o situaţie absolut ilogică. împotriva unei asemenea interpretări se ridică nu numai argumentele logice, ci şi mărturiile documentare. Procesul de feudalizare a societăţii româneşti, cu o vechime anterioară consemnării etapelor sale în izvoarele scrise, aşa cum este el reflectat în documente, n-a putut fi determinat de modelul feudeal apusean, deoarece acest model are cele mai slabe ecouri tocmai în regiunile cu cea mai viguroasă şi cea mai puternică cnezime; il. Or, în aceste regiuni, primele mărturii scrise vorbesc despre cnezi care stăpânesc din vechime cnezatele, adică proprietăţile lor ereditare, pe care le pot înstrăina, împărţi, zălogi etc. în aceste cnezate apar supuşi numiţi iobagiones, populi sau altfel, care prestează servicii pentru criez, îi datorează cote patrimoniale din roadele muncii lor şi îi duc daruri.

Desigur, cnezul nu este un nobil, deşi la 1366, regele Ludovic I îl asimilează (în sensul valorii mărturiei la judecată; pe cel recunoscut în cnezatul său prin diplomă regală cu nobilul adevărat al regatului, dar este un feudal în formare, care stăpâneşte sate ori părţi de sate, şi pentru care muncesc supuşii săi. Recunoaşterea cnezului ca stăpân în

cnezatul său nu reprezintă la început o schimbare de fond. ci transformarea unui feudal tradiţional, fără document scris. Într-un feudal semioficializat (când confirmarea se face cu drept cnezial) sau deplin oficializat, (când confirmarea implica înnobilarea). În general, sub aspect economic, cnezii nu au fost mari proprietari, stăpânind de la părţi de sate până la câteva sate, mai frecvent unul – două sate, adică acea unitate ecouomico-socială şi juridică care alcătuia un cnezat. Cu timpul, situaţia lor s-a diferenţiat şi mai mult decât am arătat mai sus. În urma credincioaselor servicii, mai ales

„Şt. Pascu, Voievodatul, III, p. 351 – 373; vezi şi contribuţiile privind Hanatul (M. Holbau, C. Keneşan, I. Caciora, E-Gliick). Maramureşul (R. Popa; Haţegul (M. Holbări, R. Popa, A.A. Kusu, I. Drăgan, Ioan A. Pop).

A – Instiuaţii njedievdle româneşti îl

— Militare" 7, unii au fost de-a dreptul înnobilaţi, întărindu-li-se cnezatele lor, iar alţii au fost confirmaţi doar ca stăpâni cu drept cnezial. În fine, un alt grup a continuat să-şi stăpânească un timp cnezatele fără să deţină un document scris, până în clipa când a apărut titularul unui asemenea act (în cele mai multe cazuri chiar ei înşişi, cnezii, obţineau un asemenea act). Cei care puteau avea această soartă: (de <cnezi ce stăpâneau în virtutea unei stări de fapt, de cnezi recunoscuţi sau de cuezi-nobili) erau situaţi în regiunile mai ferite pomenite mai sus, adică în zone socotite domenii regale sau ale cetăţilor regale. Cnezii peste care s-a suprapus un stăpân feudal de model apusean, mai ales dacă era vorba de unul laic, nu puteau urma decât calea decadenţei, ajungând unii primari ai satelor (villici), iar alţii, dacă erau mai mulţi într-un sat, simpli iobagi118. În Ţara Oltului sau a Făgăraşului, care s-a aflat mult timp în hotarele Ţării Româneşti în secolele XIV – XV, adică tocmai atunci când în Haţeg, Maramureş sau Banat cnezimea se înnobila masiv, cnezii s-au transformat în chip firesc în boieri, recunoscuţi deci ca stăpâni de pământuri, de vecini şi de ţigani" 9. Aceste structuri sociale româneşti, oficiale în statul de la sud de Carpaţi, s-au perpetuat şi în veacurile următoare, după ce Făgăraşul a devenit parte a voievodatului şi principatului Transilvaniei. Însă boierimea făgărăşeană, deşi clasă stăpânitoare şi privilegiată prin hrisoave, a trebuit să lupte, întocmai ca şi cnezimea din alte părţi, pentru menţinerea privilegiilor sale şi nu a fost niciodată asimilată complet cu „adevărata nobilime" a regatului sau

principatului. Dar, ca şi în cazul cnezimii la început, neasimilarea cu nobilimea nu a impietat cu nimic asupra caracterului feudal al boierilor făgărăşeni, care şi-au păstrat şi confirmat vechile hrisoave date de domnii munteni.

Cu timpul, ca şi în cazul cnezimii sud-carpatice sau est-carpatice, cnezii din Transilvania, în calitatea lor de feudalitate prestatală, nu s-au mai putut menţine sub impactul noilor structuri statale şi feudale şi al prefacerilor din societatea românească. Existenţa lor s-a prelungit însă mai mult în Transilvania, fiindcă ei erau o structură eli-tară românească, iar elita oficială era sau trebuia să fie neromânească şi neortodoxă, spre deosebire de situaţia din Ţara Românească şi Moldova.

Autorii care au susţinut desprinderea târzie a cnezilor din cadrul obştilor sau chiar statutul lor originar şi fundamental de fruntaşi aleşi ai acestor comunităţi săteşti, precum şi aceia care au exprimat „teoria" tendenţioasă a situaţiei cnezilor de şefi de colonizare ai

— Şt. Pascu, Rolul cnezilor. passim.

„Idem. Voievodatul, III, p. 430 – 432; Ioan A. Pop, Statutul cneiilor, p. 102 – U5.

„D, Prodan, Boieri, p. 168 – 170.

I

ropiânilor, veniţi în Transilvania în secolele XIII – XIV70, au adus caj argument, tacit sau direct formulat, şi împrejurarea că aceştia ap-i masiv în documente abia în veacurile XIV – XV. Argumentul însă nu este valabil. Cum se ştie, regii din dinastia arpadiană – deşi încă din vremea lor, după Ştefan I (997 – 1038), Ungaria era prioritar un stat catolic cu structuri feudale de tip occidental – s-au văzut giliţiţ să respecte, în general, rânduielile social-economice, juridice şi confesionale ale populaţiilor şi popoarelor supuse, deci şi ale românilor, cu organizarea lor socială bazată pe ins valachicum" 1. Astfel, şi românii au fost consideraţi ca „naţiune" în sensul medieval de grup privilegiat, fruntaşii lor, în care este imposibil să-i vedem pe conducătorii obştilor săteşti, participând la activitatea instituţiilor politico-militare ale Transilvaniei, inclusiv la adunările ţării (cel puţin în două rânduri, la 1291 şi 1355) '2. Până la venirea Angevinilor, cu precădere până la domnia lui Ludovic 1 (1342 – 1382), proprietatea asupra pământului şi titularii ei români se bucurau de o recunoaştere

tacită, nefiind nevoie decât în cazuri cu totul excepţionale de o confirmare regală scrisă. Documentul nu are obiect atâta timp cât nu se produc transformări importante. Probabil, prin calitatea lor de proprietari, prin statutul superior de care se bucurau în societate „cnezii erau adesea asimilaţi celorlalţi feudali ai regatului – nobilii. Noua dinastie angevină, poate nu atât de acut sub primul său reprezentant, avea să modifice fundamental această stare de lucruri, în eforturile sale de reîntărire a autorităţii regale. Tocmai tendinţa de asimilare a cnezilor români posesori de cnezate cu nobilimea regatului, îl determină pe Ludovic I s-a introducă la 1366 segregaţia de ordin social, etnic şi religios: numai cnezii confirmaţi prin diplomă regală în cnezatele lor erau aidoma nobililor (mărturia lor la judecată era echivalentă cu cea a unui nobil); numai catolicii erau nobili adevăraţi şi numai cei cu document de donaţie erau proprietari reali ai pământului73. Ca mai toate măsurile luate în societatea feudală plină, de particularisme, nici acestea n-au avut efectul scontat de autorităţi, situaţiile anterioare păstrându-se în unele regiuni, tocmai acolo unde penetraţia străină a fost mai târzie şi incompletă, decenii de-a rândul (chiar mai mult de un secol) 74. Un rezultat al acestei concepţii, care tindea să aplice principiile cele mai pure ale dreptului feudal occidental, să considere, în virtutea prerogativei de dominium etni-nens, că tot pământul ţării aparţinea suveranului, care putea dispune în acest sens după bunul plac şi fără consimţământul căruia orice pro – Vezi Erdâly torttnete, vol. I, Budapesta, 1986, passim.

„I. Băltariu, op. cit., p. 28 – 47.

„A. De cei, Contribution. p. 16 şi urm.

„Ş. Papacostea, La fondation. p. 396 – 407.

„Şt. Pascu, Voievodatul. III, p. 394 şi urm.; A.A. Kusu, Un formular pasjfmv

5!

pr-ietate devenea nesigură (proprietarul riscând în orice clipă pierdere/a bunului său), s-a văzut însă cu acuitate din secolul XIV începând; înmulţirea bruscă a documentelor referitoare la proprietatea funciară românească. şi la deţinătorii săi – cnezii şi (mai rar) voievozi}" 5, diezii, cei mai mulţi dintre ei fără să posede document de confirmare pentru cnezatele lor, s-au grăbit şi mulţi au reuşit să-şi „legalizeze" situaţia de proprietari, spre a nu se vedea asimilaţi cu primarii satelor. De aceea vor şi apare în actul scris, cu

precădere, după a această perioadă de cumpănă. Ceilalţi cnezi, care aveau deja deasupra lor un nou stăpân feudal privilegiat, din regiunile unde aceasta suprapunere se petrecuse anterior, nu şi-au mai putut, decât în cazuri cu totul excepţionale, modifica statutul de supuşi. Ki şi-au mai păstrat mult timp un anumit prestigiu şi o anumită autoritate în satele lor, ca şi voie\rozii, conservându-se şi împărţirea în cnezate şi voievodate a marilor domenii feudale7", dar au devenit adesea oameni ai noului lor stăpân, rolul îndeplinit de ei semănând tot mai mult cu o funcţie subalternă. Prin aceasta, dubla natură a cuezului şi a cnezatului, care implică deopotrivă atribuţii administraţii" – judecătoreşti şi proprietatea asupra pământului (dotninium) se frânge şi dispare calitatea esenţială de stăpân. De aceea, unii autori, simţind nevoia să facă o distincţie, i-au şi numit pe aceşti cnezi, privaţi de calitatea aceasta fundamentală de stăpâni şi rămaşi doar în funcţie – pseudocnezi77. Mai târziu, în secolele XVI – XVII, mulţi dintre aceştia nici nu mai sunt urmaşi direcţi ai vechilor cnezi stăpâni de odinioară, fiind numiţi sau revocaţi după voia proprietarului satului îobăgesc78. În virtutea acestei duble naturi (ce incumba atribuţii administrativ – judecătoreşti şi calitatea de proprietar) şi în urma despărţirii unui aspect de celălalt (prin înmulţirea cnezilor ce îndeplineau doar o funcţie şi prin asimilarea celor recunoscuţi ca proprietari cu nobilii), există câteva documente în care cnezatul de pe un domeniu regal apare ca şi cum ar comporta un honos sau honor, fiind privit şi aici doar ca dregătorie (keneziatus seu officiolatus) 19. Este în fond o ficţiune juridică, prin care cnezii liberi de pe domeniile regale, nere cunoscuţi ca nobili, îşi pot administra cnezatele în numele suveranu lui, beneficiind de venituri şi foloase (emolumenta, uHlitates) şi chiar de uzufructul posesiunii considerate regale. Aceasta împrejurare nu infirmă statutul de stăpân al cnezului pe pământul său, dar îl încadrează în noile rigori ale actului scris, îngrădindu-i relativ forma de exercitare „Situaţia este analoagă cu boeronatele ţării Făgăraşului.

M Dan Gr. Pleşia, op. cit., p. 188.

„X>. Prodan, Iobăgia XVI, II, passim; Şt. Pascu, Voievodalul, III, p. 525 şi urm.; Ioan A. Pop, Statutul cnezilor, p. 114 – 115; idem. Realităţi silijtsnc, p. 293 – 299. „I. Băltariu, op. cit., p. 197 – 200". V. Prodan, Iobăgia XVII, I, p. 113 şi urm. Dinu C. Arion, opcit., p. 132 – 137.

cupă ce acestea au ajuns în mâinile unor noi stăpâni oficiali feudali83. jL îi şi aceste honora sau officiolatus erau stipulate în

documente ribmai io favoarea persoanelor care prezentau local preeminenţa ere

! lt: „ră a proprietăţii pămiutului, din care decurgea dreptul de jude cată asupra supuşilor. Hărăzirile de acest iei ale cnezatelor şi boeroajtelor, prin sublinierea mimai a unei laturi a lor, erau un mijloc de a avita asimilarea deplină cu nobilitatea, cu toate că unele persoane neadrate astfel au putut ajunge nobili.

nr. 5. CO. VCMZH

În lumina acestor consideraţii şi mărturii documentare analizate, socitatt-a românească iie apare cu o structură socială feudală relativ bhie conturată în perioada premergătoare, şi contemporană procesului de agregare statală. Xici sub aspectul logicii istorice nu se putea să fie altfel, deoarece, după cum se ştie, clasa feudală creează statul medieval, care, la riudul său, îşi transformă apoi structurile feudale după propriile necesităţi. Pe de altă parte, din acest punct de vedere, izvoarele documentare nu fac decât să confirme procesul adânc de stratificare socială, reflectat pregnant de sursele narative şi arheologice, încă din secolele IX – X. Din rândul membrilor clasei superioare în formare, desprinşi, majoritatea, din cadrul comunităţilor săteşti (cnezi, juzi, voievozi, jupâni, potentes, majores Icrrac etc), cnezii, conform izvoarelor narative şi documentare (atât de redacţie slavo – română cât şi latină), reprezintă tipul cel mai răspândit pe întreg teritoriul românesc sau prototipul acestei feudalităţi prestatale şi statale timpurii. Termenul de jude (cu varianta muntenească judec), de origine latină, pare să fi fost copleşit în urma contactelor cu slavii de larga utilizare a termenului analog, preluat de la aceştia, deşi iniţial identitatea şi coexistenţa jude – criez este evidentă, mai ales în lumina corespondenţei judecie – cnezat în Moldova. În Transilvania, termenul de jude pare să se fi perpetuat, dobândind şi înţelesul de primar al satului, al oraşului, de membru al unui for de judecată, de fruntaş al nobilimii din comitate, însărcinat cu anumite atribuţii etc, sub influenţa folosirii latinei ca limbă cultă şi de cancelarie. Voievozii, aleşi adesea dintre cnezi (cum dovedeşte diploma ioanită sau situaţia Maramureşului) şi numiţi de români şi duci (singular ducă81), aveau în primul rând atribuţii militare. Cuvântul jupân, rar

„Ibidem, p. 136.

11 Când ungurii, după ce au intrat în Panonia (locuită de români

ţi slavi), au ocupat cetatea Ung, au găsit acolo un comandant („comite") numit Iaborci, căruia localnicii. În limba lor, îi spuneau ducă (în lingua corum ducă vocabatur). Cf. G. Pop» I, isseanu, Izvoarele, p. 35, 85. Trebuie să fie vorba despre români, deoarece slavii îţi numeau comandanţii militari voievozi.

utilizat în general, a ajuns să-i denumească uneori, imediat după întemeierea statelor feudale româneşti independente, pe cei mai mari feudali, câteodată rudele domnului82. În Transilvania o parte dintre ene-zii care şi-au ctitorit lăcaşuri de cult ortodoxe s-au numit pe sine jupâni, iar pe soţiile lor jupânițe, în tablourile votive clin secolele XIV şi XV83. Dar cei mai mulţi, în situaţii similare, s-au denumit cnezi, Cnezirnea, ca realitate general – românească, reprezintă, în marea majoritate, până în veacul XV o clasă socială sau o pătură socială în curs de formare ca clasă feudală prestatală şi statală timpurie. Esenţa ei este unică, aşa cum unică este şi natura feudalismului în societatea românească. Mărturiile privind cnezimea, departe de d susţine ideea existenţei a trei forme ale feudalismului românesc, cui). s-a afirmat84, subliniază unitatea de structură a civilizaţiei noastre medievale, în ciuda unor particularităţi dezvoltate în urma evoluţiei statale separate (este cazul, cu precădere, al Transilvaniei) 8. Cum s-a văzut, în Ţara Românească, cnezii erau, în general, la început, membri ai clasei sociale a feudalilor, stăpâni de pământ şi de vecini, ale căror posesiuni, prin moşteniri repetate s-au divizat şi micşorat mereu, numele de criez fiind transmis apoi tot mai multor urmaşi ai primului sau primilor proprietari. Din feudal, în secolele XIV" – XV – parţial XVI, cnezul de la sud de Carpaţi a ajuns să desemneze la sfârşitul veacului XVI şi nuni târziu pe ţăranul liber, mic proprietar, ameninţat mereu cu rumânirea. Tot acum, târziu, în veacul XVII, acţiunea de eliberare din rumânie s-a numit tot mai des cnezire, ca o amintire a vechiului statut de prestanţă şi libertate al cnezilor. O dovadă a acestui statut este şi un document datat probabil la 1407, în care Mircea cel Bătrân hotărăşte ca satele mănăstirii Tismana să nu poată fi de ocină şi de ohabă „nici unui criez sau boier al domnie: sale" 8H. Deci cnezul este pus înaintea boierului, în calitatea lui de vechi stăpân de sate. Nici în Moldova, nimic nu contrazice calitatea de stăpân a cnezului, înainte ca domnia să aşeze deasupra acestuia un nou proprietar cu hrisov, iar înţelesul teritorial al judeciilor care: se transformă în urice, alături de statutul de mici feudali al cnezilor români din Polonia, pledează în favoarea acestei

calităţi. Formula „unde a fost" sau „unde este" criez ori jude cutare nu o poate să aibă doar sensul de identificare a satelor87, din moment ce foştii sau actualii cnezi sunt arătaţi mereu în paralel şi în legătură cu noii stăpâni, impus* de domnie. Din cele mai multe documente pare să rezulte

„IX C. Giurescu, Ţara Românească, p. 218 – 219.
„M. Porumb, Pictura românească, p. 22 – 23.
— II. H. Stahl, Controverse, p. 269.
„Şt. Paseu, Voievodatul, I – III, passiin.
„DIR. B. p. 52, nr. 36.
„Cum susţine H.H. Stahl, Controverse, p. 2) 4 – 215.

I-a vechi stăpâniri tradiţionale, obişnuielniee sunt puse faţă în faţă ca altele noi, oficializate de stat. Ca în orice ţară feudală, nici în Moldova, ilu statul a creat stăpânirea feudală. Însă statul a întărit, şi a încadrat această stăpânire în noi rigori, pretinse de raporturile feudo-vasalice, domnul răsplătindu-şi cu moşii credincioşii (în dauna vechilor stăpâni) care, ca şi în Ţara Românească, se vor numi cel mai frecvent boieri. Dar amintirea calităţii social-economice superioare a cnezilor se va perpetua şi la răsărit de Carpaţi. Astfel, soţiile de boieri se vor numi frecvent cncaghine în Moldova88, iar cronicarul Azarie afirmă într-un loc, gândindu-se la boieri, că doamna Ruxandra cu mii de binefaceri i-a cinstit pe cneji80. Desigur, în Ţara Românească şi Moldova multe sate au rămas libere, fiind locuite de moşneni şi de răzeşi în tot evul mediu şi, o parte, chiar în epoca modernă, structurile comunitare, de obşte păstrându-se nu numai aici, ei şi în satele aservite de către feudali, dar de nicăieri nu rezultă (ca şi în cazul satelor aservite din Transilvania) că în secolele XIV – XVI cnezii mai erau, ea ab initio, numai fruntaşi ai acestor comunităţi libere sau aservite. Dacă în Transilvania apar şi în această postură de fruntaşi ai satului aservit, cu statut de ţărani dependenţi sau de mici proprietari cu anumite atribuţii militare pe domeniile cetăţilor etc, faptul nu reprezintă o situaţie originară, ci o decădere şi o uzurpare a vechilor lor preeminenţe. Dovada este, cum s-a arătat, că acolo unde stăpânirea străină a pătruns târziu şi incomplet, cnezii au rămas ceea ce au fost înainte de impactul cu rigorile actului scris: stăpâni ereditari de pământ şi de supuşi, după ce anterior se desprinseseră din rândul acestor comunităţi care-i investiseră cu unele funcţii. În aceeaşi postură de stăpâni s-au menţinut şi în afara arcului carpatic, până când

domnia, promovând o nouă feudalitate, pentru care a fost consacrat numele de boier, a determinat disoluţia cnezimii, care, ca feudalitate prestatală, nu-şi mai avea locul în noile structuri. Desigur, mai ales în Moldova, desprinderea păturii feudale nu era generală, păstrându-se până târziu puternice structuri egalitare în ocoalele sau uniunile de obşti ale Câmpulungului, Tigheciului, Vrancei. Dar nu se poate admite, în preajma întemeierii, că aceste structuri erau unice şi că nu se ridicase o pătură socială suprapusă. În cadrul acesteia, un rol important, trebuie să fi avut cnezii. În afara arcului Carpaţilor, disoluţia cnezimii s-a produs mai rapid în raport cu Transilvania, unde, în ciuda măsurilor de uniformizare preconizate de autorităţi, deosebirile etno – lingvistice şi confesionale au împiedicat derularea liniară a procesului. Cu toate că şi la sud şi răsărit de Carpaţi, instituţia statală a promovat o nouă feudalitate, adecvată noii etape din evoluţia orânduirii social-economice pe care o reprezenta, faptul s-a petrecut pe ace

88 R. Rosetti, Despre originea, p. 166 – 169.88 I. Bogdan, Cronicile, p. 147.

Jasi fond de civilizaţie, cu multe elemente de continuitate în raporcu etapa prestatală. În Transih-ania, cucerirea arpadiană a adu. noi structuri feudale oficiale din afară, pe care, ulterior, dinastii! angevină le-a întărit şi mai mult în rigorile lor. Asimilarea cnezimii româneşti cu noua feudalitate a statului s-a lovit aici şi de radicalele deosebiri confesionale şi etno-lingvistice. De la situaţia de criez tk recunoscut sau admis tacit în cnezatul său piuă la situaţia de nobil s-a trecut prin câteva faze intermediare: criez confirmat, criez un bii, nobil român (nobils valaciti). C\. i care n-au ace. plat sacrificiile pretinse de acest „cursus honorum" ori nu s-au putut înscrie pe: iectoria lui din cauza suprapunerii feudalităţii străine, fie ea au în cut munţii în ţările româneşti rămase libere, cum au făcut Bogdan lin Cuhea (cu ai săi) sau alţii din Făgăraş, fie că au coborât pe se ira socială, jună la treapta de supus. În toate cele trei ţări române, Jiu punctul de vedere al. statutului său de feudalitate prestatală, cneziaiea urmează un proces de disoluţie, de destrămare. Pentru cei care acced spre nobilitate şi boierie, disoluţia înseamnă ascendenţă pe scara socială la rangul de feudalitate oficial recunoscută, deşi statutul ce lor mai mulţi va fi de feudalitate mica şi mijlocie. Pentru ceilalţi disoluţia marchează ireversibil decăderea. Xu există cnezi de îi; haţegan, maramureşean sau

muntenesc8", aşa după cum cnezii nu au fost nici colonizatori de oameni sau întemeietori de sate în esenţa lor, cum s-a afirmat uneori tendenţios, făcându-se şi o apropiere ne justificată între cuezi şi sculteţii (Schtiltheissen) germani (şefi ai colo niştilor germani stabiliţi în l ngaria şi Polonia) 91. Dacă uneori au cap dus acţiuni de roire a satelor, faptul acesta ne apare ca derivat sau secundar în raport cu statutul lor esenţial, Aceste acţiuni de rom sau de repopulare a unor sate ori de creştere a numărului locuitorilor unor aşezări sunt aspecte fireşti în toată lumeţi medievală: ele s-au petrecut în cazul nostru în interiorul spaţiului locuit de români său. În imediata lui apropiere (de aceea, credem că, datorită interpr fărilor ce se pot da, termenii de colonizare sau, mai ales, de emigrare sunt nepotriviţi) şi nu din aceste acţiuni decurge, în esenţă, calitatea de stăpân a diezului. K drept, că, uneori, prin asemenea, acte, pentru care obţineau adesea acordul oficialităţii, cnezii îşi sporeau posesiunile şi obţineau anumite avantaje, pe care le aveau, de altfel. În mare parte şi în satele lor stăpânite din vechime.

În concluzie se poate afirma că cnezimea românească, desprinsă din cadrul comunităţilor săteşti în urma unui îndelungat proces de diferenţiere de avere şi apoi socială, proces care era în plină desfăşurare la începutul mileniului al doilea (dacă acei canesi, pomeniţi de

„Şt. Pascu, Voievodatul, III, p. A72.

n D. Gr. Pleşia, La nobtesse, p. 189 190, nota II.

Rogenus, ar fi fost ideatici cu cnezii, atunci csemnificativ faptul că acest călugăr italian îi numeşte miuores şi işti domini92}, este iacă ia veacurile XIV şi XV, în ceri mai mare parte, o clasă socială feudală la români, aflată pe calea aaor importante transformări şi diferenţieri, care se vor accentua în veacurile următoare" 3. În ciuda acestui îl t, ca o dovadă a trăiniciei cnezimii şi a instituţiilor legate de ea, numele de enez şi realitatea, pe care el o exprimă îşi prelungeşte existenţa II Transilvania pia A la începutul veacului XIX" 1, ca un simbol al străvechiului său statut de libertate românească.

„": CT. Popa-Lisieanu, of. r p. K'i, 8.4. Aurel I) e; ei... c'an" p; – 16 2, îi consideră. cu ar-unKiiU-goli Tot recent, J). Cr. Pieşia [op. r oi. V. Lintecul t: îi; de de Ro-erius. Bucureşti, 1935, p. – îi – 2 2 K şi mai recent, Victor Spinei, Moldova.

Uso! ide, I) Laceşti „cne/i" <a fiind tâenniitari mon g şi p i p. 19

Ji, îi priveşte iarăşi ca identici cu cnezii români, ca şi Şt, I'asjul'oierodatul, III, p. 388 i. O demonsiraţie neconvinţ; ătoare îţi

Sensul identităţii canrsi – cuezi a făcut şi R. Sfhillitife, Cu privire la cnejii români, p. 4! – 49.

93 Şt. Pasoit, Voievodatul, III. p. 352 57: „M Ibidem, p. 368.371 etc.

C \ P I T O l. l h I V

STRUCTURA ŞI ORGANIZAREA ADUNĂRILOR CNEZIALE ŞI NOBILIARE ROMÂNESTL iv. i. GEMJRALITAŢI

În terminologia latină, specifică documentelor medievale din Transilvania, adunările elitei sociale româneşti apar de multe ori denominate drept cottgregationes sau universitates, la fel ca adunările voievodatului sau ale comitatelor. Câteodată se foloseşte chiar expresia consacrată de congregaţia generalis, adică adunau obştească (în sens de generală, a tuturor cnezilor, de exemplu). De regulă însă, adunările sunt desemnate indirect prin formule ca univerşi kenezii (toţi cueziij, iurati ac univerşi kenezii în sale indiciana (jur-aţii şi toţi cnezii în scaun de judecată), univerşi kenezii ei nobiles (toţi cnezii şi nobilii), univerşi kenezii et Olacin (toţi cnezii şi românii), univerşi nobiles de districtu… (toţi nobilii din districtul…) etc. Se înţeleg de aici că membrii acestor foruri româneşti erau, cel mai adesea, cnezii şi cnezii juraţi. După ce unii cnezi s-au înnobilat, adunările devin mixte, adică sunt cneziale şi nobiliare româneşti, pentru ca într-o a treia etapă, urmaşii foştilor cnezi deveniţi nobili român! a doua parte a secolului XV şi în secolul XVI) să fie numiţi în nu curent doar nobiles. În multe cazuri, mai ales în Haţeg şi Banat, daj şi în Făgăraş (unde cnezii de dinainte de veacul XIV au devemt boieri), cnezii juraţi, nobilii juraţi şi uneori şi ceilalţi cnezi şi nobili (boieri) participanţi ia adunări sunt trecuţi cu numele lor. Participarea oamenilor de rând în cadrul acestor instanţe (Olachi popularii, Valacki, populi etc.) – evident persoane de condiţie liberă sub aspect juridic – reprezintă o excepţie de la alcătuirea curentă a acestor instituţii de esenţă feudală. Pe de o parte, această participare, sporadică, d „altfel, şi constatată cu precădere în primele menţiuni documentare ale forurilor cneziale, este o prelungire sub regim feudal a vechiloi relaţii comunitare, de obşte din societatea românească, relaţii car au intrat în declin îndată după finalul etnogenezei româneşti, în sensul că tot mai multe sate (piuă la urmă toate) au ajuns aservite, fie faţă de feudali şi, deopotrivă, faţă de stat,

fie numai faţă de stat, Pe de altă parte, cum se va vedea, formula alteriiis staţiis et conditionis homines (... oameni de altă stare şi treaptă), privitoare la adunările româneşti, dar şi la cele ale voievodatului şi ale nobililor din comitate, nu pune în lumină întotdeauna o participare a oamenilor de rând la adunările „elitei" sociale româneşti şi, cu atât mai puţin, expresia este în măsură să ateste la propriu un caracter obştesc sau „democratic" al acestor foruri. Chiar dacă românii de rând ar fi participat efectiv la multe adunări (deşi expresia reprezintă, îndeobşte, un clişeu de cancelarie), rolul lor era evident diminuat sau nesemnificativ. Societatea românească păşise pe calea feudalizării în forme proprii încă din secolele VIII – IX, pe întreg teritoriu! locuit de români, de aceea este firesc ca în secolele XIV – XV să-i vedem pe românii de rând (pe ţărani) supuşi într-un anumit fel stăpânilor lor (juzii, cnezii, voievozii, jupânii ş.a.i. În astfel de condiţii, dacă au mai participat ia unele instanţe româneşti, este clar că aceşti fioftuh n-au avut rol de decizie.

Li cadrul multora din aceste adunări româneşti au mai participat (adesea ca „preşedinţi" ai lor) reprezentanţi ai oficialităţii de stat, de la rege şi voievodul Transilvaniei până la comiţi, bani, şi castelani. Unii dintre aceştia erau de origine românească, precum Iancu de Hunedoara, anumiţi castelani de Haţeg, sau anumiţi bani ai Severinului, ca şi juzii nobililor din Maramureş etc. Prezenţa acestor „oficiali" are o dublă semnificaţie: a) exercitarea unui control asupra acestor foruri – adevărate forme ale autonomiilor româneşti; b) conferirea unui prestigiu mai ridicat hotărârilor luate şi garantarea respectării acestor hotărâri, cât şi a valorii probatorii a documentelor (mise în cadrul adunărilor.

Dar înţelegerea întregii problematici a componenţei şi organizării adunărilor româneşti necesită studierea concretă a situaţiilor pe zone.

IV 2 EXKMI JXI. 7. \HIJ UAJKGVI. II

Studiul componenţei adunărilor româneşti din ţara Haţegului are o importanţă deosebită pentru stabilirea caracterului acestor instituţii, iar în cazul când această componenţă este dată nominali, ea conduce la corelaţii utile între antroponimic şi istorie. Din acest punct de vedere, al datelor privind componenţa adunărilor româneşti, Haţegul este o regiune privilegiată. Numai datele privind alcătuirea adunărilor bănăţene sunt comparabile ca bogăţie şi valoare cu cele

rezervate de izvoare Haţegului.

Documentul din 1 iunie 13601, emis la Haţeg, este unic în felul său ca importanţă, datorită bogăţiei de mărturii privind alcătuirea şi funcţionarea acestor adunări. Aceasta, deoarece în el sunt reflec

— DRH. C. XI, p. 506 – 510, nr. 482.

tate, de fapt, două adunări româneşti, sau două ipostaze distincte ale. acestor adunări. Iuţii, aflăm că, din porunca regi lui (dată în scris voievodului Transilvaniei), Petru, victvoievod al Transilvani şi castelan de Haţeg a cerut (în locui voievodului J, pentru miercurea de după sărbătoarea Rusaliilor (27 mai), comunităţii cnezilor şi < i menilor de orice altă stare şi seamă din districtul Haţeg să-şi convoace adunarea obştească (universităţi keneziorum et alterins huitis status, ti condiţie/rus hotninibus… congregationem generalim proclamate „cu scopul reaşezării drepturilor lor (pro ipsorum iurihus rtstattramus. Nu se ştie cum şi ce fel de drepturi se vor fi „reaşezat" în această adunare, care a durat cel puţin şase zile (de miercuri, 27 mai, până luni, 1 iunie 1360), dar mobilul convocării ei aminteşte de unul asemănător, din 1291, când regele Andrei III reunea una din priruele congregaţii cunoscute ale Transilvaniei, pro reformationem staiu* corundem1. Este de presupus că, în vederea restabilirii sau respectări; unor vechi libertăţi şi drepturi, acum ştirbite şi încălcate, adunarea cnezilor haţegani se va fi adresat regelui Ludovic I cu o plângt-o (cerere). Numai în urma unui asemenea gest, se poate explica porunca regească de convocare a adunării, sub preşedinţia unui „oficial", ia vederea „restaurării" acelor drepturi. Xu se ştie, iarăşi, ce rol vo. ti jucat în această adunare „oamenii de orice altă stare şi seamă", da: este cert faptul că cnezii, pomeniţi în mod special şi cei dintâi, au avu? rolul principal. Dacă despre conţinutul acestei adunări, documentul nu mai spune nimic, în schimb se arată că ea s-a transformat la un moment dat în scaun de judecată, deoarece din sânul comunităţii româneşti haţegane s-au ales ca asesori juraţi 12 cnezi, şase preoţi şi şase români de rând, anume Sărăcin cel Bătrân, Prodan cel Roşu, Roman, fiul lui Ciomac, Mihail, fiul lui Goia iGulxa), Dan de Cin-ciş, Constantin de Sălaş, Nan, fiul lui Baiu (Bav), Dumitru, fiu! ia: Bărbat, Basarab cel Lung, Dusă de Densuş, Vlad de Vâlcele R. (cr-ezi), Petru, protopopul de Ostrov, Zampa de Clopoţiva, Bale de Peşteana, Dale de Densuş, Dragomir de Ţuştea (preoţi ai bisericile; româneşti), Tatomir cel Roşu, Stoian zis Pitic (Pitvk), „iobagii" lui Nan, fiul lui Constantin, Baia, fiul lui Buz de

Clopoţiva, Ladisi i fiul lui Zonibur, Dragomir de Să vă şi Mihul… iobagul" lui Basarai cel Lung (români de rând). În total, sunt numai 22 de nume. În loi 24 anunţate. Se spune, în continuare, că aceşti asesori juraţi şi „foarte mulţi alţi cnezi, bătrâni şi români ţie rând, care se aflau de faţă L. acea adunare", întrebaţi în chip legiuit şi „după obiceiul acelui dis trict al Haţegului", au întărit spusele uneia din părţi prin jurănr. ni ±n acord cu această mărturie, în care asesorii juraţi au avut rol!

DIN, C, veac. XIII, II, p. 389, nr. 4 (t; – j; Hurm., I I, p. 510 511; ANM, 29099.

jurători adeveritori (ca şi ceilalţi membri ai adunării), după principiul românesc al jurământului decizoriu acordat uneia din părţi, vicevoievodul (şi castelan de Haţeg) a luat hotărârea finală şi a eliberat documentul în a şasea zi a adunării. Astfel, apare evidentă dubla menire a adunării haţegane de la 1360, care a durat circa o săptămână. Pe de o parte diezii, cnezii preoţi şi ceilalţi români s-au întrunit pentru „reaşezarea drepturilor lor", pe de altă parte şi în al doilea rând, pentru a tace dreptate.

Tot în legătură cu împărţirea dreptăţii, s-au întrunit, la 1363, toţi cnezii şi bătrânii români din districtul Haţeg (univerşi kenezii ei seniores Olachahs distridus Haczak) – Termenul seniores poate să aibă şi accepţiunea de stăpâni, mai ales că şi bătrânii erau tot cnezi, adică stăpâni. Juraţii şi toţi cnezii ţării Haţegului, în scaun de judecată duraţi ac univerşi kenezii în şede judiciaria), sunt amintiţi iarăşi pe la 1380 – 1390, când se produce înaintea cnezilor cedarea unei părţi dintr-un cnezat de către un frate copărtaş către altui4. Alte trei documente din 1387 şi 1398 (două) 5 mai pomenesc adunării româneşti în care s-au discutat pricini sau probleme cneziale, fără să se consemneze componenţa nominală a juraţilor.

În primele două decenii ale veacului XV, sunt atestate la Haţeg trei importante adunări cneziale şi nobiliare româneşti ca scaune de judecată. În cadrul acestora, juraţii, în număr de câte 12, sunt trecuţi cu numele. Astfel, la 4 septembrie 1402 (luni), se întrunesc Ja Haţeg „juraţii şi adunarea nobililor şi cnezilor" din districtul omonim, între cei 12 juraţi figurează zece cnezi (plus doi castelani ai cetăţii Haţeg): Ioan, fiul lui Cândea, Costea de Sălaş, Barbu, fiul lui Lelu, Dionisie de Ostrov, Cristu Litovoi de Galaţi, Nicolaede jDensuş, Dan, fiul lui Ştefan, Mihail de Râuşor, Balotă de Cârneşti". Actul din 17 februarie 1411 (joi)

începe chiar cu înşiruirea juraţilor, în cadrul intitulaţiei: „Noi, Ioan, fiul lui Stoian de Densuş şi alt Ioan, fiul lui Cândea de Râu de Mori, Stanciu, fiul lui Dionisie de Ostrov, Bogdan, fiul lui Litinoia (Lithinova) de Clopoţiva, Ţâţul, fiul lui Bale de Peşteana, Ştefan, fiul lui Dan de Sânpetru, Sclăvoi (Sclavoy), fiul lui Oancea de Fărcă din, Costea. fiul lui Iaroslav de Sălaş, Dragotă, fiul lui Baluzin de Râu Alb, Ioan. fiul lui Basarab de Râuşor, Barbu, fiul lui Lelu de Rin Bărbat şi Ladislau, fiu! lui Buda de Râuşor, juraţii şi toţi cnezii şi alţi români din districtul cetăţii Haţeg" 7. Aceeaşi instanţă judecă o pricină de stăpânire în 1418. Alcătuirea sa nominală este semnificativă: Toan, fiul lui Cândea de Rin de Mori, Barbu.

3 Dlill, C, XII, p. 130 – 133, nr. 157.

— Soiyom-Kekete]—., Văzlatok, p. 24 – 29; M. Popa Cnezatul, p. 54 55.

AXIII, 1) 1.29435; Doc. Val., p. 326 – 327, 508; Ortvay T., Ttmes. p. 318

1 ANII, I). 74658; rejţest la Mdhus: „U/1, p. 223, nr. 1877.

7 Solyum-Fekete}., op. cit., p. 24 – 27.

(îi fiul lui Lelu de Râu Bărbat, Costea de Sălaş, Ştefan, fiul lui Dan de Sânpetru, Bogdan de Clopoţi-a, Mihail de Peşteana, Zlauf fZlawsh) de Fărcă din, Buda de Vad, Berivoi de Ostrov, Ladislau de Unciue, şi Nicolae, fiul lui Dusă de Densuş (în total sunt daţi mimai 11 cnezi juraţi) 8.

În a doua jumătate a secolului XV. şi la începutul celui următor, nu mai există ştiri cunoscute despre adunările româneşti haţegane care să fi funcţionat şi ca scaune de judecată, dar sunt mărturii despre asemenea întruniri româneşti districtuale ce au rezolvat, între altele, şi cercetări privind hotarele unor cnezate (sate), titularii acestor posesiuni şi au participat la puneri în stăpâtiire9.

O astfel de adunare s-a întrunit, probabil la Haţeg, în zilele de 17, 18 şi 19 decembrie 145310 (luni, marţi şi miercuri) şi fiindcă ea nu este cunoscută în urma unei hotărâri judecătoreşti luate în scaunul propriu al cnezilor juraţi, componenţa ei nominală este mult mai pe larg înfăţişată. Sunt daţi cu numele 39 de participanţi: Ioan, fiul lui Mihail de Ciula, Ladislau de Ciula, Dusă, fiul lui Nicolae, Dionisie, fiul lui Andrei (ambii de Densuş), Badea, Baluzin, Ioan, Petru şi Valentin, toţi de Râu Alb, Ladislau, fiul lui Cin dea de Râu de Mori, Basarab, Ioan şi Mihail de Râuşor, Cândreş, fiul lui Dionisie, Danciul, fiul lui Costea,

Barbul, Gheorghe şi Grigore, fiii lui Bălos, Danciul, Dionisie, Nicolae şi Petru, fiii lui Iaroslav, Ioan, fiul lui Sărăcin, Ştefan, fiul lui Câudreş, toţi 11 de Sălaş, Mihail, fiul lui Stoica, Simion, Standul şi Vlaicul, fiul lui Vâlcul, Ştefan, cu toţii de Sâupetru, Dio-msie şi Dumitru de Streisângeorgiu, Dionisie şi Dumitru, fiii lui Ruda de Unciue, Benedict, fiul lui Petru, Dumitru, fiul lui Cristul, Copaz, Ioan, fiul lui Benedict, Toma, fiul lui Buda, Valentin, fiul lui Petru, ultimii şase de Vad. Cnezii şi nobilii nominalizaţi provin din zece sate haţegaue dispersate în întreg districtul şi au fost, probabil, conduşi în această adunare de către unul dintre ei, anume Ladislau Cân-dea de Râu de Mori, castelan al cetăţii Haţegului11. Ca oameni de mărturie ai regelui sunt daţi tot patru haţegani: Ladislau de Ciula, Dionisie şi Dumitru de Streisângeorgiu, Copaz de Vad. Această adunare a fost exclusiv românească şi haţegană, cu o singură rezervă: la anumite momente ale sale a fost prezent şi omul capitolului albens, anume Dominic, parohul de Deva. La fel stau lucrurile şi cu adunările similare următoare din care una pare să fi avut loc la 23 februarie (marţi) 145712, cu participarea lui Dumitru, fiul lui Barbu de Râu Bărbat, Cândreş, fiul lui Ioan de Râu de Mori, Ladislau de Râu de Mori (caz

8 Ibidem, p. 32.

„A. A. Rusu, Adunările romanişti, p. 169 – 180.

10 Idem, Un formulai, p. 1, 55 – 156.

11 Idem, Adunările româneşt p. 171 – 172.

„Ibidem, p. 172; ASM, Dl, 29503, 29504, 29505, 29815.36510.

8, 2

telanul), Dionisie, Danciul, Petru, Serbau, fiul lui Iarul de Sălaşu, Dumitru de Streisângeorgiu, Copaz de Vad (doi oameni regali de mărturie) şi a altora, netrecuţi cu numele. În această adunare s-au făcut puneri în stăpânire pe seama nobililor cnezi din Bar, Unciuc, Râu de Mori, Râu Bărbat şi Sălaşu.

În 1 mai (duminică) 149613, în satul Balomir, aproape de Haţeg (Subcetate), o mare adunare nobiliară românească depune mărturie în legătură cu drepturile de stăpânire ale familiilor Cândea de Râu de Mori şi Copaz de Vad asupra unei păduri. Numai vreo zece persoane din cele 88 prezente erau realmente vecini şi megieşi eu j-adurea în litigiu (mai ales nobilii din Băieşti), restul sunt nobili români comprovinciali14. Dar iată componenţa adunării: din Băieşti – Dumitru, Ioan, Petru, Stan, Vâlcul, Vladul, alt Dumitru (supus –

iobăgio); din Galaţi – Buda, Iacob, lonuş, Ivan, Mihail, Pavel, Ţâţul; din Mâţeşti (azi Zăvoiul) – Eorcea, Bunea, Cândreş, Costea, Dumitru, lonuş, Ivan, Lupşa, Nicolae, Stan, Stânciul, Vlada; din Păros – Andrei, Bodea, alt Andrei, Cândreş, Cristan, Dionisie, Drăgoia, Duca, Ioan (trei), Ion, Ivăuiş, Laţcu, Lupşa, Mihail, Nan (doi), Nicolae, Petea, Petru (trei), Stan, Stăm (...}, Stoian, Ştefan, Vlad, Vlaicul; din Râu Alb – Badea, Dan, Miclea, Mihail, Nan, Petru, Radul, Stan, Stânciul, Ştefan, Vlad Barbathey, Zegyka; din Râu de Mori – Mihail Cândea; din Săcel – Dan, Dan Lupşa, Lupşa, Simion, Mihail, Mihail Cândea; din Sălaş – Bogdan, Dan popa, Danciul, Gligul, Iani, Ioan Sărăcin, Ivan, Neagomir, Nicolae, Oancea, Petru Fierarul, Procop, Stan, Ştefan; din Vad – Dionisie Copaz, Ioan Wadv1:!

O altă adunare a avut loc marţi, 1 august 1508", la Fărcădinul de Jos (azi Unirea), pentru cercetarea unor stăpâniri din Ciula şi Fărcădinul de Sus. Adunarea are caracter excepţional prin participarea la ea a 225 de nobili – cnezi (din 33 de sate ale districtului) care, desigur, s-au adunat şi cu alte rosturi decât acela de a fi martori într-un mic proces: trei din Fărcădinul de Jos – Balotă, Ştefan şi Teodor; unul din Râu de Mori – Ladislau Cândea; unul din Toteşti – Stroia; cinci din Săcel – Dan, Ioan, Lupşa, Mihail, Simion; trei din Unciuc – Cândea, Dumitru, Ioan; trei din Sânpetru – Dumitru, Iovan, Ladislau; nouă din Vad – Dionisie, Iacob, Ian, Kovko, La-disiau, Mielea, Pavel, Radul, Ştefan; 26 din Silvaşu de Sus – Andrei, Barbu (doi), Bogdan, Dan, Dănilă, Dumitru, Ladisâau (trei), Ilie, Ioan (doi), lonuş, Iovan (doi), Lazăr, Nicolae (doi), Petru (doi), Stan (doi), Stânciul, Ştefan, Şuşman; trei din Răchitova – Andrei, Francisc şi Gheorghe Muşină; cinci din Coroeşti – Mihail, Nicolae, Oană.

11 ANJF, Dl 31157.

14 A.A. Rusu, Adunările româneşti, p. 173.

„Ibidem. p. 177 – 17.9.

„ASM. Dl. 29928.

Petru, Toma; unul din Pfelişa – Ioan More; 17 din Mâţeşti (Z: V-< – lui) – Bunea, Călrnar, lanul, larul, Ilie, Ioan, [van. Lupa, Mihail, Mihul, Nicoară, Petru, Stânciul, Ştefan, Valentin, Vlaicul, Vladist. 11 din Sălaşu – Andrei, Cin dres, Costea, Dan popa, David, Gli Iacob, Ioan, Ladislau, Petru Fierarul, Simion: şapte din Ponor – Ionul, Oană. Petru Turcu, Roman, Stânciul, Stroia, Vâlesau; p din Bar – Dionisie, Dragomir, Litul, Xeagu (un Xeagu este porm: la 1457 ca fiu al Voievodului de Bar17);

16 din Râu Alb Bad Baluzin. Dan, Dicul. Dionisie, Ioan, luon, Ladislau, Lupşa, Mi]

Xan, Xicolae, Stânciul, Stoica (doi), Ştefan; cinci din Băieşti – Duma.

Dumitru, Ioan, luou, Vlad; zece din Râu Bărbat Danciul, Dumitru, Filip, Gheorghe, Iacob, Ioan, Ladislau, Petru, Radul, Simion; şase din Galaţi – Dionisie, Iacob, Mihail, Ciob, Xicolae, Ştefan, Valentin; patru din Pui Andrei, Francisc, Ioan, Ladislau; 28 din - vadia – Babul, Hora, Bozia, Costea (doi), Danciul (doi), Ioan trei; Iţul, La du, Ladislau. Laţcu (doi), Lupşa, Nicolae (doij, Radul, Stânciul, Tatumir, Toader, Vlad; trei din Grădişte fazi Sarmizegetusa) Barta, Martin, Ştefan; cinci din Zeicani – Abraham, Ioan, Ioan Zeicu, Martin, Mihail: trei din Breazova – Ladislau, Mihail. Stoic.; 16 din Peşteana – Andrei (doi), Dionisie (doi), Dionisie Cioc, Dumitru, Ilie, Ladislau, Luca Măreai, Mihail, fără, Petru Pop „Roman, Ştefan, Toma, Vlaicul; doi din Deusuş – Andrei Duca., Ştefan; unul dii Ostrov – Dionisie; unul din Cârneşti – Nicolae; doi din Ciula – Ladislau, fiul lui Gheorghe Mure, Ştefan; doi din Ţuştea Şu

„...; 26 din Păros – Aldomir, Cândreş, Cristea, Dan (doi), Dicul, Dionisie, Dumitru (doi), Ioan (doi), Ivaşcu, Ladislau (doi), J, >-:. (doi), Mihail, Mihail Xcagovoi. Xicolae, Nistor, Oană, Petre, Stan, Ştefan (trei); unul din Serei – Ciudea; unul din Silvaşul de Jos – Duma1. Este cel mai mare număr de nobili români de origine cne-zială consemnaţi vreodată, din câte se cunoaşte, la un loc. În cazul de faţă, ei au avut rolul de martori, puţind îi priviţi deopotrivă – r ca jurători tocmelnici.

A treia adunare cu o asemenea participare deosebii de; \să (peste 150 de oameni, calificaţi ca nobiles, din 22 de sate din întreg districtul Haţeg1 a avut loc în jur de 1 august 1519 li îi în târgul Haţeg1". Componenţa ei este următoarea: din Băieşti – Danciul, Iacob, Radul, Simion, Ştefan (cinci nobili); din Galaţi nouă – Andrei, Iancul Ciob, Ion, Lazlo (doi), Mihail, Mihul, Ştefan, Valentin; din Mâţeşti (Zăvoiul) 15 – Hunii, Bancul, Dumitru, Iacob. lanul Ion, Ivan, Lazlo, Oprea (trei), Stoica, Ştefan, Vilcul, Vlad; din Păros 20 – Ciudea, Dan, Eon (patru), Iouus, Ivan, Evaşcu, Mihai, Mihul.

AXAI, Dl. 2950.Î. Vezi Ioan A. Pop. Despre loievoii, A.A. Ruşii. Adunările româneşti, p. 174.177 – 180. AXIII, UI. 30551.

Miclăuş, Oană, Petru (doi), Jitian, Stan, Ştefan, Şuşman, Tamaş; din Râu Alb 13 – Badea, David, Dicul, Dionisie, Ioan Hăl-meag, Lazlo, Mihail, Nan, Nicolae, Standul, Stoica, Ştefan, Valentin; din Râu de Mori,

datorită stării documentului, nu se pot reconstitui numele nobililor; din Săcel doi – Ber […] şi Ladislau, oameni ai regelui; din Sălaşu 14 – Boldea, Cândea (doi), Dumitru, Ilieş, Ioan Sărăciri, Ion (doi), Lazlo, Pavel, Petru, Stoica, Ştefan, Vladul; din Coroeşti doi – Ştefan, Torna; din Livadia 40 – Costea, Danciul, fiul lui Ivan, Dau, fiul lui Ivan, Dumitru Radovau, Iacob Turcul, Iaru, fiu! lui Petru, larul Vaiizla, loau (doi), Ion, fiul lui Iuga, Ion, fiul lui Ivan, Ion, fiul lui Moycz, Ion, fiul lui Munte, Ion, fiul lui Stan-ciu, Ivan Hula, Ladislau, Lupea, fiul lui Iuga, Lupşa (doi), Lupşa, fiul lui Dan, Miclăuş, fiul lui Ştefan, Mihail, Munte, fiul lui Ioan, Nicolae, Şteful, Pderman, fiul lui Boze, Petru, fiul lui Ivan, Petru Lupşa, Petrul, Stoica, fiul lui Vlad, Standul, Standul Grecul, Stoian, Şuşman, Ştefan, fiul lui Bara, Ştefan, fiul lui Iuga, Ştefan, fiul lui Vlad, Toader, Nan, Vâlsan, fiul lui Bozga, Vlad; din Peşteana şapte – Dionisie, Dionisie Roman, Ladislau Cioc, Petru Filip, Petru Pop, Ştefan Ilieş, Toma Pop; din Ponor şase – Ioan, Ionul, Ivan, Petrul, Standul, Vilesan; din Pui unul – Dionisie; din Răchitova trei – Andrei, Francisc şi Ştefan Muşină; din Râu Bărbat şase – Danciul, Iacob, Ladislau, Radul, Simion, Ştefan; din Silvaşu de Jos trei – Dionisie, Ilieş, Nan Standul; din Silvaşu de Sus patru – Dionisie, Ilieş, Nan, Stanciui; din Toteşti doi – La du, Ştefan; din l'neiuc unu – Cin-dea; din Zeicani nouă – Avram, Ilieş Petru, Ioan Zeicanu, Lazlo Zeicanu, Lazo Martin, Mihail, Petru Corman, Roman, Zerc Zeicanu; din Clopoţiva cinci – Băcuţ, Ladislau, Nicolae, Ştefan, Ştefan Păgân; din Râuşor doi – Ion, Ivul20. Nobilii districtului se strânseseră şi în duminica dinaintea Sânzienelor (21 iunie) în 151721, la Haţeg. dar lipsesc datele despre componenţa nominală a adunării.

Tabloul acesta impresionant al alcătuirii adunărilor româneşti ha-ţegane, formate din cnezi şi din nobili de origine cnezială (rar, şi din români de rând), oferă date semnificative despre societatea românească medievală. Observăm întâi că nominalizarea diezilor juraţi (şi a celorlalţi juraţi, când este cazul) nu epuizează componenţa adunărilor, care au, de obicei, caracter mult mai larg. Este un indiciu, alături de altele, că adunările nu a fost exclusiv foruri de judecată, că împărţirea dreptăţii era doar una din atribuţiile lor. Se remarcă uşor, după numele şi provenienţa juraţilor dintre 1360 – 1420, că există o continuitate de reprezentare la adunări în cadrul aceloraşi familii de cnezi din Sălaş, Densuş, Ostrov, Peşteana, Silvaş, Clopoţiva, Râu Bărbat, Râu de Mori, Râu Alb, Fărcă din etc. Uneori se poate urmări

10 A.A. Rusu, Adunările româneşti, p. 177 – 180.

11 Hurm, ÎI/3, p. 268 – 269, nr. 207.

5 – Instituţii medievale româneşti şi filiaţia directă între participanţi, în sensul că cei ce au moştenit cnezatul strămoşesc, moştenesc şi locul părinţilor între juraţi: Bale de Peşteana22, de la 1360, este înlocuit de fiul său Ţâţul în 141 i; Dusă de Densuş cedează locul fiului său Nicolae etc. Aceasta continuitate se poate urmări şi în adunările româneşti din 1496, 1508 şi 1519, ai căror componenţi, în număr de 88, 225 şi, respectiv, peste 150, sunt nominalizaţi cu toţii. Membrii lor sunt calificaţi drept nobili şi provin din familii vechi cneziale, ale căror cnezate s-au divizat prin moşteniri repetate (conform dreptului românesc, nu se aplică principiul primogeniturii la moştenirile funciare). Documentele care dau numele participanţilor la aceste adunări oferă adevărate registre socio-demografice ale Ţării Haţegului23. Onomastica românească este copleşitoare în aceste liste, iar numele din calendarul ortodox sau cele folosite cu precădere în lumea răsăriteană vorbesc ele însele şi despre confesiunea acestei mici nobilimi. Aceste documente sunt şi mărturii despre apariţia numelor de familie, fenomen care are ecouri încă în vremea unor porecle (veacul XIV), dar care se cristalizează abia în secolele XV – XVI. Vlad Barbathey, amintit la 1496, poate să fie un Vlad din „locul zis Bărbat", dacă admitem că hev este o coruptelă de la hely, care înseamnă loc, dar poate să reprezinte şi forme româneşti ea Bărbăteu, Bărbaţii sau Bărbăţel. Alte exemple sunt Ioan Sără-cin, Andrei Muşina, Minai Cândea ş.a. De la calitatea de preoţi sau „popi", pe care o aveau unii cnezi şi cnezi nobili, au rezultat nume ca Dan Popa, Petru Pop, Toma Pop; Gheorghe More din Ciula sau Ioan More din Pâclişa conduc spre o veche familie numită Ficior (adică More), din care a provenit umanistul român Filip More24. Dar mai presus de toate, numele articulate cu articolul hotărât enclitic – l (de forma Vladul, Vlaieul, Iţul, Standul etc), cele de tipul Borcea, 1 – nea, Costea, Oaneea, Stroia, Oană, Dănilă, Ion, luon sau diminuti (lonuş, Hieş, Ivăniş, Ionaş), alături de multe altele sunt mărturii incontestabile pentru romanitatea acestei nobilimi din preajma anului 1500. Este o elită socială românească modestă, care prin calitatea de nobil ţine să-şi afirme feudalitatea, ce altă dată era cuezială. Act lume de mici nobili a păstrat şi spre 1500 obiceiul cel vechi de a se strânge lunea, în zi de târg, sau, după împrejurări, duminica ori n arţea şi miercurea, la Haţeg (cel mai adesea) – adică înainte sau după ziua de târg – spre a rezolva

problemele ţării Haţegului, spre a împărţi dreptatea sau spre a stabili calea de urmat în unele situaţii. Observam, cu alt prilej, cât de impermeabilă a fost elita socială românească a Haţegului, cât de eficient au fost stopate până spre 1500

%i Nu Pocni, cura se spune în DUH, C, XI, p. 509! s A.A. Rusu, Adunările romaneşti, p. 174. „I. Drăgan, Filip More, p. 183 – 198.

tendinţele de imixtiune, de înstăpânire în Haţeg ale străinilor25. Explicaţia trebuie căutată şi în funcţionarea acestor instituţii cne-ziale şi apoi nobiliare româneşti, care vegheau la menţinerea vechilor rânduieli, a titularilor tradiţionali ai cnezatelor, neacceptând contopirea lor în congregaţiile comitatense. Cunoscând componenţa lor românească, de la 1360 la 1519, nu este de mirare că pe parcursul a mai bine de 150 de ani societatea liaţegană şi-a păstrat, în ciuda adaptărilor, vechile forme de organizare, specifice feudalismului românesc.

IV.3. EXEMPLIT HA\AŢEA.V

Banatul este unul din acele ţinuturi româneşti în care mărturiile privitoare la adunările cueziale şi nobiliare sunt bogate şi variate. Atestate masiv pentru veacurile XI\r – XVI, aceste instituţii funcţionau pe districte, cel mai adesea separat (reunind fruntaşii câte unui district), dar şi colectiv (grupând mai multe districte), fapt ce aminteşte străvechi forme de organizare administrativ – politică românească, peste care regalitatea a trebuit să suprapună aceste districte. Studiate temeinic în ultimul timp pentru perioada lor de început25… ceste adunări româneşti din Banatul medieval au o serie de elemente comune cu instituţiile similare din celelalte regiuni – Haţeg, Hunedoara, Maramureş, Bihor, Făgăraş etc, dar documentele care le pomenesc oferă şi multe elemente inedite, care lipsesc sau nu pot fi decât intuite în alte cazuri.

Şi în Banat, ca în toate „ţările" româneşti de la începuturile evului mediu", elita" socială locală a fost cuezimea, care a alcătuit, în chip firesc, baza acestor foruri de conducere a societăţii autohtone te pe cale de feudalizare. Cronica lui Anonimus27, Legenda Sf. hard28, o serie de izvoare documentare timpurii29 mărturisesc pentru veacurile IX – XIII existenta unei societăţi româneşti puternic polarizate în aceste părţi sud-vestice ale ţării de astăzi. Conducerea acestei societăţi a fost acaparată treptat de cnezi şi voievozi, care sub Glad şi Ahtum au alcătuit o puternică formaţiune politică statală30, cu temeinice

instituţii proprii, subminate pe parcurs de incursiunile de pradă ale triburilor maghiare şi apoi de cucerirea regatului feudal maghiar. De aceea, izvoarele din veacul XIV – cele dintâi care probează direct existenta unor asemenea adunări româneşti în Banat

** Ioan A. Pop, încercări, passim.

„V. Aduni, O instituţie, passim.

17 G. Popa Lisseanu, Izvoarele, I. passim.

„Legenda Sar. cu Gerhardi, p. 480 şi urm.

„DI Îi, C. veac XI, XII şi XIII, passim.

„Şt. Pascu, Voievodatul, I. p. 24 – 66.

adică dintr-o vreme când expansiunea poliţieo-wiilitară a regalităţii se produsese deja, în linii mari, în aceste părţi, nu pot oferi decât o imagine târzie, în parte contaminată de modele de organizare străine, impuse din afară, a acestor instituţii locale. Cert este că aceste grupări ale diezilor bănăţeni, ca şi cnezimea însăşi, ea şi dreptul cne-zial, ca şi stăpânirile cueziale etc. nu au luat naştere prin bunăvoinţa regalităţii şi, deci, nu sunt creaţii ale statului feudal cuceritor, ci recunoaşteri şi reflecţii documentare ale unor realităţi anterioare sau contemporane izvoarelor. Desigur, asemenea recunoaşteri presupun şi adaptări, contaminări, influenţe, împrumuturi dinspre acele modele impuse adesea prin forţă de oficialitate, dar ele nu pot eluda sau masca substratul local românesc iniţial.

În ceea ce priveşte componenţa sau alcătuirea acestor adunări, se poate remarca faptul că din şapte solidarizări româneşti atestate pentru secolul XIV, în trei dintre ele, din 1363, 1376 şi circa 1390 – 139231 sunt menţionaţi exclusiv cnezii; cea din 136932 îi cuprindea pe cnezi şi pe ceilalţi români din districtul Sebeş, alături de locuitorii târgului omonim; alte două adunări, anume cele din 1378 şi 139133 îi reuneau deopotrivă pe nobili şi pe cnezi; o singură adunare, din anul 1389 sau de la începutul anului următor84 este formată numai din nobili români şi din „oameni de altă stare" din „comitatele" Sebeş, Lugoj şi Mehadia. Banul Severinului, adică reprezentantul regalităţii, a fost de faţă numai în două cazuri, anume în adunările de la 1389 (sau 1390) şi 1391. În trei situaţii, adunările respective au cuprins, reprezentanţii câte unui district, anume Ilidia, Sebeş şi, probabil, Cuieşti; în 1389 (1390) s-au reunit nobilii din Sebeş, Lugoj şi Mehadia, iar în 1391 nobili şi cnezi din Sebeş, Lugoj, Caran şi Comiat; cnezii

solidarizaţi în 1376 erau de pe domeniul feudal al familiei Himfy, iar nobilii şi cnezii strânşi în 1378 aparţineau comitatului Caras. Este lesne de remarcat pentru veacul XIV, în concluzie, prezenţa cne-câală copleşitoare, precum şi întrunirea acestor comunităţi româneşti, în majoritate, în funcţie de organizarea recunoscută pe districte. De altfel, chiar şi un rege ca Ludovic I a fost nevoit să respecte şi să accepte o asemenea organizare atunci când s-a adresat „credincioşilor săi", tuturor cavalerilor (militibus), nobililor, „clienţilor" (clienţibus), adică românilor (Valachalibus) şi celorlalţi supuşi ai lui din „comitatul sau districtul" între Timişuri (Temeskuz), în amil 137435.

„DRH, C, XII, p. 137 – 144, nr. 163; M. Holfean, Mdtturii asupra cnezilor, p. 408 – 414; Doc. Val., p. 400 – 401, nr. 360. „DRH, D, I, p. 96 – 98. nr. 55.

„Hurm, 1/2, p. 251 – 253, nr. 199; p. 340 – 341, nr. 281. M Ibidem, p. 331 – 332, nr. 270; DRH, D, p. 123 – 125, nr. 76. „Hurm, 1/2, p. 28.

În veacul următor, al XV-lea, datorită numărului mai mare de izvoare, imaginea societăţii româneşti din Banat este cu mult mai complexă. Din circa 30 de adunări consemnate documentar, numai o treime îi amintesc concret şi pe cnezi alături de nobili (uneori se vorbeşte despre cnezi înnobilaţi); o singură adunare este exclusiv cnezială, grupându-i pe cnezii de pe Valea Mailat, din districtele Bârzava şi Izvoarele Carasului, în anul 14333 li. Restul adunărilor au ca și componentă de bază nobilimea românească din districtele bănăţene. În fruntea acestor instanţe s-au aflat uneori persoane investite cu anumite funcţii de către oficialitate sau chiar suveranul: corniţele de

Timiş şi căţelanul de Bârzava în 141837, căţelanul cetăţilor Orşova.

Mehadia, Sebeş, Jdioara în 141938, castelanul de Severin, Orşova.

Mehadia, Sebeş, Jdioara în 142039, voievodul Transilvaniei în 1402

şi regele Sigismund în 142840, castelanul cetăţii Sf. Ladislau, în 143341.

Iancu de Hunedoara, voievod al Transilvaniei şi comite de Timiş în 144542, castelanii de Jdioara în 147043, vicebanii Severinului în

1477*4, reprezentanţii comitelui de Timiş, ai vicebauilor de Severin, ai regelui şi ai capitolulni din Arad în 148545, banul şi

vicebanii Seve rinului în 1489*e, căţelanii de Sebeş în 149447, banii Severinului în

149948 etc. Aproape jumătate din aceste adunări bănăţene din seco lui XV au fost însă exclusiv cneziale şi nobiliare româneşti, fără imix ţiunea unor elemente din partea oficialităţii. Pe de altă parte, cu rare excepţii, banii, vicebanii Severinului, castelanii erau în această vreme tot nobili români de origine cnezială. La un moment dat, în 1478, unul din vicebanii Severinului, care ţinea adunare cu nobilii districtului Caransebeş, este numit chiar voievod49. Cele mai multe adunări i-au cuprins pe cnezii şi nobilii câte unui singur district, dar sunt şi excepţii semniii". De exemplu, în 1419 s-au întrunit fruntaşii romanilor din districtele Sebeş, Lugoj, Caran şi Comiat50, în 1420 cei din Se beş, Lugoj şi Comiat51; în 1433 au alcătuit tribunal cnezii din Bârzava

„Ibidem, p. 585 – 586, nr. 487. „Ibidem, p. 503 – 504, nr. 416.

„» Ibidem, p. 508, nr. 421.38 DUH, I), I, p. 216 – 217, nr. 132.

40 Hurm, 1/2, p. 553 – 555, nr. 464.

41 Ibidem, p. 585 – 586, nr. 487.

„Ibidem, p. 721 – 722; r. 597.

„Ibidem, U/2, p. 197 – 198, nr. 181.

„Ibidem, p. 248 – 249, nr. 223. s Ibidem, p. 286 – 288, nr. 257.

46 Ibidem, p. 311, nr. 275; Pesty, Krassă, IU, p. 466 – 367, nr. 346.17 Hurm., ÎI/2, p. 360 – 361, nr. 318.4S Ibidem, p. 418 – 419, nr. 364.4° Ibidem, p. 248 – 249, nr. 223. „> Ibidem, 1/2, p. 508, nr. 421.61DRH, D, 1, p. 216 – 217, nr. 132.

şi Izvoarele Carasului5 în 1451 – 1452 şi 1457 s-au adunat cnezi i şi nobilii din cele 7, respectiv 8 districte cu vechi libertăţi" 3. Un document de asemenea din veacul XV vorbeşte despre comunitatea nobililor şi cnezilor din districtele Ilidia, Lypko şi Mehadia (nobiles et kenesii de Ilyed, Lypko et Mihald districiuum…) S4. De altfel, chiar şi cnezii numiţi ca arbitri în procesele din 1402 şi 1418 proveneau din districtele Sebeş şi Mehadia şi respectiv, Bârzava şi Izvoarele Carasului55. Formula aceasta a participării la adunări a cnezilor şi nobililor din mai multe districte poate să fi fost dictată în unele cazuri de necesităţile practice ale proceselor judecate, dar în alte situaţii ea pare să fie mai degrabă ecoul unei unităţi iniţiale, administrative şi politice, pe care au avut-o regiunile de deal şi de munte ale Banatului în primele secole ale mileniului al doilea, unitate dislocată odată cu

penetrarea în regiune a autorităţii regale5”. Dar cele mai multe din adunările pomenite în secolul XV, circa jumătate dintre ele, au reunit cnezi şi nobili din districtul Sebeş (Caransebeş), semn al j) oziţiei centrale, predominante deţinute de acest district în rândul celorlalţi. - districte privilegiate româneşti.

Din punctul de vedere al componenţei adunărilor, cele mai rele vante documente sunt acelea care cuprind, total sau parţial, şi numele participanţilor. Astfel, cei şase arbitri (probi homines) într-un proces din 1418 sunt castelanul de Bârzava, Iacob de Abel şi cinci cnezi, anume MihaiJ Isae (Izach), Ioan Nvakazo, Nicolae Baciu (Bachv)

de Bârzava, Dioiiisie de Luca şi Dominic de Goruia, ultimii doi din districtul Izvoarele Carasului57. În 1420, un grup de nobili şi cnezi nominalizaţi depun mărturie într-un alt proces, ca jurători adeveritori: Petru, Băleanu (Beleen), Ni coaae de Măcicaş, Ioan şi Blasiu de Mâtnic din districtul Sebeş; Ştefan, fiul lui. ic de Zepmezew.

Ladislau, fiul lui Liiea, Petru, Saarga, Simion de Olahat din districtul Lugoj; Vassa de Gâmză, Gruban de Remetea Mică, L-adistau de Cornet (Komccth), Baga de Dagafalva din districtul Comiat58. Un document din 142S aminteşte un proces mai vechi, din anul 1402, când au depus mărturie Ioan zis Balog şi Mihail de Vrani (Wran), castelani de Sebeş, Nicolae, fiul lui L-adistau, Stoian de Cerna, La-distau, fiul lui Pethon, Fărcaş, fiul lui Bogdan de Mitnic şi alţi foarte mulţi nobili din districtele Sebeş şi Mehadia39. La 1433, tribunalul cnezilor de pe Valea Mailat, prezidat de castelanul da Bârzava, a

52 l-hirm., 1/2, p. SS5 – 583, nr. 487.

53 Ibidem, ÎI/2, p. 3 – 4, n:. 2; p, 11 – 13. nr. 8, p. 92 – 93, nr. „Csaulţi, II, p. 104; Z. Pâclişanu, Vechile district, p. 22.

— „Hurm, 1/2, p. 50: 5 – 504, nr. 416; p. 553 – 555, tir. 4 ti4.

58 V. Achim, op. cit., p. 198.

„Hurm, 1/2, p. 503 – „504, ar. 416; V. Achim. op. cit., p. 195.

58 DRH. I). I, p. 216 – 217, ar. 132; V. Achim, op. cit., p. 194.

„Hurm, 1/2, n. 553 – 555, nr. 464; V. Achim, op. cit., p. 195.

H I.

fost format din Nicolae Nyakazo, Ioan Roşu de Baciu, Vida, fiul lui Staniţa (Sthanicza) de Chen/va Gheorghe de Baciu din districtul Bârzava, Ioan zis Lupn, Dionisie de Goruia, Nicolae de Lumea, Mihail cel Mic de Armistha din districtul Izvoarele Carasului00. În 1448 se întrunesc toţi nobilii districtului Sebeş, dintre care opt, cu rolul de

asesori juraţi aleşi, sunt nominalizaţi: Dionisie, Bogdan, Ioan de Mâtnic, Mihail Bobul, Luca de Măcicaşul de Jos, Andrei Dara, Valentin de Măgura şi Nicolae de Nacza Kî. Din scaunul principal de judecată al celor 7 districte româneşti reunite au făcut parte, la 1452, între alţii, din districtul Almăj, Ioan de Silişte, Blasiu de Gârlişte, Ioan, fiul lui Dragomir; din districtul Caransebeş, Andrei Dan de Caransebeş, Dionisie şi Ioan de Mâtnic, Fiat de Armeniş; din districtul Lugoj, Petru Fodor de Serked, Petru Dobrotă de Zepmezew, Ştefan

Şuşman de

Buziaş, Xicolae Vizes de Zaldobagh; din districtul Mehadia, Ioan, zis fiul Voievodului de Mehadia (Ioahnnes Waydafv dictus), Mihail Deşi de Temeşel, Olciul de Bogoltin (O/chici de Bugul-thiti), Ladislau Deze de Domaşnea; din districtul Izvoarele Carasului, Luca de Luky, Ghoorghe, fiul lui Maro; din districtul Bârzava, Filip Baciu (Buchi), Egidiu, castelan de Bârzava; din districtul Co-miat, Ladislau Muscă (Mozka) şi Ioan Diacul62. În 1454, adunai la generală a nobililor din districtul Caransebeş se întruneşte la cererea banilor de Severii], Mihail de Cerna şi Petru Danciu de Sebeş (români şi ei) şi alege 6 nobili spre a cerceta o pricină: Ioan şi Mihai de Mâtnic, Ladislau de Bizerea, Ştefan de Maciova, Mihai Bobul de Vlădeşti şi Valentin de Măgura53. Şa: e nobili români aleşi ca arbitri sân1 i i niţi şi în 1492 la Caransebeş: Petru de Tincova, Ladislau Floca, Mihai de Măcicaş, Ladisâau Pobora, Sandrin de Mâtnic şi Neagotă de Xegoteşti (Negi ha de Negothestk) ei. Un document din 1494 < semnează o adunare a tuturor nobililor districtului Caransebeş! i care au fost prezenţi Xicolae Lazăr, căpitan şi jude, Mihail Lazăr şi Bâasiu Plugoviţă (Plwgouicha), castelani de Sebeş, precum şi Ladislau Floca, Barnaba Dragomir, Xicolae Jtuce. iucha), Clen e \... Matia Jupa (Zwppa) şi Toma cel Mare, cetăţenii juraţi i acestui! e (iuraii cives eiusdem ieci/*5. Ca martori în acest proces au fost prezenţi şi juzii din Caran, ani.: e Mihail Zechryes, Ioan Barl i, (orge Voieved, Toma Zeles, Xicolae Fratik, Danei şi Filip60. Încă din veacul XV, cea mai mare parte a act stor adunări româneşti au

60 I'oidem, p. 565 – 586, rsr. J87. Erori de nominalizait: u V. Aihini, op. cit., p.

196.

81 Hutm, 1 2, p. 7S nr. 61!). I; rori la V. Achhn., cp. cât., p. l!"6 – 197.

Hutm., ÎI i, p. 11 i; nr. 8; V. Achim. op. cit., p. 198.

65 Hurta., IJ/2, p. 43 – 45, nr. 34; V. Achim, cp. cât., p. 197.
„Hanii., Îi/2, p. 333 – 3: j4, nr. 298.
— Ibidtm, p. 360 – 361, nr. 3 Î8.
„Ibidtm, p. 361.

Intrat în parte pe făgaşul dorit de oficialitate, s-au adaptat cu repeziciune modelului ce se afirmase deja în comitate şi şi-au accentuat caracterul aproape exclusiv judecătoresc. Aşa cum se conturau lucrurile spre finalul secolului XV, mărturiile secolului XVI se referă, în marea lor majoritate, la districtul şi târgul Caransebeş. În această perioadă de după 1500, se disting clar două tipuri de adunări româneşti în acest district principal bănăţean, anume o adunare nobiliară a districtului, care-şi ţinea şedinţele în paralel şi separat de o altă adunare, cea a târgului Caransebeş. Adunările din prima categorie erau prezidate de banii Severinului, de vicebanii sau de castelani şi de juzii nobililor, iar celelalte de către juzii sau juzii principali ai târgului Caransebeş. Câteva exemple vor fi edificatoare în acest sens. Astfel, în 1505, o asemenea adunare „orăşenească era formată din Ştefan Stoica, jude şi voievod de Caransebeş (Stephanus Ztoyka, index et vayvoda de Karansebes), din Anton Galea (Gayla?), Petre Simion, Ioan Marosy, Nicolae Orsagh, Ambrozie Decan şi laua Călăul flarnifex), juraţi, alături de ceilalţi cetăţeni şi de toţi locuitorii de acolo67, într-un oraş în care însuşi judele său îşi mai zicea şi voievod la începutul secolului XVI este firesc să se fi perpetuat tradiţiile româneşti, ocrotite de o conducere românească. Vom mai cita câteva cazuri din care se desprinde componenţa românească a adunărilor bănăţene din secolul al XVI-lea:

— 11 martie 1518 – Ioan Bocoşniţă, jude de Caransebeş, Gheorghe

Ciucă (Chwka), Ioan Marga, Minai Tot, Blasiu cel Mare, Petru Neagul (Negwl), Ambrozie Decan, juraţi68;

— 17 noiembrie 1528 – Ioan Floca de Bizerea de Sus, jude de

Caransebeş, Matia Ciucă, Ioan Marosy, Blasiu Grănicer (Granchyar).

Gabriel de Gârlişte, Laurenţiu Zabo, Luca Bratovan (Brathowan), juraţi cu ceilalţi cetăţeni şi toţi oaspeţii din Caransebeş69;

— 4 decembrie 1534 – Ioan Floca, Matia Ciucă, Gabriel de Gâr lişte, Fraucisc Fiat, Nicolae Voievod de Lugoj (Nicolaus Vayvoda de Lwgas), Francisc Vlad, Martin Docz, Ladislau Şandor, opt nobili din districtele Caransebeş. şi Lugoj70;

— 24 iulie 1534 – „tribunal" nobiliar care aminteşte 25 de nobili cinstiţi şi demni de încredere (martori) şi nominalizează zece

„Arbitri", cu toţii români: Martin şi Petru Racoviţă, Matia Pârcââab.

Ioan de Bizerea, Nicolae Găman, Petru Lupu (Farkas), Gheorghe

Voievod (Vaida), Petru Lamotha, Ioan Marga şi Benedict de Sla tina71;

T thidem, p. 542. nr. 435.

„Ibidem, p. 292, nr. 216.

Ibidem, ÎI/3, p. 630 – 631, nr. 428.

„> thidem. ÎI/4, p. 63 – 64, nr. 37.

„Thidem. p. 56 – 59, nr. 33.

— S aprilie 1535 – Francisc Fiat de Armeniş, castelan „Ştefan

Pobora, judele nobililor din districtul Sebeş, Ioan, fiul Voievodului

(Vaydaffy) de Giarmata Mare, Gheorghe Simion, jude de Sebeş, Ioan

Românul (Olah), Matia Pârcălab, Petru Lamota, Ioan Bârlea (Bârfa).

Andrei Bertea (Bertha), Iacob Dorea (Dorka), Gheorghe Thaar de

Slatina, Nicolae Ştefan de Clinic (Kalnik); în total sunt 12 nobili";

13 martie 1537 – Ioan Românul, Matia Ciucă, Ioan Tot, Petru şi Ladislau Cnez (Kenesa), Lumea Bratovan, cetăţenii juraţi şi ceilalţi juzi ai oraşului Caransebeş73;

adunare extraordinară a întregului Petru Popa, Nicolae Anoca, Ioan j

— 19 iunie 1537 – Grigore Voievod, jude, Matia Ciucă, Ioan

Bârlea, Ladislau Cnez, Petru Bălos (Belos), Grigore cel Mare, Mihai

Jupa (Swppa), juraţi şi ceilalţi cetăţeni şi juzi ai oraşului Caransebeş7*;

— 10 ianuarie 1542 – Francisc Băcuţ (Bakochy), judele suprem al oraşului Caransebeş, Ioan Bârlea, Petru Lwmotha, Petru Zabo.

Matia Ciucă, Petru Popa (Pepa), Grigore cel Mare, juraţi şi ceilalţi cetăţeni şi juzi ai oraşului73.

— 24 februarie 1544 – o mare oraş Caransebeş: Andrei Bertea, p

Bârlea, Ştefan Dragnea (Dragna), juzii „colaterali" Francisc Bâcuţ, Mihai Mez Petru Tot.

Ladislau Cnez, juraţi, alături de Ioan Peica, Mihai şi Nicolae la zar, Ioan şi Toma Myksa, Petru Zabo, Petru Lwmotha, Ioan Tot, Francisc Freuda, Dumitru Domşa, Ladislau

Plugoviţă (Plwgowycza), Xicolae Mia (Mya), Mihai Petras (Petrach), Francisc Borşua (Borchwa), Myksa Decan, Ioan Manda, Gheorghe Orzag, Gheorghe Aranyas, Ioan Zabo, Petru Obaban, Ladislau cel Mic, Dumitru Zabo, Ladislau Decan, Toma Ştefan, Ioan Mihăilă (Myheyla), Nicolae Zabo, Grigore cel Mare, Ştefan (Stephooan) Mvksa, Sebastián Basarab (Bazarab), Frâneisc Chontlws, losvka Wynchy, Mihai Ber-beleţ (Berbelecz), Matia Dorea, Mihai Paysgyartho, Ştefan Românul, Benedict Orzag, Dumitru Hath, Gheorghe Sebessy, Baya Bucurină (Bwkwryna), Martin Ciucă, Nicolae Bocoşniţă, Petru Cnez şi împreună cu cetăţenii juraţi şi cu sfatul şi cu toţi ceilalţi cetăţeni şi locuitorii ai acestui oraş regesc Caransebeş70. În total par să fie înşirate 5 li de nume, între care Dragnea, Cnez, Domşa, Plugoviţă, Mihăilă, Basarab, Beibeleţ, Dorea, Românul, Bucurină, Ciucă etc. sunt grăitoare pentru caracterul românesc al adunării şi implicit, al târgului Caransebeş.

— 20 noiembrie 1544 – Petru Lumota, Nicolae Lazăr, Petru Prisaca (Pryzaka), Ioan Bertea, Gheorghe Peica, Gheorghe Orzaag>

„Ibidem, P78 – 79, nr. 40

73 Ibidem, P1 ÎS-116, i ar. 59.

74 Ibidem, P118, nr. 62.

II Ibidem, p283 – 284, nr. 154.

1 Ibidem, P367 – 368, nr. 216.

Nicolae Atioca, Andrei Bertea, opt nobili şi juraţi şi cetăţeni, cu toţii din Caransebeş, aleşi ca „arbitri" de către părţile implicate într-uni proces77;

— 14 aprilie 1552 – Gheorghe Voievod, jude suprem de Caran sebeş, Mihai Mcze, Petru diez, Matei Tot, Petru Tot şi Minai Petraş

(Pattrats), cetăţenii juraţi78;

— 14 septembrie 1557 – Gaşpar Anca, jude al Caransebeşului.

Petru Lumea, Mihai Dogarii, Gheorghe Marginea, Ivaşcu Fătul, Gheorghe

Topliţa, Matei Balaş, Valentin – Vlad, Mihai Voievod, Nicolae Bucur juraţi79:

— 26 iulie 1561 – Francisc de Mâtnic, Prisaca Petru, castelani de Caransebeş, Ioan Fiat de Anueniş, Iyadistau Ghiorghiţă (Gywrkycha) Gheorghe Moise, Nicolae Mykanda, Andrei Diacul Dewechery.

Francisc Ciorciuc (Chyorchok), Nicolae şi Pavel Bocoşniţă, Ioan de

Măcicaş – membri ai tribunalului districtului Caransebeş80. Conform mărturiei documentelor, listele acestea ale membrilor scaunului de judecată nobiliar, ale juzilor, juraţilor şi membrilor sfatului oraşului

Caransebeş s-ar putea mult prelungi până în secolul al XVII-lea, cum a făcut-o deja, spre sfârşitul veacului trecut, la nivelul informaţiei de atunci, istoricul maghiar Pesty Frigyes33. Considerăm însă că pentru judecarea componentei acestor adunări bănăţene între secolele

XIV şi XVI exemplele alese sunt suficient de reprezentative.

Întâi de toate trebuie să observăm că iniţial aceste adunări bănăţene au fost exclusiv cnezialu, ca şi în alte părţi, apoi au devenit mixte adică cneziale şi nobiliare (în sensul că erau formate din cnezi şi din cnezi înnobilaţi, care şi-au zis o vreme nobiles kenezii, apoi doar nobiles), iar în final, din a doua parte a secolului XV, exclusiv nobiliare. Trebuie observat că spre sfârşitul aceluiaşi secol XV, în unele târguri şi oraşe rămase majoritar româneşti – Caransebeşul, I/ugo-jul. Cavăranul (Caranui) 8 – etc. - s-au afirmat instituţii proprii, adevărate adunări orăşeneşti formate din juzi, juraţi şi membrii sfatului, aproape cu toţii nobili. Acestea funcţionau în paralel cu (şi separat de) vechile adunări ale districtelor respective. Atenţia noastră se îndreaptă însă cu prioritate asupra adunărilor districtuale, deoarece acestea derivă direct din vechile adunări ale cnezilor. În ciuda unei rezerve formulate recent în istoriografia noastră în legătură cu de

77 Ibidem, p. 368 – 371, nr. 217. Tva judecată participă şi trimisul protonotarului

Transilvaniei.

78 Ibidem, H/5, p. 15. nr. 7.

„Ibidem, p. 440 – 441, nr. 179.

80 Ibidem, p. 491 – 492, nr. 218.

„Pesty, A Szoreny, II, p. 253 – 269.

31. Miloia, Cavăranul, passim; C. Fetieşan, Privilegiile Caransebeşului şi Cdvi-ranului, p. 304.

numirea „restrictivă" de adunări cneziale83, consideram că

acesta este numele cel mai adecvat al instituţiei pentru veacul XIV şi pentru începutul celui următor; ulterior aceste adunări devin, cum S-a arătat, şi nobiliare. Caracterul lor „democratic", „obştesc" poate fi doar presupus pentru perioada dinaintea atestărilor documentare, iar în veacurile XIV – XVI participarea românilor de rând este nerelevantă din mai multe motive. Întâi, din circa 85 de adunări bănăţene districtuale şi orăşeneşti studiate, numai în cadrul a 14 sunt menţionaţi ca participanţi şi oamenii de rând, ceea ce reprezintă 17%. Dacă se iau în calcul numai adunările mai timpurii, al căror presupus caracter „obştesc" ar trebui să fie mai accentuat, constatăm că din 44 asemenea reuniri de până la 1500, doar 7, adică circa 16%, cuprind şi alţi locuitori, necnezi şi nenobili. În al doilea rând, din aceste circa 16 – 17% menţiuni trebuie, probabil, eliminate cam jumătate, deoarece formula „alterius status hominibus" sau „alterius status et conditionis hominibus", aşa cum s-a arătat, nu acoperea totdeauna o realitate de fapt nici în cazul congregaţiilor generale ale Transilvaniei84. În al treilea rând, chiar dacă toate atestările ar însenina participări efective ale oamenilor de rând, rolul acestora din urmă în adunări a fost totdeauna minor şi subordonat în raport cu rolul cnezilor şi al cnezilor nobili. Pe de altă parte, făcând abstracţie de izvoare, nici logica istorică nu ne-ar permite să presupunem în veacurile XIV – XV, adică într-o societate puternic feudalizată, existenţa unor foruri eu adevărat „democratice" sau „obşteşti". Cu tot. acest caracter cnezial şi nobiliar dominant al adunărilor româneşti, participarea oamenilor de rând în câteva cazuri este incontestabilăsemn al străvechilor legături tradiţionale dintre cnezi şi oamenii lor „precum şi al unei puternice solidarizări etnice în condiţiile imixtiunilor forurilor şi formelor de organizare străine.

Dacă din punct de vedere social, aceste instituţii sunt predominant, elitare, adică cneziale şi nobiliare, sub aspect etnic ele sunt evident, româneşti. O dovedeşte tocmai alcătuirea lor din cnezi şi din cnezi-nobili şi, în mod direct, onomastica participanţilor, în proporţie de aproximativ 80% românească. Desigur acest procentaj nu este întru: totul grăitor, dacă ţinem seamă de faptul că numele sunt corupte datorită grafiei latino-maghiare a documentelor şi datorită forurilor şi persoanelor străine (necunoscătoare ale realităţilor româneşti) care au redactat marea parte a acestor documente. Există însă şi alte mărturii care probează caracterul românesc al acestor

adunări. În 1584, G.P. Campani, vorbind despre doi nobili români din Lugoj şi Caransebeş, spune că cele două localităţi cu regiunile din jur for

13 V. Achim, op. cit., p. 201, mtui 17.

„Loan A. Pop, Realităţi meditvale, p. 90.

7 bmau o „provincie românească" 83. Banatul întreg apare desemnat în unele izvoare ca Valachia Cisalpina. Caransebeşul este numit de cronicarul Szamoskozi „târgul românilor", fiind locuit numai de români, care sunt, după părerea scriitorului umanist, mai culţi, mai harnici şi mai cinstiţi decât toţi ceilalţi români. Motivul acestei superiorităţi este grăitor pentru sentimentele antiromâneşti ale autorului: nobilii acestor români bănăţeni îşi trag originea în strămoşii unguri86. Oraş şi cetate româneşti, cârmuite de nobili români, ele erau considerate de profesorul iezuit Antonio Posevino drept „reşedinţă a nobililor" 87. Se desprinde concluzia că, în toată perioada medievală, Banatul din zona de deal şi de munte, românesc sub aspect demografic, şi-a avut şi o clasă superioară românească, ce dispunea de instituţii proprii, pe care şi le alcătuia şi dirija ea însăşi, potrivit intereselor specifice.

IV.4. EXEMPLUL FAGARAŞLXUI (ŢAHII OLTULUI)

Boierii din ţara Făgăraşului, cei mai mulţi fiind urmaşi ai vechilor cnezi şi voievozi, au păstrat o mare parte din specificul acestei feudalităţi româneşti prestatale. Indiferent de statutul social-economic şi politic al ţării Făgăraşului până în secolul XV, de apartenenţa sau nonapartenenţa la Ţara Românească, de faptul că a fost beneficiu sau feud ori de etnia stăpânului superior al său, un rol fundamental în organizarea şi conducerea acestei regiuni autonome româneşti l-a avut boierimea88. Şi Făgăraşul (ca şi Maramureşul sau Haţegul) a fost o ţară românească situată în Transilvania sub aspect geografic. Apartenenţa politică îndelungată a acestei „ţări" la ţara cea mare care s-a cristalizat la sud de Carpaţi i-a sporit individualitatea în raport cu teritoriile dinspre nord, iar vecinătatea cu pământul săsesc i-a determinat pe românii făgărăşeni să-şi conserve cu stăruinţă şi insistenţă propriile instituţii. Desigur, datorită acestei individualităţi, a rezistenţei opuse faţă de imixtiunile străine, o mare parte a cnezilor, făgărăşeni, spre a rămâne pe mai departe tot ei stăpâni peste moşiile strămoşeşti, s-ar fi înnobilat. Dar includera în Ţara Românească a făcut ca, după întemeiere, cnezimea să se transforme în mare parte în

boierime (cum s-a întâmplat şi la sud de Carpaţi), adică în feudalitate oficială (de ture) a statului medieval. Intrarea Ţării Oltului în structurile administrativ – politice transilvănene în secolele XV – „M. Holbaţi, Călători. III, p. 78.

** X. Crăciun, Siamoskozi, p. 41 – 42.

17 C. Feaeşaa, op. cit., p. 303.

** A. Bunea, Stăpânii. passim; N\ Torga, Sate şi preoţi, p. 145; Şt. Meteş, Situaţia economică, passira; D. Proian; Boieri, passim; Gh. Vâja, Instituţii din Făgăraş, passim; Şt. Pascu, Voievodatul, III, p. 559 – 563.

XVI a dus la anumite adaptări, mai ales că boierii nu erau deplin asimilaţi feudalilor oficiali ai voievodatului şi apoi ai principatului. Deci unii cnezi făgărăşeni s-au transformat de două ori în cadrul structurilor feudale, întâi prin boierire şi apoi, o mică parte, prin înnobi-îare, dar numele de boier a prins cele mai trainice rădăcini, ca dovadă a raporturilor organice în Ţara Românească. Comunitatea boierilor, aidoma celei cneziale străvechi, despre care mărturiile directe lipsesc, s-a manifestat cu putere prin acţiuni de solidarizare. Cele mai cunoscute sunt adunările sau scaunele de judecată boiereşti, formate de obicei din 12 boieri jaraţi şi din ceilalţi boieri ai ţării. Documentele făgărăşene, spre deosebire de cele care privesc Crişana sau Maramureşul, dau în mod constant numele celor 12 boieri juraţi, aşa cum se întâmplă adesea cu cuezii juraţi ai Haţegului. Cel mai vechi izvor scris în acest sens provine din 30 septembrie 141389, când autorităţile româneşti făgărăşene (ţara Oltului era atunci parte integrantă a Ţării Româneşti) stau faţă în faţă, în vederea unei împăcări cu oficialităţile săseşti ale scaunului Cincu. Reprezentanţii românilor de la sud de Olt sunt „juzii Ţării Făgăraşului" fiudices Terre Fugrasch), adică Slade (Vlad?), Costea şi Petru zis Sthan, toţi bătrânii, juraţii şi domnii sau stăpânii pomenitei ţări. Cu alte cuvinte, la 1413, s-au strâns (pentru rezolvarea unui conflict cu saşii) juzii, juraţii şi stăpânii, adică boierii făgărăşeni. În 148690, regele Matia Corvinul reuneşte iarăşi o serie de boieri făgărăşeni, pe care-i numeşte, în virtutea vechiului lor nume, cnezi (keneziones), chemându-i ca martori într-un proces dintre episcopul Transilvaniei şi oraşul Braşov, pentru stăpânirea satului Şercaia. „Cnezii" nominalizaţi sunt patru: Solomon şi Slav de Recea, Hrwmsa (poate Comşa) de Veneţia şi Radul de Beri-voi, care trebuiau să se înfăţişeze la judecată la Rupea, alături de vecinii şi megieşii posesiunii Şercaia. Pentru alcătuirea statutului din 1508,

castelanul Paul Thomori a stat în fruntea unei adunări a boierilor şi a tuturor românilor de rând (iftse Paulus cum boyaronibus universisque Walachis eiusdem districtus noştri Fugaras… fecit dispositionem et ordinationem) 91, care au vegheat, desigur, la codificarea obiceiului pământului (ius valachicum). Un scaun de judecată larg, aflat în legătură cu revolta făgărăşenilor din 1508, este convocat marţi, 5 iunie (feria terţia infra vere Sande et Individue Trinitatis) 150992, fiind format din boierii Aldea Bâca de Voievodeni, Coman şi Costea de Râuşor, Mailat şi Manea de Gomăna, Chirilă de Grid, Aldea de Vad Stoica de Beclean, Balaş de Dridif, Ştefan de Sâmbăta, Vâlcan de Scorei, Stan Szorontal de Cârţişoara, ca juraţi şi din ceilalţi boieri şi

88 Hurm, 1/2, p. 495, nr. 408.

„> Ibidem, XV/l, p. 124 – 125, nr. 227.

M Şt. Meteş, Viaţa agrară, p. 243; Gh. Vâja, Instituţii, p. 7.

„L Puşcariu, Fragmente, p. 74 – 77, nr. 30.

oameni de rând. Preşedintele forului de judecată a fost căpitanul cetăţii şi al ţării Făgăraşului, Paul Thomori. Este primul scaun de judecată făgărăşean atestat documentar. Componenţa următoarelor scaune de judecată o vom prezenta schematic în continuare

2) 19 august 1511. Preşedinte – Paul Thomori, căpitanul ţârii

Făgăraşului. Cei 12 boieri juraţi – Mau (Manea?) de Comăna, Aldea

Bâca de Voievodeni, Comşa (poate Costea, ca în 1509) de Râuşor.

Costişor de Râuşor, Aldea de Vad, Petru Olteanu de Sinea, Stoica de Beclean, Bălea de Dridif, Roman de Ucea, Stânciul de Arpaş.

Badea Turcu de Berivoi, Mănăilă de Ilieni93.

3) 12 ianuarie 1518. Preşedinte – Paul Thomori, castelanul ce taţilor Muncaci şi Făgăraş. Cei 12 boieri juraţi – Muşat Coman şi

Costea de Râuşor, Aldea de Vad, Badea (Rude) Turcu de Berivoi.

Hangul de Săsciori, Stoica de Beclean, alt Stoica de Berivoi, Vâlcan de Viştea de Sus, Bălea de Dridif. Au mai fost de faţă ceterisque bojarones în şede tune existentesm (sunt doar 9 nominalizaţi).

4) 15 mai 1520. Preşedinţi – Laurenţiu şi Nicolae Thomori, caz telani de Făgăraş. Cei 12 boieri şi juraţi ai ţării – Aldea Bâca de Voie vodeni, Stânciul de Scorei, Stoica Lugor de Voilà, Solomon de Veneţia, Naghiu de Berivoi, Dragomir de Herseni, Stânciul de Arpaş.

Şandor Stanislau de Recea, Stan de Sinea, Comşa de Mândra,

Petru de Voievodeni95 (sunt doar 11 nominalizaţi). Se pare că participă şi ceilalţi boieri ai ţării, alături de juraţi.

5) 2 iulie 1527. Preşedinţi – Laurenţiu şi Nicolae Thomori, caz telanii cetăţii Făgăraş. Cei 12 boieri juraţi – Aldea Bâca de Voievodenii Mari, Radul de Lisa, Bărbat de Drăguş, Stânciul de Arpaşul de Jos, Radul de Viştea de Jos, Şulcă de Beclean, [Ştefan] de Voilà.

Solomon de Veneţia, Ladislau de Grid, Stoica de Vad, Aldea de Râu şor, Scăltean (Szkeltyayi) de Dejani96. Documentul apare ca transumpt şi în actul lui Ştefan Mailat", domnul ţării Făgăraşului", din 1535, în care numele a doi boieri juraţi apar schimbate: Băleanu de Voilà, în loc de Ştefan şi St elită de Dejani, în loc de Scăltean97.

6) 3 noiembrie 1534. Preşedinte – Ştefan Mailat, liber dominus terre Fogaras. Cei 12 boieri juraţi ai scaunului de judecată – Aldea

Bâca de Voievodeni, Radtst de Lisa, Oprea Bozgaş de Viştea, Comşa de Beşimbac (azi Olteţ), Bărbat de Drăguş, Şandor de Sâmbăta.

Solomon de Veneţia, Stanislau de Recea, Man luga de Copăcel, Bâca

(Beka) de Copăcel, Cristea Milea de Ilieni, Idomir de Vad" 8.

83 Ibidem, p. 85 – 87, transumpt în doc. nr. 32 de la p. 8! – 89.94 X. Densu. şianu, Monumente, p. 74 – 75; I. Puşcariu, op. cit., p. 95 – 96, transumpt în doc. nr. 34 de la p. 93 – 97.

85 I. Puşcariu, op. cit., p. 97 – 99, tir. 35.

„N. Densuşianu, op. cit., p. 118 – 120, nr. 40; I. Puşcariu, op. cit., p. 99 – 102, nr. 36.

I. Puşcariu, op. cit., p. 107 – 114, nr. 39.

„Ibidem, p. 104 – 106, transumpt în doc. nr. 38 deja p. 102 – 107.

7) Ştefan

543. Preşedinte – Ana de Nâdiştia, soţia fostului voievod Mailat. Cei 12 boieri juraţi ai scaunului de judecată (nenorninalizaţi) 99. Documentul s-a păstrat fragmentar.

8) i (J mai 1 556. Preşedinte – Ana de Nădăştia, văduva lui Ştefan

Mailat. Cei 12 boieri juraţi ai scaunului de judecată – Coman Solomon şi Monuh de Veneţia de Jos, Lupul de Persani, Aldea de Ohaba.

Aidea de Recea, Cristian de Hurez, Bucur de Netotul, Man de Viştea de Sus, Aldea Vasul de Arpaşul de Jos, vEandor de Viştea de Jos.

Stoica de Beşimbac, Aldea de Voila100. Documentul este emis în altă adunare boierească, la 16 iunie 1556.

9) 23 februarie 1557. Preşedinte – Andrei Báthory, ginerele lui

Ştefan Mailat (şi tatăl cardinalului omonim). Cei 12 boieri juraţi – Şandor de Viştea de Jos, Man [lugaj de Copăcel, Bucur de Netotul.

Aldea de Ohaba, [Lupul 1 de Persani, Comşa Solomon de Veneţia de Jos, Man de Viştea de Sus, Cristian de Hurez101. Numele a 4 boieri din scaun lipsesc, actul fiind rupt.

10) 12 iunie 1581 şi 9 ianuarie 15S2. Preşedinte – Cosma Horvat

Petricevici, provizor al cetăţii Făgăraş. Cei 12 boieri asesori ai scaunului de judecată al districtului – Stoica Bălea de Copăcel, Vladimir de Ucea de Jos, Stoica de Vad, Dobrin de Voilà, Ilie de Sinea.

Barbu de Sărata, Şinca de Săsciori, Hălmagiu de Scorei, Neagu de

Grid, Şerban de Beşimbac, Marcul de Viştea de Jos. Au mai partici pat „comites vero Antonio Nagy pertinentie superioris, inferioris

VQTO Man Kabuz de Vaidafalva et Komsa Zerbuly de I/wdissor" 102.

11; 18 februarie 158 – 1. Preşedinte – Cosma Horvat Petricevici, provizor şi prefect al cetăţii Făgăraş. Cei 12 boieri juraţi, asesori ai scaunului de judecată ai districtului – Stoica de Vad, Vladimir de Ucea de Jos, Stoica Bălea de Copăcel, Dobrin de Voilà, Ilie de Şinca, Marcul de Viştea de Jos, Neagu de Grid, Barbu de Sărata, Şinca de Săsciori, Hălmagiu de Scorei, Man Penciu de Veneţia de Jos, Şerban de Beşimbac. Delegaţii pertinenţelor superioare (cercul de sus) au fost Petraşcu al Balii de Berivoiul Mare, Ştefan Mare de Comăna de Sus, iar ai pertinenţelor inferioare (cercul de jos) au fost Comşa Sârbul de I/udişorşi Streja de Beşimbac103.

12) 30 martie 1585, Preşedinte – Nicolae Besseniey, provizor al cetăţii Făgăraş. Cei 12 boieri asesori ai scaunului de judecată – nenominalizaţi104.

„Ibidem, p. 122 – 123, nr. 42.

100 Ibidem, p. 123 – 127, nr. 43.

101 Ibidem, p. 526 – 598, nr. 141.

101 A. Veress, Documente, II, p. 217 – 220.101 I. Puşcariu, op. cit., p. 130 – 134, nr. 46.104 Ibidem, p. 144 – 148, nr. 50 (cuprins şi în doc. nr. 13 din 1592).

13) 26 martie 1588. Preşedinte – Cosma Horvat Petricevin, prefectul cetăţii Făgăraş. Cei 12 boieri asesori ai scaunului de judecată

– Stoica de Vad, Dobrin de Voilà, Ilie de Şinca, Marcul de Viţ-tea de

Jos, Neagu de Qrid, Şerban de Beşimbac „Stan Ispun de Copăcel.

Cosma Sârbul de Ludişor, Mau Penciu de Veneţia de Jos, Radu] Bâca de Voievodenii Mari, Barbu de Sărată. Delegaţi au fost Bar Hu Mareş de Iaşi, din pertinenţele superioare şi Mau Cobuz de Voitvodenii

Mici cu Barbu Mareş de Luţa, din pertinenţele inferioare1051. Dintre juraţi sunt nominalizaţi doar 11.

14) 22 aprilie 1589. Preşedinte – Nicolae Besseniey, provizor al cetăţii Făgăraş. Cei 12 boieri juraţi ai scaunului de judecată – nenominalizaţi106.

15) după 3 martie 7597. Preşedinte – Francisc Diacul, provizorul cetăţii Făgăraş. Cei 12 boieri asesori, adică juraţii ascaunului de judecată din Făgăraş – nenominalizaţi107.

16) după 75 iunie 1592. Preşedinte – Francisc Diacul, provizorul cetăţii Făgăraş. Cei 12 boieri asesori, adică juraţii scaunului de judecată din Făgăraş – nenominalizaţi11".

17) 7 august 1593. Preşedinte – Francisc Diacul, provizorul ce tatii Făgăraş. Cei 12 boieri juraţi: Oprea Aldulea de Voilà, Man Cobuş

(Kabus) de Voievodenii Mici, Radul Bâca de Voievodenii Mari, Şerban de Beşimbac, Neagoe de Viştea de Jos, Radul Vasul de Arpaşul de

Jos, vătan Ispan de Copăcel, Mau Penciu de Veneţia de Jos, Pătraşcu de Berivoiul Mare, […] de Hurez, Ştefan Marc de Comăna de Sus.

Stoichinea de Vad (Ztokine) 10.

18) 4 iulie 7597. Poruncă adresată provizorilor cetăţii Făgăraş

(de atunci şi viitori) şi celor 12 boieri asesori110.

19) 26 aprilie 1606. Preşedinte – Gabriel Haller, căpitanul ce tatii şi districtului Făgăraş. Cei 12 boieri asesori juraţi ai scaunului de judecată – Laţeu de Hurez, Radul Spân de Copăcel, Neagoe de

Viştea de Jos, Şerban de Voilà, Oprea Motoc de Săsciori, Martin Veg de Veneţia de Jos, Săndila de Vad, Lupul Viz şi Bagiu de Mărgineni.

Stoica Motoc de Săsciori, Oprea Păler de Lisa, Straguea de Sărata111.

20) 72 mai 7607. Preşedinte – Caspar Leszai, provizor de Făgă raş. Cei 12 boieri juraţi – Laţcu de Hurez, Radul Ştefan de Copăcel.

104 Ibidem, p. 134 – 138, nr. 47.

106 Ibidem, p. 148 – 149 (cuprins în doc. din 1552). Xu există în

calendar sărbătoarea sfinţilor Gheorghe şi Martin, cum probabil din greşeală, a transcris editorul, citind Martini în loc de Martiris. De aceea, documentul se datează în funcţie de sărbătoare» simţului Gheorghe martirul (vezi Ibidem, p. 148).

„7 Ibidem, p. 138 – 141, nr. 48.

1" Ibidem, p. 150, nr. 50.

101 Ibidem, p. 152 – 154, nr. 52, Şt. Meteş (Din istoria dreptului, tabel) zice Stoica în loc de Stoichină sau Stoichinea.

110 I. Puşcariu, op. cit., p. 158 – 160. nr. 53.

111 A. Veress, op. cit., VII, p. 266 – 268, nr. 239.

Lupul de Mărgineni, Ursu de Mărgineni, Badea Şandru de Mărgineni (Baagil), Oprea Motoc de Săsciori, Şandru de Vad, Radul Bâca de Voievoqleni, Neagoe de Viştea, Oprea Băcilă de Ucea, Bârsan de Arpaşul de Jos, Şandor Boer de Viştea de Sus21.

21) 22 octombrie 1630. Preşedinte – Martin Diacul, căpitanul cetăţii şi al districtului Făgăraş. Cei 12 boieri juraţi – Neagoe Boer" de Viştea de Jos, Oprea Băcilă de Ucea de Jos, Oprea Vasul de Arpaşul de Jos, Stoica Grâul de Beşimbac, Radul Boer de Voilà, Radul Ştirbul de Ludişor, Solomon Laţcu de Hurez, Coniau Pâro de Ilieni, Oprea Cornea de Ilieni, Coman Ursu de Mărgineni, Stoica Buia de Ohaba, Toma Vladumitrel de Ucea113.

Cum s-a văzut, scaunele de judecată ale ţării Făgăraşului sunt formate, în general, din câte 12 boieri cu rol de asesori juraţi, care, de cele mai multe ori, sunt trecuţi nominal în documente. Adesea vor fi participat la judecăţi şi ceilalţi boieri ai ţării, dar menţionarea expresă a prezenţei lor s-a făcut doar sporadic. Astfel, la procesul din 1509, s-au înfăţişat boierii juraţi, ceilalţi boieri şi oamenii de rând. În 1518, au fost de faţă cei 12 asesori juraţi şi ceilalţi boieri din scaun. Boierii prezenţi ca asesori juraţi în acest scaun principal din centrul, ţării sau districtului provin, conform documentelor păstrate dintre anii 1509 – 1630 (alte două scaune de judecată, din 1639 şi 1677 se îndepărtează sensibil de perioada studiată de noi), din vreo 35 de sate ale ţării Oltului114. Nu se cunosc modalităţile de alegere a juraţilor, nici criteriile cerute pentru o asemenea calitate şi nici perioada de timp cât putea rămâne un boier ca asesor jurat. De pildă „Stoica de Beciean apare ca jurat în trei scaune dintre anii 1509 – 15 ÎS; Serbau de Beşimbac este jurat între 1581 şi 1593; Neagoe de Viştea de Jos figurează între 1593 şi 1630 etc. Membrii unor familii mai de vază. par

să moştenească funcţia aceasta din scaunul judiciar, ca, de exemplu, familia Bâca din Voievodeni, între anii 1509 – 1607. Unele sate sunt mai des reprezentate (Arpaşul de 7 ori, Beşimbaeul la fel, Copăcelul de 8 ori, Vadul de 11 ori, Veneţia de Jos de 9 ori, Viştea de Jos de 11 ori, Voilà de 9 ori, Voievodenii Mari de 8 ori etc), iar alt ele doar o dată sau de două ori pe parcursul a peste un secol (Dejani o dată, Drăguş de 2 ori, Herseni o dată, Mândra la fel etc). În acelaşi scauc de judecată se întâmplă să fie câte doi sau chiar trei juraţi din acelaşi sat: la 1509, Manea şi Mailat din Comăna şi Coman şi Cost ea din Râuşor; la 1518, Stoica şi Badea Turcu din Berivoiul Mare; la 1520, Petru şi Aldea Bâca din Voievodenii Mari; la 1607, Lupul, Ursu şi Badea Şandru de Mărgineni etc. Un alt fapt curios este că în trei scaune succesive (din câte se cunosc, desigur; ele nu vor fi fost succe

112 I. Puşcariu, op. cit., p. 206 – 209, nr. 65.

112 Jbidem, p. 228 – 231, un 71.

114 Vezi tabelul la Şt. Meteş, Din isteria dreptului.

„— Instituţii Medievale româneşti

85:

sive hi epocă) – anume din 1509, 1511 şi 1518, Râuşorul este reprezentat constant prin câte 2 boieri juraţi. În fruntea acestor adunări de judecată româneşti, după revolta din 1508, aflată în legătură cu Ţara Românească şi după reglementarea situaţiei de drept prin noile statute, este plasat de autorităţi câte un preşedinte străin, de cele mai multe ori castelanul sau provizoriii cetăţii, dar uneori şi domnul ţarii, după transformarea districtului în feud. În urma noii organizări economico-administrative din epoca principatului, spre finalul secolului XVI sunt atestaţi ca participanţi la judecăţi şi „comiţii" sau delegaţii (boieri şi ei) pertinenţelor superioare şi inferioare ale domeniului cetăţii (aşa se întâmplă în 1581 – 1582, 1584, 1588). Dinainte de 1508 ne sunt cunoscute puţine date despre forurile boiereşti făgărăşene. Acesta, mai ales datorită faptului că, probabil, emisiunile de documente în numele scaunelor de judecată au început numai după codificarea dreptului obişnuielnie local, în 1508. Înainte de această dată, câtă vreme Făgăraşul a făcut parte lungi perioade din Ţara Românească, adunările boiereşti (de judecată sau cele care se întruneau cu alte scopuri) nu-şi vor fi consemnat hotărârile în scris. Date sporadice despre existenţa acestor foruri există, cum s-a văzut: la 1413, se întrunesc trei juzi ai ţării (nominalizaţi), toţi juraţii, bătrânii şi

stăpânii sau domnii acesteia (componenţa boierească este evidentă); când, în 1508, Patu Thomori îi solicită pe boierii ţării (şi pe reprezentanţii românilor de rând) să codifice dreptul românesc, este de presupus că aceştia mi se întruneau pentru prima oară. Probabil că, începând din veacul XIII, în epoca de cucerire a acestor regiuni de către regatul maghiar, când presiunile asupra feudalităţii româneşti, promovate de nobilime tulburau ordinea statornicită şi dădeau naştere acelor mişcări politico-demografice preluate de tradiţie cu numele de descălecat, fruntaşii ţării de la sud de Oltul transilvănean, pe atunci cnezi şi voievozi, se întruneau în adunări cu caracter politic, economico – social, judiciar etc. Moştenirea acestor adunări, odată cu procesul de agregare statală, va fi fost preluată de boierimea făgără-şană. O vreme au participat, probabil, la aceste adunări şi reprezentanţii românilor de rând (Walachi – pofiuli), ca-n 1509, de pildă, dar, pe măsura înaintării în timp, a influenţelor feudalismului de tip apusean, aceste participări se răresc şi dispar, semn al rolului hotărâtor şi exclusiv deţinut de boierime. Pe de altă parte, prezenţa la aceste adunări a oamenilor de rând trebuie privită cu circumspecţie, chiar şi atunci când participarea lor este consemnată direct, în 2 – 3 cazuri, deoarece poate fi vorba despre formule de cancelarie care să nu acopere realităţi. Faptul este evident, cum remarcam mai sus, pentru congregaţiile nobiliare, în care „oamenii de orice altă stare şi treaptă" nu au rol real, acolo unde nobilii decid totul. Acelaşi lucru se întâmplă şi în Făgăraş: boierimea, direct, prin cei 12 asesori juraţi

, 82

aleşi din rândul său şi indirect, prin participarea sa largă] a adunări» decide în cele mai multe litigii şi probleme ivite. Oficialii (domnul ţării, castelanii, provizorii etc), deşi încearcă şi. reuşesc imixtiuni serioase în treburile ţării, cel mai adesea, nu fac decât să confirme notărârile boiereşti şi să aplice vechiul drept românesc. Din acest punct de vedere, componenţa românească şi boierească a adunărilor figără. şene, alături de împricinaţii români, de principiile juridice româneşti, de structura socială asemănătoare cu cea de la sud de Carpaţi, concură la definirea ţării Oltului ca ţară românească în evul. mediu.

e % r r T o t v h v

COMPETENŢELE, ATRIBUŢIILE ŞI ACTIVITATEA ADUNĂRILOR CJYEZIALE ŞI NOBILIARE ROMANEŞTI

VI GENERALITĂŢI

Am ales drept criteriu prioritar de studiere a adunărilor cneziale şi nobiliare (boiereşti) româneşti criteriul geografic. O asemenea metodologie nu este, la prima vedere, de natură să evidenţieze global tipologia acestor adunări. Studierea lor pe categorii, după scopul întrunirii lor, relevă cu claritate existenţa adunărilor de judecată, de alegere a unor instanţe, a unor solii, a adunărilor de protest, de formulare a unor petiţii, plângeri, a adunărilor întrunite în vederea consemnării în scris şi confirmării unor vechi libertăţi, a adunărilor de adeverire, a adunărilor de hotărnicire şi introducere în stăpânire etc. Din alt punct de vedere, există adunări româneşti întrunite din iniţiativa internă, românească, spre deosebire de altele, convocate de oficialităţi. Ne-am asumat însă riscul opţiunii pentru particularism şi, câteodată, pentru enumerare cronologică, din mai multe motive;

1) înainte de o posibilă analiză tipologică, era nevoie de o înscriere globală a acestor adunări, ia nivelul autonomiilor care le-au produs;

2) adesea, o singură adunare a avut mai multe scopuri şi, astfel, ar fi fost încadrabilă mai multor tipuri, diminuând imaginea de ansam blu şi ducând, inevitabil, la repetiţii; 3) „specializarea" pe care ar fi presupus-o o analiză exclusiv tipologică a acestor instituţii nu exista în lumea medievală; de cele mai multe ori, aceeaşi instanţă cnezială (nobiliară) judeca, adresa cereri, protesta, proceda la introduceri în stăpânire etc. Desigur, existau adunări restrânse (de judecată)

sau lărgite, dar, în general, nu se pot despărţi cnezii care conduceau destinele unui district românesc de cei care împărţeau dreptatea;

4) studierea lor pe tipuri, la nivelul întregii Transilvanii ar fi eludat nepermis de mult specificul ţărilor româneşti locale, al autonomiilor în mijlocul cărora s-au născut şi care le-au imprimat şi lor, adunări lor, anumite particularităţi; 5) în urma studierii concrete a acestor adunări pe zone geografice distincte, iar uneori chiar pe anumite seg mente temporale din intervalul secolelor XIV – XVI (cazul Banatului), vom trage de fiecare dată concluziile necesare, vom sublinia elementele de generalitate, vom face clasificările care se impun etc.

3)

Cu alte cuvinte, tratarea pe zone a acestor instituţii româneşti n-a eliminat studiul tematic sau tipologic, ci a îmbinat cele două modalităţi, accentuând calea inductivă.

Izvoarele păstrate nu sunt la fel de numeroase pentru toate regiunile româneşti studiate, de aceea activitatea mai restrânsă a unor adunări, aşa cum apare ea astăzi, poate să nu reflecte decât trunchiat o realitate mult mai bogată în secolele XIV – XVI. De asemenea, poate părea ciudată studierea în acelaşi loc, de pildă, a unei adunări de plângere a cnezilor supuşi pe o moşie nobiliară din Banat şi a unei adunări a cnezilor liberi maramureşeni, care, după datină, dădeau în stăpânire o moşie românească unui titular român, sau a unei adunări haţegane de judecată din secolul XIV şi a uneia boiereşti făgărăşene (ca scaun de judecată) de pe la 1600. Însă aceste adunări atât de deosebite ca scop, chiar dacă până la urmă îşi prelungesc existenţa mai mult ca scaune de judecată, fiindu-le diminuate, eludate sau desfiinţate de către autorităţi vechile atribuţii de altă natură, au câteva elemente comune foarte importante: ele sunt instituţii alcătuite din români (mai ales cnezi sau urmaşi ai acestora), activează în folosul românilor, se conduc după rânduielile româneşti, deşi sunt obligate la unele adaptări impuse de instituţiile străine. Acestea au fost suficiente motive pentru a le studia împreună, pe zone şi a le cerceta natura unică, fără neglijarea totuşi a particularităţilor inerente.

V.2. ŢARA HAŢEGULUI

Posibilitatea stabilirii competenţelor adunărilor cneziale şi nobiliare româneşti din Ţara Haţegului în evul mediu depinde de modul în care se iau în considerare factorii care au condiţionat evoluţia societăţii româneşti locale1. Pe de o parte, trebuie subliniat faptul că Haţegul se înscrie în rândul acelor regiuni ale Transilvaniei care au conservat statornic şi plenar o serie de instituţii feudale româneşti2, pe de altă parte, din secolul XIV începând, se cuvine relevată pătrunderea, în general cu puţin succes, a rânduielilor străine, de tip feudal apusean, pe care le promova noua dinastie angevină3. De aceea, documentele secolelor XIV – XV reflectă în plan instituţional tocmai această lume hibridă, în care străvechea ordine tradiţională suferă o serie de influenţe din afară. Adunările cneziale4 sunt o asemenea realitate românească, transformată parţial, în acord cu exigenţele

— Şt. Pascu, Voievodatul, UI, p. 351 – 573; IV, p. 13-ţi»

2 D. Gr. Pleşia, La noblesse, p. 190 – 191.

3 M. Holban, Din cronica relaţiilor, p. 233.

4 Ioan A. Pop, Adunările cneziale, p. 2097 – 2110; V. Achim, O instituţie, p. 191 – 203;

R. Popa, Ţara Haţegului, p. 260 – 264.

unui stat care se străduia să uniformizeze variatele structuri etnice, social-economice, politice, juridice, culturale, confesionale etc. de pe cuprinsul său.

„De aceea, nu se va putea surprinde niciodată integral specificul originar, necontaminat de infuziuni alogene, al acestor instituţii ro-iieşti. Documentele oglindesc o perioadă în care aceste adunări, pentru a supravieţui, încearcă să se adapteze ele însele rigorilor impuse de oficialitate. Înnobilarea unora dintre cnezi, adică recunoaşterea prin document scris a calităţii lor de feudali, apropie aceste adunări de universitates nobilium, iar organizarea districtului Haţegului3 de către oficialitate, în locul vechii „ţări", cum o numeau în continuare localnicii, face ca aceste ioruri locale de judecată să fie adesea prezidate de castelani, vicevoievozi şi chiar voievozi ai Transilvaniei, în locul voievozilor locali7, care, probabil, îndeplineau odinioară acest rol. „Ţara" sau voievodatul Haţegului, înainte încă de organizarea ca district sau provincie (adică înainte de încercările de includere în cadrele administrativ – juridice ale regatului), trebuie să fi cunoscut existenţa acestor adunări româneşti, cu funcţii mult mai largi decât cele judiciare. Din păcate, reflectarea acestor foruri în documente şi chiar emiterea de documente în cadrul lor reprezintă o fază adaptată noilor realităţi, fază în care sunt greu de surprins concret vechile rosturi politice, economico-sociale, militare, administrative etc. pe care acestea trebuie să le fi avut în vechime8.

Oricum, fie şi numai atribuţiile judecătoreşti, pe care le reflectă prioritar documentele privitoare la aceste adunări, sunt relevante pentru un stadiu anumit de dezvoltare a societăţii feudale româneşti din Transilvania. Cel dintâi document cunoscut, referilor la această problemă este din 1 iunie 13609, a fost emis la Haţeg şi are în atenţie, între altele, o problemă privind stăpânirea asupra pământului: înaintea „adunării cnezilor şi a oamenilor de orice altă stare şi seamă din districtul Haţeg", Alicu, fiul Lui Murgu se plânge de cotropirea, moşiilor Răehitova şi Mesteacăn, care i s-ar cuveni lui după dreptul izvorând din cnezat; pârâţii Stoian şi Boian, fiii lui Muşină (Muşana) de

Densuş şi Balotă, Baiu, Şurş (sau Şerb) şi Nan, nepoţii şi ceilalţi fraţi ai lor, cu alte rude au spus, dimpotrivă, că un anume Costea, bunicul lui Balotă, Baiu, Şurş şi Nan, precum şi tatăl lor s-au aşezat ca întemeietori pe sus-zisa moşie Răchitova, cu ajutorul lui Muşanatatăl lui Stoian şi Boian, acest Muşana rămânând cu două părţi din

6 I. Drăgan, Originile, p. 25 – 38.

6 Cea dintâi pomenire documentarii a ţării Haţegului f Terra Hars: ec) se face în 1247 în Diploma cavalerilor Ioaniţi [D.H.H! >. I, p. 22, jir. 10). Ioan A. Pop, Despre voievozi, p. 147 – 154.

— Vezi, pentru comparaţie, situaţia din Banat, Ia V. Aciiim. op. cit., p. 192 – 193.

* ti.li. II., C, XI., p. 906 – 510. nr. 482.

Răchitova; moşia Mesteacăn a fost aşezată şi întemeiată de acelaşi Muşana. Deci moşiile au fost împărţite între urmaşii lui Costea şi ai lui Muşana şi stăpânite de ei, fără ca Micu să aibă vreun amestec în această stăpânire. În cadrul ritualului judecăţii, cei 24 de asesori juraţi (12 cnezi, 6 preoţi şi 6 români de rând) au depus mărturie că acele moşii atârnă de fiii lui Muşaua şi de nepoţii lui Costea, în felul în care arătaseră aceştia. Astfel, mai ales că Micu n-a putut aduce nicio dovadă scrisă în sprijinul poziţiei sale, vicevoievodul, care prezida adunarea (în calitate de castelan de Haţeg), a recunoscut că o treime din Răchitova aparţine nepoţilor lui Costea, iar două treimi din ea şi toată moşia Mesteacăn trebuie să fie, pe veci, după dreptul de cnezat, ale fiilor lui Muşana. Deci judecata s-a făcut în acord cu normele dreptului cnezial, atât în privinţa stăpânirii, cât şi a împărţirii dreptului de stăpânire între urinaşi. Niciuna din părţi nu a avut act scris care să-i susţină calitatea de stăpân, iar cnezii şi ceilalţi participant, la adunare au adeverit că moşiile respective sunt ale nepoţilor lui Coste; şi ale fiilor ui Muşana. Decizia finală aparţine vice-voievodului Transilvaniei10. În cele (cel puţin) şase zile de funcţionare, adunarea haţegană din 1360 (ce pare să corespundă am de bine ca şi componenţă structurii tripartite a societăţii medievale) a contribuit, cum s-a văzut, şi la „restaurarea" unor drepturi ale cnezilor, fără ca documentul să dea alte amănunte în acest sens.

În 1363, acelaşi vicevoievod Petru, în urina daniei de către rege a moşiei Zlaşti, ţinând de cetatea Deva, lui Iadistau, fiul lui Muşat de Almaş şi fiilor săi, Petru, Ioan, I/aţcu şi Muşat, se vede obligat de voievodul Transilvaniei să ţină judecată şi „să facă dreptate" între

acest Ladislau cu fiii săi, pe de o parte şi cnezii Stroia şi Zeicu (Teicu) pe de altă parte, care s-au împotrivit respectivei danii11. Judecata se ţin: la Haţeg, înaintea nobililor ţării din comitatul Hunedoara şi „a tuturor cnezilor şi bătrânilor români din districtul Haţeg". Gnezii Stroia şi Zeicu n-au avut un document care să ateste că, prin defrişare în desimea pădurilor şi prin dreptul cnezial, strămoşii lor şi ei au stăpânit moşia Zlaşti, de aceea vicevoievodul cu nobilii au respins întâmpinarea cnezilor, atribuind respectiva moşie, cu dreptul cnezial aferent, lui I/adistau şi fiilor săi12. Judecata se face, în acest caz, după obiceiul regatului şi după rigorile actului scris, cnezii şi bătrânii districtului Haţeg trebuind să accepte această procedură.

Peste aproape un sfert de secol, în 1387, „juzii, juraţii şi toţi oaspeţii, cnezii şi crainicii din districtul Haţeg, de pe râul Strei, din Hunedoara, din comitat (sic) şi din Dobra" dau de ştire la Deva că înaintea lor cnezul din satul Călantil Mic. cu fratele său de sânge au zălogit l „M. Holban, op. cit., p. 238 – 240.

11 D.R.H., c. Xn, p. 130 – 133, nr. 157.

„M. Holbau, op. cit., p. 240 – 242.

moara lor de pe Strei pentru 20 de florini, vreme de 16 ani, lui Ioan, fiul lui Nicolae de Pişchinţi şi Binţinţi, castelanul Devei13. Este o adunare exclusivă a autorităţilor locale haţegane şi huneroderne, în evasi-totalitate româneşti (excepţie fac acei hospites), care certifică o modificare vremelnică a regimului de folosinţă a une-i mori aflate în proprietate cnezială.

Alte două procese legate de cnezi şi cnezate s-au judecat la Haţeg „respectiv la Sarmizegetusa în 1398: în cel dintâi, castelanul Ştibor cu cei 12 juraţi ai „provinciei" Haţeg, înaintea voievodului, tot Ştibor, al Transilvaniei, aplanând un conflict între cuezii – fraţi I>ragotă şi Ion de Râul Alb, (numiţi fumaşi domini), pe de o parte şi cnezii – fraţi Ianustin, Basarab şi Costea de Râuşor, (numiţi honesti vâri) pe de altă parte, privind censul cnezial datorat regelui, hotărăsc ca primii să plătească o cincime de marca de argint, iar ceilalţi patru cincimi de marcă în contul acestei dări (cei din urmă nu recunosc că s-au angajat să plătească şi partea celor dintâi, adică cincimea de marcă) 14; în al doilea proces, „juraţii şi toţi oaspeţii şi românii din cetatea Haţegului şi din cele ce ţin de ea" (pertinenţii's eiusdem), adeveresc prin document scris, emis de ei, că Filea (Philes) şi Ştefan, strămoşii lui Valentin şi Dan au făcut să rodească şi au amenajat

cnezatul posesiunii Pala Marc (Băuţar) 18. Adeverirea rezulta în urma unei cercetări făcute de juraţi la Sarmizegetusa, în prezenţa voievodului Ştibor. Acest din urmă document din 1398, emis de forul de judecată haţegan şi care mărturisea temeiurile proprietăţii lui Valentin şi Dan asupra cnezatului Pala, este socotit fără valoare în 1402 de către Nicolae, voievodul Transilvaniei, care adjudecă posesiunile Băuţar, adică Pala Mare şi Mică, cu cnezatele lor cu tot (pe baza unui act de danie al regelui din 1390 şi a unui document al capitolului din

13 AXIII, Dl. 29435; Hurm., megy nu se poate traduce decât

1/2, p. 73, nr. 54. În mod paradoxal, forma Yarmegy nu se poate rracuce aecn prin comitat. Părerea că scribul; i corupt X'arhely (Sarniizegetusa) în Varmegy rămâne o supoziţie greu de demonstrat (Vezi C, Feneşan, Districtul Dobra. p. 302 – 303). Pin acest document, în care pe prim plan apare forul de judecată din Haţeg, deşi moara era pe Strei şi din documentul anterior de la 1363, aşa se expli…

vechile libertăţi. şi obiceiuri ale românilor din districtul Dobra. era menţionată apartenenţa acestor români, în afara scaunului districtual, la scaunele de judecată din Peva şi Haţeg (Cf. C. Feneşaii, op. cit., p. 309).

„Hurm, 1/2, p. 397, 'nr. 330; Doc. Val., p. 508, nr. 458. Cnezii din Râu Alb afirmă că cincimea de marcă a fost totdeauna plătită în numele lor, ea parte a unui cens global datorat pentru mai multe sate, ai căror titulari au fost mereu ei. Despărţirea cincimii de marcă din censul global, conform sentinţei date da juraţi, marchează disoluţia unei devălmăşii cneziale, în sensul că Râu. şorul şi Şerelul rămân de-acum înainte în proprietatea exclusivă a familiei cneziale din Râuşor (Cf. K. Popa, Structures, p. 305)

„Ortvay, Temes, p. 318 323.

Arad, de punere în stăpânire, din acelaşi an), unor orăşeni din Timişoara, anume judele Mihail cu fratele său Iacob1".

În primele două decenii ale secolului al XV-lea au fost emise cele mai importante documente ale forurilor cneziale şi nobiliare româneşti din Ţara Haţegului, din şirul celor ce au ajuns piuă la noi. Ast-lv3, în 1402, în Haţeg, cei 12 juraţi (inclusiv cei doi castelani ai cetăţii) şi Kdunărea nobililor şi cnezilor din district, pe când şedeau la judecată spre a dezbate pricinile înfăţişate pentru cercetare, atestă că dintre nobili şi cnezi s-au ridicat Oancea cu Ioan, Vladul şi I, itovoi, fiii

acelui Oancea, Zlauf, cu ruda sa Ştefan şi cu fiii săi Dionisie şi vătanciul, care, din cauza lipsurilor, au vâudut lui Ştefan de Râu Bărbat o sosime din părţile lor de posesiune din Fărcă din şi Ohaba, pentru 100 de florini17. Peste cinci ani, în 1407, tot la Haţeg, voievodul Transilvaniei face cunoscut că cei 12 asesori juraţi, rânduiţi în districtul sau ţinutul Haţegului, au venit ei înşişi înaintea sa şi au depus mărturie, povestind prin viu grai că, mai demult, Andrei, fiul lui Dusă de Den-suş, în viaţă fiind, l-a primit în faţa juraţilor drept fiu al său adoptiv pe nobilul bărbat Xicolae, fiul lui Martin de Densuş, adică fiul surorii sale şi l-a făcut părtaş la posesiunile şi drepturile sale de posesiune, de oriunde le-ar fi avut18. Adopţiunea sau înfierea se făcuse însă fără document scris, iar acum, văduva lui Andrei, doamna Marena, urma să desăvârşjască cele începute de soţul său în privinţa acestui Xicolae. Spre deosebire de acest act, care se referă la o chestiune trecută şi recunoscută la 1407 înaintea voievodului, în 1411, instanţa de judecată haţegană, fără imixtiunea vreunei persoane sau autorităţi străine („juraţii, împreună cu cnezii şi ceilalţi români din districtul Haţeg, în = cauuul lor de judecată"; 19, rezolvă pricina dintre Dobrotă, preot şi protopop al românilor, parohul pe veci ai bisericii Sf. Nicolae din Râu Bărbat, cu fiii şi rudele sale (31 de persoane), pe de o parte şi fiii lui I/elu (5), pe de altă parte. Din document reiese că prin 1380 – 1390, înaintea juraţilor şi a tuturor cnezilor ţării Haţegului, unul din cei şapte fraţi copărtaşi care stăpâneau cnezatul Râu Bărbat, neavând urmaşi, a lăsat, cu voia celorlalţi devălmaşi, partea lui de cnezat lui Lelii, fiul lui Giurcă. Această cedare de drepturi făcută înaintea adunării cuezilor, nefiind consemnată atunci în scris, este confirmată acum, în 1411, în beneficiul celor cinci fii ai lui Lelu. Al doilea element al acestei înţelegeri are ca obiect o porţiune (poate o jumătate) din a şasea parte a cnezatului Râu Bărbat (probabil este vorba tot despre o şeptime, ţinând seamă de modul de stăpânire iniţial), rămasă, se pare în stăpâairea copărtaţilor, după condamnarea la moarte penw M. Holbări, op. cit., p. 227 – 223, 244; Ioan A. Pop, încercări, p. 41 – 44.

17 ANII, Dl. 74.658. Re „est la Mdlyusz, III. p. 223/ nr. 1877.

18 A. NTM, ni. 42924. Re-st la Mdlyusz, H/2, p. 61, nr. 5583.

19 Soivom-Kekete, P., Văzlatok, p, 24 – 27. Regest [a Csdnki, V, p. 155 – 156.

tra infidelitate şi executarea nobilului Petru, fiul lui Corlat, stăpânul acesteia. Porţiunea respectivă din cnezat este acum cedată

fiilor lui Ivelii, în schimbul unor „servicii pe cartaceştia urmau să le facă celorlalţi devălmaşi. Al treilea element al înţelegerii se referă la ohaba (vila libera) între Ape (Wyzkuz), vecină eu cnezatul Râu P.arbat şi identică, probabil, cu Hobiţa, în a cărei stăpânire sunt recunoscuţi (de către ceilalţi devălmaşi şi de adunare) fiii lui Lelu cu protopopul Dobrotă şi fratele acestuia, Xeagu, şi j) e care ei şi înaintaşii lor o aveau din vechime în chip ereditar20. Pentru consfinţirea acestei complicate înţelegeri, unul din cei avantajaţi net de pe urma ei, anume Earbu, fiul lui Lelu, a rugat adunarea să emită un document privilegial întărit cu pecetea acestei instanţe, lucru care s-a şi făcut. Nu peste mult timp, în anul următor (1412), acelaşi Barbu, fiul lui Lelu, caracterizat drept criez de Râu de P.arbat, ni numele său şi al celor patru fraţi ai săi, arată regelui acest document („litteras iuratorum et ia: versorum keneziorum ceterorumque YTalachorum de districtu castri Hathzak"), pe care suveranul îl aprobă, acceptă şi ratifică-l.

Un nou scaun de judecată este pomenit ia 24 februarie 1412 în cetatea Haţeg, prezidat de voievodul şi vie? voievodul Transilvaniei şi alcătuit din nobili, cnezi, asesori şi juraţi –, la.ca d-rul judecă).; s-a ridicat dintre împricinaţi cnezul nobil Muşina, lini Iu; Stoian Densuş, în numele său şi al fraţilor săi, Ioan şi Păgân, cerând şi (b-ţinând transcrierea şi întărirea unui document, din 1407, ai voievozilor anteriori ai Transilvaniei, prin care li se dăruia acestor densuşeu posesiunea Petros (Pytrus).

Urmaşii acelui Lelu, care obţinuseră atâtea P\... Y>PLO îi iinti adunării româneşti din 1411, se m\i— – vxy. & iarăşi. l! l; ta îi; 141. - –, tot la Haşte; S. Şi de această dată forul haţegen csie exclusiv îi şi cnezial („iurati kenezii de districtu cast: Haachak"); în cad sau, fiii lui Leiu, adică Earbu şi Ştefan (doi din cei cinei), cu Stanei fiul lui Barbu încheie o înţelegere cu un grup de vreo 16 perso i (Ladislau, fiul lui Earbu, Stoica, iiv.) i Radu, Barbu, fiul lui Stoic Grigore, fiul lui Stanciu ş.a.), în sensul că aceştia din urmă au cedat lui Earbu, fiul lui Lelu şi XV. KV]:.< sale f ele şi fiul) o jumătate: moşia cnezatului lor, cu toate folosinţele, cu excepţia a doua îi de pământ arător. În schii ti i irbu ci rateli: au se angaj* să nu-i mai tulbure pe Ladislau, Stoica, Barbu şi ceilalţi copărtaşi în stăpânirea lor. Documentul, care emană de la un for obişnuit cu justiţia orală, nu spune despre care cnezat este vorba. Conform unor

20 Vezi analiza documentului la K! <.; v. (re; aiul, p. 51 S8.

21 Solyom-Fekete V. op. cit., p.24 – 29.

22. - iXS, fond Revay, arh. Kendeffi, fasc. - 87, fasc. I, nr. I: copie microfoto U

A.S.B., colecţia microfilme, rola 25/R. Celio Slovacu, racif de 3 – 4.

22 Solyom-Pfckete F., op. cit., p. 32. Rtgest la Csdnki, V, p. 156.

Indicii geografice şi istorice, cnezatul în cauză ar putea să fie Baru Mare, după cum s-a afirmat recent-4. Scrisoarea cttezilor juraţi este întărită cu sigiliul Jor, al forului de judecată şi, peste şase ani, este confirmată de voievodul Transilvaniei, Nicolae Csâki2". Deci Barbu, Ştefan şi Stânciul, urmaşii lui Ivelu, au ieşit şi în acest caz din devălmăşie, obţinând recunoaşterea stăpânirii directe şi concrete asupra unei jumătăţi de cnezat, ce se adaugă desigur celorlalte stăpâniri.

De la această dată încoace (adică după 1418), documentele] >astrate nu mai pomenesc nicio adunare de judecată exclusiv românească în ţara Haţegului. Astfel, în 1435, când voievodul Transilvaniei eon-îisea cnezilor din Râuşor, anume Costea, Stânciul şi popa Vâlcu şi rudelor şi urmaşilor Jor, pentru necredinţă şi fugă în Moldova, întreg cnezatul lor, adică jumătatea cnezatului format din moşia Râuşor şi din ohaba lor (vila libera) Serei, sunt chemaţi iarăşi juraţii cu adunarea nobililor şi cnezilor districtului Haţeg-6. „După sfatul şi învoirea acestora" (consilia d voluntate corundem), voievodul donează acest cnezat nobililor Mihail, Basarab şi Ioan, fiii lui Ioan de Râuşor, căzut în lupta cu turcii de lângă cetatea Haţegului din 1420. Iu 1436, un document emis de rege pomeneşte încă o adunare românească hagană, întrunită cu ocazia unei cercetări de natură juridică. Sigis-mund de Luxemburg porunceşte voievodului Transilvaniei să cerceteze dacă Andrei, fiu) răposatului Mihail de Peşteana a fost stăpân

1 şi înaintaşii săi), după cum pretinde, asupra părţilor sale de posesiune din Peşteana, Răehitova, Dumbrăviţa, Breazova, Brădet, Sarmizegetusa, Ostrov şi Poieni, pentru ca suveranul să procedeze la o nova donaţia. De a îmenea, cercetarea trebuia să mai evidenţieze, spune documentul regal, dacă părţile respective de moşie au fost stăpânite în chip nobiliar sau nu, dacă acest Andrei este şi în prezent stăpân şi a; upra cător sosii iobăgeşti se exercită stăpânirea în fiecare ice te părţi. Ia fina –, se cere ca pomenita cercetare să se facă împreună

cu vecinii şi megieşii şi cu ceilalţi nobili şi nenobili din dis –lui Haţegului21.

Da altfel, toate adunările româneşti care mai sunt cunoscute în Haţegului în a d cu imătate a secolului al XV-lea şi la începutul secolului XVI au fost prilejuite de asemenea cercetări şi audieri nartori cu ocazia punerilor în stăpânirea unor moşii, cu ajutorul oamenilor de mărturie vrednici de crezare, capitulări şi regali (sau rodali) 28. Aceste din urmă adunări, întrunite în prezenţa unor trimişi ai forurilor străine de Haţeg, nu mai iau hotărâri proprii, nici

„R. P) pa, Cn-\iţul. p. 61 – 6: 1.

25 Solyom-Fekete F. – />. a... p. 31 – 33.

= «DRH, D.I. p. 31H – 32), nr. 220.

„A. Vil, ni. 23.782. Re. crest la Csdnhi, V, p. 216.

8 A.A. Rusa, Adunările româneşti, p. Îţi) – 180.

Îi.

nu emit documente, ci mărturisesc doar despre titularii unor moşii şi despre hotarele acestora. Din punct de vedere oficial, aceşti vecini, megieşi şi comprovinciali, unii cu rol de martori, alţii cu roi de co-jurători, se întâlnesc fiindcă aşa cere tipicul feudal, când se produc punerile în stăpânire, deşi procedura nu este respectată întocmai, iar componenţa lor este mult mai largă decât ar. pretinde asemenea ocazii29.

Analizând documentele respective, constatăm şi alte abateri serioase de la regula oficializată privitoare la punerile în stăpânire. În zilele de 17 – 18 – 19 decembrie 1453, pe baza donaţiilor (de fapt, confirmărilor) regale din 13 şi 15 noiembrie 145330, omul capitular, Dominic, paroh de Deva, ar fi trebuit să străbată un drum de circa 50 de kilometri prin localităţile Sălaşu, Râu Alb, Sânpetru, Densuş, Vad, Râuşor, Râu Bărbat şi să aştepte, conform regulei, câte trei zile (împreună cu omul regelui), la faţa Jocului în vederea apariţiei eventualilor împotrivitori. Chiar dacă n-ar fi aşteptat cele trei zile legiuite, drumul acesta era imposibil de făcut între 17 şi 19 decembrie. De aceea, s-a presupus, pe bună dreptate, că adunarea nobililor şi cnezilor ha-fegani (vecini, megieşi şi comprovinciali), întrunită probabil la Haţeg în acele zile, a servit omului capitular şi oamenilor de mărturie regali drept mijloc de înfăptuire a respectivelor puneri în stăpânire pentru nobilii din Sălaş31, Râu Alb32, Râuşor33, Vad34, Sânpetru35, Densuş şi Ciula36. Acelaşi gen de puneri în stăpânire s-au

înfăptuit în 23 februarie 1457, cu ocazia unei noi adunări românești (probabil, reunită tot la Hațeg), în favoarea nobililor din Bar, Unciuc, Râu de Mori, Râu. Bărbat și Sălașu37.

În 1496, o adunare românească formată din 88 de persoane (nobili) întrunite la Balomir depune mărturie în legătură cu drepturile reale de stăpânire ale familiilor Cândea din Râu de Mori și Copaz de Vad asupra unei păduri. Adunarea, în prezența oficialităților, a avut loc la 1 mai (duminica) 38. Pentru anumite stăpâniri din Ciula și Far-cădinul de Sus, 225 de nobi Ji români hațegani, întruniți în august sunt formate, einn s-a văzut, din câte l> Ibidem, p. 177 – 180, Aceste „adunări 88, 225 sau 150 de membri.

311 Idem, Un formular, p. 155 – 156

Kusu, Un formular, p. 167 – 168); Dl.

„AXAT, PI.'29.495 (publicat de A. A 74661.

„AÂÂM, DI. 29494.

». i\M, Dl. 29808; Hurm… U/2, p. 18 – 19.

34 A.\M, Dl. 29497.

„AXIII, Dl. 29498.

„ANM, Dl. 30.814.

— A.\ M, Dl. 29505; Dl. 36510; Dl. 29504 (cel din urmă, publicat de Hurm U/2. p. 90 – 91). Vezi. și A.A. Rușii, Adunările românești, p.; 7<S.

— ANM, Dl. 31157; A.A. Kusu, Adunărilervmutnți, p. 1/3.

1508 (la Fârcădinul de Jos, azi Unirea), participă la 1 august (marți/ în calitate de martori la o cercetare condusă de oficialitate39. În împrejurări asemănătoare, este pomenită o altă adunare românească în aceeași zonă din sud-vestul Transilvaniei. [Astfel, la 19 iunie 151740, Ioan Zápolya scrie nobililor români hațegani Radul de Râu. Bărbat, Stânciul de Mâțești, Dionisie de Pește ana și Petru de Râu Alb că, prin mijlocirea lor (ca arbitri), nobilul Cândea, fiul răposatului Ladislau (preotul din Șerel), voiește să iasă din indiviziunea în care se afla cu frații săi de sânge, preotul român din Șerel și Danciul de Șerel, în stăpânirea bunurilor părintești din Șerel și Râușor. Pomenitul Cândea de Șerel, pentru sine și frații săi, s-a îngrijit să prezinte respectivul document al voievodului Transilvaniei, Ioan Zápolya, în duminica dinaintea Sânzienelor (21 iunie), tot în anul 151741, în fața adunării „unor nobili din acele părți ale Transilvaniei", strânși în târgul Hațeg. Datorită locului de întrunire și a problemei aflate în cercetare,

trebuie să presupunem că este vorba tot despre o adunare a nobilimii româneşti de origine cnezială din ţara Haţegului. Cândea de Şerel a cerut acestei adunări să se procedeze la respectiva împărţire, după cum poruncea voievodul Transilvaniei, în acord cu dreptul regatului, dar Nistor de Păros, procurator al fraţilor acestui Cândea, a relatat că o asemenea ieşire din indiviziune şi partajare de bunuri avusese loc mai demult (superioribus temftoribus) între fraţi. În faţa acestor complicaţii, voievodul Ioan Zápolya, care prezida respectiva adunare, scrie nobililor Stânciul de Mâţeşti, Ioan Diacul de Hăşdat şi Mihail de Bârcea Mică (probabil juzi ai nobililor din comitatul Hunedoara) despre stadiul acestei dispute, urmând, probabil, ca cei patru arbitri nominalizaţi la 19 iunie să-şi intre în rol, în vederea unei împăcări.

Tot în cadrul unui proces, de data aceasta al Cândeştilor de Râu de Mori cu o parte a nobililor români din Râu Bărbat (pentru anumite posesiuni), sunt nominalizaţi peste 150 de nobili haţegani, în calitate de martori şi conjurători, la 1 august (luni) 151S42. Că este vorba despre o adunare a nobililor întregului district şi nu doar de convocarea vecinilor şi megieşilor ca martori, se vede din masiva jiartieipare numerică, şi din dispunerea celor 22 de sate din care proveneau nobilii pe întreaga suprafaţă a ţării Haţegului i.

Sunt suficiente mărturii care să ateste deci, că adunările nobililor haţegani de origine cnezială au continuat: să se întrunească şi în a doua parte a veacului XV şi la începutul celui următor, după vechea. rânduială, chiar dacă au fost de faţă şi reprezentanţi ai oficialităţii, Ele au activat în paralel cu acele congregaţii ale comitatului Hune

„ANM, Dl. 29.928; A.A. Ruşii, Adunările româniţi, p. 173 – 174.

««I «» I, ÎI/3, p. 268.

„Lbidem, p. 268 – 269, nr. 207.

„ANM, Dl, 30.551; A.A. Kusu, Adunările tomăntşti, p. 174.

…doară (la care, de altfel, participau şi o parte din nobilii liaţegani), contimiind tradiţia adunărilor cneziale. împrejurările în care au fost întrunite aceste adunări româneşti târzii, ea şi emiterea documentelor care se referă la ele în zilele de duminică, luni sau marţi (lunea era zi de târg la Haţeg) 43, indică atribuţii şi competenţe mai largi decât mărturiile sau cercetările în legătură cu stăpânirea unor pământuri (cum lasă să se înţeleagă, restrictiv, actele). De altfel, im indiciu concret în acest sens există tocmai de la sfârşitul secolului XV,

când, la 1494, „toţi nobilii şi românii districtului Haţeg" (pro parte universorum nobilium et II alachorum di strict ns HaczakJ cer şi obţin de la regele Vladislav II scutirea de plata celor 200 de oi, datorate anual în chip de cincizecime (datul oilor), cu condiţia ca aceştia să presteze pe mai departe fiscului regal cele 60 de mărci de argint, în contul aceleiaşi dări româneşti44. Din acest act regal mai reiese că plata celor 200 de oi din partea districtului se făcea pe baza unor privilegii sau documente „prea evidente" mai vechi ale acestor nobili şi români (nobiles ei Walachi) şi că scutirea s-a făcut la rugămintea (supplicatio) supusă a unor credincioşi ai regelui care au vorbit în numele haţeganilor. Acordând scutirea, regele nu s-a lăsat înduplecat numai de rugăminţi şi de documente mai vechi, ci şi de sublinierea înaintea sa a credinţei şi slujbelor acestor nobili români în apărarea acelei ţări contra turcilor, slujbe din trecut, dar şi din acei timp (consideratis fidelităţi et servicius corundem, quc iidem circa defensionevi huius regni contra Thurcos a plenque i-am annis exhibuerunt el quc diam deinoeps con-iinue facere...). I... – astfel, evident ea nobilii şi cnezii liaţegani s-au întrunit într-o adunare a districtului, au discutat problema obţinerii scutirii, au adus documentele vechi, şi-au ales reprezentanţii care să meargă la Sibiu (unde era atunci regele) şi pe care i-au însărcinat să pomenească şi meritele lor militare, mai ales antiotomane, spre a obţine cele dorite.

Aceeaşi procedi că a fost urmată şi în iulie 15064S, când regele vladislav II recunoaşte comunităţii sau adunării nobililor districi ului Haţeg (universităţi nobilium districtus Haihzak) stăpânirea regiunii celor două Jiuri Ol hzvi et Zekelzyl), a câmpiei de aici şi a locurilor de spălat aur, pentru meritele dovedite şi fiindcă fuseseră în stăpânirea acestor nobili (priviţi ca universitas) şi până atunci. Solidarizarea micii feudalităţi haţegane s-a produs de astă dată ca urmare a tentativei unei puternice familii desprinsă din rândul său – Cândeştii de Râu de Mori – de a se înstăpâni asupra unor părţi din Valea Jiului4". A urmat reacţia nobililor din Pui, Mâţeşti, Vad, Un

43 A.A. Rusu, AdunăriU rotn. Uieşti, p. 175.

14 Solyom-Fekete: „I izlatoh; >. 36 – 37; [oan A. Pop, Daiu: oilor, p. 292 – 293.

48 AXIII, Dl. 74 (*4.

46 l. Dragau, Originile, p. 36.

U

ciuc şi Peşteana, desemnaţi probabil de adunarea nobililor şi a proprietarilor de pământ din district (în corum ac universorum no bilium et hominum possessionariomm prefati district us Haczak), care se duc şi cer document regal (spre a evita alte contestaţii) pentru păstrarea \-eehii rânduieli. Însă aceste forme de solidarizare românească din Haţeg, din a doua parte a secolului XV şi de la începutul celui următor (cnezi, nobili şi alţi români), atât cât lasă să se înţeleagă documentele, nu mai reprezintă şi scaune de judecată, cum erau adunările consemnate în a doua jumătate a veacului XIV şi în prima jumătate a secolului XV. Chiar dacă în aceste adunări de după 1450 se mai iau hotărâri, ele au caracter consultativ ori sunt prezentate, sub formă de cereri, autorităţilor, singurele în drept să mai emită documente cu valoare probatorie.

Din analiza proceselor judecate înaintea adunărilor pe parcursul a circa un secol (1350 – 1450), reiese că preocuparea fundamentală a împricinaţilor era stăpânirea asupra pământului şi toate problemele adiacente acestei stăpâniri: litigii privind deţinerea unor moşii (cnezate) sau părţi din acestea (la 1360 – Răchitova şi Mesteacăn; la 1363 – Zlaşti; 3 a 1390 – 1398 şi ulterior – Băuţar (Pala); la 1411 – Râu Bărbat şi între Ape: la 1412 – Petros; la 1418 – probabil Baru Mare), zălogiri (la 1387 – moara de pe Strei), plata censului cnezial şi individualizarea stăpânirilor (la 1398 – cnezii din Râu Alb şi Râuşor), confiscări de cnezate sau părţi de cnezate (la 1411 – o parte din Piu Bărbat; la 1435 – Râuşor şi Serei), vânzări (la 1402 – din Fărcă din şi Ohaba), înfieri în vederea participării la stăpânirea şi moştenirea unor pământuri (la 1407 – Densuş), moşteniri (documentul din 1411 pomeneşte pe Bărbat, e? re, în vechime lăsase partea sa din Râu Bărbat lui Lelu), încercări de ieşire şi ieşiri din indiviziune (la 1411 – Râu Bărbat şi între Ape; la 1418 – Baru Mare) etc.

Pentru înţelegerea competenţelor acestor adunări, chiar aşa trunchiate şi adaptate cum ni le transmit puţinele izvoare păstrate, credem că cea mai mare atenţie o merită grupul de documente emise în cadrul unor asemenea foruri exclusiv haţegane, în comparaţie cu acele acte în care castelanul (castelanii), voievodul ori vicevoievodul prezidează respectivul scaim de judecată sau ei, aceşti demnitari, pronunţă hotărârea finală. În a doua categorie de documente se cuvine iarăşi să se opereze o delimitare: sunt pomenite adunări prezidate de castelanul sau castelanii de Haţeg (Subcetate), care deşi reprezentanţi

ai autorităţilor şi străini de ţara Haţegului prin origine şi prin etnia neromânească (Petru de Oarda la 1360, când prezidează adunarea din Haţeg în calitate de castelan şi nu de vicevoievod al Transilvaniei; Ştibor de Dobriski la 1398, pentru censul cnezial; Pazman de Panaz şi Ladislau de Thold la 1402, când ei fac parte dintre juraţi), se identifică adesea cu interesele haţegane şi cu principiile dreptului romă-Tiesc. O adunare distinctă, cu participare hibridă (ju/i, juraţi, cnezi şi crainici, dar şi oaspeţi), însă locală hunedoreană, este cea din 1387, înaintea căreia un criez zălogeşte o moară unui nobil. Importanţa acestei adunări constă însă în faptul că aminteşte o străveche zonă de unitate românească (Haţeg, sunt vătrei, Hunedoara, Dobra etc), aşa cum se întâmpla şi cu o parte din districtele bănăţene47.

În acele scaune de judecată în care nu au implicaţii voievozii, vicevoievozii Transilvaniei şi nici chiar castelanii de Haţeg, pricinile rse rezolvă exclusiv după rânduiala dreptului românesc şi după varianta de tip feudal a acestuia – ius keneziale. Spre exemplu, scrisoarea juzilor şi românilor din 1398 atestă că moşia Pala (Băuţar) este a românilor Valentin şi Dan, deoarece o stăpâniseră şi amenajaseră în vechime înaintaşii lor. Voievodul Transilvaniei nu ţine însă seamă de această mărturie, deoarece ceilalţi pretendenţi ai Palei au documente ale forurilor oficiale ale regatului, care le probează „drepturile", înainte de 1407, în faţa celor 12 asesori juraţi ai districtului, s-a produs o înfiere de nepot, act pentru a cărui recunoaştere oficială a fost nevoie de mărturia acestor cnezi în prezenţa voievodului Transilvaniei. T/a 1411 se pomeneşte o cedare mai veche de drepturi patrimoniale de către un frate devălmaş către altul, făcută înaintea juraţilor şi a tuturor cnezilor; pe baza acestei cedări (neconsemnate în scris), o altă adunare a juraţilor şi cnezilor (în 1413), atribuie acea parte de cnezat urmaşilor vechiului beneficiar al cedării. Tot atunci, în 1411, se mai petrece un fapt eu totul deosebit, anume adunarea românească decide ca o parte din cnezatul Râu Bărbat, confiscată deja nobilul Petru, fiul lui Corlat, decapitat pentru necredinţă, să fie cedată fiilor lui J, elu, cum s-a văzut. Deci, o adunare din care în mod formal lipsesc nobilii (e formată din 12 cnezi juraţi, alţi cnezi şi români) atribuie pământul fost al unui nobil fiilor cnezului Lelu. Atribuirea aceasta nu încalcă dreptul de preenipţiune (transferul de proprietate se face între fraţi devălmaşi), deşi tranzacţia este mascată printr-o cedare, care nu poate ascunde ascendentul pe care-l

aveau fiii acestui Lelu asupra celorlalţi copărtaşi, ca şi intenţia lor de a-şi individualiza stăpânirile. Interesant este faptul că o porţiune de pătnând confiscată de la un criez nobil român acuzat de infidelitate şi executat (poate prin 1356 – 1359 sau în deceniile următoare, când au avut loc execuţii sumare de etiezi în Haţeg), rămâne sub jurisdicţia adunării cnezilor, care atribuie acest pământ în 1411 altor români48. În mod obişnuit, un pământ confiscat pentru necredinţă de la un nobil (chiar dacă pământul era stăpânit sub regim cnezial) trebuia să ajungă în mâinile regelui, care-l putea dărui unui credincios al său. De altfel, şi al treilea element al înţelegerii din 1411 evidenţiază aceeaşi

— V. Achim, op. cit., p. 198. ** R. Popa, Cnezatul, p. 56 – 57

Implicare exclusiv locală în stabilirea titularilor unor pământuri: ohaba între Ape este recunoscută oficial fiilor lui Lelu, protopopului Jjobrotă şi fratelui său Neagu, care o stăpâniseră din vechime. K drept că documentul privilegial emis de adunare şi întărit cu pecetea acesteia, probează de-acum depăşirea fazei oralităţii în funcţionarea acestor instituţii româneşti şi adaptarea lor la rânduielile regatului. Cu toate acestea, fiii lui Lelu ştiau că acest document nu era suficient pentru a le proba drepturile (de-acum ei beneficiau de două părţi şi jumătate din cele şapte iniţiale ale cnezatului Râu Bărbat), de aceea ei cer şi obţin de la regele Sigismund, la 16 aprilie 1412, acceptarea, aprobarea şi ratificarea acelei „litteras iuratorum et universorum keâieziorum ac Wollachorum de districtu castri Hathzak". Deci hotărârile unui scaun de judecată românesc privind stăpânirea pământului sunt confirmate desuveran. Lucrurile se petrec însă, oarecum, şi în sensul opus: întărirea în 1412 a unui document de danie pentru haţegani din 1407, danie făcută exclusiv de voievozii Transilvaniei, se face la Alba Iulia, în prezenţa nobililor, cnezilor, asesorilor şi românilor din Haţeg, care apar în intitulaţie alături de noul voievod şi de vicevoievod. În mod obişnuit, voievodul Transilvaniei sau vice-voievodul confirmau singuri daniile sau alte hotărâri ale omologilor lor antecesori. De data aceasta, stăpânirea unor cuezi nobili români asupra unei moşii româneşti este confirmată de oficialitate în prezenţa forului de judecată cnezial românesc. Acelaşi for românesc (cei 12 cnezi juraţi) recunoaşte în 1418 lui Barbu, fiul lui Lelu şi rudelor sale stăpânirea exclusivă asupra unei jumătăţi de cnezat, cu centrul poate la Baru Mare49, unde rezida cândva un voievod al românilor60. Şi iarăşi acest fiu al lui Lelu arată oficialităţii

(voievodului Transilvaniei) scrisoarea cuezilor („litteras patentes duodecim iuratorum ke-oeziorum de districtu Hachag"), întărită cu sigiliul lor şi obţine confirmarea acesteia (la 1424). Atribuirea jumătăţii de cnezat (confiscate de la cnezii de Râuşor) către alţi cnezi înnobilaţi locali se face de către voievod cu acordul şi în prezenţa tuturor nobililor şi cnezilor din district. Procedeul acesta se impune şi este preferat atât de oficialitate, cât şi de beneficiari: dacă oricum documentele de danie sau alte hotărâri emanate dinspre adunarea cnezilor şi nobililor români trebuiau confirmate de rege sau voievod, cele două operaţiuni se cuveneau cumulate, prin prezenţa oficialităţii în mijlocul acestor foruri locale. Acest lucru reprezenta un avantaj pentru cnezii şi cnezii nobili beneficiari, care-şi vedeau mai direct recunoscute stăpânirile, dar marca imixtiuni sau tentative de imixtiuni ale organelor oficiale în problemele comunităţii româneşti, în vederea dirijării hotărârilor, a impu

„Vezi harta la R. Popa, Structures, p. 297.50 Ioan A. Pop, Despre voievozi, passiin.

— Instituţii medievale româneşti neni controlului din afară şi, evident, a disoluţiei acestor structuri, care jenau tot mai mult forurile de judecată comitatense şi voievodale, în ciuda unor rezistenţe locale, aceasta este calea care va fi până la sfârşit urmată. Valoare probatorie vor începe să aibă numai hotărârile luate în prezenţa oficialităţii şi obiectivate în documente scrise. Adunarea cnezilor va mai judeca pricini locale conform dreptului românesc, dar documentele emise de ea vor deveni în timp caduce, vor fi desconsiderate de forurile oficiale ale regatului, voievodatului, comitatelor etc. în această situaţie, emisiunile de acte s-au rărit şi au încetat apoi, colaborarea cu oficialitatea reducându-se la cereri, cercetări în probleme de proprietate, mărturii asupra unor decizii orale luate în adunări, mărturii privind vechile hotare ale cnezatelor şi titularii lor şi altele (de exemplu, la 1407, cei 12 asesori juraţi depun mărturie că înaintea lor se produsese anterior o adopţiune; ia 1436, nobilii şi nenobilii Haţegului, prin poruncă regală, fac cercetare asupra regimului de stăpânire a unor posesiuni; după 1450, martorii şi conjurătorii la un loc întrec cu mult numărul necesar, conform cerinţelor oficialităţii, de vecini şi megieşi prezenţi la hotărniciri şi puneri în stăpânire; în 1494 cer regelui înlesniri la plata datului oii, ca recompensă pentru apărarea ţării în faţa atacurilor turceşti etc). Toate acestea sunt firave ecouri

documentare ale competenţelor pe care odinioară le avuseseră adunările româneşti ale ţării Haţegului, în legătură cu funcţionarea acestor adunări şi cu atribuţiile lor, o încercare de periodizare ar putea să fie relevantă în multe privinţe Astfel, am distinge: 1) o primă perioadă, între jumătatea secolului XIII (1247 – anul diplomei ioanite, unde este pomenită prima dată ţara Haţegului) şi jumătatea secolului următor (începutul dom: i lui Ludovic I); 2) a doua perioadă, de pe la 1350 până în primele două decenii ale secolului XV; 3) a treia perioadă, tot cam de un set, se derulează după 1420. Dar scaunul de judecată local va funcţiona ja Haţeg, cu unele transformări, chiar şi în secolul al XVIII-ic: „În cea dintâi dintre etape, ce corespunde cristalizărilor statale re.neşti sub forma ţărilor, cnezatelor şi voievodatelor, adunarea locală românească din ţara Haţegului va fi avut, în afara rosturilor de judecată, largi atribuţii economico – sociale, politice, administrative, elective (alegerea voievodului) 52, culturale, confesionale etc. Ea va fi fost încadrată în acele vremuri în unităţi instituţional-politice mai largi, care trimit deopotrivă spre sud (spre Valea Jiului oltean), în „terra keneziatus Lytuoi woiauode". Şi spre nord în zona Hunedoara – Deva. Cucerirea militară a Transilvaniei de către regatul maghiar, desăvârşită, în linii mari, după 1200, nu s-a putut sincroniza şi cu cucerire economico-socială, politico-instituţională şi cultural-coui

61 Istoria dreptului, 1, p. 386.

52 Ioan A. Pop, Despre voievozi, passim.

sională: Realităţile româneşti şi instituţiile adiacente, mai ales în zonele mai greu accesibile, s-au păstrat aproape nealterate veacuri de-a rândul. Astfel, până la venirea dinastiei de Anjou, prea puţin vor fi fost tulburaţi românii haţegani în modul lor tradiţional de viaţă. După 1300 însă, încep imixtiunile străine, care vizează în primul rând subminarea stăpânirii cneziale asupra pământului (în sensul înlocuirii acestei stăpâniri cu cea nobiliară). Cuezii haţegani, de la primele menţiuni documentare, se înfăţişează ca legitimi posesori (din punctul lor de vedere) de pământuri transmisibile descendenţilor lor53. Primii cnezi pomeniţi documentar în Haţeg la 1315 (ca şi cel dintâi criez din Banat la 1319) se leagă de o deposedare de pământ: cnezii Dan şi Stanislau încearcă în zadar să reobţină pământul lor Brithonia (în hotarul localităţii Sarmizegetusa de azi) de la un nobil54. Acest nobil îi reclamă pe cnezii români regelui Carol Robert, care porunceşte

capitolului din Alba Iulia să intervină în litigiu55. Este prima intervenţie cunoscută a unui for. străin în regimul de stăpânire cne-zială în Haţeg. Acest fapt însă nu va modifica nici pe departe rânduiala stăpânirilor cneziale. Prima adunare românească prezidată, cum s-a văzut, de vicevoievodul Transilvaniei, reaşază vechi drepturi, judecă şi stabileşte pe titularii proprietăţii în funcţie de această rânilă. Însă apariţia primului document emis de forul românesc şi cnezial de judecată la 1360 nu este întâmplătoare. Perioada 1351 – 1366 corespunde cronologic încercării puterii centrale, pe de o parte, de a ridica o nouă nobilime pentru a contracara plenipotenţa baronilor, pa de alta, de a impune feudalismul de tip apusean peste realităţile locale feudale, într-o vreme când eşuase tentativa regalităţii de supunere politică a regiunilor româneşti de la sud şi răsărit de Carpaţi şi eluci au ioc confiscări de pământuri şi execuţii sumare de cnezi în Haţeg" 1. Adunarea românească de la 1360 stabileşte drepturi de stăpânire conform dreptului românesc, dar emite şi document în acest sens, sub oblăduire oficială, pentru a-şi face decizia respectată. De la această dată, sub cel de-al doilea angevin, tot mai multe adunări haţegane, ca foruri de judecată, iau hotărâri (legate de stăpânirea asupra pământului mai ales) scrise, pe care beneficiarii lor le vor confirmate, recunoscute de organele oficiale. Mai ales sub Sigismund de Luxemburg (13S7 – 1437), asemenea confirmări au fost curente, datorită sprijinului dat de cnezime regelui în lupta pentru centralizare57 şi pentru a) ararea ţării în faţa expansiunii otomane. Însă decăderea cetăţii Haţegului (Subcetate) după expediţia otomană din 1420

53 M. Holbau, ot>. ei!, p. 233.

54 Ibidem, p. 232 – 238.

„D.I.R., C. veac XIV, vol. I, p. 406.

36 M. Holbau, op. ci: „p. 235 – 236.

67 K.G. Giitidisch, Cnezii români, p. 235 – 237.

a avut, se pare, urmări şi asupra adunării cnezilor; aceasta n-a mai beneficiat, decât în mod cu totul excepţional, de prezenţa în zonă a voievozilor sau vicevoievozilor Transilvaniei, care confereau tărie (valoare oficială) hotărârilor acestor foruri58. Pe de altă parte, mai târziu, sub Iancu de Hunedoara şi Ladislau Postumul, numeroasele înnobilări de cnezi, ca şi recunoaşterea oficială a unui mod românesc de stăpânire feudală69, nu mai fac necesare deciziile adunărilor

româneşti. De asemenea, mulţi cnezi, recunoscuţi de-acum ca nobili, au tot interesul să apeleze la foruri nobiliare comit atense sau centrale. Şi totuşi, chiar dacă nu mai iau hotărâri în nume propriu şi nu mai emit documente, adunările româneşti se întrunesc la puneri în stăpânire şi hotărniciri şi discută problemele districtului, veghind asupra vechilor hotare ale cnezatelor de odinioară şi împiedicând imixtiunea unor stăpâni străini60.

Ivite în cadrul societăţii româneşti în urma unui proces intern îndelungat de evoluţie, în condiţiile cristalizării relaţiilor feudale, adunările românilor, în ciuda unui caracter aparent obştesc („democratic"), marchează ferm (şi în plan instituţional) desprinderea cnezilor şi a cnezilor nobili din rândul celorlalţi români. Adaptările şi transformările pe care le-au suferit aceste instituţii (emiterea de documente; utilizarea unor formule de cancelarie identice sau asemănătoare cu cele folosite de foruri analoage, oficializate, ale voievodatului şi regatului; prezenţa în cadrul adunărilor a persoanelor oficiale ale regatului şi, uneori, şi a oaspeţilor aşezaţi în zonă; întărirea documentelor cu sigiliu propriu etc.) vădesc, între altele, şi încercarea cnezilor şi cnezilor nobili din ţara Haţegului (ca şi din alte regiuni ale Transilvaniei) de a se constitui într-o stare privilegiată şi recunoscută tacit de autorităţi. Însă tendinţa districtelor şi „ţărilor româneşti" de a-şi perpetua aceste scaune de judecată proprii, în timp ce comitatele urmăreau să-şi consolideze acele „universitates nobilimii", a venit în contradicţie cu politica regalităţii de a uniformiza toate realităţile Transilvaniei după modelul feudal apusean. Kxcluderea reprezentanţilor românilor din congregaţiile generale ale Transilvaniei, petrecută în intervalul 1351 – 1366 – 1437 şi, deci, stăvilirea afirmării la nivel central a stării, adică a elitei privilegiate româneşti 1 1, a stimulat un timp afirmarea instituţiilor politico-administrative şi judiciare locale ale românilor, concomitent cu strădania cnezilor şi cnezilor nobili de a rămâne o stare măcar la nivel local. Strădania aceasta s-a şi conturat ca o reuşită pe la jumătatea veacului XV, când se recunoscuse chiar la nivel central un stilionar special de cancelarie

58 Ioan A. Pop, Adunările cneziale, p. 2107.58 A.A. Rusu, Un formular, p. 155 – 170.80 Ioan A. Pop, încercări, passim. „A. Decel, Contribution, p. 15 – 17.

pentru stăpânirile româneşti şi pentru cnezii şi nobilii români

din Haţeg, Banat şi Maramureş62. În stimularea unei asemenea evoluţii a faptelor, un rol fundamental au avut aceste scaune de judecată româneşti locale, care, în ciuda adaptărilor şi transformărilor, au conservat rânduielile dreptului românesc, au împărţit dreptatea între împricinaţi români şi au apărat modul românesc de stăpânire şi de dobândire a pământului.

V.3. ZOfiA HIWEDOAHA – DEVA

Adunările cneziale şi nobiliare româneşti din comitatul Hunedoara s-au aflat în atenţia cercetării mai ales prin exemplul de copleşitoare importanţă pe care l-a oferit districtul Haţegului" 3 şi, mai recent, prin studierea privilegiilor recunoscute românilor din districtul Dobra64. Deoarece Haţegul reprezintă o unitate distinctă, o „ţara" încadrată parţial într-un district (numit, câteodată, la începuturi, şi comitat), problematica sa se cuvine tratată separat şi special, cum s-a şi făcut. Pentru restul regiunilor hunedorene este posibilă şi chiar necesară, din motive care se vor vedea în continuare, o analiză globală. Este adevărat că în calea unei asemenea modalităţi de abordare stau o serie de impedimente, cum ar fi plasarea peste structurile străvechi autohtone (cnezate, voievodate, „ţări", unele privite ca districte), a organizaţiei comitatense, a cetăţilor regale (voievodale) cu domeniile Jor etc. Asemenea intervenţii ale autorităţilor în restructurarea administrativ – politică şi teritorială a zonei nu ţineau seamă, decât într-o oarecare măsură, de entităţile şi unităţile tradiţionale româneşti. Astfel, din domeniul Devei făceau parte sate aflate în puncte extreme ale comitatului Hunedoara, unele alcătuind adevărate enclave între posesiunile de altă natură1 5. De asemenea, Dobra era un district, care (ca şi altele) forma una din pertinenţele interioare ale domeniului cetăţii Deva8" şi făcea parte totuşi, conform altei perspective, din comitatul Hunedoara. Domeniul Hunedoarei, în a doua parte a secolului XV şi la începutul secolului XVI, chiar şi când a avut un stăpân feudal particular, cuprindea şi el, în cadrul pertinenţelor exterioare, o seamă de districte româneşti situate mult spre apus, în Banat (Margina, Fârdea, Mănăştiur, Bujor, Sudriaş) 67. Din pertinenţele sale în

„S A.A. Rusu, în formular, passim.

63 Joan A. Pop, Adunările fiuziuh –, passim.

64 C. Peneşan, Districtul Dobra, passim. Pentru specificul zonei Ilaţec – Hunedoara, vezi Şt. Pascu, Voievodatul, III, p. 49. S-.5 tj4; IV, p.

33 – 40.

65 C. Feneşan, cp. cât., p. 30.3.

„1 bidon.

I. Pataki, Denunţul Hunedoara, p. 290 – 295 + harta; Şt. Pascu, Voievodatul.

IV.

54 – 59.

terioare făceau parte şi unele sate liaţegaue, inclusiv târgul Plaţeg, din acest punct de vedere, districtul omonim apărând ca divizat. Dar, în ciuda acestei situaţii complexe, a funcţionării instituţiilor comitatense şi ale cetăţilor, a rolului deţinut de capitolul din Alba Iulia ca loc de adeverire în zonă, continuau să funcţioneze şi vechile structuri româneşti, care nu ţineau seamă decât parţial de transformările impuse de oficialitate. Cuezii districtelor, atât cei dependenţi de cetate (fie ca şi cnezi, fie ca nobili-cnezi), cât şi cei care, prin înnobilare deplină, îşi scoseseră satele din domeniul cetăţii, alături de cnezii ajunşi sub stăpânire feudală şi-au conservat rânduielile, şi-au apărat modul de viaţă, s-au strâns adesea în adunări proprii, în care au judecat după dreptul românesc, dar au şi protestat împotriva încălcărilor, au stabilit calea de urinat, au depus plângeri şi cereri către oficialitate. O parte a lor, mai ales cei care, prin sprijinul acordat puterii centrale pe plan intern şi extern, au fost recunoscuţi ca nobili, au pătruns în rândul nobilimii comitatului Hunedoara, participând la congregaţiile acesteia, devenind (unii) chiar juzi al nobililor şi încadrându-se în regulile impuse de autorităţi. Cei mai mulţi dintre ei şi-au păstrat calitatea etnică de nobili români. Astfel printr-o poruncă din 31 decembrie 1398M, voievodul Ştibor al Transilvaniei se adresează „tuturor şi singurilor nobili, atât maghiari cât şi români (tam Ungaris quam Olachis), castelanilor, vicecastelanilor şi, mai ales, castelanilor, aflaţi în Haţeg şi în Hunedoara", cerându-le să nu-i molesteze pe negustorii sibieui din cauza morţii unor familiari ai regelui, fapt de care aceştia fuseseră acuzaţi anterior. Pe de altă parte, cnezii îşi păstrează individualitatea o vreme, în cadrul propriilor adunări, chiar dacă uneori forurile lor de judecată devin mixte (cneziale şi nobiliare) şi reunesc feudalitatea haţegană cu cea hunedoreana. Aşa se întâmpla la 3 martie 1363 (i9, când vicevoievodul Transilvaniei, Petru, la Haţeg, împreună cu „nobilii şi juzii nobililor comitatului Hunedoara şi cu toţi cnezii şi bătrânii români (sau stăpânii

români – seniores Olacha-Ics) ai districtului Haţeg şi cu alţii din ţinut", judecă o pricină de stăpânire între români pentru moşia Zlaşti, din districtul Deva. împricinaţii sunt „cornițele" I, adistau, fiul lui Muşat de Almaş, cu fiii săi Petru, loau, Laţcu şi Muşat, care au act de donaţie de la rege pentru satul Zlaşti (din 1332) 70 şi cuezii Stroia şi Zeicu, care susţin că ei sunt adevăraţii stăpâni, în virtutea dreptului cuezial. Adunarea judecă în conformitate cu obiceiul regatului, recunoscând stăpânirea comitelui IYadistau şi a fiilor săi asupra satului. Xu ştim cert de ce procesul se judecă la Haţeg şi nu la Deva (poate fiindcă vicevoievodul era. atunci la Haţeg) şi de asemenea, nu ştim de ce a fost prezentă adunarea

68 Hunn., r/2, p. 432, tir. 333; De. Val., p. 511 – 512, tir. 461. „DRH, C, Xir, p. 130 – 133, tir. 157.7U Ibiiem. p. 78 – 80, nr. 104.

cnezilor haţegani, când Stroia şi Zeicu erau din districtul Devei71. Probabil că prestigiul ridicat şi tradiţia adunărilor haţegane explică aceste fapte. Cert este că structura adunării corespunde calităţii părţilor implicate, fiind deopotrivă nobiliară. şi cnezială, chiar dacă prezenţa cnezilor haţegani n-a putut îi de natură să impună judecarea după dreptul românesc şi luarea hotărârii care ar fi decurs din aceasta. Deşi nesocotirea dreptului cnezial şi a dreptului românesc (ins vala-chicum, ins keneziale) era în interesul acelora dintre euezi care se înnobilaseră (şi urmăreau acapararea unor noi posesiuni delaenezii nerecunoscuţi şi neînnobilaţi ori fără act scris), cnezii în general, individual sau prin adunările lor, s-au opus încălcărilor prin proteste, iar uneori şi pe cale armată. Aceasta, mai ales după ce ocolirea dreptului românesc a devenit tot mai frecventă. Aşa s-a întâmplat şi în 1371 (după ce, cum s-a văzut, în 1363 fusese nesocotit dreptul de stăpânire cnezială), când slujbaşii (offici ales) din Velei şi Peşliş ai cetăţii Deva, au reţinut un aşa-numit hoţ român numit Petru de Cristur şi l-au adus înaintea lui Ştefan, castelanul de Deva, spre a fi judecat conform obiceiului regatului72. Atunci se strânge adunarea „tuturor cnezilor şi romanilor din cele patru scaune fel] districte ale cetăţii Deva (univerşi kenezii ti Olachi de quatuor sedibus distridibus castri Dace/) 73, adunare care pune oprelişte la această judecată şi lege a regatului; cnezii spun că acei slujbaşi sunt liberi să-l dovedească pe ace! Petru după legea românilor, dar nu cu alte legi ale regatului şi, de aceea, le-au interzis acestora să le facă lor judecată sau dreptate, după asemenea legi (iftsiim iudicium ci legeni regni inhibuerunt,

di-cenão ut iidem officiales, iuxta legeni Olachorum, cutidem Petrum cern-probare ftossent, şed nan cum aliis iuribui, regia; ideo ullum iudicium seu iiistitiam insis facere interdixerunt) ™. interdicţia presupune că, spre a fi judecat după legea românească, Petru de Cristur, conform punctului de vedere al cnezilor, trebuia adus îraintea unei instanţe româneşti, foarte probabil chiar înaintea adunării cneziale a celor patru districte devene (sau în faţa seaum h i um i; dintre ele). Documentul care cuprinde datele de mai sus (emis la Di va la 3 mai 1371) are o importanţă covârşitoare pentru problematic: urmărită în această lucrare, deoarece pune în lumină două ipostaze; le; am arili r româneşti hunedorene: î) o adunare de protest (care exprimă şi o cere/e şi o oprelişte) a celor patru districte ale Devei, în: nte cu e; e; i h r; 2) adunări de jr. ckcafă (sau scaune), câte urs de fiecare district ori, când era cazul, una reunindu-i pe fruntaşii tuturor celor] atru districte.

rilaţiilor, p. J (! – 2-i2. V. JJotof.ua, Artucie, p. i 6

243.

71 M. Holbau, Dir. Tx-i

72 Barabas, I, p. Ifefi – S

234, nr. 189.

73 C. Feneşan, o/. e/., p. 304.

74 Vezi şi comeiitariile Jlau'ci Holban, o/. r; 7., p

47; Lec. I al., p. 233 – 103

Cu alte cuvinte, cnezii deveni judecau după anumite rânduieli, dar îşi şi apărau instituţiile bazate pe aceste rânduieli, solidarizându-se în acest scop. Se pare că la aceste adunări participau şi oameni de rând, cum se întâmpla în 1360 la Haţeg, deşi expresia kenezii ci Olachi poate să cuprindă, conform tipicului repetiţiilor medievale de cancelarie, o sinonimie, în sensul că cnezii erau români (pentru oamenii de rând, mai comune sunt formele Olachi populaţii sau ftopuli). Pretenţia firească (adică nu neobişnuită) a petenţilor de a judeca un „hoţ" după legea românilor arată că instanţele româneşti, înainte de restricţiile impuse de autorităţi, judecau curent şi „cauzele majore" (furt, tâlhărie, omor etc), pentru care aveau principiile adecvate de drept penal. Aceste scaune districtuale aveau competenţa să rezolve „cauze minore" 75, nu pentru că ele însele ar fi decis acest lucru sau deoarece aşa se întâmplase dintotdeauna, ci fiindcă atribuţiile lor fuseseră intenţionat limitate de către forurile specifice

feudalismului apusean (scaunul castelanului, adunarea comitatensă etc). Acest lucru reiese şi din alte întâmplări din epocă (1371 şi 139876), prin care românii cu cnezii lor se răzbună prin acte de violenţă (în regiuni din afara comitatului Hunedoara) pe aceia care nesocoteau dreptul românesc, fie şi atunci când era vorba de pricini majore. Protestele şi rezistenţele mai vechi faţă de deposedarea românilor de jurisdicţia cnezilor lor, ce judecau (individual sau în grup) după normele legii româneşti, nu sunt cunoscute decât indirect şi la modul general din diploma din 28 iunie 1366, care vorbeşte de răufăcătorii români şi-i despoaie pe cnezii fără diplomă de calitatea lor de feudali români77. Cu toate aceste interdicţii şi încălcări, unele adunări tradiţionale româneşti s-au întrunit în continuare, chiar şi în regiunea Hunedoarei şi Devei. Una dintre acestea este evidenţiată de un document emis la Deva, în 2 februarie 1387" 8, prin care „juzii, juraţii şi toţi oaspeţii, cnezii şi crainicii din districtul Haţeg, de pe râul vătrei (de fluvio Strig), din Hunedoara, din comitat (Varmegy) şi din Dobra (Iwfiw)" adeveresc zălogirea unei mori de pe apa Streiului de către cnezul din Câlanul Mic şi fratele său, pentru 20 de florini pe timp de 16 ani, castelanului Devei, Ioan, fiul lui Nicolae de Piş-chinţi şi Binţinţi78. Este drept că pare o adunare hibridă, în care termenul de iudices poate să-i desemneze pe juzii nobililor din comitat, iar cel de kospi/es pe locuitorii colonizaţi mai târziu ai aşezărilor ca

75 C. Fetieşan, op. cit., p…'504. „M. Holbau, op. cit., p. 295.

77 îbidem, p. 286.249 şi urm.

78 Doc. Val. p. 326 327, tir. 298.

„C. Peneşan, (op. cit., p. 3021 afirmi că elte vorba despre Ioan de Pişchinţi şi nu de Binţinţi (azi Aurel Vlaicu), dar p >rs. najtil stăpânea ambele sate (vecine, de altfel) şi este cunoscut sub ambâle titulaturi, că îi tatăl său. Cf. R. Popa, Ţara Haţegului. p. 90, 128, 257, 262, 283.

tolice privilegiate80, dar prezenţa în ea a cnezilor şi crainicilor din cinci zone sau districte româneşti, precum şi a cnezilor din Câlanul Mic nu-i eludează complet caracterul românesc. Chiar dacă adunarea a fost convocată de castelanul Ioan, care era şi comite de Hunedoara, dar care n-a putut-o prezida, fiind direct implicat în zălogire, ea este o îmbinare între o instituţie cnezială românească şi una cornitatensă. Ne asociem ideii că alcătuirea acestei adunări şi modul său de funcţionare prevestesc biruinţa instituţiilor comitatense, lucru ce se va lui ăjrtui

mai târziu, după integrarea unei părţi a feudalităţii româneşti din zonă în nobilimea regatului81. Componenţa acestei adunări produce unele nedumeriri şi în ceea ce priveşte precizarea districtelor menţionate: se începe eu Haţegul, de unde, probabil, proveneau cei mai prestigioşi dintre cnezi, deşi Câlanul Mic este în districtul Streiului; varmegye este un termen maghiar (prezent într-un document latin), care înseamnă comitat, dar din moment ce Hunedoara este menţionată separat ca „district", trebuie să ne gândim (cum s-a sugerat, pe bună dreptate) la „districtul" Devei (unde era şi centrul de comitat) 8— Nu credem că Varmegy ar putea să reprezinte „districtul" Grădişte83, care este oricum neatestat în altă parte (satul fiind cuprins, de altfel, între hotarele districtului Haţeg) şi al cărui nume (ca sat) se redă Varhely.

Date mai numeroase şi mai relevante oferă o serie de documente referitoare la adunările româneşti din districtul Dobrei. Astfel, la 7 iulie 143484, printr-un act emis ia Cetatea de Baltă, voievodul Transilvaniei, Ladislau Csâki, da curs cererii adresate de către univerşi nobile's ci kenesii, populiqnect iobagiones din districtul Dobra, „ai prealuminatului domn al nostru, milostivul împărat" (Sigismund de Luxemburg), de a fi păstraţi şi apăraţi în continuare „în vechile lor libertăţi şi datini încuviinţate". Din document reiese că aceşti români adunaţi acum, la 1434 (şi care şi-au ales reprezentanţii şi i-au trimis înaintea voievodului Ladislau Csâki85) obţinuseră anterior o recunoaştere a acestor libertăţi şi obiceiuri vechi din partea lui Nicolae Csâki fost voievod al Transilvaniei, tatăl actualului voievod8". Pe această bază şi în urma rugăminţilor adresate, precum şi ţinând seamă de „sporirea moşiilor imperiale" şi de slujbele de credinţă, pe care; i zişii nobili şi cnezi s-au îngrijit să le aducă de mai multe ori zi

8 U R. Popa, op. cit., p. 262.

81 Ibidem.

257.

82 C. Feneşan, op. cit., p. 303; K. Popa, fi/>. di

83 C. Feneşan, o/ –, a/., p. 302 – 303.

S4 Ibidem, p. 314 – 315.

tea voievodului trebuie luată în SCTIS generic.

M Recunoaşterea va fi avut loc în timpul celui tâe-al doilea voievodat a Csâki, dintre 1415 – 1426. Cf. C. Feneşan, op. cit., p. 307 – 308.

85 Afirmaţia din document că toţi nobilii şi diezii şi ceilalţi români au mers înaintea voievodului trebuie Hiata în sens generic.

al lui Kicolae sului nostru milostiv domn şi, cu regularitate, nouă", voievodul confirmă aceste prerogative şi libertăţi: 1) niciun dregător voievodal să nu cuteze să-i scoată pe aceşti nobili, cuezi şi ceilalţi locuitori din libertăţile lor; 2) niciun om sau slujitor al dregătorilor voievodali şi niciun crainic, însoţindu-i pe aceştia, să nu îndrăznească să perceapă vreo amendă (gloabă) înainte de încheierea în chip legiuit a pricinei respective în cadrul scaunului districtual de judecată sau înainte de cercetarea acesteia de către scaunele de la Deva şi Haţeg (cele două scaune din urmă apar ca instanţe de apel). Chiar şi după terminarea legiuită a pricinei (pronunţarea sentinţei), executorii judecătoreşti, adică oamenii dregătorilor şi crainicii, să nu năvălească asupra celor condamnaţi, în casele lor, nici să nu-i păgubească de bunurile lor. Dacă osâuditul ar refuza să plătească dregătorilor gloaba, atunci nobiles comprovinciales et kenesii (întruniţi, desigur, într-o adunare) să desemneze un crainic care urma să perceapă amenda pentru dregătorii voievodali; 3) dobrenii vinovaţi de furt, tâlhărie, incendiere (şi alte culpe majore) trebuiau prinşi de crainici şi predaţi dregătorilor voievodali (competenţa scaunului districtual era recunoscuta doar pentru cauzele minore); 4) orice pricină nedreaptă, pornită de dregători şi de oamenii lor împotriva nobililor şi cnezilor, să poată fi adusă direct înaintea voievodului şi, până la pronunţarea sentinţei în instanţa voievodală, niciun nobil sau criez implicat să nu poată fi tulburat de dregători, în persoana şi bunurile sale, nici să nu fie păgubit; 5) dregătorii şi oamenii lor să nu poată lua în chip de amendă de la cuezi şi de la alţi locuitori caii de călărie, nici armele lor (săbii, suliţe, arcuri, tolbe, scuturi, ghioage etc), urmândea gloaba să fie încasată din alte bunuri ale celor osândiţi de către crainicul trimis de nobilii şi cnezii din district; 6) dregătorii şi oamenii lor să nu aibă voie să ia finul şi ovăzul de la casele şi grădinile oamenilor, fără acordul lor şi fără plata unui preţ drept (preţul din târg); 7) dregătorii voievodali sau înlocuitorii lor să nu îndrăznească a folosi caii vreunuia din pomeniţii locuitori, spre a se duce la târg sau în alt loc pentru a-şi face treburile proprii. Însă nobilii şi cnezii să fie datori, pe rând şi în mod regulat, să dea cai pentru ducerea scrisorilor voievodale sau pentru alte treburi publice; 8) nulse Tmai îngăduie amintiţilor dregători să-i constrângă pe locuitorii dobreni, care merg la

moara „călare sau pe jos”, să facă treburile acestora (ale dregătorilor) şi să întârzie astfel acasă cu faina, provocând foamea soţiilor şi copiilor lor; 9) un om ales diatrefdregatori şi un crainic ales de către oamenii districtului (comprovinciales) vor lua în tot anul, din fiecare cnezat, câte un car cu fân; 10) în jur de Sf. Nicolae (6 decembrie), doi dregători şi doi reprezentanţi de-ai dobrenilor (comprovinciales) vor alege şi vor lua anual câte un porc (se vor mulţumi cu unul) din fiecare cnezat şi, respectând obiceiul dintotdeauna, mi vor pretinde niciodată bani în contul acestor porci87.

Peste trei ani de la această confirmare, romanii din districtul Dobra, conduşi de nobilii şi de cnezii lor, se strâng iarăşi şi se înfăţişează la Deva înaintea voievodului Petru Cseh de Şaro, coleg de voievodat cu Ladislau Csâky, cerându-i şi acestuia o întărire a vechilor lor libertăţi. Acesta, la 3 martie 143788, „aplecat cu bunăvoinţă spre rugăminţile îndreptăţite şi legiuite ale pomeniţilor nobili şi cnezi”, pune să fie transcris întocmai vechiul privilegiu în „scrisoarea” sa, pe care o hărăzeşte aceloraşi nobili şi cnezi. Nu peste multă vreme, ja 26 martie 143989, noul voievod, Deziderat de Dosonez face acelaşi lucru, la rugămintea nobililor Bălan de Lăpugiu, Radul Mctiscarccz de Mihăeşti şi Gheorghe Pop de Racoviţă (Rakawycza – dispărută) – probabil reprezentaţii aleşi ai dobrenilor – care s-au înfăţişat eu cererea lor la Cluj, înaintea voievodului. De data aceasta, nobilii nu s-au mulţumit cu o simplă reconfirmare, ci s-au plâns de încălecarea rânduielilor recunoscute, fapt pentru care voievodul interzice „anumite puncte contrare vechiului lor [al dobrenilor – n.n.] obicei, născocite mai nou, pe nedrept, de dregătorii noştri”: 1) niciun dregător sau slujitor al lor să nu se ducă silnic asupra morilor nobililor şi să ia caii şi ovăzul cu făina măcinată de la iobagii acestora; 2) dacă dregătorii voievodali vor prinde fără vină pe vreunul dintre dobreni şi-l vor ţine închis fără să-i poată aduce vreo acuzaţie la judecata sau la scaunul de judecată (al districtului sau al castelanului Devei?), atunci aceşti dregători să nu poată lua nicidecum cei 40 de denari, care se dau în mod obişnuit pentru răscumpărarea din detenţie (să nu perceapă aceşti bani de la cei acuzaţi pe nedrept, în schimb să plătească, probabil, suma de amendă cei vinovaţi de abuz); 3) dacă dregătorii vor prinde hoţi, tâlhari, amăgitori sau trădători din district, să nu aibă dreptul să-i păstreze, ci să-i predea, se pare, localnicilor „spre a fi judecaţi în scaunul districtual; 4) dobrenii să fie ţinuţi în toate

libertăţile lor vechi. În sfârşit, deţinând această confirmare lărgită a libertăţilor lor (pe care în vremea lui Iancude Hunedoara, stă» pin al Devei şi Dobrei, nu le-a tulburat nimeni, în afară de expediţia otomana din 144290), dobrenii, reprezentaţi de nobilii Ştefan Allazo, Petru de Săcămaş, Gheorghe Plai şi Ladislau Cabă, plecaţi la Buda, obţin la 11 iunie 1478 fil ceea ce, probabil, doreau de mult timp, anume o întărire prin privilegiu regal (de la regele Matia Corvinul) a autonomiei pe care şi-o apăraseră cu atâta consecvenţă. Şirul acesta de de

87 D. Prodan, Iobăgia XVI, I, p. 124 – 125; C. Feneşan, op. ei!, „8 C. Feneşan, op. cit., p. 316 – 317.89 Ibidem, p. 317 – 319. -

80 Ibidem, p. 312 – 313.

81 Ibidem, p. 319 – 320.

308 – 310.

cumente puse de curând în circuitul istoriografie evidenţiază, din punctul de vedere urmărit aici, existenţa unor adunări româneşti şi în districtul Dobra, dintre care doar unele se constituiau în scaune de judecată. De pildă, suntem convinşi că la 1434 (nereuunţând la o mai veche afirmaţie a noastră9 dobrenii în frunte eu nobilii şi cnezii lor au ţinut o adunare în care şi-au desemnat câţiva reprezentanţi spre a merge la voievod şi în care şi-au precizat, ierarhizat şi recapitulat „vechile libertăţi" încălcate, pentru a le înfăţişa voievodului. Desigur, în această adunare cei prezenţi s-au plâns de dregătorii voievodali şi de slujitorii acestora, care prin imixtiunea lor brutală în treburile districtului provocau o serie de abuzuri. Aproape fiecare articol al textului „libertăţilor" conţine o interdicţie împotriva acestor dregători. Din lectura documentelor de la 1434 şi 1439 se desprinde imaginea unei duble „administraţii" a districtului Dobra, una a voievodului Transilvaniei şi a instituţiilor legate de acesta şi alta locală, condusă de nobilii şi cnezii dobreni. Prima este reprezentată de dregători, de oamenii lor, de scaunul de la Deva, iar a doua de crainici şi de adunarea cnezilor şi nobililor ţinutului. Scaunul districtual de judecată împărţea dreptatea, atât în pricini majore cât şi minore (trecerea cauzelor majore în competenţa forului de la Deva s-a produs ulterior, ca şi în alte părţi; de altfel, privilegiul din 1439, cum s-a văzut, probabil în urma stăruinţelor dobrenilor, lasă şi aceste procese de furt, tâlhărie etc. tot pe seama scaunului local), stabilea amenzile, iar apoi nobilii şi cnezii desemnau crainicii care să le perceapă. Când dobrenii erau implicaţi în procese judecate în afara districtului, amenzile le i

ercepeau dregătorii voievodali, Nobilii şi cnezii se îngrijeau, prin crainicii lor aleşi, şi de strângerea unor dări pretinse din fiecare cnezat şi urmărau ca acest lucru să nu rămână numai pe seama dregătorilor voievodali, pentru ea aceştia să poată fi controlaţi şi să se evite abuzurile. Toate confirmările ulterioare ale acestor libertăţi dobrene au presupus întrunirea unor noi adunări, în care dacă nu s-a discutat amănunţit situaţia districtului, cel puţin s-au ales reprezentanţii care să meargă la voievod şi la rege. Confirmarea din 1439 presupune neapărat o asemenea adunare locală premergătoare, în care s-a reclamat ridicarea silnică de către dregători a cailor, ovăzului, fainei de la mori, s-a condamnat deţinerea unor dobreni fără acuzaţie, dovedită ia judecată, s-a pretins judcirea tuturor pricinilor (inclusiv a celor majore) în scaunul districtulji. Toate acestea au fost apoi cerute voievodului ca puncte suplimentare, în sens de precizări la vechiul text, spre a exclude interpretările tendenţioase şi a limita

92 Xoati A. Pap, op. cit., p. 2107, în a; >: „l ca's; /B: Îl larg a-onit noţiunii de adunare cnezială şi nobiliară foaritiască, nii dur cu e; I di s—3 ua di julecată, cuta pare că a înţeles C. Feaesiau, op. cit., p. 303, nota 19.

Imixtiunile dregătorilor. Nobilii şi cnezii şi-au bazat cererea lor de recunoaştere din 1434 pe vechimea libertăţilor, pe o recunoaştere anterioară (poate de pe la 142093) şi pe credincioasele servicii făcute de ei regelui şi voievodului, ceea ce, în limbajul feudal al vasalităţii, înseamnă slujbe militare. Paptul se vede şi din problemele ridicate de nobili şi cnezi în adunarea din 1434, când i-au reclamat pe dregători că iau în chip de amendă de la ei caii de călărie şi armele, precum şi că le ridică abuziv finul şi ovăzul, adică subminează rosturile militare ale fruntaşilor districtului. Din toate aceste cereri şi recunoaşteri de vechi libertăţi (încălcate prin silnicie) se pot reconstitui cu destulă exactitate, cum s-a văzut, competenţele şi atribuţiile adunărilor româneşti dobrene. Rostul principal al lor pare să fi fost, în acea etapă din veacul XV, păstrarea cu orice preţ a autonomiei districtuale prin limitarea la maximum a imixtiunilor autorităţilor străine, pria evitarea încălcărilor şi fixarea în scris a vechilor rânduieli, prin rezolvarea chestiunilor cu mijloacele administraţiei româneşti locale, subordonate nobililor şi cnezilor (se spune chiar în textul din 1434 că d-egătorii voievodali şi oamenii lor să nu îndrăznească să perceapă amenzi de la cnezi sub formă de cai şi arme, ci gloabele să fie încasate

din alte bunuri ale osândiţilor, dar nu de către ei, ci de către crainicii trimişi de adunarea nobililor şi diezilor; în alt loc se spune că dacă osânditul ar refuza să plătească dregătorilor amenda, atunci să fie liber s-o dea unui crainic, ales de nobili şi de cnezi). Suit chestiuni delicate, care ascund conflicte, stări încordate, pentru rezolvarea cărora însuşi voievodul este de acord cu soluţiile date de localnici în spiritul respectării autonomiei. Problemele dezbătute de dobreni în adunările lor, pe care ei le-au înfăţişat ca cereri voievozilor, se pot grupa în economico-sociale (perceperea dărilor din fân, porci, valorificarea finului şi ovăzului, funcţionarea morilor, asigurarea cailor pentru corespondenţă etc), militare (grija pentru caii de călărie ai cnezilor şi nobililor, pentru hrana cailor şi pentru arme), judecătoreşti (cercetarea pricinilor, executarea sentinţelor prin desemnarea de crainici, înaintarea apelurilor făcute la scaunele din Deva şi Haţeg, posibilitatea nobililor şi cnezilor de a apela direct la voievod, perceperea corectă a amenzilor etc), administrative (alegerea crainicilor, limitarea imixtiunilor şi abuzurilor dregătorilor din afară), politice (conducerea treburilor districtului, conservarea vechilor libertăţi, consemnarea lor în privilegii). Ca şi în 1363 şi 1387, când cnezii haţegani judecau pricini în care erau implicaţi români din districtele Deva, respectiv Strei, şi dobrenii (la 1434) recunosc o preeminenţă a scaunului de la Haţeg asupra scaunului lor local de judecată, semn, probabil, al unei străvechi unităţi („ţări") româneşti cu centrul la Haţeg (cu

— C. Feneşan, op. cit., p. 307 – 308.

triult mai întinse decât districtul omonim, recunoscut de autorităţi). Dacă asupra componenţei scaunului local districtual de judecată al Dobrei în secolul XV, se poate afirma cu destulă certitudine, pe ba/a analogiilor, că el era format din cnezi şi nobili români, care se întruneau, probabil, periodic, poate tot în zi de târg ca şi în alte părţi, alcătuirea celorlalte adunări româneşti dobrene ridică o serie de pre – bleme. Pe baza faptului că la 1434 (şi, în parte, şi mai târziu) recunoaşterea vechilor libertăţi a fost cerută în numele tuturor nobililor, ei. czilor, oamenilor de rând şi iobagilor, s-a remarcat, pe bună dreptate, procesul de stratificare socială survenit în rândul românilor din districtul Dobra94. Cu toate că din punct de vedere formal, al oficialităţii care a venit cu propriile rânduieli, se poate vorbi de patru categorii sociale distincte, din perspectiva internă a societăţii

româneşti, lucrurile se cuvin nuanţate. Întâi de toate, ţinând seama de statutul social-econoinic al cnezimii rămase libere (nesubordonate unui stăpân feudal impus de oficialitate, cum era cazul cnezilor dobreni la 1434) şi de indiciile cuprinse în textul confirmării din 1434, cnezii dobreni ne apar mai curând ca o feudalitate (şi nu ca o ţărănime liberă), aidoma nobililor de origine cnezială. Din perspectiva societăţii româneşti şi unii şi alţii trebuie plasaţi încă pe aceeaşi treaptă, eu toate că oficialitatea şi cotisuetudo regni (principiile de drept) fac distincţia formală (care va deveni şi de fond ulterior) între feudalii n iscuţi prin dezvoltarea firească a societăţii româneşti şi semioficializaţi (cnezii) şi feudalii consacraţi prin recunoaştere oficială şi încadraţi parţial între ceilalţi feudali ai regatului (cnezii nobili). Am arătat mai sus că înnobilarea nu înseamnă automat şi imediat o schimbare sensibila de statut social-economie pentru cnezi, ci una de statut juridic, pe care o percepe nu atât societatea românească (pentru care cnezii erau oricum o elită de tip feudal sau cvasifeudal), cât oficialitatea în strădania ei de uniformizare şi de eludare a autonomiilor. Spre această concluzie ne conduce şi analiza textului din 1434, care, deşi elaborat în cancelaria voievodală, reprezintă în fondul său, cum ara arătat, o emanaţie a adunării româneşti, ce şi-a stabilit ea însăşi cererile. Astfel, în acest text al libertăţilor dobreue recunoscute de Ladislau Csâky, nobilii nu sunt pomeniţi niciodată separat de cuezi, în schimb în cinci cazuri (în toate în care sunt menţionaţi) nobilii şi cnezii sunt puşi pe aceeaşi treaptă, figtirând cu acelaşi rol şi aceleaşi atribuţii: întâi se amintesc slujbele de credinţă ale nobililor şi cnezilor; în două împrejurări se stipulează datoria nobililor şi cnezilor de a desemna şi trimite crainicul pentru perceperea amenzilor; în al patrulea rând, în urma unei hotărâri judecătoreşti nedrepte, se spune că nobilii şi cnezii puteau apela la scaunul voievodal; în fine, se arata

Ibidem, p. 306 – 307.

că, în acord cu o anume „planificare", nobilii şi cnezii erau datori să dea caii de poştă pentru scrisori. În toate aceste împrejurări, oamenii de rând sau „iobagii" nu sunt menţionaţi, în schimb motivele consemnării la un loc a nobililor şi cnezilor (credincioasele slujbe, desemnarea crainicilor subordonaţi nobililor şi cnezilor, apelul la forul suprem al Transilvaniei, deţinerea cailor de călărie) sunt toate tipice pentru statutul feudalilor. Într-un singur loc (poate din întâmplare sau pentru că erau mai expuşi abuzurilor), cnezii sunt numiţi fără nobili,

atunci când se interzice dregătorilor să le perceapă acestora amenda diii caii de luptă şi din arme, adică într-o împrejurare care defineşte cel mai bine calitatea feudalilor, anume datoria lor de a fi luptători (belatores). De aceea, nu-i putem socoti pe cnezii dobreni distincţi de cnezii nobili, decât din punctul de vedere exterior, al dorinţei oficialităţii, care nici ea, deocamdată, nu-şi poate transpune decât formal dorinţa în practică. Cnezii apar în această vreme cu cele mai multe din atributele specifice feudalilor. Aceste repetate pomeniri distincte ale nobililor români şi cnezilor din Dobra mai au o semnificaţie, şi anume ne avertizează că nu trebuie să ne lăsăm înşelaţi de aparenţa „democratică" a conducerii societăţii districtului, care ar reieşi din înşirarea şi a oamenilor de rând şi iobagilor între titularii cererii către voievod la 1434. De fapt, nobilii şi cnezii decideau în cele mai importante chestiuni, ei conduceau societatea locală din toate punctele de vedere, atât cât le permitea imixtiunea autorităţilor voievodale sau ale cetăţii Deva. Niciun om de rând n-a fost prezent între trimişii plecaţi la 1439 şi 1478 spre a obţine de la voievod, respectiv rege, reînnoirea libertăţilor. K drept că nici cnezii nu sunt pomeniţi cu asemenea prilejuri, dar ei erau egali, cum s-a văzut, în ochii românilor, cu cnezii nobili, care vorbeau şi pentru ei, cu mai mult succes în faţa oficialităţii. Probabil că în şirul oamenilor de rând trebuie să-i vedem pe ţăranii din cnezate (care, deşi supuşi cnezilor, în documentele oficiale nu puteau apare ca iobagiones, dacă stăpânul lor nu era de drept nobil) şi, poate, pe unii cnezi sărăciţi, care-şi pierduseră calitatea acesta prin diviziuni repetate ale cnezatelor strămoşeşti cu ocazia succesiunilor. Iobagii ar putea să fie, deci, ţăranii din satele recunoscute ca proprietate a cnezilor nobili, deşi nedesprinderea unora dintre aceste sate din domeniul cetăţii Deva, ca şi în alte locuri, perpetua în para-îel şi obligaţiile faţă de cetate (de care cnezii nobili ca şi ceilalţi cnezi răspundeau în numele oamenilor din cnezatele lor). Termenul de iobagi, în contextul în care este folosit în documentul de la 1434 (iobagiones serenissimi domini noştri imperatoris graţioşi în districtu Jofyw constituţi et commorantes), poate să aibă şi sensul său primar (care mii este unsori prezent în veacul XIV şi apare indirect în înţelegerea de la Bobâlna din 1437), de supuşi ai regelui, care s-ar aplica nobililor, cnezilor şi oamenilor de rând înşiraţi anterior. Termenul a fost preluat apoi şi în privilegiile din 1437 şi 14/8, deşi în acestea s-a omis expresia completă folosită la

1434, aceea de „iobagi ai prealuminatului domn al nostru…”, probabil pentru că vechiul ştiis era desuet, iobagii fiind acum cu toţii ai nobililor. Dobrenii se mai puteau socoti ei înşişi ca „iobagi”, adică supuşi ai suveranului, la începutul secolului XV, deoarece, cum se ştie, toate districtele româneşti rămase libere (nedăruite) se considerau ca făcând parte din domeniul regal, rămas multă vreme o ficţiune juridică, de care însă românii s-au prevalat apoi pentru a-şi apăra autonomia. Chiar dacă am admite acest înţeles al termenului de iobag din documentul de la 1434, unde de altfel este numai o dată folosit, la început (ar fi şi mai firească o adresare către voievod în numele „iobagilor” suveranului şi nu în numele iobagilor obişnuiţi), iobagii propriu-zişi erau prezenţi în orice societate în care existau nobilii, deci şi la Dobra (deşi nobilii îşi mai ziceai; încă şi cnezi iar iobagii erau, în fapt „oameni” ai diezilor, într-un fel sau altul tot supuşi ai lor). Dacă la 1434 se vorbeşte înaintea voievodului în numele acestor iobagi propriu-zişi, atunci am avea exemplul clar şi ispititor ca interpretare de solidarizare a unui district românesc în întregimea lui, fără deosebire de clasă şi pătură socială, în faţa tentativelor de a diminua autonomia românească, de a înlocui rânduielile feudale locale cu regulile de model apusean. Un indiciu în sprijinul acestei interpretări ar fi şi faptul că nobilii şi cnezii îi apăra pe supuşii lor de vexaţiunile dregătorilor din afară (la 1439 se spuiu clar că dregătorii să nu mai ia silnic bunurile iobagilor care măcinau ia morile nobililor), faptul indicând o conştiinţă solidară românească, despre care s-a mai vorbit chiar şi pentru veacul XJYH: >. Trebuie însă multă prudenţă deocamdată, în lipsa altor indicii, deoarece nobilii şi cnezii dobreni îşi puteau apăra „iobagii” de spolierea oamenilor voievodului şi ai cetăţii, şi pentru a-i menţine cât mai capabili de îndeplinire a obligaţiilor acestora faţă de ei înşişi, de stăpânii lor direcţi. Chiar şi cu această rezervă şi indiferent de sensul dat termenului de iobagiones la 1434, documentele discutate pun în lumină în districtul Dobra o societate românească solidară în conservarea autonomi”. sale în veacul XV. Pentru îndeplinirea acestui scop, cum s-a văzut, a avut loc o adevărată „campanie petiţionară”, în susţinerea căreia rolul fundamental l-a avut adunarea diezilor şi nobililor români» cea care, prin funcţionarea sa, a apărat această autonomie în faţa presiunilor din afară.

Desigur, eu timpul mulţi cnezi au pătruns în rândurile nobilimii şi au fost desemnaţi ca atare. Alţii, deşi înnobilaţi, au fost nirmiţi pe

mai departe tot cnezi. De pildă, la 1447°", când capitolul din Alba

M. Holbau, op. cit., p. 285 – 286. Hurm, 1/2, p. 736 – 737, nr. 611.

Iulia dă de ştire că a introdus în stăpânirea cetăţii Deva şi a pertinenţelor sale din comitatul Hunedoara pe Iancu de Hunedoara, guvernator al Ungariei (cetatea fusese dăruită lui Iancu încă din 1443, când el era doar voievod al Transilvaniei"), la acest act s-au strâns foarte mulţi nobili, veniţi acolo în chip legiuit în calitate de vecini şi megieşi. Unii erau sigur români ea, de exemplu, Mihai, Gabriel Grigore şi Petru Ciucă (Chu'ka). În 148 li) 8, castelanii Hunedoarei şi juzii nobililor din comitat arată că s-au adunat toţi cnezii şi locuitorii pertinenţelor cetăţii Deva, în frunte cu crainicul lor (kraynicus ac universi kenezii et incolc pertinentiis castri Deva) şi au depus mărturie că nobilul şi vestitul criez Teodor fusese dăruit de către Iancu de Hunedoara, guvernatorul Ungariei, cu moşia Bretelin şi cu o altă bucată de pământ (possessionem Torsok simulemn quandam particulumterre Kal-marfoldei din pertinenţele Devei. Dania venise, spun cnezii martori (din care mulţi fuseseră probabil de faţă), ca urmare a faptului că în lupta de pe Câmpia – Mierlei din 1448 cu turcii, cnezul Teodor i-a oferit lui Iancu de Hunedoara propriul său cal (după ce guvernatorul îşi pierduse calul său) şi l-a salvat astfel de la moarte. Este o adunare cu scop de adeverire, în care cnezii şi locuitorii de rând (desigur prin reprezentanţi) depun mărturie în favoarea unui criez nobil, cu toţii locuind în pertinenţele Devei (fără să se facă o deosebire tranşantă între cnezii recunoscuţi ca atare şi cei înnobilaţi). În fond aceşti cnezi deveni se strânseseră pentru a-l ajuta pe unul pe care-l socoteau (şi era încă) de-al lor. Mai grav este motivul pentru care s-au adunat cnezii aflaţi în pertinenţele cetăţii Hunedoara la 1482" 9 (în jur de 1512, numai în pertinenţele interioare ale Hunedoarei erau circa 130 asemenea cnezi100 în 28 de localităţi, adică peste patru cnezi de sat, în medie). Astfel, aflăm că aceşti cnezi au discutat despre vechea lor libertate (antiqua libertas corum) şi şi-au ales reprezentanţii, care s-au dus înaintea regelui Matia Corvinul. Regele a aflat de la aceşti cnezi, care vorbeau în numele tuturor celor care i-au ales şi trimis (expositum est nostre maiestăţi în personis universorum keneziorum nostrorum în pertinentiis castri noştri Hunyad commorantium), că se cuvine ca ei, în acord cu prerogativa vechii lor libertăţi, să fie scutiţi de plata oricăror taxe, cenzuri şi contribuţii şi să aibă de îndeplinit numai

serviciul (militar) pe lângă amintita cetate, dar că, împotriva libertăţilor lor (contralibertatea conim), strângătorii de taxe, cenzuri şi contribuţii din districtul (cetăţii) Hunedoarei adesea îi constrâng pe cnezi la plata acestor taxe, cenzuri şi contribuţii. Regele, auzind aceasta şi voind să-i păstreze pe amintiţii cnezi ai săi în libertăţile lor cele

87 A.A. Rusu, Castelani, p. 13.

„Hurm, ÎI/2, p. 269 – 270, nr. 240.

— Ibidem, p. 273 – 274, nr. 244; I. Pataki, op. cit., p. 128 – 129. nr. 17.

lt" I. Pataki, op. cit., p. 166.

— Instituţii mrdievale româneşti 113

vechi, porunceşte strângătorilor respectivi să nu-i mai apese pe cnezi cu plata acelor dări, să nu mai atenteze la libertăţile lor, să nu-i mai molesteze sau să le provoace pagube, ci să le îngăduie numai să-şi facă slujbele faţă de cetate101. Este o acţiune similară cu a cnezilor şi nobililor dobreni, numai că aceştia, spre deosebire de hunedoreni, obţinuseră o detaliere în scris a acelor „vechi libertăţi" sub forma unor privilegii, cum s-a văzut.

O altă plângere a cnezilor către stăpânul de atunci al domeniului Hunedoara, Gheorghe de Brandenburg, datează din 29 februarie 1516102 şi a fost elaborată eu ocazia unei adunări care s-a ţinut la Mănăştiur. Cnezii districtului Mănăştiur şi ai pertinenţelor acestuia, împreună cu locuitorii târgului omonim, cnprinse în domeniul Hunedoarei (kenezyny et cives de Monostor et pertinentiis ciusdemi, prin <ioî reprezentanţi ai lor, reclamă lui Gheorghe de Brandenburg pe mai mulţi nobili din comitatul Timiş care îi asupresc spre a se despăgubi pentru daunele suferite cu ocazia răscoalei din 1514. Cnezii din Mănăştiur arată că ei nu au avut niciun amestec în producerea acelor pagube, că şi ei au suferit de pe urma „falşilor cruciaţi" din 1514 şi că ei nu au de unde plăti cei peste 1.000 de florini pe care îi pretind de la ei pomeniţii nobili. În urma acestui fapt, nobilii au venit cu armată mare (cum exercitu magno) din comitatul Timiş asupra lucrurilor şi bunurilor lor. Prin mijlocirea castelanului de Mănăştiur, Ioan Becheş, s-a făcut pace între cnezi şi nobili şi s-a fixat soroc pentru cercetare condusă de Gheorghe de Brandenburg. Cnezii cer stăpânului Hunedoarei să-i apere ca pe fiii şi supuşii săi, deoarece nu nobilii, ci ei sunt în pagubă şi ei vor să plătească taxele către cetate, nu către acei nobili. Cnezii şi locuitorii se mai plâng de castelanul Hunedoarei, care

le provoacă multe neajunsuri şi le cere prea multe slujbe; ei cer de asemenea lui Gheorghe de Brandenburg să nu-l mai lase pe Mihail Buza, drept vicecastelan între ei (la Mănăştiur?), deoarece le-a produs multe rele. Mihail Alch, locuitor din Mănăştiur, roagă pe stăpân să păstreze familia răposatului Rădus (Radych) cu fiii săi (pe a cărui văduvă Alch a luat-o de soţie) în aceeaşi libertate de demult, deoarece suferă multe nedreptăţi din partea slujitorilor domeniului: ut sit în pacifica et în cădem libertate quam antea habuit prenominatus Radych cum filiis suiş, nani servicia [...] în domibus, videlicet în castris et castellis, vei cum equis, servire studebit. Nu ştim care va fi fost poziţia lui Gheorghe de Brandenburg faţă de plângerile şi cererile cnezilor din 1516, dar peste doi ani, la 14 august 1518103, acesta porunceşte castelanilor Hunedoarei să-i constrângă pe iobagii (nu pe cnezii) din Mănăştiur la plata sumelor cerute drept despăgubire

101 Ioan A. Pop. Mărturii Hunedoara, p. 20 – 22.1M I. Pataki, op. cit., p. 175 – 176, nr. 45. IM Ibidem, p. 177, nr. 46.

de nobilii timişeni. Prin acelaşi act, margraful interzice cnezilor să ocupe pentru ei pământurile iobagilor de pe domeniu] cetăţii.

Adunarea cnezilor din pertinenţele interioare ale cetăţii Hunedoara (universitas keneziorum în pertinentiis interioribus castri Hunvad residentes) – districtul Mănăştiur făcea parte din pertinenţele exterioare – roagă pe acelaşi Gheorghe de Brandenburg, la 9 ianuarie 15281W, să apere dreptul de moştenire al nobilei doamne, văduva cnezului nobil Dumitru de Cerna şi al celor doi în mai mici ai săi, Mihail şi Prancise, faţă de pretenţiile exclusive la succesiune ale prin ului născut, nobilul Gheorghe de Cerna. Cnezii spini că drepturile paterne îi privesc pe cei trei fii în mod egal, conform dreptăţii şi libertăţii păstrate între ei. Aceeaşi cerere adresară la bianuarie 1528105, aceluiaşi margraf de Brandenburg, „nobilii mai mari şi mai puternici Ladislau Cândea, Ioan Sărăcin, Jvadistau şi Dumitru de Săcel şi Nicolae de Ţuştea cu adunarea nobililor districtului Haţeg", precizând că, după rânduiala celorlalţi cuezi nobili, Gheorghe de Cerna se cuvine să cedeze din cnezat partea cuvenită mamei şi fraţilor săi. Iată cum cnezi şi nobili deopotrivă, reuniţi la Hunedoara, respectiv Haţeg, cer respectarea unor drepturi de succesiune într-o familie de cnezi nobili, pe ai cărei membri şi unii şi alţii îi numesc „fraţi". Cnezii hunedoreni spun despre Dumitru de Cerna că a fost frate? unster, iar nobilii haţegam afirmă despre nobila soţie a acestui răposat criez că este soro? et

consanguinca nostru. Probabil că şi cnezii hunedoreni adunaţi la 1528 erau în mare parte înnobilaţi (ca şi Dumitru de Cerna, al cărui cnezat nu încetase să facă parte din domeniul Hunedoarei), dar ei continuau să-şi spună doar cuezi „Este încă o dovadă că această mică feudalitate românească nu făcea. O distincţie atât de tranşantă între calitatea de criez şi cea de nobil, deoarece, din punctul său de vedere, şi calitatea de criez exprima ideea de stăpânire asupra satelor (cnezatelor). Chiar şi oficialitatea recunoaşte implicit mentalitatea şi comportamentul de feudali ale cnezilor, care ocupă pământuri ale iobagilor de pe domeniul Hunedoarei.

Legăturile strânse dintre feudalii hunedoreni şi cei haţegam se reflectă şi prin mijlocirea altor două documente. Astfel, la 25 mai 149210B, Ştefan Báthory, voievodul Transilvaniei, porunceşte castelanilor Devei şi comiţilor de Hunedoara, precum şi adunării nobililor comitatului Hunedoara şi districtului PTaţeg (item universităţi nobilium eiusdem comitatus tiunyadiensis et districtus Haczak) sărepună pe Ioan, Petru, Stroia şi Voiua sau Oană (Wohna) de Ponor în stăpânirea părţilor de moşie de la Ponor şi Ohaba, care fuseseră

104 Ibidem. p. 195, nr. 60.

105 Ibidem, p. 192 – 193, nr. 58.

105 C. Feneşan, Ohaba fi Ponor, p. lfil

194.

ocupate pe nedrept, cu forţa şi încorporate domeniului cetăţii Hunedoara de către castelanul acesteia. În 1549107, aceeaşi instituţie – universitar nobilium comitatus Hunyadiensis et districtus de Haczak – care se întrunea, de regulă, în zilele de marţi (feria terţia), în locul obişnuit, la Băcia (ex loco congregationis nostre Bachy), scria sibienilor pentru procesul în care era implicat, între alţii, Mihail de Sarmizegetusa (Grădişte – Warhely), proces apelat acum la Universitas Saxonum. Ultimele două documente mărturisesc totuşi tendinţa comitatului de a încorpora în adunările sale şi nobilimea haţe-gană, în ciuda puternicelor tradiţii de individualitate ale acestuia. Este o nobilime de origine cnezială, cum se ştie, care se mai întruneşte şi separat şi mai acţionează în numele districtului, iar dacă participă la adunările comitatului mai des ea altă dată, o face păstrându-şi personalitatea şi specificând concret proveniența sa haţegană. De altfel, cele două participări menţionate ale haţeganilor la adunări

nobiliare comitatense se explică şi prin implicarea în poruncile şi procesele respective a unor nobili români din ţara Haţegului.

O adunare nobiliară şi cnezială interesantă, întrunită în vederea unei cercetări, are loc în 149610 s, în satul Cristur, la cererea vice-voievodului Transilvaniei, Ştefan de Tileagă şi în prezenţa omului capitolului albens. Vicevoievodul ceruse să se strângă toţi nobilii comitatului Hunedoara spre a face o investigaţie asupra drepturilor de proprietate ale familiei Furca (Furka) de Cristur în jumătatea moşiei Cristur şi în cele două sate Boşu (Boos), deoarece, după cum afirmă proprietarii, documentele lor de danie au fost pierdute în vremea incursiunilor otomane şi cu alte prilejuri. De aceea, se strâng marţi, 31 mai 1496, toţi vecinii şi megieşii posesiunilor respective, precum şi nobilii comprovinciali ai comitatului Hunedoara (sunt date vreo 70 de nume, între care Mihail şi Petru Bârlea (Bârfa) de Răcăşdia (Rakosd), Herez şi Bale Kenez, Petru, cnezul de Archia (Arkhy) de Jos, Bratia (Brathya) sau Brătian şi Ioan de Arehia de Sus, Ioan de Zlaşti, Lewstathius de Peştişul de Sus, Zaharia de Peştiş (Pesthes), Clemente Zeicu (nobili vecini şi megieşi), Ioan şi Nicolae de Râuşor, Mihail de Tompa, cu Blasiu, fiul lui Ştefan de Pui, Bunea de Mâţeşti, Dan, Cândea şi Ivupşa de să eel, Ioan Carul, alt Ioan, de Peşteana, Petru şi Ioan de Sânpetru, Vâlcu (Wolk) de Băieşti (nobili comprovinciali). Aceştia certifică faptul că familia P'urca era stăpână din vechime peste acele posesiuni şi, în consecinţă, i se eliberează noi acte de proprietate. Cum se vede, deşi se vorbeşte numai de nobili, în adunare sunt prezenţi şi cnezi, iar nobilii comprovinciali

107 Hurm, XV/l, p. 437, nr. 878.

109 Ibidem, ÎI/2, p. 375 – 378, nr. 333. Cele două Sate Boos sunt Boşu şi Groş, din preajma Hunedoarei, Ci". R. Popa, op. cit., p. 87.

citaţi sunt majoritatea din ţara Haţegului, semn al aceleiaşi duble participări, din comitat şi din district.

Tot o problemă de stăpânire se rezolvă în anul 1515109, de data aceasta în cuprinsul domeniului Hunedoara: nobilul român Caspar Tureu şi fraţii săi, Nicolae şi Xan sunt puşi în stăpânirea locului numit Thulya, din pertinenţele (interioare ale) cetăţii Hunedoara, situat aproape de apa Râu Alb, în teritoriul posesiunii numite Birez sau Berch, în prezenţa vecinilor şi megieşilor, nobililor şi cnezilor, precum şi a omului capitolului din Alba Iulia. Nobilii şi cnezii pomeniţi sunt

Petru de Zlaşti, loau Mathe de Răcăşdia, Ioan de Lingina, Andrei, Dan şi Ioan de Cinciş, Ioan Osch de Xădrap, (vicecastelan de Hunedoara), Luca de Plosca, Ioan de Cerbăl, Ioan de Ruda de Sus, Ladislau de Ruda de Jos, Mihai de Poieniţa Tomii (Poynicza). Cei din urmă, din Plosca, Cerbăl, Ruda, Poieniţa Tomii sunt sigur cnezi (poate, unii, înnobilaţi, ca şi vecinul lor Caspar Turcu), deoarece satele lor sunt cneziale110. La fel sunt şi satele Zlaşti şi Xădrap, dar Petru şi, respectiv, Ioan Osch par să fie cnezi nobili. În momentul emiterii documentului, toate posesiunile pomenite, cu excepţia Ricăşdiei, Linginei (Izvoarele) şi Cincişului, făceau parte din domeniul. Hxmedoara (inclusiv pământul stăpânit de Caspar Turcu), iar deţinătorii lor erau şi cnezi şi nobili. În sensul că unii erau cnezi înnobilaţi. Se confirmă faptul că apartenenţa unor sate la domeniile cetăţilor nu este un lucru incompatibil cu acea calitate de mici feudali a stăpânilor lor direcţi – cnezii sau cnezii nobili. Aceasta nu înseamnă că unii dintre aceşti stăpâni mărunţi nu vor fi coborâţi mereu în statutul lor social-economic, în urma divizării cnezatelor prin moşteniri (vezi familia cnezilor nobili din Cerna) şi a încălcării vechilor iertaţi de către autorităţile domeniilor (castelani, dregători, sluîşi etc).

Ceea ce impresionează este însă amintirea unui statut de superioritate, a unor vechi libertăţi, prerogative şi obiceiuri ale acestei feudalităţi româneşti, mereu încălcate, scăzute, ignorate sau eludate de autorităţi. Comitatul, domeniile cetăţilor, oamenii capitolului din Alba Iulia, reprezintă instituţii noi suprapuse, din spatele cărora răzbat constant districtele, cnezatele, comunităţile cu scaunele lor de judecată, cu principii juridice proprii, cu modul tradiţional de stăpânire a pământului. De aceea, cnezii se consideră stăpâni în continuare chiar şi acolo unde s-a suprapus un nou stăpân. Ei se adună pe districte, deşi comitatul are propria adunare a feudalilor oficializaţi. De aceea, procese care, conform noilor structuri, ar trebui judecate de castelan la Deva sau la Hunedoara, ori de către congregaţia nobiliară a comitatului, se judecă la Haţeg, de către adunarea districtului (această

„Ibidem, ÎI/3, p. 233 – 234, nr. 184.

u° în jur de 1512. Vezi I. Pataki, op. cit., p. 166, nr. 36.

adunare va fi fost cândva a „ţării" Haţegului, cum a i-ost adunarea cnezilor „ţării" Maramureşului), sau de către adunări mixte, din care reiese că ceea ce se chema comitatul Hunedoarei n-a putut şterge specificul vechilor unităţi („districte") româneşti. Centrul

acestei străvechi „ţări" româneşti (voievodat), formate din mai multe „districte" (uniuni de cnezate sau cnezate de vale) va fi fost nu la Deva sau la Hunedoara, cum stabiliseră mai recent autorităţile, ci la Haţeg, pomenit încă la 1247 (ca terra), spre care gravitau toate zonele din jur. Vechile districte (numite aşa în lipsa altui termen potrivit clin cancelariile latine ale vremii) – Haţeg, Dobra, Strei, Hunedoara, Deva etc. - încearcă să răzbată la suprafaţă, să-şi menţină individualitatea în faţa tendinţelor de uniformizare şi de încadrare fermă în teritoriul comitatelor sau al domeniilor de cetate. Cnezii se zbat să fie socotiţi alături de nobili, participă la adunări comune, fără să renunţe însă uşor la titlul lor, la obiceiurile lor şi la dreptul românesc. După înnobilare, cei mai mulţi păstrează şi atributul de criez, iar când îl pierd pe acesta mai ţin un timp la apartenenţa lor etnică – nobiles valachi. Cel mai mult ţiu însă fruntaşii românilor la vechile lor libertăţi şi obiceiuri, pe care multă vreme nu le-a contestat nimeni. Apariţia contestărilor şi a încălcărilor a avut ca rezultat două atitudini: 1) plângeri, petiţii, cereri de respectare, însoţite de denunţarea celor care atentau la ele; 2) strădania de a obţine din partea regalităţii şi a reprezentanţilor săi o recunoaştere şi o înregistrare scrisă a acestor viehi rânduieli, nu atât în speranţa. că se vor încadra deplin în sistemul de drept feudal al regatului111 (pentru că însăşi natura acestor vechi rânduieli contravenea acestui sistem de drept apusean), cât din dorinţa de a evita încălcările, imixtiunile şi presiunile, de a îi acceptată „excepţia" pe care ei o constituiau în cadrul regatului. Ambele aceste atitudini s-au obiectivat în cadrul unor adunări în care rolul fundamental l-au avut cnezii şi, mai târziu, cnezii şi nobilii români. Din cele 17 adunări studiate (exceptându-le pe cele de judecată, pomenite indirect în districtele arondate cetăţii Deva), mai mult de jumătate (9) au fost prilejuite de asemenea plângeri, petiţii, cereri, rugăminţi. Dintre acestea numai trei se referă la situaţii particulare (eliberarea unui deţinut român, sprijin în vederea unei juste succesiuni), iar restul de şase au drept conţinut plângeri şi rugăminţi colective de încetare a abuzurilor, însoţite cel mai adesea de cert îi de respectare a vechilor libertăţi şi „în cazul Dobrei, de consemnare în scris a acestora. Celelalte opt adunări au fost prilejuite de anumite puneri în stăpânire mai neobişnuite, de o cercetare asupra titularilor unor moşii, de adeveriri şi de procese. Ne alăturăm opiniei că nici adunările de la 1363 şi 1387 n-au fost

111 C. I – eneşan, Districtul Dobra, p. 307.

doar adunări ţie judecată şi de adeverire112; nouă ne apar ca atare deoarece avem cunoştinţă despre ele din documente care arată că în cadrul lor s-au rezolvat şi asemenea probleme. Este însă puţin probabil ca două adunări reunite (a nobililor comitatului Hunedoara şi a cnezilor şi bătrânilor din districtul Haţeg), prezidate de voievod, să se fi întrunit la Haţeg numai ca să rezolve o dispută de stăpânire. Mai firesc este să ne gândim că împricinaţii au profitat de ţinerea adunării şi de transformarea ei şi în tribunal la un moment dat (pro tribunali sedentibus), spre a-şi rezolva legal litigiul.

În ciuda unor asemenea foruri hibride, care marchează deopotrivă imixtiuni ale oficialităţilor şi încercări de adaptare din partea feudalilor români, adunările româneşti au fost prezente la început în fiecare district, ca organe de conducere, de administraţie, de judecată. Rolul fundamental în cadrul lor l-au avut cnezii, iar mai târziu cnezii şi nobilii de origine cnezială. În pofida condiţiilor neprielnice, a tendinţelor oficialităţilor de frângere a particularismelor, adunările cne-ziale şi nobiliare din zona Hunedoara – Deva, au rămas, cum s-a văzut, principalele instituţii de conservare şi de apărare a libertăţilor româneşti în spiritul autonomiei. Studiul documentelor arată indubitabil că adunările s-au întrunit, s-au plâns, au protestat şi au cerut respectarea vechilor libertăţi. Niciodată ele nu au cerut noi drepturi sau avantaje noi, ci doar respectarea rânduielilor din trecut. De aceea, puterea „centrală şi reprezentanţii săi nici n-au acordat privilegii în cazul românilor, ci doar au recunoscut drepturi şi libertăţi încălcate. Dacă unele documente au luat forma unor privilegii, aceasta nu trebuie să înşele, deoarece privilegiul reprezintă, ca formulă juridică, un aspect fundament?! al lumii medievale. Privilegii au primit, prin graţie regească şi voievodală, coloniştii străini, secuii aşezaţi în sud-estul Transilvaniei, grupurile de hospites care nu au avut nimic la venirea în Transilvania; românii, autohtoni şi majoritari, n-au avut nevoie de asemenea privilegii, deoarece ei au avut totul şi li s-a răpit foarte mult. De aceea, cererile acestor adunări se îndreaptă mereu spre trecut, poartă în ele amintirea unei îndepărtate epoci de libertate, care trebuie reînviată; tot de aceea, fiind de fapt recunoaşteri de vechi libertăţi eludate treptat, „privilegiile" (în sens de înregistrări scrise) obţinute de aceste foruri şi regiuni româneşti, nu pot fi asemuite decât formal cu privilegiile secuilor sau saşilor, care multe din ele, s-au

întemeiat tocmai pe restrângerea unor tradiţionale rânduieli româneşti.

R. Popa, op. cit., p. 261 – 262.

V.4. IIAXAHX

Analiza caracterului acestor adunări cneziale şi nobiliare din Banat – uneori adevărate prilejuri de solidarizare românească – este limitată de specificul izvoarelor documentare cari –, deşi numeroase pentru această parte de ţară, se referă la o perioadă când forurile străine, oficialitatea au tulburat vechile rânduieli, le-au contaminat cu elemente din afară. Cert este că primele reuniri de CIK/. I şi de nobili români despre care avem cunoştinţă în Banat nu au avut rol judiciar, în sensul că acestea nu au fost în primul rând „tribunale", cum se va întâmpla ulterior.

V.4.1. Viii \\HÂI. K. KOMA. VE. ST1 DIN SECOLUL Al. XIV-LEA

Mărturiile nu sunt spectaculare şi provin exclusiv din a doua parte a acestui veac, când stăpânirea străină se făcea tot mai accentuat simţită, direct, la teritoriu, spre răsăritul Banatului. Prima consemnare este legată tocmai de o asemenea încălcare făcută în detrimentul vechilor stăpâni – cnezii. Astfel, la 22 martie 1363, capitolul din Cenad raportează regelui Ludovic I despre hotărnicirea moşiei Voya (poate Valea) şi despre punerea în stăpânirea ei a lui Benedict Himfy şi a rudelor sale113, documentul spune că în zona de vecinătate a acestei moşii cu teritoriul cetăţii Iliclia (centrul unui district românesc cu acelaşi nume) s-au strâns cnezii românilor (kivezii Hola-horuni), care nu s-au putut înţelege cu noii stăpâni asupra aşezării semnelor de hotar, deoarece aceşti cnezi îşi vedeau ameninţate cu răpirea o bucată de pământ şi o pădure113. La scurtă vreme apăi iarăşi cnezii, de astă dată cei din districtul Sebeş, în fruntea unei noi acţiuni de protest, îndreptate împotriva aceluiaşi Benedict Himi y. banul Severinului. Este vorba despre o petiţie, o plângere, datina probabil din septembrie 1369 şi cuprinzând greutăţile la care erai; supuşi cnezii şi ceilalţi locuitori: participarea la oaste în cursul tve nimeritelor din Bulgaria din 1365 – 1369; găzduirea dată voievodului Dionisie al Transilvaniei şi împăratului bizantin, precum şi regelui Ungariei, pentru care au dat 264 de florini, cei din oraş şi 150 di florini, cei din district; mari cheltuieli pricinuite de întreţinerecelor 200 de oameni pentru oaste în munţi, când regele i-a atacat pe „necredincioşii" săi din Ţara Românească, cheltuieli pentru cei 500 de oameni care au rămas la

Mehadia piuă la întoarcerea regelui

113 DRH, C, XII, p. 137 – 144, nr. 163. Vezi I. Moga, Les Roumaitis, p. 25 – 30; M. Holbau, Deposedări în Ilanat, passiin. Pentru organizarea românească a Banatului, vezi Şt. Pascu, Voievodatul, III, p. 504 – 519.

„DRH, C, XII, p. 140. Din testul latin publicat în acest volum lipseşte ubi henezii Hohihorum. Completat după Pesty, Krasso, 111, p. 55.

din care ei, cnezii, n-au reuşit să înapoieze comunităţii niciun dinar; pustiiri produse de oastea regelui, arderea grădinilor, curţilor, locuinţelor, jefuirea finului, moartea vitelor, foameteaete. În concluzie, iieputând plăti noua dare de 300 de florini pretinşi de rege, „adunarea cnezilor şi a celorlalţi români din districtul Sebeş, de asemenea cetăţenii şi toţi bogaţii şi săracii din cetatea acestui district" se roagă ca, spre compensarea vechilor suferinţe şi greutăţi, să fie cruţaţi şi scutiţi de acea dare115. Cum se remarcă lesne, adunarea de la Caransebeş din 1369 este comună, adică a districtului şi a oraşului Caransebeş11". Cei strânşi vorbesc în numele tuturor locuitorilor, dar rolul de căpetenie îl au cnezii, trecuţi în prim plan şi separat, cuezi care se îngrijeau şi de obligaţiile faţă de regalitate, de îndeplinirea lor, de situaţia românilor de rând. Plângerea de mai sus a fost adresată de către cnezii zişi regali, adică liberi, lui Benedict Himfy în calitatea acestuia de ban al Severinului, altfel spus de înalt demnitar al regelui. O altă plângere, la 1376, este înaintată, de cnezii supuşi către soţia lui Benedict Himfy, în calitatea acesteia de stăpân feudal. Cnezii din Călina, Remetea, Fileşti etc. numiţi Xieolae, Micu, Hence, Ioan, Pavel, Fiica, Mihail, Ivan, Petru se plâng de vexaţiuni şi, împilări din partea administratorului (judelui), cu prilejul executării obligaţiilor faţă de stăpâni; de mutarea lor din loc din porunca stăpânilor, de jecmăniri din partea judelui (care a atras de partea sa pe cnezii Marcu şi Dobrotă, percepând dublul celor datorate şi împărţind câştigul cu oamenii săi); de pierderi suferite cu prilejul transportului bucatelor; de greutăţi datorate conflictului dintre domeniul feudal şi domeniul cetăţii Cuieşti. În urma acestor necazuri, mulţi cnezi cu oamenii lor au plecat, iar atitorii plângtrii ameninţă şi ei că, dacă nu se vor îndrepta lucrurile, „vom merge aiurea, unde putem să trăim" 117. În ordine cronologică, urmează un nou document (din 1378118) referitor la Vova (Patak) sau Valea, pomenită mai sus. S-a văzut cu acel prilej că, în

1363, cnezii românilor cetăţii Ilidia s-au opus unei hotărniciri care le era defavorabilă, în sensul că familia Himfy încerca să realizeze o cotropire a unui pământ şi a unei păduri cneziale. Iată că nici după 15 ani, stăpânirea Himfy-eştilor asupra moşiei Valea nu se statornicise, deoarece Gheorghe şi Benedict, fiii cnezului Ioan de Valea, pretindeau că posesiunea respectivă fusese recunoscută tatălui lor de către regele Carol Robert. Regele Ludovic I, fiul lui Carol Robert, porunceşte, de aceea, capitolului din Cenad să facă cercetarea stării moşiei cu ajutorul episcopului însuşi, al magiştrilor Domiuic, fiul lui Desideriu de Beregsău, Petru di Macedonia

115 D/e/y, I), I, p. 96 – 98, ar. 55.

„V. Achim, O instituţie, p. 201, nota 12. Şt. Pascu, Voievodatul, IV, p. 43 – 47.

117 M. Holbau, Mărturii asupra cnezilor. p. 408 – 414.

u" Hxirm. VI, p. 251 – 253, nr. 199.

şi Mihail zis Bubal, cavaleri ai curţii. Cei desemnaţi au mers la faţa locului (dar fără episcop, reprezentat totuşi de arhidiaconul de Caras), unde îi aştepta o adunare a multor nobili şi cnezi vecini şi megieşi ai moşiei respective, precum şi a altor nobili şi cu zi „ecmprovirciali". Anchetatorii însă, puşi în slujba oficialităţii şi deci a familiei Himfy, au redus la pasivitate rolul nobililor şi cnezilor prezenţi, lipsindu-i cu totul de acel pământ pe urmaşii vechiului stăpân, acuzaţi de viclenie şi înşelăciune119. Nici în 1363, cnezii districtului Uidia im au obţinut câştig de cauză, ci doar o amânare a hotărnicirii şi prelungirea procesului, dar acum. În 337S, când martori la hotărnicire sunt şi nobilii alături de cnezi (manevraţi de megistrul Ştefan, fiul lui Poşa de Zeer, parte implicată în cauză şi desemnat totuşi ca purtător al lor de cuvânt), ei nu mai protestează şi trebuie să fie de acord cu cel puternic.

O altă adunare cu rol de adeverire a avut loc la sfârşitul anului 1389 sau la începutul anului 1390, fiind convocată sub conducerea banului Severinului, Ioan Kaplai şi alcătuită din nobili şi din oameni de altă stare (probabil expresia, în acest caz, îi desemnează pe cnezii neînnobilaţi) din „comitatele" (de fapt districtele) Sebeş, Lugoj şi Mehadia120. Adunarea confirmă pierderea de către cnezul nobil Petru, fiul lui Des de Temeşel, a documentelor de proprietate asupra moşiilor Crivina şi Patak, aşezate sul) muntele Pâcliş (Padveh). Pe b acestei mărturii, Ia 16 martie 1390, regele Sigismi ud de JCuxembi eliberează

actul de reconfirmare a stăpânirii (nova donaţio) cnezuli Petru şi a fraţilor săi, Hâimeag – Hă îmagiu (Halmagh), Cristi şi Mihail, set în care este pomenită: adunarea rej rezemtanţilor celor trei districte româneşti1 – 1. Ţinând seamă de redactarea documentul în cancelaria regală, unde, îi ciuda dării de cearnă a „voievodului (de fapt, a vieevoievodului) Transilvaniei, Jean Ternes, relit).: româneşti din răsăritul regnului erau puţin cunoscute, nu trei să ne mire unele inadvertenţe, ca desemn – districtelor românedrept comitate sau folosirea pentru adunarea nobililor şi cnezile: români a unui nume potrivit adunărilor: cmf: „i; ce (nobiles ti alt: rius siafus homitics). S-a evitat astfel consemnarea concretă a cner.: ca participanţi la adunare (foiisindu-se e U ti! consacrată, d i echivocă), deşi prezenţa lor acolo este apa t < ură, mai ales că pre – blema în discuţie îl viza pe un criez – nobil cu rudele sale. În documentele emise de adunări sau de foruri mai familiarizate cu mediul românesc cnezimea apare direct, singură sau alături de nobilii… ca participantă la funcţionarea acestor instituţii.

118 – J.21.

p p. 331 – 332, rr. J7V; / /: „V. 1. p. 123 – 1C5, nr. 76. of, cât., p. 193 – 194, Ycy. is) C. P'tKesail, Districtul Mthadia, I

110 31. Holbau, Defostdări în

120 JJutm, 1/2, a2M. Achim, 268 – 269.

Aşa se întâmplă la 22 octombrie 1391 –, când banul Severinului, INicolae de Pereny, la Cuvin, pentru judecarea pricinii dintre cnezul Bogdan de Mâtnic cu fiul său Ştefan, de o parte şi „populi et hos-pites" din oraşul Ciran (Câvăran), de altă parte, convoacă adunarea „nobililor şi cnezilor din cele patru districte şi provincii, adică din Sebeş, din Lugoj şi din Caran şi Coniiat". Obiectul disputei este „o bucată de pământ" care se întinde „până unde râul Mâtnic se varsă în râul Timiş". Cnezii şi nobilii par să judece efectiv, dar, în fapt ei depun mărturie că pământul în litigiu aparţinea din vechime cnezului Bogdan şi fiului său. Pe temeiul acestei mărturii (iuxta confesionem corundem nobilimii et kenesiorum predictarum quatuor firo-vinciarum), banul de Severin recunoaşte stăpânirea lui Bogdan şi a moştenitorilor săi asupra acelei particulam terre. Judecata este validată în 13921 – 3 şi reconfirmată în 1421 de către regele Sigismund de Luxemburg124. În ciuda acestei hotărâri însă, procesul va continua, în urma nemulţumirii orăşenilor din Caran. Astfel, la porunca regelui Sigismund de a se face o nouă hotărnicire a terenului disputat, Sigismund de Losonch. castelanul

cetăţilor Orşova, Mehadia, Sebeş şi Jdioara, convoacă într-o marţi, 39 mai 34J9, la Cărau adunarea nobililor şi cnezilor din aceleaşi districte pomenite la 1391 (Sebeş, Lugoj, Caran şi Comiat). În urma documentelor înfăţişate de împricinaţi şi a mărturiei nobililor şi cnezilor care, ca şi în 1391, au dat dreptate cnezilor nobili din Mâtnic (Ştefan – Blasiu, fiul acestuia, La-distau şi Ioan, fiii lui Bogdan, X'colac, fiu! lui Fărcaş, alt Xicolae, fiul lui Radul, Neag şi T.adisiau, fiii lui Oprişa fOpprissa) şi Voia a, a fost îndeplinită porunca regală şi s-a emis de către castelan un nou act de confirmare a stăpânirii125.

Înainte de a încheia seria de documente referitoare la veacul

U\ (ne-am ocupat mai sus şi de documente mai târzii, întrucât ele priveau un proces început la 1391), mai rămâne, credem, de comentat conţinutul unui act emis între 1390 – 1392 de către banul de Severin, olae de Perei: vr". Acesta a: „: „Înştiinţat de către cnezul Bogdan din districtul cetăţii Cuieşti că un om numit tot Bogdan din cnezatul său (quendam hominem în sun kenezvatu existente»!) a fost prins şi reţinut de către slujbaşii lui Ştefan Himfy la Iersig, în timp ce şi el, cnezul, a prins pe un maliţiosum et spoliatorem, dar nu-i poate dovedi vinovăţia. În urma acestei intervenţii a diezului Bogdan, banul îl roagă (ideo teşirăm rogamus) pe Ştefan Himfy să fie pus în

182 Hurm, VI, p. 340 – 341, nr. 281; Doc. Val., p. 42! 422, nr. 333. Comentarii la V. Achim, op. cit., p. 194.

„* Hurm, 1/2, p. 347; Doc. Val., p. 428, nr. 381.

lit Vezi trimiterile de la nota 122.

125 Hurm, 1/2, p. 508 – 511, nr. 420, 421; V. Achiin, of. cât., p. 194.

128 în c. Val., p. 400 – 401, nr. 360.

libertate acest supus Bogdan, pe cauţiunea cnezului său, urmând ca după voinţa acelor slujbaşi, acest Bogdan să fie judecat oricând, dar iuxta legeni Olahorum1" 7. De fapt, încă înainte de 1390, acelaşi Ştefan Himfy a capturat diverşi români, cărora le-a refuzat dreptul de a fi judecaţi „după legea românilor" '28. Sunt primele mărturii directe despre existenţa unor instanţe româneşti de judecată, care puteau fi alcătuite numai dintr-un criez (cnezul, ca orice feudal, avea obiceiul de a-şi judeca supuşii, fapt care reiese chiar din dreptul de cnezat, drept incumbând jurisdicţia asupra oamenilor săi, ai cnezului şi, deopotrivă, stăpânirea asupra pământului) sau, ceea ce pare mai probabil, din mai mulţi cnezi ai aceluiaşi district, de pildă

Cuie. şti. În orice caz, cererea cnezului Bogdan ca supusul ori „omul" său. să fie judecat după Itgta românilor, presupune neapărat existenţa unei instanţe româneşti care să judece în acord cu această lege.

Recapitulând situaţiile întâlnite în secolul XIV, în temeiul mărturiei izvoarelor cunoscute, se poate conchide că, pe baza a opt cazuri studiate (unul din 1419, dar cu rădăcini în 1391, cum s-a văzut). aceste adunări nu au avut, în primul rând, caracter judecătoresc. Primele trei adunări cneziale consemnate au chiar forma unor proteste ale românilor faţă de tendinţa oficialităţii de a schimba vechile rânduieli, faţă de încercările de deposedare şi spoliere: la 1363, cnezii românilor din districtul Ilidia se opun la hotărnicirea moşiei Voya, fiindcă această procedură era în serviciul noilor stăpâni (Himfy-eştir şi le răpea cnezilor pământuri şi păduri; la 1369 şi 1376, tot cne… îi sunt în fruntea celor care se plâng împotriva tratamentului la care sunt supuşi de către aceeaşi familie Himfy şi de către oficialii săi. Aceste prime trei adunări sunt exclusiv româneşti şi predominant cneziale (două din ele sunt formate numai din cnezi), fără să fie tutelate de vreun reprezentant al autorităţilor. Abia a patra adunare, conform ordinii cronologice, din 1378, îi pomeneşte alături de cnezi şi pe nobili, într-o cercetare şi hotărnicire a aceleiaşi moşii Voya. Este pentru prima dată când puternica imixtiune străină (deopotrivă prin foruri laice şi eclesiastice) va reduce rolul cnezilor şi nobililor români la o prezenţă pasivă, convertind protestele de altă dată într-o acceptare tacită a deposedării vechilor cnezi-stăpâni în favoarea Himfy-eştilor. În urmat oarele trei adunări (1389 sau 1390, 1391, 1419), care nu au fost legate de conflicte cu nobili intruşi, cnezii şi nobilii din mai multe districte, prezidaţi de ban (de două ori) şi de castelan, au tot rolul de martori, iar poziţia lor exprimată în

127 M. Holbau, Din cronica relaţiilor, p. – 294. Identificarea districtului Cuieşti cu districtul Bârzava nu ni se pare, deocamdată, suficient de convingătoare. Cf. V. Fin der. Localizarea districtului, p. 321 – 325. Pentru districtul Cuie. şti, vezi şi Şt. Pascu.

Voievodatul, IV. p. 54.

128 M. Hoban, Din cronica relaţiilor, p. 294.

Interesul unor cnezi (cnezi-nobili) români devine hotărâre recunoscută, sau validată de oficialitate (în două cazuri chiar de rege). Deşi convocate şi supravegheate de ban, respectiv castelan (care au pronunţat, în final, şi verdictul), adunările din 1391 şi 1419 îi pun pe

cnezii şi nobilii prezenţi şi în postură de judecători, documentele dând impresia că, până la urmă, decizia a fost colectivă. În fine, existenţa adunărilor româneşti de judecată este dovedită şi indirect, atunci când cnezul Bogdan cere (şi obţine satisfacţie) ca omul său să fie eliberat din detenţia Himfy-eştilor spre a fi judecat după legea românilor, desigur de către o instanţă românească.

Pe baza acestor mărturii din veacul XIV, se impune constatarea că cnezimea conducea destinele societăţii româneşti şi în Banat. Elita cnezială românească se întrunea spre a rezolva problemele comunităţilor, spre a veghea asupra raporturilor cu oficialitatea şi „mai ales, după ce presiunile dinafară deveniseră tot mai insistenter spre a-şi apăra interesele ameninţate şi posesiunile uzurpate. Desigur „această cnezime rezolva şi cauzele civile şi penale interne, pe temeiul legii româneşti şi a variantei de tip feudal a acesteia – dreptul cne-zial. După impunerea stăpânirii străine şi mai ales după ce s-au luat măsurile din 1366 care loveau în cnezi, în stăpânirile şi în confesiunea lor ortodoxă, adunările româneşti au avut ca obiect mai cu seamă proteste, opoziţii şi plângeri. Pe de altă parte, în urma înnobilării unora dintre cnezi, care numai astfel şi-au putut salva şi consolida situaţia de stăpâni, aceste adunări, deşi au continuat multă vreme să apere interesele românilor şi, cu precădere, ale fruntaşilor lor, s-au adaptat împrejurărilor. Ele au devenit cneziale şi nobiliare (rolul principal dobândindu-l cnezii-nobili), împrumutând multe din formele de funcţionare ale adunărilor oficiale (comitatense, palatinale etc). Probabil că aceste întruniri aveau încă din veacul XIV o anumită periodicitate dar, datorită numărului redus de documente păstrate, precum şi în urma convocării unora dintre ele de către autorităţi la date fortuite (unele din documentele care pomenesc adunări reunite din iniţiativă românească sunt foarte vagi în privinţa datei). nu se pot trage concluzii certe în acest sens.

A 4.2 ADL XAIULE ROMANEŞTI I) I\ SECOLXL Al. XV-LKA

Cel de-al XV-lea secol, în lumina numărului mai mare de documente păstrate şi în urma evoluţiei fireşti a societăţii, ilustrează o situaţie cu mult mai complexă decât înainte de 1400. Este secolul marilor afirmări româneşti în lupta antiotomana, secolul în care fraţii Iancu şi Ioan de Hunedoara sau Pavel Chinezul au activat în Banat, în fine, este vremea când cnezimea şi nobilimea română, dovedindu-şi virtuţile militare în apărarea „porţilor creştinătăţii", au fost pe punctul

de a redeveni „stare", adică entitate recunoscută şi privilegiata în Transilvania şi Banat. Această situaţie se reflectă, desigur, şi în funcţionarea adunărilor româneşti.

Primul document păstrat din veacul al XV-lea, care prezintă interes pentru tenia de faţă, datează din 1408 şi se referă tot la un conflict al unui criez cu un membru al jjuteruieei familii Himfy, cea care se înstăpânise peste proprietăţile cneziale. De altfel, un asemenea act de uzurpare reflectă chiar documentul din 1408, când Ştefan, fiul lui Petru Himfy („de Remetea") reclama vicecomitelui şi juzilor nobililor din Caras pe un criez „al său" numit Gheorghe. Acesta din urmă avusese în posesiunea Pachach un cnezat veşnic (kenesiatum perpdualem habnisset) şi îşi luase un soţ (consotium) la stăpânirea acestui cnezat, fără voia şi învoirea magistrului Ştefan. Conducătorii comitatului au convocat adunarea nobililor din Caras înos univerşi et singuri uobiles de dicta Crassow) la judecată şi au decis împreună ca toate bunurile acestui criez Gheorghe să poată fi luate de către pomenitul magistru Ştefan Himfy129. Adunarea nobiliară a comitatului Caras, din care cuezii nu făceau parte, devenise un instrument în serviciul noilor stăpâni în vederea acaparării cnezatelor. Cnezul Gheorghe, deşi ajunsese supus al Himfy-eştâlor, se socotea în continuare stăpân în cnezatul său, unde procedase, se pare, la un act de înfrăţire pe moşie. Ştefan Himfy s-a folosit de această împrejurare spre a-şi însuşi complet bunurile vechiului stăpân.

De cele mai multe ori însă, cnezii rămaşi liberi, adică cei trăitori în districte, înnobilaţi sau nu, ajungeau la judecată înaintea propriilor lor instanţe districtuale şi româneşti. Adesea aceşti cnezi, cum se întâmpla îndeobşte în lumea feudală, se aflau în conflicte între ti pentru stăpânirea pământului. Aşa s-a întâmplat în martie 1418130, când cnezii din districtul Bârzava, anume Mihai, Gruban şi I/Uca, fiii lui Dia, Ladisâau şi Andru, fiii lui Filip, Branc şi Dan, fiii lui Ioan, Ştefan, Mica, loaa şi Gheorghe, fiii lui Laţcu, Roman şi Ioan, fiii lui Zâmă, Ştefau şi Gruban, fiii lui Doman şi Mihai, fiul lui loau, pe de o parte, şi Filip şi Petru, fiii lui luga şi Mailat Dragomir, fratele acestora, pe de altă parte, ajung la proces pentru cnezatele satelor de lângă rin! mailat (Maylathmaycho). Procesul s-a desfăşurat iniţial în faţa unor cnezi numiţi ca arbitri de către comitele Pipo Spano (de Ozora), dar părţile nu au fost mulţumite şi au apelat la castelana" de Bârzava, care, la

porunca aceluiaşi Pipo de Ozora, rejudecă procesul împreună cu alţi cinci cnezi de pe acea vale aflată în litigiu. Cnezii refac hotărnicirea şi împărţirea cnezate

129 Hurm, 1/2, p. 461, nr. 378.

130 Ibidem, p. 503 – 504, nr. 416.

lor131. Judecata forului cneziai, patronat de castelanul de Bârzava, este confirmată de către comitele de Timiş, Pipo de Ozora, care emitea la 7 martie 1418, la Timişoara, diploma de stăpânire, stabilind o amendă de 50 de mărci pentru partea care ar reîncepe litigiul, în document, în textul referitor la hotărnicire, apar o serie de toponime româneşti ca baltă (baltha, priboi (pribay), vârful muntelui, numit Mogioliţa Mare (cacuminem montis Naghmogvolicza vocatwn), Despre cuvântul baltă se spune direct în document că provine din limba română: quedatn – palus, în volacho Baltha dictus.

În ciuda amenzii stabilite de comite, cnezii Dionisie şi Luca, fiii lui Roman, în numele lor şi al fraţilor şi consângenilor lor, pornesc iarăşi procesul, în 1433132 (deci după 15 ani), împotriva lui Petru, fiul lui Iuga. şi Ladislau, fiul lui Filip (Petru şi Filip erau fraţi, cum ştim din documentul de mai sus). Cei dintâi au spus înaintea castelanului cetăţii Sfântul Ladislau că Petru şi eu nepotul său au ocupat mai multe pământuri ale lor situate între hotarele posesiunii lor mimite cnezatul Maancho (aliat pe râul Maylathmaycho, din districtul Bârzava) şi pe care le ţin în continuare ocupate, spre paguba reclamanţilor. I, a aceasta, Petru şi Ladislau, au răspuns, dimpotrivă, că sunt imuni la acuza adusă şi nevinovaţi, putându-şi dovedi nevinovăţia prin scrisoarea din 1418 a lui Pipo de Ozora, pe care au şi arătat-o. În faţa acestei situaţii, castelanul convoacă „tribunalul" cnezilor de pe Valea Mailat, prezidat de alt castelan, anume cel de Bârzava şi format din 8 cnezi, plus toţi vecinii şi megieşii care, împreună, au refăcut hotărnicirea183. Documentul care consemnează toate acestea cere să se respecte scrisoarea lui Pipo de Ozora din 1418, cu prevederea plăţii a 50 ce mărci de către partea care ar reîncepe litigiul.

O altă adunare citezială şi nobiliară este consemnată în 1420, într-un document emis la Jdioara de către Sigismund de Losonez, castelanul cetăţilor Sever în Orşova, Mehadia, Sebeş, Jdicară134. Castelanul laudă faptele de credinţă ale lui Bogdan, fiul lui Nicolae, fiul lui ilăgoia şi mai ales virtuţile militare ale acestuia remarcate „sub cetatea Severin" în luptele împotriva turcilor şi recunoaşte acestuia (şi

fraţilor săi de sânge, Ioan şi Nicolae şi copărtaşi, Mihail, fiul lux Ilie, Toma, fiul lui Pavel, Stanislav, fiul lui Ioan, Micula, fiul lui Luca), în numele regelui, stăpânirea asupra cnezatelor Măgoia, Răchita şi Strâmtura, din districtul Coraiat, despre care se zicea că respectivii le stăpâniseră din vechime sub nume de cnezat. Cnezii şi nobi

131 V. Achim, op. cit., p. 195. Despre districtul Bârzava, vezi; t. Pascu, Voievodatul, IV, p. 49.

138 Hutm, 1/2, p. 5KS586, nr. 487.133 V. Achim, op. cit., p. 195 – 196. „4VJ: Îl. I), I, p. 2) 6 – 217, nr. 132.

Iii din trei districte, adunaţi la Jdioara într-o joi, 25 iulie 1420, au depus jurământ în legătură cu aceasta, spunând că Bogdan şi fraţii săi şi-au pierdut actele scrise, referitoare la zisele moşii în lupta cu turcii. Pe baza acestei mărturii a diezilor şi nobililor, castelanul îi lasă pe mai departe pe cei în cauză stăpâni, spre a se bucura de moşiile respective „în chipul cnezatelor celorlalţi români" 13*. Bogdan: şi tatăl său Nicolae au profitat de ocazie spre a-şi individualiza partea lor de cnezat. Şi de această dată, cnezii şi nobilii au rol de martori, dar mărturia lor este respectată, fiind luată ca bază a hotărârii castelanului.

Un interesant proces, început cu peste 25 de ani în urmă şi judecat, de astă dată, de către adunări ale cnezilor şi nobililor, este consemnat într-un document din 14281: îi). În acest an, regele Sigismund de Luxemburg a ţinut la Mehadia adunare generală cu toţi nobilii şi cnezii şi cu alte stări din districtul Mehadia (în congregatione nostru generali universităţi [sic] nobilium kenezvorumque ac alterius status districtus noştri Mvhald vocaţi), adunare în care s-a judecat procesul dintre cnezii Ştefan, fiul lui Radoslau şi Raiu şi Dobre din satul Kyralmezeye, pe de o parte şi Deşi şi Ladislau, fiii lui Petru, Mihail şi Petru, fiii lui Ilie, Andrei şi Ladislau, fiii lui Hălmeag (sau Hălmagiu) de Temeşel, pe de altă parte (Deşi, cei doi Ladislau şi Andrei sunt, probabil, fiii acelor cnezi Petru şi Hălmeag de Temeşel care-şi pierduseră documentele de proprietate, fapt consemnat, cum s-a văzut, în 1390), pentru stăpânirea cnezatelor satelor Iablaniţa (Iabalchna) şi Zalyn. Cnezii nobili din Temeşel au înfăţişat la judecata din 1428, în sprijinul lor, mărturia a doua documente (şi nu a unuia, cum s-a afirmat137), prin care cnezatele respective le erau recunoscute de oficialitate. Întâi este arătată o scrisoare a lui Pipo de Ozora, dată la Mehadia, marţi 4 septembrie 1425, a cărei hotărâre

favorabilă cnezilor din Temeşel are la bază un alt document, emis de Nicolae Csâki, voievod al Transilvaniei şi comite de Timiş. Acest din urmă document nu poate fi datat după criteriile obişnuite, întrucât din documentul cadru de la 1428, unde este reprodus integral, lipsesc cele două cifre care indică sutele şi zecile din anul emiterii: 1 [...] 2. Nicolae Csâki a fost voievod şi în 1402 şi în 1422, dar, datorită altor nume pomenite, considerăm că datarea imediat la începutul secolului XV este cea corectă. Astfel, în act se spune că în conflictul lui Dragomir, fiul lui Neacşu (Neacşa?) şi Blasiu, fiul lui [...] de Kyralmczeve cu Petru, Hălmeag, Cristofor (Kerestefal) şi Mihai, fiii lui Deşi de Temeşel pentru stăpânirea cnezatelor Iablaniţa, Zalyn şi Kyralmezeye din districtul Mehadia, cele două părţi

1: 15 V. Achim, o/>. cât., p. 194.

1 M Hurm, 12, p. 553 – S55, nr. 464.

137 V. Achim, op. cit., p. 195.

au acceptat hotărârea unor bărbaţi cinstiţi, aşezaţi, în chip de arbitri, alături de adunarea nobililor din districtele Sebeş şi Mehadia. Astfel, arbitrii şi adunarea aceasta de la 1402 au hotărât ca Dragomir şi Blasiu să rămână stăpâni la Kyralmezeyc, iar fiii lui Des la Iablaniţa şi Zalvn. Ambele părţi au fost atunci mulţumite138. Pipo Spano a confirmat la 1425, cum s-a văzut, această hotărâre, iar adunarea cnezilor şi nobililor din 8 noiembrie 1428, prezidată de regele Sigis-mund, pe baza celor două documente de mai sus, a reconfirmat stăpânirea celor din Temeşel asupra cnezatelor Iablaniţa şi Zalyn. Deci hotărârile a doua adunări româneşti din 1402 şi 1428 sunt luate ca bază juridică pentru o decizie regală.

Vechiul conflict al cnezilor cu marii feudali din familia Himfy continuă şi în secolul XV. Astfel, în 1430139, cnezii şi nobilii din districtul Almăj, în bloc, sunt în proces cu Bineric, fiul lui Ştefan, fiul lui Petru de Remetea pentru nişte posesiuni şi fapte silnice (fada foteniiana), de care sunt acuzaţi cei dintâi. În vederea rezolvării conflictului, Nicolae de Radawitz, maestrul ordinului teuton (pe care regele Sigismund a încercat să-l colonizeze temeinic în Banatul de Severin), a fixat un soroc şi i-a chemat la judecată. Dar comunitatea nobililor şi cnezilor din Almăj nu s-a prezentat la judecată, nici n-a trimis reprezentanţi, deoarece ea nu acceptă decât judecata regească (prescripţi vero nobiles et kenessii de Haltnas predicta non venerunt [...] şed iudicationem vestre serenitatis în omnibus se admisserunt).

Un frate al lui Bineric Himfy numit Franc, cam în acelaşi timp (în 1433), se afla în conflict cu un alt district românesc, anume Bâr-zava140. Toţi românii districtului – nobiles kenezios et universos populos de Borzafew – sunt acuzaţi că l-au prădat pe acest fiu al lui Ştefan Himfy, prin mijlocirea forţei lor (potenţia corum mediante). Puternicul nobil cere vicecomitelui de Caras şi juzilor nobililor să akagă şase nobili ca arbitri; aceştia, evident, constată că pomenitul Franc de Remetea nu i-a jignit şi tulburat cu nimic pe „amintiţii cnezi şi oameni de rând" care l-au prădat fără vină. Sunt cazuri tipice de răspuns prin forţă al micilor feudali români în faţa deposedărilor şi vexaţiunilor la care erau supuşi din partea acestei mari nobilimi acaparatoare141. Important este faptul că românii şi fruntaşii lor sunt priviţi şi acţionează ca entităţi şi solidarităţi districtuale, beneficiind de o nobilime care era încă departe de a se identifica şi confunda cu nobilimea regatului.

138 Mdlyus-E. (ÎI/l, p. 259, nr. 2155) plasează acest document tot în 1402. În Pesty Fr. şi Hurmuzaki nu este datat. ANII, Dl. 31129. Despre districtul Melaadia, vezi Şt. Pascu, Voievodatul, IV, p. 50 – 51.

138 Hurm. 1/2, p. 565, nr. 472. Şt. Pascu, Voievodatul, IV, p. 50.

140 Ibidem, p. 587, nr. 488.

141 Ioan A. Pop, Frământări în lumea oiezială, passim.

9 – Instituţii medievale româneşti

Cel mai mare şi mai important district românesc bănăţean a fost cel al Sebeşului (Caransebeşului), în cadrul căruia s-au ţinut şi cele mai multe şi mai semnificative adunări romaneşti. Astfel, la 12 martie 1439 (într-o joi), universitar nobilium et kenesiorum districtus Scbes existentium et commorantium scrie comiţilor de Timiş că a ţinut adunare la acea dată şi a adeverit că răposatul nobil La du de Bâze-rea (căruia i se confiscaseră moşiile sub motivul necredinţei faţă de regele Sigismund) şi urmaşii săi au fost totdeauna fideli suveranului şi că au luptat cu vitejie, alături de ceilalţi nobili şi cnezi români, în confruntările eu turcii. Nobilii şi cnezii din adunare au depus jurământ punând mâinile pe cruce şi pe moaştele sfinţilor din altarul cel mare al bisericii din Caransebeş foropnis manibus tac/o vivifice signo cruciş sanctorum diversarum reliquiarum conditam ad magnantaram în ecclesia Sebesicnsi fundatam candem repornentes în et super e o iuramentum prestavimusli2. Este tot o adunareelitară românească de adeverire (nobilii şi cnezii au rol de jurători adeveritori) şi nu de:

judecată, dar care, deşi întrunită la cererea comiţilor de Timiş, nu este prezidată de vreun demnitar şi nu cuprinde persoane străine de district. Această adunare – lucru iarăşi rar – a emis un document asupra conţinutului ei, document a cărui valoare probatorie, în lipsa sigiliului propriu (al adunării), a fost asigurată de peceţile a patru nobili români: Ioan de Mâtnic, Iacob de Pogănici, Ioan de Măcicaş şi Ioan de Bizerea. Mărturia adunării cnezilor şi nobililor asupra fidelităţii lui Iadu de Bizerea şi a rudelor sale are o importanţă hotărâtoare, întrucât, cum se ştie, la 29 noiembrie 1433143, regele Sigismund confiscase toate moşiile lui La du (decedat între timp) – este vorba despre 14 moşii, aflate în tot atâtea sate din districtul Sebeş – şi le dăruise nobilului român jăicolae de Bizerea (vărul lui Iadu) şi fratelui său Laţcu, iar la 6 decembrie 1433144, acelaşi rege poruncea capitolului din Cenad să procedeze la introducerea în posesiune a celor dăruiţi. Motivul confiscării este semnificativ: I, adu de Bizerea (cu fiii săi) trecuse munţii în Ţara Românească la voievodul Dan şi de acolo uneltise mereu contra regelui Ungariei, alături de duşmanii regatului şi ai credinţei catolice1*5. I, o scurtă vreme însă, după moartea regelui Sigismund, fiul acestui La dul Românul (Ladislaum Walahy) numit Vladislav, revine din Ţara Românească în Banat şi obţine de la noul rege Albert reaşezarea sa ca stăpân peste moşiile strămoşeşti (la 21 decembrie 1438), după ce comiţii de Timiş vor fi cercetat situaţia la faţa locului146. Acesta este momentul când intră în scenă adulr Hurm, 1/2, p. 646 – 647, nr. 549. V. Achim, op. cit., p. 196.

l" Hutm, 1/2, p. 582, nr. 484.

u" Ibidem. p. 583 – 584, nr. 485; DKH, I), I, p. 307 – 309, nr. 209.

„Pentru cauzele probabile ale trecerii, vezi I. I). Suciu, Asfecte, p! (J70 – 1073.

111 fittf» i, 1/2, p. 638 – 639, nr. 539.

narea cnezială şi nobiliară a districtului, la 12 martie 1439, care atestă prin jurământ completa nevinovăţie a lui La dul şi a fiilor săi; dar, întrucât cealaltă parte, anume Xicolae de Bizerea, în vremea jurământului a lipsit şi nu l-a ascultat cu propriile urechi, adunarea fixează un nou soroc de judecată, joi 26 martie 1439, când în prezenţa comiţilor, să fie reconvocate ambele părţi147. Deci acest document pomeneşte două adunări româneşti, la interval de două săptămâni una de alta şi ţinute în zile de joi (feria quinta). Demn de consemnat este şi faptul că acest document emis de prima adunare (la 12 martie 1439),

la cererea pomenitului fiu al lui La du Românul (Lado Walahy), este transcris din nou şi confirmat în 1447 de către Iancu de Hunedoara, guvernatorul Ungariei, în adunarea „tuturor domnilor, prelaţilor, baronilor şi nobililor regatului" 148.

Următoarea adunare bănăţeană a nobililor aflători în districtul Sebeş înos, univerşi nobile se în districtu Sebeş commorantes) e pomenită tot joi, 7 aprilie 144014 u. În cadrul ei, nobilii au emis un document prin care au adeverit că moşiile Ciuta (Csuta) şi Săseşti (Zazest) au aparţinut din vechime nobililor Ioau, Şerban şi Dumitru de Măcicaş şi înaintaşilor lor. Actul e întărit eu sigiliile a patru nobili din adunare Dionisie de Mâtnic, Ioan de Villagfalu, Mihail Bobul şi Fiat [de Ar-meniş! Peste cinci ani, în 1445, unul din aceşti fraţi, Ioan de Măcicaş cu rudele sale, este în conflict cu nobilul Bogdan de Mâtnic (cu rudele) şi cu Petru, Şandru şi Ioan, fii lui Stan, cu Ioan şi Ştefan, fiii lui Filip, cu alt Ştefan, fiul lui Dionisie, cu toţii din Prisaca (Gyepew), pentru stăpânirea cnezatului ereditar al posesiunii Prisaca150. Pentru rezolvarea pricinii, părţile se prezintă înaintea lui Iancu de Hunedoara, voievod al Transilvaniei şi comite de Timiş, care ţine în 17 iulie, la Hunedoara, scaun de judecată fin sede nostru judiciaria) cu „unii nobili şi bărbaţi chibzuiţi, cunoscători ai dreptului", Ioan de Măcicaş arată în sprijinul său, înaintea adunării, o scrisoare de danie a regelui Vladislav, prin care i se conferă pe veci posesiunea Prisaca, din districtul Caransebeş131. La care nobilii din Mâtnic arată o scrisoare a regelui Albert (care domnise înainte de Vladislav), din care reiese că acesta le confirmase stăpânirea asupra unei jumătăţi din Prisaca, cu titlul de cnezat veşnic, cealaltă jumătate fiind recunoscută tot prin acest act lui Petru, Sandrin şi Ioan, fiii lui Stan şi celorlalţi din Prisaca, enumeraţi mai sus. După aceasta, Iancu de Hunedoara cu „pomeniţii nobili şi cunoscători ai dreptului" au hotărât că cererea lui Ioan de Măcicaş este neîndreptăţită şi că el nu are niciun drept de

147 Ibidem, p. 647, nr. 549.

„* Ibidem, p. 731 – 732. nr. 607.

u* Ibidem, p. 669 – 670, nr. 567.

110 Ibidem, p. 721 – 722. nr. 597.

151 în rezumatul din Hurm (1/2, p. 721) s-a trecut greşit I/iigoj îi loc de Caransebeş.

proprietate la Prisaca. (Se pare că nici nobilii de Mâtnic nu aveaţi temeiuri prea vechi de stăpânire acolo şi că ajunseseră,

printr-un concurs de împrejurări, un fel de „seniori" sau „protectori" ai micilor feudali din Prisaca). Prin urmare, voievodul şi adunarea nobiliară (deşi este întrunită la Hunedoara, Iancu judeca acum în calitate de comite de Timiş, probabil cu nobili bănăţeni în cadrul ei, aşa cum erau şi împricinaţii) decid ca o treime din moşia (fostă cnezat) Prisaca să aparţină lui Bogdan de Mâtnic şi rudelor sale, iar celelalte două treimi să fie pe veci ale fiilor lui Stan şi ale celorlalţi de acolo. Deci vechile drepturi de stăpânire, iniţial cnezială, fie şi restrânse, ale micilor proprietari din Prisaca sunt până la urmă recunoscute, în ciuda încercării altor români (nobili) de eludare şi încălcare a lor. Este firesc ca şi în rândul cnezilor şi nobililor români rivalităţile specifice anarhiei feudale să-şi facă loc, numai că succesele în asemenea confruntări sunt tot mai des în favoarea nobililor cnezi, care au de partea lor privilegiul şi protecţia oficialităţii. Cu toate acestea, cnezii vor mai i-i puşi o vreme alături de cnezii nobili (pe acelaşi plan), dar distincţiile în acest sens devin tot mai numeroase şi mai semnificative.

Astfel în prima joi de după Buna Vestire, adică la 30 martie 1447152, la Caransebeş, universi nobiles de districtu Caransebeş emit un act prin care adeveresc că nobilii Şerban, Dumitru şi L.adistau de Măcâcaş au stăpânit dintotdeauna a treia parte a moşiilor Măcicaş, Spini (Tyvs), Tincova, Dobregoste, Perleu, Ciuta, Săseşti, Ruginosu (Ruginosz), Topliţa, Leurdiş (Leudres) şi Secaş (Zekas), aflate în districtul amintit şi că documentele lor de proprietate fuseseră pierdute în timpul unor lupte cu turcii conduşi de însuşi sultanul Murad (probabil la Varna în 1444). În lipsa sigiliului adunării (propter carenţiam sigili noştri), actul este întărit cu peceţiile a şase nobili din district: Nicolae de Bizerea, Dionisie de Mâtnic, Fiat de Armeniş, Luca de Măcicaş, Mihail Bobul şi Andrei Stan. De fapt, documentul este mai complex decât pare, deoarece nobilii din Măcicaş, cei trei şi alţii, s-au plâns de pierderea documentelor de proprietate pentru moşiile respective întregi, nu numai pentru o treime a lor. Reiese că cei trei nobili nominalizaţi, împreună cu Nicolae, Costea şi alt Nicolae, fraţi copărtaşi, au stăpânit în indiviziune acele moşii. Şerban, Dumitru şi Ladislau pretind că ceilalţi, când au cerut regelui Vladislav o confirmare (acum şi ea pierdută) a stăpânirii (nova donaţio), atunci, sau dintr-o lipsă a scribului sau prin mijlocirea – unei alte încuviinţări legiuite, nu i-au trecut pe ei trei ca stăpâni ai treimii din aceste posesiuni (ci i-au scris cu numele alături de aceşti Nicolae, Costea şi alt

Nicolae, ca şi cum ar fi fost devălmaşi). Adunarea adevereşte prin urmare, că strămoşii acestor trei nobili au stăpânit şi că ei trei stăpâneau atunci o treime

152 Ibidem, p. 744 – 745, nr. 616.

din zisele moşii. Pare o încercare de ieşire din indiviziune, deşi, deocamdată, hotărnicirea acestei treimi nu este consemnată. Oricum, în faţa tendinţei de a le eluda drepturile reale de către unii dintre copărtaşi, Şerban, Dumitru şi Ladislau au reacţionat, precizându-şi clar partea.

Tot adunarea nobiliară a districtului Sebeş (nos, universi nobiles de districlu Sebes), întrunită în joia dinaintea Sântămăriei Mari, adică] a 8 august 1448153 şi alcătuind scaun de judecată, de faţă cu banul Severinului (nobilul român Mihail de Cerna), judecă procesul dintre Şerban, Dumitru, Ladislau şi Ioan, nobili de Măcicaşul de Jos (pomeniţi mai sus), pe de o parte şi Negrilă (Negrilla dictus), iobagul nobilului Gheorghe de Racoviţă, pe de altă parte, pentru stăpânirea munţilor numiţi Sclyc. Opt nobili aleşi ca asesori juraţi (şi nominalizaţi) au mărturisit înaintea adunării că muntele Sclyc a fost stăpânit de moşii şi strămoşii zişilor nobili şi de către ei înşişi cu drept de veci şi că Negrilă cu fiul său n-au avut nicio porţiune din acel munte. În lipsa sigiliului districtului (districtus vero proprio sigiliu carens), actul adunării s-a întărit cu peceţile a patru nobili (din cei opt), adică Bogdan de Mâtnie, Mihai Bobul, Nicolae Nata (Nacza) şi Valentin de Măgura.

La 15 iunie 1451154, Iancu de Hunedoara, guvernatorul Ungariei porunceşte nobilibus viris, tudicibus nobilium septem sedium Vola-hicalium să convoace la un soroc precis şi imediat scaunul de judecată în cadrul adunării generale, unde, împreună cu vecinii, megieşii şi nobilii comprovinciali, să cerceteze dacă regele Albert dăruise banului Mihai de Cerna şi lui Nicolae de Eizerea cetatea Dreneova şi dacă într-adevăr documentele lor de danie se pierduseră în vremea devastărilor turceşti. Adunarea generală s-a constituit în scaun de judecată al nobililor din cele şapte districte româneşti, strânşi la Caransebeş în joia de după Bobotează, adică la 13 ianuarie 1452155 (ferici quinta proxima post festum Epiphaniarum domini proxime preteritum, ai opidum Sebeş vocatum, şedem scilicet judiciariam principalem septem sedium nobilium Walachicalium…) şi a adeverit dania şi pierderea documentelor. Au fost prezenţi toţi vecinii şi

megieşii cetăţii Dreneova şi ai posesiunilor ce ţineau de ca Dintre ei sunt consemnaţi nominal 21 de juraţi din districtele respective (Almăj, Caransebeş, Lugoj, Mehadia, Izvoarele Carasului, Bârzava şi Comiat), care au depus mărturie în favoarea lui Mihai de Cerna şi Nicolae de Bizerea. La adunare a fost prezent şi omul capitolului din Arad, iar hotărârea adu

153 Ibidem, p. 748, nr. 619. V. Achim, (op. cit., p. 1971 spune că este o… adunare obştească" şi datează eronat documentul ia 15 august în loc de 8 august. 111 Hurm, U/2, p. 3 – 4, nr. 2; l'esty, A Szoreny, UI, p. 61 – 62.

155 Hm m. U/2, i J. M13… nr. 8 Pesty,.4 Szorer >, P62 – 64; Achini cât, p. 198) datează < ieşit documenti îi la 30 ianu arie.

— MI MMM El

nării este consemnată în documentul emis de acest capitlu, la 22 ianuarie 1452.

Următoarea adunare românească din Banat i-a reunit iarăşi pe nobilii unui singur district – Sebeş (nos, univerşi nobila de distnctu Sebeş), în joia de după sărbătoarea apostolului Matei, adică la 28 februarie 1454156. Nobilii districtului s-au întrunit la cererea banilor de Severin, Mihail de Cerna şi Petru Danciu de Sebeş, care s-au plâns că nobilii Iacob, Ladislau şi Dumitru de Măcicaşul de Jos refuzau să le plătească censul şi dările prestate în mod obişnuit de către cnezi. Iacob, Ladislau şi Dumitru răspund înaintea adunării că ei au fost scutiţi de aceste obligaţii de către regele Sigisinund, cu condiţia să dea banilor de Severin un viţel îngrăşat la Rusalii, trei porci, trei colaci şi o friptură la Crăciun, plus 12 ouă şi trei colaci] la Paşti157. Pricina este cercetată de şase nobili, care dau câştig de cauză nobililor din Măcicaş, adeverind că Sigismund de I/uxemburg îi scutise pe aceştia, pentru serviciile militare ale înaintaşilor lor (cnezii Mihai şi Roman), de o parte a obligaţiilor cneziale datorate pentru moşiile Măcicaşul de Jos şi Spinii de Jos (Alsothewis). Actul emis de forul nobiliar românesc11 8 este întărit cu sigiliile nobililor Fiat de Armeniş şi Bogdan de Mâtnic. Hotărârea acestei adunări este acceptată şi confirmată de către banii de Severin, în documentul eliberat la Caransebeş, în 15 martie 1454158. Problematica pusă în lumină de aceste documente este importantă, deoarece dovedeşte existenţa unor nobili de origine cnezială care mai aveau şi după înnobilare obligaţii de natură cuezi-ală, pe de o parte, şi consemnează concret unele din aceste

obligaţii, pe de altă parte. Desigur, nobilii din Măcicaş urmăreau să scape de toate aceste obligaţii ce decurgeau din vechea lor calitate de feudalitate neoficială sau semioficială, iar adunarea nobililor români, în ciuda dorinţei banilor de Severin, îi ajută în acest sens.

Aceeaşi adunare din Caransebeş, în cadrul căreia, de astă data, sunt iarăşi pomeniţi şi cnezii (nos, universitas nobilium et keneziorum de distnctu Karansebss), se întruneşte la 2 iunie (vineri) 1456180 şi adevereşte din nou, aşa cum făcuse la 1447 (vezi mai sus), faptul că vEerban de Măcicaş şi fraţii săi au stăpânit din moşi strămoşi a treia parte a moşiilor Măcicaş, Spini, Tincova, Dobregoste, Perlat1, Ciuta, Săseşti, Ruginosu, Topliţa. I/eurdiş şi Secaş. Documentul emis de adunare (la care nu a participat nimeni din afara districtului) este

156 Hurm, ÎI/2, p. 43 – 45, nr. 34.

157 V. Achim, op. cit., p. 202, nota 48 (cu enumerarea defectuoasă a dărilor către banii de Severin).

158 V. Achim [op. cit., p. 197) afirmă că este vorba tot despre o „adunare obştească".

159 Hurm, H/2, p. 45 – 46, tir. 35.

„Ibidem, p. 68 – 69, nr. 54.

Întărit cu peceţile nobililor Nicolae de Bizerca, Fiat de Armeniş Dionisie de Mâtnic şi Nicolae de Norocea (Norveza) 1".

Noi prilejuri de solidarizare a feudalităţii bănăţene şi de afirmare a comuniunii sale sociale şi etnice se ivesc în 1457. Întâi, se strâng într-o universitar, după cum erau obişnuiţi, nobilii şi cnezii din districtul Comiat, care îl aleg ca sol al lor pentru a merge la rege pe Vasa de Gâmză. Acesta spune suveranului că fruntaşii românilor din acel district plătiseră lui Iancu de Hunedoara suma de bani pentru care, odinioară, regele Sigismund îi zălogise districtul Comiat şi, prin urmare, cere reîncorporarea acestui ţinut românesc în rândul celorlalte şapte districte româneşti din Banat. Motivarea cererii se face însă şi altfel: nobilii şi cnezii din Comiat participaseră împreună cu ceilalţi români – nobili şi cnezi – din cele şapte districte la păstrarea şi apărarea hotarelor şi vadurilor din acele părţi inferioare ale regatului. Regele Ladislau le recunoaşte la 20 august aceste merite şi le îndeplineşte dorinţa, adresându-li-se, global şi semnificativ, eu formula: „credincioşilor noştri, tuturor şi singurilor români – nobili şi cnezi – din districtul Comiat, sănătate şi milostivire" 1"— Al doilea prilej de solidarizare din 1457 se referă la toate cele opt districte mai

importante din Banat. Adunarea nobililor şi cnezilor şi a celorlalţi români din aceste districte (Lugoj, Sebeş, Mehadia, Almăj, Izvoarele Carasului, Bârzava, Comiat şi Ilidia) i-a ales pe nobilii Mihail zis Deşi de Temeşel şi Ştefan, fiul lui Şişman de Buziaş, care s-au înfăţişat înaintea regelui Ladislau (a reprezentanţilor săi), cu rugămintea de confirmare printr-o diplomă a vechilor lor „libertăţi, prerogative şi drepturi", I/a 29 august 1457163 (în aceeaşi zi când aproba şi cererea cnezilor şi nobililor din districtul Comiat), regele Ladislau V Postumul îndeplinea şi rugămintea fruntaşilor românilor din cele opt districte. Întâi, documentul recunoştea solidaritatea şi unitatea nobililor români şi cnezilor din aceste districte (ci nihilomiftus ut ipsi nobiles Valachy et kenezy firmata inter se unione). Regele promitea să nu doneze străinilor moşii în districtele româneşti, fără consimţământul nobililor şi cnezilor de acolo; să nu desfacă şi să separe vreunul din cele opt districte (cum se întâmplase cu districtul Comiat) şi să nu doneze ceva din ele cuiva (cum făcuseră în trecut unii suverani). Mai departe se spune că nobilii şi cnezii acelor români sunt scutiţi, ca şi ceilalţi nobili ai regatului, de plata oricăror dări regale sau de altă natură. Niciun lucru ori bun al acestor nobili şi cnezi sau al iobagilor lor nu poate fi în niciun loc reţinut, iar iobagii românilor nu pot fi judecaţi decât în prezenţa stăpânilor lor. Nobililor români şi cnezilor li se va

161 V. Achim, op. cit., p. 196 – 197.

„2 Hutm, 1112, p. 94 – 95, nr. 81. Despre districtul Cermat, vezi Şt. Pascu, Voievodatul, IV, p. 48 – 49.

1 M Ibidem, p. 92 93, nr. 80.

face dreptate de iată cu „comiţii" lor. Contra sentinţelor date se va face apel direct la curtea regală (la index curie) şi apoi la rege. Executarea sentinţelor se va îndeplini de către juzii nobililor acestor români (iudices nobilium corundem Valachorum). Regele motivează această recunoaştere de libertăţi, prerogative şi drepturi prin faptele de credinţă şi merituoasele slujbe, desigur mai ales militare, ale tuturor nobililor şi cnezilor şi celorlalţi români din aceste districte1" 4. Documentul marchează, în fond, un angajament solemn (sub formă de privilegiu regal) de respectare a vecijii autonomii româneşti. Suveranul nici de astă dată nu acordă privilegii, cum se întâmplase în cazul saşilor, de pildă ci, la cererea feudalilor români, recunoaşte vechi libertăţi româneşti încălcate şi promite respectarea pe viitor a lor. Deşi diploma regală îi aminteşte vag şi pe românii de rând, deoarece

solidaritatea etnică românească din Banat, peste deosebirile sociale, era până la un punct o realitate evidentă1", este clar că uniunea sau comunitatea de interese îi cuprindea prioritar pe nobilii români şi pe cnezi (iobagii acestora sunt, în câteva rânduri, distinct menţionaţi). Ei erau cel mai mult interesaţi ca districtele să rămână compacte, ca moşiile să nu le fie înstrăinate, ca iobagii să nu le fie spoliaţi de alţii, ei conduceau prin adunări întrunite periodic destinele ţinuturilor lor. Chiar şi acum, la jumătatea veacului al XV-lea, după „reacţiunea" şi dorinţa de „restaurare" ce au urmat morţii lui Iancu de Hunedoara (piuă la accederea spre tron a lui Matia Corvinul), nobilii şi cnezii bănăţeni, simţind pericolul, s-au întrunit, şi-au precizat „gravaminele" şi le-au încredinţat unei solii. Regele nu renunţă la prerogative importante ale sale, cum s-a afirmat1", ei promite prin act solemn nobililor şi cnezilor să nu le mai încalce vechile libertăţi, care însemnau, în esenţă, autonomie economico-socială, politică şi militară (districtele formau şi sub aspect militar o unitate, fiind subordonate banului de Severin).

Următoarea adunare despre care avem ştiri s-a ţinut într-o marţi, 12 iunie 1470", când înaintea lui Iacob de Măcicaş, Ioan More şi Vassa, castelani de Jdioara care, împreună cu nobilii comprovinciali, alcătuiau scaunul de judecată al Lugojului, s-au înfăţişat Iacob Marga şi fratele său Sandrin Şişman, foşti castelani ai Severinului pe vremea când bani erau Mihai şi Ştefan de Mâtnic. Iacob Marga reclamă însuşirea unei sume de bani care îi aparţinea din venitul cetăţii de către fratele său Sandrin. Frin urmare, castelanii şi adunarea districtului

„Vezi şi I. Băltariu, Vechile instituţii, p. 85 – 89, 92; O. li. Viuulescu, Privilegiile, p. 871.

161 Ioan A. Pop, Solidaritatea medievală românească, Cluj-Xapoca, 1988 (referat de doctorat).

166 I. Băltariu, op. cit., p. 89.

„Hurm, ÎI/2, p. 197 – 198, nr. 18!

decid ca acest Sandrin să-i plătească fratelui său drept compensaţie o sumă de bani la un soroc anume, iar dacă nu poate, să-i zălogească trei părţi de posesiune (din satele Buziaş, Ohaba, Borzaşul de Sus) până când Iacob îşi va recupera banii. Numai că Martin Thewrszrk, frate (devălmaş) şi consângean al acestui Sandrin şi stăpân deopotrivă asupra celor trei părţi s-a opus, cerând să plătească el suma

de bani lui Iacob şi, până ce i se vor înapoia banii, să rămână singur stăpân asupra celor trei părţi de posesiune, unde nu voia amestecul unor mâini străine. Acest aranjament a fost acceptat de adunare.

Un document emis de vicebanii Severinului, Iacob Marga (pomenit mai sus) şi Rain Voievodul, la 11 iunie (joi) 14781 (lă, certifică ţinerea unei adunări româneşti la Caransebeş, în ziua de joi, 30 octombrie 1477. Vicebanii, români şi ei, dau de ştire că, în urmă cu peste şapte luni faţă de data emiterii documentului, pe când, împreună cu toţi nobilii districtului Caransebeş şi cu Andrei de Waralia, judele nobililor se strânseseră să iaca judecată, nobilul Kopaz (Pleşuvul) de Vad a acuzat pe nobilul Gheorghe, fiul lui Ladislau Găinau de Bizerea că ar fi dat foc unei mori a sa de pe Bistra. Acesta a negat fapta şi atunci adunarea l-a judecat „după legea veche şi recunoscută a tuturor districtelor româneşti" (iuxta antiquam et aprobatam legem districtitum Volahicalium universorum), cerându-i să depună jurământ cu 12 persoane care să certifice că nu a pus foc. În lipsa sigiliului propriu al districtului, documentul a fost întărit cu peceţile nobililor Iacob de Marga, vicebanul, Andrei, judele nobililor, Mihai de Mâtnic şi Dumitru de Măcicaş. Pste o adunare a nobililor români, care judecă după legea românească un împricinat român, apelând la proba cu jurători adeveritori.

Tot adunarea, foarte activă, a districtului Caransebeş, este pomenită şi într-un document dat la Timişoara, în 11 mai 14851" 9, din care reiese că nobilul Ladislau Racoviţă îl acuză pe nobilul Nicolae Bizerea de ocuparea pe nedrept a posesiunilor Racoviţă, Zkrocz (două), Ohaba, Kzyn, laz, Herzesthe, Waar, şi a părţilor din moşia Zlatynic din districtul Caransebeş, pe care pârâşul le deţinea în continuare prin mijlocirea forţei. Ca urmare, regele Matia Corvinul poruncea lui Pavel Chinezul, comitele de Timiş şi banilor de văeverin să convoace pe „toţi vecinii şi megieşii pomeniţilor posesiuni şi pe ceilalţi nobili comprovinciali ai districtului zisului oraş al nostru Sebeş", la un soroc precis şi imediat în scaun de judecată, proclamând adunare generală. Toţi cei indicaţi în porunca regească au fost chemaţi în două adunări, mai întâi în joia dinaintea sărbătorii papei Grigore (10 martie) şi apoi în joia de după Paşti (7 aprilie), „în târgul Caransebeş, în ziua şi în

1 (8 Ibidem, p. 248 – 249, nr. 223. V. Achim (op. cit., p. 199) datează documentul la 5 iunie (lionifacius episcopus), când, de fapt, el

a fost emis ia 11 iunie (Barnaba). *" Hurm, 11/2, p. 286 – 288, nr. 257.

locul scaunului de judecată al nobililor districtului" fad Oppidum Karansebes, diem ei locum sedis judiciarie nobilium districtus), de către Mihai Zlathna, judele nobililor din district, care a proclamat adunare generală. În cadrul adunării, nobilii, punând mina pe cruce, de faţă cu Palygrad, omul comitelui şi al vicebanilor Severinului, Ivazăr şi Dragul (Dragwl), cu Mihai de Măcicaş, omul regelui şi cu Ladislau de Sontivo, omul capitolului din Arad, au mărturisit şi au adeverit că într-adevăr moşiile lui Ladislau Racoviţă fuseseră ocupate şi erau deţinute pe nedrept de către Nicolae Bizerea. împrejurările acestui act de forţă se leagă de faptul că Ladislau Racoviţă, pe când era copil a fost luat rob la turci, care invadaseră părţile inferioare ale regatului. Reuşind să scape, el a constatat uzurparea produsă şi a cerut dreptate, în urma mărturiei scaunelor de judecată româneşti şi a poruncii regale, la 2 mai 1485, la faţa locului, s-a procedat la excluderea din stăpânire a lui Bizerea şi la reaşezarea legiuită ca stăpân a acestui Ladislau Racoviţă. Uste primul document cunoscut care indică ex-presis verbis că scaunul de judecată românesc din cadrul adunării nobililor avea un loc precis de întrunire în Caransebeş şi o zi anume de convocare – joia.

De la această dată (finalul veacului XV), mărturiile despre adunările de judecată ale districtului Caransebeş sunt tot mai numeroase. Astfel, joi, 26 martie 14S9170, L, azăr de Almăj şi Blasiu de Plugoviţa (Plugowicza), vicebanii Severinului cu Mihai de Slatina (Zalathna), judele nobililor, dau de ştire că nobilul Gheorghe Găman de Bizerea reclamă pe nobilul Mihai de Măeicaş şi pe marna acestuia, care zălo-giseră, în urmă cu circa 20 de ani, unui iobag al său (decedat între timp) o cingătoare pentru şapte florini de aur; în trei scaune de judecată, Gheorghe Găman, căruia îi rămăsese de drept cingătoare, a urmărit răscumpărarea ei, de teamă că, în acele vremuri tulburi, s-ar putea pierde. În al treilea scaun de judecată, Găman era gata să redea Măcicăşeştilor cingătoare! pentru şapte florini de aur sau pentru cât ar fi căzut de acord (fie mai mult, fie mai puţin), dar cei interesaţi nu s-au prezentat. În consecinţă, ei declară şi adunarea certifică prin document că de-acum nu mai doreşte să le-o dea înapoi cu niciun chip. În acelaşi an (1489), o altă adunare cu juraţi aleşi (iurati electi), la porunca regelui Matia urma să judece un proces între fraţi devăl-maşi, pentru răpirea iobagilor celorlalţi de către unul dintre ei171. Aceiaşi vicebani

ai Severinului cu judele nobililor pomeniţi mai sus, emit trei documente din care reiese că joi, 12 ianuarie 1492, în adunarea districtului Caransebeş s-au judecat trei pricini deosebite: 1) Elena, văduva nobilului Nicolae Bizerea, a zălogit lui Gheorghe Găman.

170 Ibidem, p. 311, nr. 275.

171 Pesty Pr., Krasso, III, p. 466 – 467, nr. 346. Despre scaunele de judecată româneşti din Batiat, vezi Şt. Pascu, Voievodatul, IV, p. 192 – 195.

jumătate din moşia Mal, a răposatului său bărbat, până când rudele lui Bizerea vor putea plăti lui Găman cei 30 de florini de aur, împrumutaţi cândva de acesta lui Nicolae de Bizerea (act de adeverire din partea adunării) 172; 2) acelaşi Gheorghe Găman (de Bizerea), în numele său şi al fiilor săi, Ioan, Nicolae şi Andrei, protestează contra nobilului Ioan, fiul răposatului Ladislau de Bizerea, care, fără să aibă acest drept, intenţiona să vândă sau să zălogească moşiile şi părţile de moşie Bizerea, Calova, Pleşă, Vâreiorova, Râvna, Glâmboaca, Mal, Slatina, Mihalycnez, Bolvaşniţa, Hanzorowa, Apadia, Lăţcani, Să-cel, toate în districtul Caransebeş şi Banatul de Severin, lui Francisc diacul din Cico-wasarhel (Czykowasarhel). Gheorghe Găman motivează opreliştea prin faptul că o parte a acestor pământuri i se cuvin lui prin defectam seminis173; 3) tot nobila doamnă Elena, văduva lui Nicolae de Bizerea, se judecă pentru partea ce i se cuvenea din averea părinţilor săi, cu acelaşi Gheorghe Gămau (ruda sa), ambele părţi alegând ca arbitri şase nobili (cerţi – probi nobiles). Aceştia au decis ca Gheorghe Găman să plătească Elenei Bizerea 35 de florini de aur174, în joia de după sărbătoarea evanghelistului Luca, adică la 24 octombrie 1493175, judele de Caransebeş cu juraţii Mihai Lazăr, Bar-naba Dragomir, Nicolae diezul (Knesa), Ludovic Sas, Clemens cel Mare şi Toma cel Mare adeveresc că preotul Matei din Arad, fiul răposatului Gheorghe Pâclişar (Poklyzar) din Caransebeş, cu mama sa şi cu fratele Nicolae, au vândut, datorită unor nevoi ale lor, lui Ladislau Fiat şi doamnei Elena, soţia lui şi urmaşilor lor, o curte din oraşul Caransebeş, cu casă şi cu cele aparţinătoare, pentru 200 de florini de aur (curtea era vecină la est cu proprietatea lui Bar-naba Dragomir, la vest cu cea a văduvei lui Gheorghe Găzdac (Kaz-dag), la sud cu a văduvei lui Simion Radul (Zewinen Radwl). În acelaşi an, tot joi, la 21 noiembrie 17 5, Blasiu de Plugoviţa… oficial" de Sebeş şi Ioan Costea (Kozta), judele nobililor din district, în numele forului de judecată, adeveresc că tot

nobilul Gheorghe Găman, i-a despăgubit pe rând pe Mihail I, azăr (şi el „oficial", adică jurat) Ladislau Pobora de Zăvoiu (Zawoy), pe Oprişa (Oprisa), popa din Glâmboaca (Glomboka) şi pe Margareta văduva lui Radoslav (Radoz-law) de Ciuta (Chwtha), cu nouă „unu, doi şi, respectiv, doi florini, cu care le rămăsese dator acestora răposatul Nicolae de Bizerea, soţul Elenei şi vărul lui Gheorghe Găman.

172 Hurm, ÎI 2, p. 330, nr. 294.

lui îngovi. ştie de Jiue, ra Ldigoj „Ibidem, p. 333 – 334, nr. 298.176 Ibidem, p. 334 – 335, nr. → 17< Ibidem, p. 335, nr. 300.

178 Ibidem, p. 332 – 333, nr. 297. Czykcwasarhel, cetate şi târg, pe satului Târgovişte de laue; a Lugoj. „Ibidem, p. 333 – 334, nr. 298.175 Ibidem, p. 334 – 335, nr. 299.

jbabil pe locul

Marţi, 27 mai 1494177, univerşi nobiles districtul Karansebes, în frunte cu judele. şi căpitanul de Caransebeş şi cu cei doi castelani ai cetăţii judecă procesul dintre nobilul Ioan Pârcălab şi locuitorii din Caran (Căvăran). Nobilul reclamase lui Pavel Chinezul că oamenii din Caran pescuiesc în balta sa, că îi folosesc pădurile şi câmpurile, că vânează acolo fiare şi nu plătesc nimic pentru acestea, că i-au produs o pagubă de 200 florini, că pe un familiar al său, în a cărui pază era heleşteul, l-au bătut atât de tare încât apoi a murit etc. Oamenii din Caran au negat totul şi au adus martori (nominalizaţi în document) care au pus mâna pe cruce şi au jurat că învinuiţii nu au făcut nimic din ceea ce le atribuie pârâşul.

Un fapt semnificativ din 1494 readuce în atenţie vechea comunitate românească districtuală, care se ridicase pe la jumătatea secolului al XV-lea pentru apărarea libertăţilor sale. Astfel, aflăm dintr-un document că s-au înfăţişat înaintea regelui Vladislav reprezentanţii „tuturor românilor şi ai oamenilor de altă stare sau limba, aşezaţi şi aflători în districtul Sebeş" şi au arătat suveranului o scrisoare a lui Sigismund de Luxemburg, din care reieşea că, în urina virtuţilor militare deosebite ale acestor români, luptători împotriva „preacruzilor turci", ei, românii, erau scutiţi de orice vămi. Regele Vladislav confirmă această veche scutire178. Este semnificativ faptul că în acelaşi an haţeganii obţineau global, pe district, o scutire de quinquagesima, pentru aceleaşi motive, cum s-a văzut. Dacă regalitatea recunoaşterea uneori meritele militare şi vechile libertăţi ale românilor, un document din 1500 dovedeşte că instituţiile eclesi-astice

şi conducătorii lor nu manifestau neapărat receptivitate în acest sens. Astfel, acelaşi rege Vladislav dă de ştire că episcopul Luca de Cenad a chemat la judecată pe universos nobiles et inhabi-tafores oppidorum nostrorum Scbes ci Kafan pentru dijmele episcopale datorate de aceştia şi că i-a însărcinat pe episcopul Orăzii şi pe comitele Timişoarei cu cercetarea problemei179. Prin urmare, în procesul de la 18 ianuarie 1500, adunarea nobililor (care, de data aceasta, era parte implicată şi. nu scaun de judecată) i-a delegat pe nobilii Ludovic Sas şi L, adistau Floca să-i reprezinte şi să le apere interesele. Aceştia au spus, în spiritul vechilor libertăţi recunoscute, că ei, fiind puşi şi însărcinaţi de regii Ungariei să apere ţinuturile de la marginea regatului contra turcilor, au trebuit să plătească, de familie, episcopului doar patru dinari pe an şi-au dijme din produsei a p anunţul. îi. la faţa evidenţei, episcopul de Cenad se în voieşte numii cu această taxă ban iască, renuuţând la pretenţia altor dijme.

«Ibidem, p. 360 – 361, nr. 318.119 Ibidem, p, 362 – 363, ar. 320. „Ibidem. p. 449 – 450, nr. 377.

Ultimele documente din secolul XV care amintesc adunărielitare româneşti în Banat se referă la pricini sau probleme în care este implicat nobilul Gheorghe Găman, pomenit şi mai sus. Astfel, joi, 15 mai 1494180, într-un for de judecată nobilar românesc (în frunte cu Mihai Lazăr, Blasiu de Plugovița şi Neagotă de Negoţeşti) se adevereşte faptul că nobilul Gheorghe Găman a plătit suma de 31 de florini de aur pur, cu care vărul său, răposatul Nicolae Bizerea, rămăsese dator nobilului Petru Walkasyn de Izvoarele Carasului (de faţă la Caransebeş a fost Ladislau Fiat, protector bonorum al – acestui Walkasyn). Peste cinci ani, la 6 iunie (joi) 1499181, Iacob Gârlişte şi Petru Tharnok de Măcicaş, banii Severinului, dau de ştire că în ziua respectivă, cum ceteris nobilibus districtus de Karansebes, au ţinut tribunal spre a judeca „pricinile tuturor împricinaţilor" şi că atunci din mijlocul nobililor s-au ridicat Gheorghe Găman şi Ioan Bizerea, în legătură cu o pădure de pe teritoriul moşiei lor Glâmboaca, pe care şi-o disputau cu foştii bani ai Severinului, în consecinţă, conform hotărârii adunării, s-a rehotărnicit zisa pădure, de faţă cu doi arbitri, anume Gheorghe de Ulpar (judele nobililor) şi Neagotă (Nagota) de Măgura (Korchomafalwa). Tot într-o zi de advmare, joi, 8 august 1499182, aceiaşi bani ai Severinului adeveresc la Caransebeş că nobilii Nicolae Albu, Ioan Albu şi loau Dogan de Zorilenţ s-au împăcat cu soţia lui

Gheorghe Găman (Uoroteea, fiica lui Filip de Zorilenţ), prin plata, după dreptul sau obiceiul Ţării Româneşti, a 20 de florini de aur, în contul zestrei şi al cheltuielilor de nuntă (omnes dotes et honores nuptiales cum viginti florenis auri disponere potuisse.nl, iuxta ritum Volachie183), ce i se cuveneau din averea imobilară a tatălui său. Aceasta, deoarece, în urma stingerii neamului pe linie masculină (defectuni seminis), moşia tatălui Do-roteei trecea în proprietatea nobililor amintiţi, ca fraţi copărtaşi ai decedatului. Aceştia, neavând de unde să plătească atunci suma de 20 de florini de aur, au zălogit părţile de posesiune care le reveneau după Filip de Zorilenţ, aceleieaşi Doroteea, până vor avea banii necesari. împăcarea s-a făcut prin arbitrii Iadistau Floca şi lyadistau Racoviţă. Acelaşi gen de probleme conţine şi documentul emis joi, 8 octombrie 1500181, în ziua adunării, de către banii Severinului, Iacob Gârlişte şi Petru Tarnoc de Măcicaş: Ioan Turcu (este o poreclă, desigur) şi doamna Cristina, soţia sa şi fiica nobilului răposat Nicolae Bizerea (des pomenit mai sus) arată că din porţiunile de moşie foste ale lui Nicolae Bizerea (Bizerea, Calova, Ple

1 B0 Ibidem, p. 359 – 330, nr. 317.181 Ibidem, p. 418 – 419, nr. 364.

1 M Ibidem, p. 419 – 420, nr. 385, Gh. Ciulei, Procese civile, p. 228 – 229.185 Expresia s-a tradus până acum prin „după dreptul românesc", dar Volachia – se înseamnă „Ţara Românească".

M «Hurm, ÎI/2, p. 454 – 455, nr. 380. Gh. Ciulei, op. cit., p. 229 – 231.

şa, cele trei Vârciorova, Râvna, Glimboaca, Mal, Slatina, Mihalyenez, Bolvaşniţa, Herzorowa, Apadia, Lăţcani, Săcel – din districtul Caransebeş, pomenite şi într-un document de la 12 ianuarie 1492, cum s-a văzut şi Târnova, Bratova şi Mykolez – din districtul I//. carele Carasului), această Cristina n-a primit nici zestre (dota) şi nici cele cuvenite pentru darurile de nuntă (honores nuptiales). Prin urmare. Cristina cere aceste bunuri şi speră să le aibă şi să le primească, „după cum cere dreptul Ţării Româneşti" (iurc Wolachie requirente), de la nobilul Gheorghe Găman şi fiii şi fraţii săi, adică de la cei ce moşteniseră pământurile tatălui său. La care Gheorghe Găman şi ai săi nu s-au opus şi, la sfatul adunării, au ales cinci arbitri: Ladislau Floca, Ştefan diacul, Gheorghe Marga, Blasiu de Mâtnic şi Petru Lupu (Farkas). S-a fixat un soroc şi apoi părţile s-au înţeles ca doamna Cristina să capete 60 de florini de aur în contul dotei şi al darurilor de

nuntă cuvenite de pe urma posesiunilor paterne. Plata s-a şi făcut pe loc în faţa autorităţilor. Cu o săptămână înainte, la 1 octombrie 150018\ tot în zi de adunare, se înfăţişase la judecată şi mama Cristinei, nobila doamnă Elena, văduva aceluiaşi Nicolae Bizerea, împreună cu fiica sa şi prin mijlocirea ginerelui său. Cei trei îl reclamă pe nobilul Gheorghe Găinari pentru că primişia-numite puşti (pixides) din „castelul" (castellum) răposatului său bărbat şi nu voia să le dea înapoi. Gheorghe Găman a răspuns acuzei, declarând că el a cumpărat respectivele puşti de la doamna Elena. La care doamna Elena a spus că ea a vândut lui Găman numai două puşti şi că pe celelalte învinuitul le ţine prin forţă. După acest schimb de replici, cele două părţi, neputând aduce ca probă în sprijinul lor nicio mărturie documentară, înaintea forului judiciar, au cerut să-şi susţină fiecare cauza după cum cerea dreptul Ţării Româneşti (nullo ampliori documenta eedem partes sua allegata, iurc Vola-chic requirente, cor am nobis probare potuerunt).

În aceste condiţii, instanţa a propus ca Elena să jure înaintea adunării că n-a vândut lui Găman decât două puşti, iar apoi, restul de puşti luate să i le plătească acesta. Ceea ce Elena n-a acceptat, dar a admis de bunăvoie ca Gheorghe Găman să jure, dacă poate, că toate puştile i-au fost vândute de către ea. Odată depus, asemenea jurăinâut urma să rămână absolut. Găman s-a învoit bucuros cu propunerea, iar la sorocul fixat, a şi depus jurământul cerut. Deci procesele civile, conform dreptului românesc, puteau fi tranşate prin jurământul decizoriu acordat uneia din părţi.

Ajunşi în finalul veacului al XV-lea, în urma celor 35 de adunări cneziale şi nobiliare româneşti studiate, se poate aprecia la reala valoare complexitatea situaţiilor întâlnite pe parcursul a o sută de ani. Din aceste adunări, aproximativ o treime (12) nu sunt scaune

184 Hurm, 11, 2, p. 453 – 454, nr. 379. Gh. Ciulei, op. cit., p. 227 – 228.

de judecată propriu-zise, ci, cel mai adesea, întruniri în vederea apărării sau redobândirii vechilor libertăţi româneşti ori pentru adeverirea unor stăpâniri cneziale, contestate din cauza lipsei sau pierderii documentelor. În câteva rânduri, cnezii şi nobilii întregului district (nu numai vecinii şi megieşii) sunt prezenţi la hotărniciri, ascultă martori, caută şi stabilesc vechile margini ale cnezatelor, întocmai ca-n Maramureş sau în ţara Haţegului. Ca şi în secolul trecut, cnezii şi cnezii nobili ai unor districte, cum au fost Almăj şi Bârzava, se

află în conflict cu familia Himfy. Ki se strâng în adunările tradiţionale districtuale, stabilesc calea de urmat, îşi aleg reprezentanţii şi, în general, nu recunosc acuzaţiile aduse de cei ce le uzurpaseră sau voiau să le uzurpe stăpânirile. Acuzaţiile de prădăciuui sau de fapte silnice sunt adesea pretexte prin care Himfy-eştii şi alţii urmăreai să lovească în vechii stăpâni, iar dacă aceste învinuiri au uneori bază reală, atunci actele de forţă ale diezilor şi nobililor români se explică prin dorinţa acestora de recuperare a unor bunuri răpite sau de răzbunare în faţa unor vătămări produse de puternicii adversari. Adunările cnezâale şi nobiliare sunt adesea solicitate să certifice vechile şi adevăratele stăpâniri, precum şi titularii acestora (cu sau fără acte de proprietate), semn că reglarea regimului proprietăţii era una din atribuţiile acestor foruri. Însă competenţele reale ale unor asemenea instituţii româneşti sunt dificil de stabilit. Sie pot fi numai întrevăzute în condiţiile limitărilor şi transformărilor promovate de oficialitate. Proporţiile acestor competenţe pot fi totuşi parţial apreciate mai ales prin studiul celor două adunări din 1457, una a districtului Comiat, cealaltă a tuturor celor opt districte mai importante, care-şi conservaseră o parte a vechilor drepturi. Reiese că nobilii şi cnezii din districtul Comiat, veghind la păstrarea solidarităţii celor opt districte, s-au îngrijit de strânge-rea sumei de răscumpărare a zălogirii şi de perpetuarea statutului de libertate a districtului, prin evitarea aservirii feudale a ţinutului lor (prin aservirea întregului district, cnezii şi nobilii români, care erau stăpâni peste satele şi oamenii lor, dobândeau la rândul lor un stăpân). Aceasta preocupare de menţinere a autonomiei o au şi cnezii cu nobilii din Almăj, care, cum s-a văzut, încă din 1430 (înainte deci de recunoaşterea vechilor libertăţi la 1457, poate pe baza unei asemenea confirmări mai vechi, chiar de la regele Sigismund sau poate numai pe baza tradiţiei), îl recuză ca judecător pe maestrul teuton, cerând, după rânduială, direct judecata regească. Adunarea celor opt districte cu libertăţi devenite privilegii, de la 1457, pune în lumină preocupările nobililor şi cnezilor pentru soarta globală a ceea ce se numea atunci Banatul de Severin. Regele acordă, recte recunoaşte, ceea ce adunarea românească cere, iar aceasta cere să tiu să i rângă unitatea şi solidaritatea districtelor, să nu se dăruiască moşii străinilor în aceste districte, să nu judece alte oficialităţi decât cele româneşti interne, să nu se atenteze la bunurile şi la persoana diezilor şi nobililor sau la cele ale iob; gilor lor etc. Toate acestea lămuresc şi asupra sferei

de preocupări a adunărilor districtuale şi a adunării generale (a doua, tui, patru sau a ţuţur> r celor opt districte): regimul stăpânirilor funciare, strângerea dă: ilor, împărţirea dreptăţii, împiedicarea imixtiunilor străine, organizarea apărării districtelor ş.a. Desigur cele mai multe adunări româneşti din secolul XV au caracter de judecată, pe de o parte, deoarece autorităţile restrângeau tot mai mult sfera de acţiune şi de competenţă a instituţiilor româneşti, pe de altă parte, fiindcă era totuşi şi aceasta un cadru de viaţă românească, de aplicare, fie şi parţială. a principiilor de drept românesc. De cele mai multe ori, în cadrul acestor adunări devenite scaune de judecată (sedes iudidaric) toate elementele implicate erau româneşti: cnezii şi nobilii, părţile împricinate, arbitrii, principiile teoretice după care se judeca şi chiar reprezentanţii autorităţilor ce prezidau unele foruri: banii Severitiului, castelanii, juzii nobililor ş.a. Despre dreptul românesc aplicat la aceste judecăţi se dau puţine detalii, în afara simplei menţiuni a folosirii sale. Unele menţiuni, puţine câte se fac, par să se refere prioritar la procedură. Astfel în adunarea din 30 octombrie 1477 când acuzatul şi-a negat vina, scaunul l-a judecat după vechea lege a districtelor româneşti, cerându-i să vină cu 12 jurători care să certifice inocenţa acestuia. În procedura judiciară, modul principal de dovadă a fost jurământul. Dacă acuzatul cu alţi oameni de încredere (de obicei 12) jurau că acuza era neîntemeiată, acesta era eliberat186. Cum dovedeşte, de pildă, şi documentul din 1 octombrie 1500, jurământul decizoriu acordat uneia din părţi era un element specific românesc, care constituia o probă în vechiul nostru drept187. Tot un element specific era şi pronunţarea întregii adunări la mărturia de adeverire188. Spre deosebire de comitate, cnezii erau egali cu nobilii în aceste adunări, iar apelul împotriva unei hotărâri a adunării districtuale se făcea direct la curtea regală, nu la comitat: (aceasta atât înainte, cât şi după 1457). În cazul înstrăinării sau zălogirii unor bunuri, era nevoie ea în trei scaune de judecată să fie avizate rudele, fraţii devălmaşi, vecinii şi megieşii, care puteau emite vreo pretenţie asupra respectivei proprietăţi şi numai dacă nu se ivea nicio obiecţie, se putea trece la înfăptuirea celor dorite18— La fel de semnificativă şi de specifică este şi recurgerea la arbitri pentru rezolvarea multora dintre procesele civile. În două cazuri.

186 I. Vina, Districlus, I, p. 71.

187 Gh. Ciulei, op. cit., p. 228.

188 V. Achim, op. cit., p. 199.

189 I. Vuia, op. cit., p. 92.

Ia 1499 şi 1500, aplicarea obiceiului sau dreptului Ţării Româneşti (rttus seu ins Volachie) este legată de acordarea sub formă de bani a unei părţi din averea părintească fiicelor (măritate) atunci când, în lipsa băieţilor, moşiile au trecut în stăpânirea altor rude, la moartea titularului. În ambele aceste cazuri s-a recurs la arbitri. Un alt document din 1500 vorbeşte despre dreptul românesc, cum s-a văzut, atunci când părţile implicate erau pe cale de a-şi prezenta argumentele, dovezile şi documentele în favoarea lor. Şi în acest caz se ajunge la jurământ ca probă a nevinovăţiei.

În multe privinţe însă, pentru a fiinţa în continuare şi pentru a conferi autoritate deciziilor luate, ca şi datorită imixtiunii forurilor străine, adunările îşi adaptau funcţionarea după procedura o-ficială a regatului. Multe din aceste adunări cneziale şi nobiliare româneşti au emis documente, cum s-a văzut, pe care le-au întărit eu sigiliu! districtului, iar în lipsa acestuia, cu sigiliile unora dintre membrii lor marcanţi. Caranul avea sigiliu propriu cu legenda şi-gillum district us Karan 190. În cazul Sebeşului, se menţionează adesea că, în lipsa sigiliului, se apelează la sigiliile a 4 – 6 nobili. Probabil „districtul Sebeş a avut sigiliu, care a fost pierdut o lungă perioadă… Cert este ca la 1509 este pomenit sigiliul Caransebeşului 191.

Mai merită subliniat faptul că aceste documente, emise de adunările româneşti cu împricinaţi români şi bazate pe ins valachicum, sunt adesea confirmate de banii Severinului, de voievozii Transilvaniei, de guvernatorul şi chiar de regii Ungariei. Hotărârile unora din aceste adunări sunt acceptate ca atare şi luate ca bază probatorie în diferite procese. Sunt cazuri când înseşi autorităţile, oficialitatea apelează la aceste adunări, le caută mărturia şi le cer judecata în diferite probleme care priveau districtele româneşti.

Adunările aveau locuri şi date anume de întrunire, ca şi în alte ţinuturi româneşti. Există dovezi sigure că adunările districtului. Sebeş se reuneau joia, în zi de târg, la Caransebeş. Mărturiile din a doua parte a veacului XV arată că scaunele se convocau săptămânal. Din circa 20 de adunări atestate la Caransebeş în secolul XV, numai două nu s-au ţinut joia. Pe măsură ce ne apropiem de finalul veacului XV, adunările pomenite sunt tot mai numeroase şi mai adaptate formal rânduielilor oficiale, deşi judecă tot după dreptul românesc. În multe situaţii din

această perioadă dinspre sfârşitul secolului XV, documentele date de aceste foruri româneşti îi au ca emitenţi trecuţi cu numele doar pe banii sau vicebanii Severinului şi pe juzii nobililor, semn, fie că adunarea nobiliară funcţiona acum.

180 Ibidem, p. 84.

191 Pesty Fr. A Szorenv, I, p. 431. Probabil la Lugoj, adunările se ţineau, de regulă, marţea (fier ia ieri ia).

10 – Instituţiile mfdievale româneşti

145, mimai prin reprezentanţii săi, fie că documentul era eliberat doar de aceşti oficiali, care pronunţau şi hotărârea (după ce aflau punctul de vedere al adunării).

V.4.3. \ÎN\AHIIJ. ROMÂXEŞTI MV SECOLUL VI XVI-LEA

În acord cu creşterea numărului de documente, pe măsura înaintării în timp, se înmulţesc şi mărturiile despre instituţiile româneşti nobiliare. Dar, în aceeaşi măsură, ca urmare a evoluţiei societăţii şi, mai ales, a statului feudal, aceste foruri îşi pierd cele mai multe din particularităţile româneşti şi cneziale. Trecând etapa eroică a luptei antiotomane, odată cu domniile lui Iancu de Hunedoara şi Matia Corvinul, secolul al XVI-lea va aduce cu sine puternica presiune a Imperiului sultanilor (condus de unul dintre cei mai de seamă dintre ei, din toate timpurile – Soliman Magnificul), precum şi transformarea unei mari regiuni a Banatului în paşalâc, cu centrul la Timişoara. În asemenea împrejurări, o bună parte a nobilimii române din Banat nu s-a mai putut sprijini pe marile sale virtuţi şi merite militare sau pe mari personalităţi (unele de origine română, cum se întâmplase în secolul XV), în vederea conservării statutului său tradiţional, de feudalitate românească, cu instituţii proprii şi rânduieli proprii. Chiar dintre forurile de judecată, aşa cum se prefigurau lucrurile încă din finalul veacului XV, o parte par să funcţioneze în secolul XVI numai prin reprezentanţii nobilimii şi ai oficialităţii, anume banii Severinului şi juzii nobililor. Cel puţin, în unele cazuri, numai aceştia apar în intitulaţia documentelor, emise, de altfel, ca şi înainte, în zilele de joi ale săptămânii (feria quinta), ciad, după rânduială, aveau loc adunările. Tot în acest secol al XVI-lea, documentele păstrate mai pun în lumină un fenomen cu rădăcini mai vechi: judele şi juraţii Caransebeşului, care conduceau destinele târgului şi care anterior ţineau, se pare, adunări de judecată pentru orăşeni tot joia (vezi, mai sus, documentul din 24 octombrie 1493) – deşi uneori orăşenii se judecau tot în adunările

nobiliare ale districtului – îşi vor individualiza complet adunările lor, stabilind marţea (feria terţi a) ca zi de întrunire. Asemenea adunări „orăşeneşti" de judecată au ţinut în mod curent şi celelalte târguri româneşti din Banat – Ivugojul, Căvăranul etc, dar documentele care le reflectă s-au păstrat în număr mai mic. Pe de altă parte, este firesc ca adunările „orăşeneşti", ca şi cele districtuale, ale Caransebeşului să fi fost mai numeroase, mai prestigioase şi mai active, întrucât Caransebeşul era cel mai important dintre districtele româneşti, iar târgul omonim era un fel de centru al celorlalte districte. Analizând natura proceselor judecate în acest secol XVT, vom putea trage concluziile cerute asupra competenţelor acestor foruri.

Astfel, joi, 22 iulie 1501192, Iacob de Gârlişte şi Barnaba de Bela, bani ai Severinului, adeveresc că nobilul Ladislau Fiat de Armeniş a răscumpărat cu bani moşiile fratelui său, Ludovic, pe care acesta le înstrăinase ca să-şi răscumpere capul, fiindcă îl ucisese pe nobilul Petru Căian (Kainj. După cum se spune în document, posesiunile respective erau în districtele Caransebeş şi Mehadia Mare (Nagy Mihald), din comitatul Severin. văe vede că începe să fie preferată denumirea familiară în întreg regatul, cea de comitat de Severin, în locul aceleia de Banat, specifică zonelor acestora (locuite de români şi de slavii de sud), de la graniţa de miazăzi a regatului.

Aceiaşi bani ai Severinului, în ziua de joi, 23 noiembrie 1503 li) s". tot ia Caransebeş, adeveresc că nobilul român Gavrea (Gabre), fiul lui Bogdan de Călugăreni, (Kalugyren), a făcut cunoscut vecinilor şi megieşilor săi, „în trei scaune de judecată, după cum cere obiceiul. Ţării Româneşti" (în iribiis sedibus judiciariis, în xta ritum Volachic), că el doreşte să zălogească moşiile sale, Călugăreni, Mogoieşti (Mago-yesth), Răcniţi (Rekyeze), şi Strâmtura (Ztremtura), din districtul Comiat şi Banatul de Severin. Gavrea şi-a vestit în acest fel intenţiile sale tuturor vecinilor şi megieşilor, dar mai ales nobilei doamne Marta, fiica răposatului Toma de Retnetea şi tuturor moştenitorilor pomenitului domn răposat, înştiinţându-i şi îndemnându-i întâi pe aceştia să ia ca zălog posesiunile respective. Nobilul Gavrea recunoaşte că face această zălogire, deoarece are nevoie de o „cantitate de bani".

Documentul pune în lumină respectarea şi aplicarea în mediul nobiliar românesc a dreptului de preempţiune, conform unei proceduri tipic româneşti, prin vestirea intenţiei în trei scaune de

judecată. De asemenea remarcăm că toate cele patru posesiuni ale nobilului Gavrea au nume româneşti, pe care ortografia latino-maghiară nu le-a putut altera. Cum se vede, un nobil din districtul Comiat vine la scaunul banilor de Severin, la Caransebeş, semn al preeminenţei acestui for de judecată faţă de celelalte, districtuale.

Tot în anul 1503 (vineri, 19 mai) 194, banul Severinului, Iacob de Gârlişte, scrie regelui Vladislav că înainte cu o zi, adică joi, 18 mai 1503, împreună cu judele nobililor şi cu toţi nobilii districtului Caransebeş (universi nobiles districtus de Caransebeş) stătuseră să facă judecată în pricina dintre nobilul Nicolae de Măeieaş şi doi locuitori ai oraşului Caransebeş. Orăşenii cu oaspeţii sunt acuzaţi că au năvălit pe o posesiune a lui Nicolae de Măcicaş, că au capturat animalele şi au făcut distrugeri. Până la urmă părţile s-au jignit reciproc, au scos săbiile, au proferat ameninţări. În final, la reco

198 Hurm, ÎI/2, p. 481 – 482, nr. 385.

l" Ibictem, p. 510, nr. 407. Gli. Ciulei, op. cit., p.

™ Hurm, TI/2, p. 511 – 515, nr. 410.

231 – 232

14 T

maudarea adunării nobiliare, după obiceiul Ţării Româneşti, părţile au ales şi adoptat opt bărbaţi nobili ca arbitri (certos probos nobiles viros… iuxta rit uni Volahie eligant et adoptent), s-a fixat un nou soroc, hotărârea finală trebuind luată înaintea regelui.

Un interesant document este emis în aceeaşi zi de judecată, joi, 18 iulie 1504185, de către „banii comitatului Sever în", Iacob Girlişte şi Petru de Măcicaş, care dau de ştire ca nobilul Ladislau Racoviţă (numit şi Pribek = Pribeag?) cheamă la judecată pe nobilul Gheorglie Marga, ca să răscumpere de la acesta moşiile sale părinteşti, zălogite odinioară de mama sa spre a-l răscumpăra din captivitatea turcilor. De aici pare să i se tragă lui Racoviţă şi porecla de Pribeagul. Peste câţiva ani, în 1508196, Iacob Gârlişte şi Barnaba Bellaj, numiţi tot „bani ai comitatului Severin", dau de ştire că, după obiceiul lor rânduit (more nostro solito), împreună cu ceilalţi nobili ai acestui comitat Severin, au ţinut „tribunal" (pro tribunali con-sedissemus) şi că atunci au venit înaintea lor la judecată nobilii Ioan Feneş de Feneşul de Sus, ca pârâş, pe de o parte şi Nicolae Xocea (Noucha) de Slatina (Szlatina) cu Ladislau Fiat de Armeniş ea pârâşi, pe de altă parte. Ultimii doi sunt

acuzaţi că au ocupat posesiunile celui dintâi, din districtul Mehadia Mare – Temeşelul de Sus (Felseo Temysely), Grădişte (Grădişta), Strâmba de Sus şi de Jos (Fciseo et Aho Stremba) şi Chemernika. Acuzaţii su răspuns că ei deţin aceste posesiuni în temeiul unui act scris şi că le stăpânesc de drept pe baza donaţiei regelui Sigismund din 1428. Ioan Feneş n-a putut înfăţişa nici mi document în folosul său, de aceea adunarea a adjudecat posesiunile celorlalţi doi.

O judecată după dreptul românesc, prin alegerea de opt bărbaţi nobili ca arbitri, este pomenită într-an document (dat joi, 22 decembrie 1524197, de către „căpitanul părţilor Severinului"), din care reiese că nobilul Ioan Bocoşniţa îşi dispută cu nobilii Mihai şi Ioan de Măcicaş moştenirea părintească. La 31 octombrie (joi) 1532198, juzii nobililor din districtul Sebeş, Fraucisc Fiat, Martin Racoviţă şi Ştefan Pobora, la cererea regelui, în şede nostra judiciaria, judecă pricina dintre nobilii Ioan de Măeieaş şi Petru cu Ladislau Racoviţă, pentru un pământ de arătură. Sunt pomenite nume româneşti: Braadh – Zegwzen, Spin (pământuri), Wlaykwl (iobag). Opt nobili români (arbitri) din districtele Caransebeş şi Lugoj adeveresc la Lipova, vineri, 4 decembrie 1534199, că Petru Racoviţă (cu fraţii Martin şi Ladislau) se reconciliază cu Gheorghe Vrabie (Vrabia) şi cad de acord să nu

195 Ibidem, p. 524, nr. 422.

196 Ibidem, p. 581 – 584, nr. 462.

197 Ibidem, p. 477, nr. 332.

198 Ibidem, ÎI/4, p. 28 – 30, nr. 20.

189 Ibidem, p. 63 – 64, nr. 37.

se excludă reciproc din posesiunea cetăţii Bocşa (Bokeha). Deci o altă instanţă românească (încă este prezent, semnificativ, şi Nicolaus Vayvoda de Lwgas), constituită după dreptul românesc, judecă împricinaţi români (documentul este emis vinerea).

Tot vineri, 24 iulie 1534 – 00 la Caransebeş, zece nobili români (arbitri) dau un document din care reiese că au cercetat şi au decis în procesul dintre Ana, fiica lui Ladislau Fiat şi nobilul Fraucisc Fiat, în privinţa moştenirii paterne. Rădăcinile acestui proces coboară până la 1527 – 01, când nobilul Francisc Fiat declarase oficial, înaintea tiaui for hibrid din Caransebeş (Matia Lazăr şi Xicolae Găman, castt-lani, Benedict de Slatina, jurat provincial, Mihai Pârcălab şi Ştefan Ciorciuc, cetăţeni), că permite surorii sale, Ana Fiat să se folosească cât va trăi de moşiile unui frate al lor decedat, moşii care, după moartea Anei, să-i

revină lui cu drept de veci. Dar înţelegerea nu a durat, deoarece în 1534 cei doi nobili sunt în dispută pentru toată moştenirea părintească. Ana Fiat a adus 25 de martori (nobiles probi et fidedigni) care au depus jurământ în favoarea sa. Un martor a declarat, iar ceilalţi au certificat că au văzut document de danie de la regele Vladislav în favoarea lui IYadistau Fiat, din care reieşea că posesiunile sale puteau fi transmise moştenitorilor de ambele sexe. Pe baza actului regal, conform depoziţiilor martorilor se strânsese toată nobilimea şi adunarea nobililor din districtul Caransebeş (congregasse totam nobilitatem atquc universitatem nobilium districtus Karansebes) în scaunul lor de judecată, spre a lua act de acest fapt. Francisc Fiat nu a adus martori, nici documente în favoarea lui, de aceea arbitrii au dat dreptate Anei. Nemulţumit de decizia arbitrilor, Francisc Fiat face apel la rege, după cum prevedeau privilegiile nobilimii şi cnezimii româneşti din Banat. În 15352" 2, regele judecă împreună cu baronii şi nobilii regatului şi, luând ca bază hotărârea celor zece arbitri şi mărturiile celor 25 de nobili demni de crezare (din anul precedent), o lasă pe Ana Fiat stăpână peste moşiile sale.

Împricinatul din acest proces, Francisc Fiat de Armeni; în calitate de castelan de Sebeş, împreună cu judele nobililor districtului şi cu încă. zece juraţi, la S aprilie 1535 (joi) 203 adeveresc că nobilul Ioan More (pentru sine şi rudele sale) s-a împăcat cu nobilii Gheorghe Grigore, Xicolae şi Elena, (sora lor), toţi numiţi Vaivoda, în privinţa stăpânirii moşiilor Domaşuea, Criva, Gardony, Pathak, Todoroviţa, Slobodsag, Dowarach, Cănicea (Kanych – trei/, Cornereva, Ohaba şi Poiana. Înaintea „tribunalului" districtului Caransebeş, format din

200 Ibidem, p. 56 – 59, nr. 33.

201 Ibidem, ÎI/3, p. 621 – 622, nr. 422.

202 Ibidem, ÎI/4, p. 80 – 81, nr. 41.

203 Ibidem, p. 72 – 79, nr. 40.

Ioan Floca ele Bizerea de Jos, Ioan Românul (Ciuli) de Witur, vicebani ai Severinului, din Francisc Fiat, castelan, din Ştefan Pobora judele nobililor districtului Caransebeş şi din toţi ceilalţi nobili ai districtului (ceterique nobiles univerşi), în 1537 – 04, doamna Margareta, văduva lui Iacob Gârlişte, restituie lui Martin Răcorită şi fraţilor săi o parte din moşiile sale. În acelaşi an (1537) 205, Martin Racoviţă apare drept castelan de Sebeş care, împreună cu judele nobililor şi „cu toţi ceilalţi nobili aflaţi în districtul Caransebeş şi

pertinenţele sale", s-au strâns într-o joi (26 aprilie), după obicei (secundum con-suctudinem), să facă dreptate. Atunci, spune documentul, s-a ridicat dintre nobili Francisc Fiat, care a oprit-o pe doamna Cătălina (Cata-linant), văduva lui Nicolae Xocea de Armeniş, să ocupe moşiile sale Ameniş, Sadova, Slatina, Zarazpathak şi Dalciu (Dalch) din districtul Caransebeş. Aceleaşi autorităţi ale districtului Caransebeş (castelanii Martin Racoviţă şi Francisc Fiat), în frunte cu Ioan Floca şi Ioan Românul, vicebanii Severinului, clic certo legis nostn administrationis, dum assessoribus nostris tribuna/i consedissemus (joi, 7 iunie 1537) 200 dau de ştire că doamna Doroteea, văduva lui Gheorghe Thornyay, lasă nobilului Petru Mâtnic partea ei (adică o treime) din suma de 100 de florini, pe care acesta trebuia s-o plătească răposatului r-Lu soţ şi pentru care acest Petru îşi zălogise satul Pocol207.

judele Mihail

O interesantă adeverire se produce joi, 22 ianuarie 15402" 8 „în ziua şi sorocul scaunului nostru de judecată" (clic et termini/ sedts nostre judiciarie), adică al districtului Caransebeş: Francisc Fiat şi Martin Racoviţă, castelani, cu Gheorghe Tar de Slatina, nobililor, arată că doamna Barbara, moştenitoarea nobilului de Cerna (Chema), soţia nobilului Ştefan Simonfy, constituie ea zestre fiicei sale Caterina şi, deopotrivă, ginerelui său, Matei Dorea de Caransebeş, „după dreptul şi obiceiul domnilor nobili ai acestui district" (secundum ins ci consuetudinem dominorum nobilium isiius districtus), o serie de bunuri şi părţi de posesiune în nouă sate din districtele Almăj şi Mehadia. Înclinăm să credem, făcând o analogie cu documentele din jur de 1500, în care era vorba despre bunuri de zestre constituite iuxta ritum Volachie, că, şi în acest caz, obiceiul nobililor districtului se referă tot la principii de drept feudal românesc, fiindcă districtul era românesc (ca şi nobilimea acestuia).

Cele două foruri de judecată, al districtului şi al oraşului, apar reunite într-o scrisoare din 1442209 a lui Petru Petrovici, comite de

SM Ibidem, p. 114 – 115, nr. 58.

„» Ibidem, p. 116 – 117, nr. «O.

„Ibidem, p. 117, nr. 81 (cu un rezumat greşit al editorului).

„°7 Doc. publicat şi la p. 127, nr. 66, în Hurm., fără ca editorul să remarce acest fapt.

„Ibidem, p. 230 – 231, nr. 130.2I" Ibidem, p. 288, nr. 158.

Timiş şi căpitan al părţilor inferioare ale regatului, care în vederea executării unei sentinţe a curiei regeşti în favoarea nobililor Francisc Fiat, Francisc Moise şi Francisc Fodor, se adresează egregiis et nobi-Ubus dominis castellanis et universităţi nobilium districtus civitatis Karansebes, precum şi judelui, cetăţenilor juraţi şi membrilor sfatului oraşului Caransebeş.

În ciuda modificărilor de structură produse în intervalul 1526 – 1541, care au dus la transformarea Ungariei centrale în paşalâc şi la rivalitatea otomano-habsburgică în Transilvania, viaţa nobilimii române din Banat cu procesele şi disputele sale pare că s-a derulat aproape netulburată. De altfel, Banatul însuşi s-a aflat în mijlocul unor mari frământări, care au culminat în 1552, odată cu transformarea sa parţială în teritoriu ocupat de turci. În focul acestor agitaţii, autorităţile districtului Caransebeş găsesc cu cale să scrie „reginei" Isabela (văduva lui Ioan Zápolya) că joi, 25 mai 1543210, pe când stăteau la judecată în scaunul acelui „comitat" (districtul este numit acum comitat), au dezbătut o pricină între nobilii Bogdan de Pârnova (Porychko), de o parte şi Francisc Măcicaş cu Ioan Fiat, de altă parte, pentru stăpânirea unor moşii din districtul Mehadia. Tot în aceste vremuri frământate (1544), se face o pomenire târzie a comunităţii cuezilor bănăţeni: acelaşi Petrii Petrovici cere cnezilor, crainicilor şi locţiitorilor lor din comitatul Severin să nvi-l tulbure pe nobilul Nicolae Fodor de Vălcuţa (Welkowch) în stăpânirile sale211. Este vorba desigur despre acei cnezi ce nu ajunseseră să fie recunoscuţi drept nobili şi care erau acum în slujba autorităţilor (a banilor, mai ales) ca officiales. Aceeaşi impresie de viaţă tihnită, în ciuda împrejurărilor, se desprinde şi dintr-o scrisoare a „castelanilor districtului Caransebeş" (Ladislau Racoviţă şi Andrei Bizerea) şi a judelui nobililor (Gheorghe Tar), care dau de ştire că joi, 27 septembrie 154321 –, „în scaunul de judecată al acestui comitat" (sic), i-au introdus pe nobilii Francisc Fodor şi Francisc Moise (ia porunca, „reginei" Isabela) în stăpânirea unor moşii din districtul Caransebeş. Ca şi în Maramureş în veacul XIV sau în Făgăraş în secolul XVI, se vede cum şi în Banat, forurile româneşti procedau la puneri în stăpânire, adică îndeplineau operaţiuni care în restul regatului erau de competenţa locurilor de adeverire (loca credibilia) – capitluri şi conven-turi213. Chiar dacă uneori, după aceste puneri în stăpânire prin mijloace proprii, se făcea apel şi la locurile de adeverire spre a

evita contestările, asemenea competenţe ale adunărilor cneziale şi nobiliare româneşti dovedesc că în vechime societatea feudală românească îşi

210 Ibidem, p. 358 – 360. nr. 209.

211 Ibidem, p. 362, nr. 212.

212 Ibidem, p. 361 – 362, nr. 211.

213 Pr. Pali, Locurile de adeverire, passim.

rezolva ea însăşi problemele proprietăţii funciare, pe de o parte, că această societate se străduia să-şi conserve, sub seninul autonomiei, unele rânduieli, pe de altă parte.

O asemenea strădanie de păstrare a vechilor rânduieli este consemnată şi într-un document din 1544 – 14, emis la Caransebeş, din care reiese că opt nobili români, în ziua de judecată (joi, 20 noiembrie), pentru a curma neînţelegerile, altercaţiile şi violenţele, au împărţit moşiile şi alte bunuri imobiliare ale răposatului Nicolae de Gârlişte (Bolvaşniţa, Plesywa, două Prisian (Priscian), Slatina şi Copăcele (Kopach), în districtul Sebeş, Teregova (Thwrvgowa-i în districtul Mehadia, o moară cu grădină numită ţarină – czarina etc.) între două grupuri de moştenitori ai săi. Arbitrii erau nobili şi juraţi şi cetăţeni, cu toţii din Caransebeş, aleşi de cele două părţi (nobiles, iuratique et cives, omnes de Karansebes, arbitri per ea sdem partes elccti); ei sunt numiţi „fraţi şi prieteni" ai celor două grupuri în dispută şi, împreună cu reprezentantul protonotarului Transilvaniei au avut menirea să lucreze pentru a aduce pacea şi concordia între litiganţi. Fină la urmă, cu ajutorul mărturiei cnezilor (a keneziis fi de m^3 di ante; fassiones corundem keneziorum), s-a decis ca toate bunurile rămase să fie împărţite în mod egal, între toţi fraţii şi toate surorile (aniversa bona, inter numesc perediefos fratres et prediclas sorores, equaliter dividanfur).

În iulie 154621S, Martin Luca (Lwka), judele Lugojului şi cetăţenii juraţi de acolo scriu castelanilor (Gheorghe Peica şi Gabriei Gârlişte) şi comunităţii nobililor din districtul Caransebeş (universi-tatique nobili um districtus Karansebes) că Matei Radovan (Radincan), jurat şi Ilie Warga, concetăţean al lor din Lugoj, la cererea lui Gri-gore Voievod din Caransebeş, au mărturisit în acelaşi fel că nobilii Francisc Fodor şi Gheorghe Moise au venit la ei şi i-au rugat să meargă la Grigore Voievod să-l determine să nu accepte o împărţeală de bunuri, făcută eu jurământ în catedrala din Alba Iulia, Dintr-un alt

document, aflăm mai lămurit că Grigore şi Gheorghe Voievod erau în proces cu Francisc Fodor pentru moşiile Domaşuea şi Cornereva (Konverowa) şi că joi, 13 ianuarie 15472115, castelanii şi judele nobililor, în adunarea nobililor districtului Caransebeş (universitasquc nobili um districtus de Karansebes) au judecat această pricină, dar că părţile, nemulţumite, au făcut apel la Petru Petrovici, comite de Timiş şi căpitan general al părţilor inferioare ale regatului. Acelaşi scaun de judecată de la Caransebeş, întrunit joi, 26 ianuarie

811 Hurm, TI/4, p. 368 – 371, nr. 217.815 Ibidem, p. 388 389, nr. 233.

a* Ibidem, p. 391 394, nr. 237. În doc. este trecut greşit de către scrib feria sexta (vineri) în loc de feria quinta octuvarum (joi).

1548217, probează faptul că şi Gheorghe Moise era în conflict cu Grigore Voievod din Lugoj şi că între aceştia, după cum declara cel dintâi, nu avusese loc nicio împăcare în legătură cu împărţirea «nor moşii. Gheorghe şi Grigore Voievod erau în dispută şi cu nobilul Benedict de Slatina pentru moşiile Zăgujeni (Zagusan) şi Măcicaş din care cauză joi, 12 aprilie 1548 – 18, adică în ziua scaunului de judecată (die videlied şede nostre judiciaric) ajung iarăşi înaintea adunării nobililor districtului Caransebeş, prezidată de castelanii Gheorghe Peica şi Gabriel Gârlişte şi de judele nobililor, Gheorghe Tar. În acelaşi an, aceiaşi castelani şi cu juzii nobililor neenon universitas nobilium districtus Kuransebes scriu l-ai Petru Petrovici că, în scaunul lor de judecată, s-a ridicat doamna Citerina, văduva lui Nicolae Noeea (Nowcha), împotriva ginerelui său, Ioan Florea (Flore), cerând să-i crească şi întreţină ea pe cei doi nepoţi ai săi, copiii lui Ioan Fiorea şi ai fiicei sale răposate. Copiii, chemaţi înaintea adunării, declară că vor să rămână cu tatăl lor, aşa cum, de altfel, va decide şi tribunalul. Citerina, nemulţumită, face apel la Petru Petrovici dar acesta confirmă hotărârea instanţei din Caransebeş-19.

În 1555, castelani erau Gabriel de Gârlişte a (Gerlystya – nume propriu articulat cu articolul hotărât enclitic românesc) şi Gheorghe Voievod, iar jude al nobililor era Benedict Slatina. Ei scriu aceluiaşi Petru Petrovici că în 10 ianuarie (în joia de după Bobotează) au ţinut scaun de judecată pentru împărţirea unor moşii din districtul Almăj între urmaşii lui Nicolae, Gabriel şi Mihai Lazăr, ai lui L, adis-lau Becheş (Bewkews) şi Francisc Lăţug (Laczuk) – 20. Este vorba despre moştenitori de ambele sexe. După scaunul de judecată în care S-a făcut

împărţirea, autorităţile româneşti cu beneficiarii s-au dus la faţa locului, la posesiunile Bozoviei (Bozowith) şi Lăpuşnic (La posnyk) şi la prediile adiacente din Almăj, spre a proceda la punerea în stăpiuire. Se spune că în prima zi nu s-a împotrivit nimeni, dar a doua zi a contrazis nobilul Gheorghe Bucur (Bokor), pentru posesiunea Lăpuşnic. El a fost chemat în a cincisprezecea zi după împotrivire înaintea comitelui Petru Petrovici, dar nu a avut dovezi în favoarea pretenţiilor sale şi a pierdut. În continuare, în alt scaun de judecată (în şede judiciaria dicţi comitatus Karan), ţinut la 31 ianuarie 1555, în joia dinaintea întâmpinării Domnului, cum arată documentul, când pomeniţii Ladislau Becheş şi Francisc Lăţug, iuxta antiquam huius comitatus consuetudinem, au cerut eliberarea actului scris asupra împărţirii făcute, nobilul Francisc Băcuţ (Bakoch), în numele fiilor lui Nicolae Lazăr, a ridicat împotrivire în legătură cu

— „Ibidem, p. 408 – 410, tir. 247.818 Ibidem, p. 419 – 420, nr. 255. „Ibidem, p. 435 – 436, nr. 266.220 Ibidem. ÎI/5, p. 285 – 287, nr. 117.

Împărţirea posesiunii Bozovici şi a prediilor Mxnccz, Legeden, Peua-lacz, Thywko, Zagraddya, Padeş, Thergowystra, Mcdrisnak şi Thyzowi-cza. Francisc Băcuţ a fost şi el chemat în a cincisprezecea n după aceasta contra fiilor şi fiicelor lui Beeheş şi I.ăţug, înaintea comitelui, să dea socoteală asupra împotrivirii. Dar, între timp, fetele lui Nicolae Lazăr au ajuns la o înţelegere cu ceilalţi moştenitori cu privire la moşia Bozovici şi la prediile respective, în sensul că, probabil, ele au primit o compensaţie în bani, după obicei-l.

Vechiul obicei, de data aceasta nu în privinţa moştenitorilor, ci a judecăţilor (obicei care fusese confirmat sub formă de privilegii de către regalitate, cum s-a văzut), este invocat într-o poruncă din 1559 a „reginei" Isabela către banul de Caransebeş (Severinul, ci o mare parte a Banatului erau sub turci): în scaunul de judecată. prezidat de ban, să se judece un proces între nobilii români I (an Fiat, Iacob Beeheş, Francisc de Răchitova, Petrii de Ţuştea, de o parte şi Gheorghe şi Petru Cârlişte de Bolvaşniţa, de altă parte, iar dacă vreunii dintre împricinaţi nu vor fi mulţumiţi, procesul să fie adus direct înaintea „reginei", iuxta consuctuilicm districins tllins" 22. Cum se vede, suveranii înşişi, sau cei care le ţineau locul ori acţionau ca suverani după destrămarea Ungariei medievale, respectau autonomia judecătorească a acestor districte româneşti, chiar şi într-o vreme când teritoriul lor era

trunchiat de ocupaţia otomană.

În legătură cu succesiunea pe linie feminină a urmaşilor nobilului Ladislau Racoviţă, sâirt amintite în 1560223 două scaune de judecată, unul ţinut în jur de 5 septembrie şi condus de castelanii Ioan Fiat şi Petru Găman şi de judele nobililor, Gaspar Slatina şi altul desfăşurat joi, 30 noiembrie şi format din banul Grigore Bethlen, din ceilalţi „juzi" şi din nonnuli domini nobiles elecii sedis judiciarie. Cel dintâi este al districtului Caransebeş, iar al doilea, prezidat de ban, reprezintă o formă transformată a adunării de odinioară a tuturor districtelor privilegiate. Aceeaşi instanţă formată din ban şi din „ceilalţi coasesori ai scaunului nostru de judecată" dă de ştire „regelui", în 1561 – 24, despre procesul familiilor nobile române Moise şi Fodor din Domaşnea, pentru anumite pământuri de arătură. Şi acest proces s-a judecat mai întâi la nivelul districtului, în joia de după Bobotează (9 ianuarie), în faţa adunării nobililor Iuniversitas nebi-lium), prezidate de Petru Prisaca (Pryzaka) şi de Francisc de Mâtnic, castelani şi de Martin Bratovan, judele nobililor.

În anii 1561 – 1563 se desfăşoară un interesant conflict între nobilimea bănăţeană şi puterea centrală, victoria fiind până la urmă

221 Gh. Ciulei, op. cit., p. 231. «2 Hurm, ÎI/5, p. 452 – 453, tir. 191. „3 Ibidem, p. 469 – 472, nr. 204. *" Ibidem, p. 474 – 476, nr. 207.

de partea celei dintâi. Ioan II Sigismund… regele ales", confiscă în 1561 cele 24 de moşii ale nobilului Ioan Bizerea, datorită lipsei de moştenitori şi le dăruieşte cancelarului său Mihail Csâki şi fratelui acestuia22". Moşiile sunt în districtul Caransebeş şi în comitatele Timiş şi Caras. În acelaşi timp, Ioan văigismuud porunceşte castelanilor şi adunării nobiliare a districtului Caransebeş să-i introducă pe cei dăruiţi în stăpânirea moşiilor răposatului Ioan Bizerea2". Curând, tot în 1561, castelanul Francisc de Mâtnic şi judele Pavel Boeoşniţa, împreună cu tribunalul districtului Caransebeş răspund „regelui" [oan II că, prin mijlocirea a opt nobili (Petru Găman, cu fraţii săi Ladislau, Gheorghe şi Francisc, Ştefan Ciula – Chwla, Iacob Turcul-Tkerenk, Gabriel Pekrv, Xicolae Pobora), comunitatea nobililor comitatului Severin (universitas duminorum nobilium comitatus Zewrinien-sis) s-a opus actului de punere în stăpânire a lui Csaki, deoarece nobilimea solidarizată a Banatului romanesc are privilegii puternice (htiberc tpsam universxtatem nobilium cfficacia privilegia), în sensul că regele nu putea dărui moşii în „comitatul Severin" (adică în ceea ce fuseseră

odinioară cele opt districte româneşti autonome) persoanelor străine, care nu aveau posesiuni acolo-7. În faţa acestei ener – ce rezistenţe, „suveranul", rege fără regat, se vede nevoit în 1563, probabil după alte zadarnice încercări, să declare nul actul de donaţie către Mihail Csâki şi să treacă moşiile răposatului Ioau Bizerea, prin puterea dreptului de succesiune, în stăpânirea nobililor români Petru şi Fraucisc Găman şi a fraţilor lor-8. Iată încă o dovadă că vechea autonomie a districtelor româneşti, recunoscută şi de puterea centrală sub forma unor privilegii, funcţiona în Banat şi în a doua jumătate a secolului XYL Un mijloc de promovare a unei asemenea autonomii a fost funcţionarea neîntreruptă a adunărilor cneziale şi nobiliare româneşti. Prin veghea acestor organe colective ale feudalităţii româneşti, moşiile şi-au păstrat mereu titularii în cadrul aceloraşi familii româneşti, iniţial cneziale şi apoi nobiliare. Regii s-au văzut nevoiţi în cazul Banatului de Severin, ca şi în cazul altor regiuni („ţări") româneşti, să renunţe în fapt la aplicarea prerogativei lor fundamentale de dominium eminens şi să şi-o păstreze, doar formal, în sensul confirmării vechilor stăpâniri cneziale şi nobiliare româneşti, stăpâniri în legătură cu care decideau adunările locale districtuale sau multi-districtuale. Decizia aceasta apare ca evidentă în cazul din 1561 – 1563: Ioan Sigismund (care acţiona de iure ca rege), uzează de dreptul său de a dispune de posesiunile rămase fără moştenitori efeecţi masculini şi dăruieşte asemenea posesiuni unui credincios al

125 Ibidem, p. 490 – 491, nr. 217.

„Ibidem, p. 491 – 492, nr. 218.

127 Ibidem, p. 493 – 494, tir. 219.

*" Ibidem, p. 525 – 531, nr. 243.

său. Pentru ca acesta să intre însă în stăpânire", suveranul" n-a putut ocoli o veche rânduială, anume aceea ca adunarea nobililor locali să procedeze la îndeplinirea formalităţii respective (lucru pe care în alte zone, neromâneşti din regat îl realizau, cum s-a arătat, locurile de adeverire). Adunarea, departe de a rămâne pasivă şi de a socoti rolul său ca formal, nu numai că nu se supune cererii „regeşti", dar îi aminteşte „suveranului" că nici nu se poate folosi de prerogativele sale în cazul Banatului şi că străinii nu au dreptul să stăpânească posesiuni acolo. În consecinţă, „regele" este acela care va ceda, recunoscând moşiile respective unor nobili români locali, după voia adunării. Ca şi în Haţeg, sunt anihilate şi aici încercările de imixtiune străină, în

spiritul unei solidarităţi feudale româneşti, ce însenina de fapt autonomie şi ale cărei temeiuri erau tocmai aceste stăpâniri rămase româneşti şi instituţiile ce decurgeau din ele. Astfel, în faţă autorităţilor locale, nobilimea română continuă şi în a doua parte a secolului XVI să-şi rezolve ea însăşi propriile probleme: un document datat în 11 aprilie 1566 – 9, adică în Joia Mare (feria quinta Magna), adevereşte că nobilul Francisc Găman a răscumpărat moşia sa Obreja (Obrezsia), care fusese zălogită unui locuitor din Caransebeş; altul, din 14 aprilie 1566 k30, oficializează o împăcare încheiată între nobili din familiile Găman, Ciula şi Turcii în privinţa stăpânirii moşiilor rămase după răposaţii nobili Baltazar şi Petru Bizerea (decedaţi tot fără să aibă urmaşi masculini).

În veacul XVI, cum arătam mai sus, se disting tot mai clar adunările orăşeneşti ale românilor (cei mai mulţi nobili), deosebite de cele districtuale, adunări care rezolvau chestiuni de conducere şi de administraţie, dar şi de judecată. Astfel, marţi, 23 sejjtembrie 1505281, Ştefan Stoica, jude şi voievod de Caransebeş, împreună cu şase juraţi, cu ceilalţi cetăţeni şi cu toţi locuitorii Caransebeşului adeveresc că au judecat cu martori un proces al nobilului Iyadistau Racoviţă cu locuitorii din Caransebeş, pentru un pământ deţinut pe nedrept de acest nobil, care-şi făcuse acolo o residenţiam specialem. La 11 martie 1518 (die sedis nostre i ud? ci arie, feria quinta… adică tot joi, deşi scaunul orăşenesc se întrunea, de obicei, marţea.) 23—, judele şi juraţii Caransebeşului adeveresc nişte schimburi de bunuri însoţite de răscumpărări în legătură cu moştenirea răposatului Andrei Dan (Daan), moşul lui Petru de Silvaş (Zylwasv). În tranzacţiile făcute, acest nobil şi-a luat asupra lui şi apărarea intereselor nobilei fiice a lui Andrei, fiul lui Xieolae, frate al lui Petru de Silvaş. Astfel, Ladisâau Racoviţă a dat acestui Petru o proprietate cu'o

229 Jbidem, p. 590, nr. 288.

230 Ibidtm, p. 590 – 591, nr. 289.

231 Ibidem, ÎI/2, p. 5!! nr. 435.

232 Ibidtm. U/3, p. 292, nr. 216.

curte pe strada Bănuţă (Banucza) din Caransebeş, pe care acesta, din urmă a vândut-o lui Mihail Jupa (Supa) cu 30 de florini. Ladis-lau Racoviţă a primit în schimb patru pământuri de arătură, din care trei erau situate peste râul Sebeş, în direcţia morii lui Xicolae şi Gheorghe Gârlişte, iar al patrulea pe râul Soos, înspre oraşul

Caransebeş. A mai primit două locuri pentru depozitat finul. Valoarea locurilor acestora şi a pământurilor de arătură era în total de 14 florini. De fapt, este vorba despre o ieşire din indiviziune, deoarece înainte de împărţirea aceasta, curtea din Caransebeş, locurile pentru fân şi pământurile arabile erau stăpânite în proporţie de două treimi de către Petru de Silvaş cu fratele său Nicolae şi în jroporţie de o treime de către Ladislau Racoviţă. În urma departajării făcute, acesta din urmă a plătit o compensaţie de 14 florini.

În 1525233 se încheie un angajament în numele tuturor locuitorilor districtului Caransebeş, deopotrivă nobili şi nenobili: judele, cetăţenii juraţi şi toată comunitatea oraşului, plus nobilii şi spălătorii de aur ai acestui district (index, iuratique cives et toată communitas civitatis Karansebes, item nobiles a aurilotores eiusdem distridus) recunosc că au împrumutat 925 de florini de la Marcus Pemphlinger, judele regesc şi cornițele cămării din Sibiu şi se obligă să plătească. această sumă cu aurul ce se va strânge din râurile acestui district. Iarăşi este vorba despre adunările reunite, a oraşului şi a districtului. În 17 noiembrie 1528 (marţi) 234, adunarea orăşenească singură adevereşte că văduva Elena Kys din Caransebeş vindea lui Ştefan Dragnea două curţi din Caransebeş, vecine, între altele, cu curţile văduvei lui Petru Bărbat (Barbath), cu ale lui Gheorghe Burul (Bwrwl) şi cu ale lui Petrii Florea (Flore). Aceeaşi văduvă Elena Kys, înaintea aceleiaşi instanţe, marţi 13 martie 1537235, recunoaşte că a vândut lui Petru Racoviţă un fânaţ din Caransebeş cu 12 florini de aur pur. Tot un act de vânzare – cumpărare se înregistrează şi de către adunarea de la 10 ianuarie 1542 (marţi): Matei Lazăr, Lumea Cior-ciuc (Chorchoh), Petru Grozav (Grozaw), Luca Zabo, Ioan Românul (Olah) vând lui Toma Mixa două fânaţuri şi două grădini cu pomi în Caransebeş236. Acelaşi lucru se întâmplă şi marţi, 19 iunie 1537237, când adunarea orăşenească certifică i în zarea de către nobilii Mihai şi Ioan de Hunedoara (Hunyady) a unei curţi şi a unei case pe strada Ţărmurani (Czermurany) din Caransebeş, lui Mihai Ivul (Iwol), fraţilor săi Ioan şi Nicolae şi altora. La 14 aprilie 1552238.

233 Ibiden, p. 509 – 510, tir 357.

234 Ihiden – P630 – 631, nr. 428.

Z_3S Ibiden, ÎI 4, p. 115 – 1 lfi.

236 Ibiden, p. 283 – 284, nr. 154.

237 Ibiden – P118, nr. 62.

38 Ibiden, ÎI 5, p. 15, în 7.

157

În Joia Marc (feria quinta Magna), adunarea restrânsă a juraţilor adevereşte că Oprea Minaru] (Minarwl) cu soţia sa au văiidut o jumătate de vie lui Grigore Voievod.

Exemple de foruri judecătoreşti cari: adeveresc mai ales acte de vânzare-cumpărare s-ar putea da în continuare multe. În raport cu această relativă stereotipie, surprinde un document din 1544239, adică din perioada frământărilor pricinuite de destrămarea regatului Ungariei sub impulsul presiunilor otomane, document prin care juraţii, membrii sfatului (nominalizaţi, circa 50 de persoane), toţi ceilalţi cetăţeni şi locuitori ai Crasului regesc Caransebeş promit cu jurământ solemn judelui suprem al acestui oraş, nobilul Ladislau Racoviţă, că în chestiunile care priveau bunăstarea şi liniştea oraşului nu-l vor părăsi niciodată. Este un exemplu grăitor de solidarizare românească, în faţa vicisitudinilor epocii, a primejdiilor ce ameninţau obştea citadină a Caransebeşului.

Iu acest final de secol XVI şi comunitatea românească a Căvă-lanului ţine o serie de adunări, pentru rezolvarea problemelor sale. Astfel, la 30 iunie 1584 (în marţea de după sărbătoarea ştiutului Petru), „atunci când, după vechiul obicei al oraşului nostru, ne-am adunat spre a ţine scaun de judecată", Ioan Pleşcău din Căvăran a fost acuzat de doamna Margareta, soţia răposatului Nicolae Tincovan, că l-ar fi numit părtinitor pe viteazul Ioan Tincovan, fără să dovedească acuza adusa. I s-au dat pârâşului de trei ori termene de câte 15 zile spre a-şi motiva afirmaţia în scaunul local şi n-a făcut-o, iar la scaunul banului, la care a făcut apel, nu s-a prezentat. Drept urmare, a fost amendat cu 100 de florini, din care două treimi reveneau banului, iar o treime lui Ioan Tincovan. Din scaunul de la Căvăran au făcut parte Ioan Anderco, prim jude, Adam Frâncu şi Nicolae Tătar, cetăţeni juraţi, plus celelalte 12 persoane jurate din sfat, iar documentul este emis la 6 februarie 1585 în numele celor de mai sus şi al celorlalţi locuitori din Căvăran-40. Cum se vede, întrunirea periodică a adunării era un „vechi obicei" la Căvăran, iar data de desfăşurare a judecăţilor era şi ea o zi fixă din săptămână, anume marţea.

A treia serie de adunări româneşti bănăţene studiate dezvăluie în raport cu trecutul (secolele XIV – XV) atât elemente de continuitate, cât şi de discontinuitate. Întâi, se precizează cu mai multă claritate

natura şi competenţele forurilor româneşti din Banat, în sprintul analogiilor şi asimilărilor dorite de puterea centrală cu celelalte instituţii asemănătoare ale regatului. Continuă să funcţioneze adunările nobiliare pe districte, deşi adunarea districtului Caransebeş – cel mai mare şi mai important – este singura care pare să se întru

239 Ibidem, IHA, p. 367 – 368, nr. 216.

2< „C. Feneşaii, Documente bănăţene, p. 68 – 69, uf. 21.

nească periodic şi constant. Alături de acestea, se afirmă şi se specializează tot mai mult adunările locale orăşeneşti (la Caransebeş, Lugoj, Căvăran), formate, în mare parte, tot din nobilimea românească. Şi în rândul acestora, cea mai importantă este adunarea juzilor şi juraţilor din Caransebeş. Uneori, când problemele reclamă acest lucru, adunarea districtului cu cea a oraşului Caransebeş se reunesc într-un for comun ea-n 1525, de pildă. Deasupra acestor două instituţii se situează, în unele cazuri, adunările Banatului de Severin, prezidate de ban sau de vicebani, care continuă tradiţia adunărilor nobililor şi diezilor din cele opt districte privilegiate bănăţene. În anumite situaţii, când banul sau vicebanii conduceau adunările nobililor din districtul Caransebeş, aceste foruri sunt asimilate celor ale întregului Banat de Sevenii, iar problemele discutate se refereau la mai multe districte. Deoarece acum, în secolul XVI, unele districte mai puţin importante îşi pierd din individualitatea lor şi se încadrează mai ferm în Banatul (sau comitatul) Severin, unii nobili ai lor fac parte din adunarea de la Caransebeş, condusă de castelani, fără se să precizeze că ar fi vorba de foruri comune mai multor districte, cum se întâmpla în secolele XIV şi XV. Iarăşi, spre deosebire de aceste secole anterioare, după 1500, tot mai multe adunări (majoritatea covârşitoare) sunt acum doar scaune de judecată. Astfel, din vreo 45 de adunări studiate pentru această perioadă (1501 – 1584), numai trei au alte scopuri, anume în 1525 (când se pomeneşte un împrumut făcut în numele întreguhii district Caransebeş), în 1544 (când se depune un jurământ se solidarizare a oraşului Caransebeş în jurul judelui suprem) şi în 1561 (când adunarea nobiliară se opune „regelui", nerecunoscându-i acestuia dreptul de a dărui moşii în Banatul Severinului altor nobili decât cei locali), diezii nu mai sunt consemnaţi distinct în aceste adunări, cu numele consacrat de kenezii sau nobiles kenezii, deşi existenţa lor în continuare este probată de două documente din 1544, când unii apar alături de crainici în „comitatul Severin" (sunt, probabil, cei

neînnobilaţi, consideraţi ca offictales în comitat), iar alţii ca martori ia împărţirea moşiilor lui Nicolae Gârlişte, cum s-a văzut. Cnezii sunt însă prezenţi în adunări indirect, prin nobilii români, care alcătuiesc încă aproape exclusiv aceste foruri şi care sunt urmaşii aceloraşi familii de origine cnezială din veacurile XIV şi XV.

În general, cu excepţia unora dintre bani, autorităţile care prezidează adunările acestea (vicebani, castelani, juzi ai nobililor, juzi orăşeneşti) sunt formate din nobili români care îndeplinesc temporar anumite funcţii, în acord cu nomenclatura oficializată. O dovadă a încercărilor de a asimila treptat districtele şi Banatul Severinului (numit şi Banat de Caransebeş, după ocuparea cetăţii Severin de către otomani) cu instituţia comitatensă este şi prezenţa tot mai insistentă în viaţa acestor regiuni româneşti şi în adunări a luzilor nobililor (aleşi periodic, după modelul nobilimii din comitate). Acelaşi lucra se p etrece şi în rândul nobililor români de origine cnezială din Maramureş. O altă dovadă în acelaşi sens este de ordin formal, în sensul că iniele documente (sporadic, desigur), uneori ca din întâmplare, folosesc în locul numelor consacrate aici, de district sau Banat, pe cel de comitat [comitat, de Caransebeş sau comitat de Severin). Câteodată, în acelaşi document pentru aceeaşi unitate teritorială se folosesc ambele denumiri, ca în uncie mărturii din 1543, în care castelanii sunt daţi ca fiind ai districtului Caransebeş, iar scaunul de judecată este numit al comitatului respectiv. Să fie vorba despre un scaun mai larg, al întregului Banat şi prin cuvintele istius comitatus să se înţeleagă Severinul? Nu este exclus, mai ales că centrul Banatului Severinului era acum la Caransebeş, iar numele de Banat de Severia alternează, cum s-a spus, cu cel de Banat de Caransebeş. După ocuparea cetăţii Severinului de către turci241, deşi se menţine şi denominarea de Banat şi, mai ales, de comitat de Severin, unele documente acordă aceleaşi atribute Caransebeşului. Oricum, nesiguranţa terminologică nu se datorează numai modificărilor teritoriale pricinuite de ofensiva otomană, ci şi procesului intern de eludare a unor vechi rânduieli şi instituţii româneşti, în favoarea celor impuse de oficialitate. Dar, în ciuda acestei tendinţe, adunările româneşti constituite în scaune de judecată (sedes judiciaric) îşi continuă activitatea în multe privinţe, după obiceiul străvechi. Cele mai multe pricini se referă şi în secolul XVI, cum s-a văzut, la stăpânirea asupra pământului: moşteniri, zălogiri, moştenirea fetelor, ieşiri din indiviziune, răscumpărări,

opreliști, cotropiri, deținеri pe nedrept, împăcări, vânzări-cumpărări, schimburi, dispute între rude etc. Documentele nu înregistrează judecarea unor „cauze majore” (furt, tâi-hărie, omor, incendiere), decât, poate, indirect, prin 1501, când este atestată înstrăinarea unor moșii în vederea răscumpărării unei crime (vezi mai sus). Temeiul judecăților, în pofida adaptărilor produse rămâne și după 1500 dreptul românesc, sau vechiul obicei, ori rânduiala veche a districtelor. Conform acestor principii se fac vânzările și zălogirile, anunțând acest lucru în trei scaune de judecată, spre înștiințarea celor interesați (1503), se fac judecățile cu arbitri (1503, 1524, 1534, 1544 etc), se stabilește zestrea fiicelor (1540), se împart moșiile între urmași (1555), se acceptă titularii moșiilor, excluzându-i pe străini (1561), se apără autonomia judecătorească (1559), se procedează la puneri în stăpânire a moșiilor, fără participarea unor oficiali din afară etc. Practic, aceste adunări rezolvă cea mai mare parte a litigiilor civile și penale ale districtelor și orașelor românești, dar.

1 Tli. X. Trâpcea, Știri, p. 208.

În virtutea tradiției, continuă să aibă și alte atribuții decât cele de judecată, anume fiscale (contractează împrumuturi în numele districtului), economice (controlează spălarea aurului din râuri), politico-militare (se solidarizează cu judele în apărarea Caransebeșului]. Ele veghează și la apărarea vechii autonomii, atât pe plan social-economic (prin dăruirea de moșii în zonă exclusiv nobililor români locali), cât și juridic (prin respingerea amestecului altor foruri de judecată decât cel regal în problemele districtelor).

Astfel că, în urma studiului acestor adunări românești bănățene, se impune cu acuitate concluzia că ele, pe parcursul a trei secole cel puțin, au fost un instrument, cel mai adesea eficace, de conservare a autonomiei românilor din această parte de țară ajunsă sub stăpânire străină. Ele au apărat autonomia, perpetuând vechile tradiții și obiceiuri ale neamului lor, iar atunci când aceste rânduieli erau amenințate prin măsuri vexatorii, au luptat pentru recunoașterea lor oficială, de către puterea centrală, prin act scris. S-au opus desprinderii unor districte sau părți de districte din marea comunitate românească bănățeană și, în vederea perpetuării autonomiei juridice, au asigurat deținerea pământurilor aproape exclusiv de către cnezii și cnezii nobili, adică de către feudalitatea românească. Deci baza autonomiei politico-militare și administrativ-instituționale (parțial și

confesionale) a fost autonomia economico-socială. Cu alte cuvinte, cnezimea şi nobilimea română din Banat şi-au putut alcătui adunările proprii, şi-au putut apăra milităreşte partea de ţară (şi nu numai pe aceasta), au putut conserva principiile dreptului românesc, deoarece au ştiut şi au reuşit să rămână stăpâne peste satele lor. A fost o feudalitate tenace şi întreprinzătoare, care s-a făcut apreciată şi respectată chiar şi de puterea centrală, impunând şi la nivelul cancelariilor voievodale, regale şi ale principilor (din secolul XVI începând) recunoaşterea calităţii sale de nobilime românească (nobiles Valachi) 2 ii. De exemplu, în 1551, când „regina" Isabela acordă lugojenilor dreptul de a purta ca însemn heraldic lupul, ea se adresează prin cuvintele: fiddiuni nostrorum egregiorum nobili um Valachorum ac totius universitaiis oppidi Lugaz. Este cea mai bună dovadă că nobilimea Lugojului (ca şi cea a Caransebeşului, de altfel) era românească în secolul Xyi. Acelaşi lucru reiese şi dintr-un document din 1609, prin care principele Gabriel Báthorv întăreşte şi lărgeşte privilegiile recunoscute de Ladislau V şi de Isabela. Acest act venea ca rezultat al protestului pe care l-au ridicat înaintea capitolului din Alba Iulia românii lugojeni, „în numele membrilor sfatului şi al adunării nobililor şi al celorlalţi români şi cuezi din târgul şi districtul Lugoj", ca urmare a faptului că principele dăruise prin abuz lui Grigore Nemethy oraşul

111 A.A. Ruşii, UU formulai –, passim. * * Hurm. ÎI/4, p. 547 348, nr. 341.

şi districtul lor244. În consecinţă, adunarea nobililor şi cnezilor bănăţeni, i-a desemnat pe Ioan de Lugoj, pe Mihail Ueş (zis Diacul), pe Martin Banias şi pe Gheorghe Radul, care s-au dus la Alba Iulia şi au arătat principelui Gabriel Báthory, cele două documente referitoare la recunoaşterea privilegiilor româneşti, unul din 1457 de la Ladislau V, celălalt din 1551 de la Isabela, cerând transcrierea şi confirmarea lor. Principele a făcut întocmai, eliberând la 3 aprilie 1609 un document adresat „tuturor nobililor, cnezilor români şi celorlalţi locuitori ai numitului nostru târg Lugoj şi sus-ziselor opt districte" Lugoj, Sebeş, Mehadia, Almăj, Izvoarele Carasului, Bârzava, Comiat şi Ilidia245. Adunarea nobililor districtului Lugoj s-a îngrijit ca acest document să fie înfăţişat, în 16 octombrie 1609, dietei Transilvaniei (în generali congregaţionc dominorum regnicolarum trium nationum), care, în

urma neapariţiei niciunui împotrivitor, l-a lăsat în vigoare şi ratificat246. Iată deci că la începutul secolului XVII, în ciuda transformărilor petrecute între timp în sensul dorit de oficialitate, obştea nobililor şi cnezilor români bănăţeni este la fel de puternică şi de activă în apărarea autonomiei sale ca şi în veacurile XIV – XV. în fruntea strădaniilor, protestelor şi cererilor s-a situat, de astă dată, feudalitatea românească a Lugojului (care mai fusese ameninţată de acelaşi pericol, al anihilării statutului de liberate, în 1464, când Matia Corvinul donase cetatea Jdioara şi târgul Lugoj voievodului Transilvaniei, Ioan Pongracz247); altă dată acest rol îl avusese Caransebeşul, cum s-a văzut.

Cu aceasta, ne situăm la capătul unui proces istoric, pe care l-am urmărit din secolul XIV începând şi ale cărui coordonate principale au rămas, în linii mari, neschimbate. O feudalitate românească, preponderent cnezială la început şi majoritar nobiliară în final, îşi apără autonomia teritorială, economico-socială, politico-militară, judecătorească, îşi conservă propriile instituţii, cedând pasul cu mare greutate şi opunându-se tenace, periodic în faţa rânduielilor de factură apuseană, a organizării comit-atense etc. în lumina celor de mai sas, considerăm că un mijloc fundamental de apărare şi perpetuare a acestei autonomii au fost adunările cneziale şi nobiliare româneşti. Ele au vegheat ca moşiile să rămână în stăpânirea românilor, ca districtele să aibă conducere proprie, ca din cele opt mai importante să nu se înstrăineze vreunul; ele au împiedicat imixtiunea forurilor exterioare, prin apelul exclusiv şi direct la curtea regală şi s-au îngrijit de introducerea feudalilor români în stăpânirea moşiilor lor. Această ultimă sarcină asumată de adunări a fost şi un mijloc eficace

„S Ibidem, p. 65.

** I. Vuia, op. cit., p. 17.

„I. Vuia, op. cit., p. 16 – 17.

146 A. Veress, Documente, VIII, p. 59 – 65, nr. 60.

Ibid 65

fje a controla stăpânirea asupra celui mai valoros bun din evul mediu – pământul, asigurând, în ciuda unor imixtiuni străine, deţinerea acestuia de către feudalitatea românească (în cea mai mare parte). Când s-au aflat în postura de scaune de judecată, adunările bănăţene au slujit justiţia feudală, aplicând principiile dreptului şi obiceiului românesc, în mai toate pricinile în care s-au pronunţat:

vânza-rea bunurilor mobile, probarea actului de vânzare, apărarea drepturilor rudelor şi vecinilor în cazul înstrăinărilor (preempţiunea), jurământul decizoriu acordat uncia din părţi, succesiunea bunurilor imobiliare şi dreptul fetelor la zestre şi daruri de nuntă, ieşirea din indiviziune, zălogirea moşiilor, judecata cu arbitri aleşi de părţi şi confirmaţi de adunare248 ete. Toate acestea demonstrează că dreptul românesc medieval şi, deci, adunările româneşti de judecată cuprindeau în sfera lor întreaga arie a relaţiilor juridice din societate. Luând în considerare toate ipostazele în care au funcţionat, adunările cneziale şi nobiliare bănăţene reprezintă o formă de existenţă a adunărilor reprezentative medievale. Prin caracterul lor românesc şi prin menirea de apărătoare a autonomiei românilor din această parte de ţară, ele au funcţionat şi au evoluat şi ca o reacţie la excluderea timpurie a românilor dintre stări sau dintre naţiunile politice. Astfel, aceste adunări au realizat la nivelul districtelor privilegiate acea conducere românească, care a fost refuzată şi oprită la nivelul Transilvaniei voievodale şi care a asigurat acea personalitate distinctă a Banatului medieval.

V.5. ZOX. V. CHIŞI IUI. OH

Aceeaşi organizare românească străveche, întâluită în Transilvania, Banat şi Maramureş, îi caracterizează şi pe locuitorii autohtoni de la apus de Carpaţi, din regiunea cuprinsă între Mureş şi Someş, străbătută de Crişuri. Despre aceşti români, spunea istoricul maghiar Marki Sandor că „au avut voievozi, nu fişpani, cnezi şi nu biräi, că au constituit judeţ în judeţ" şi că guvernarea lor a fost autonomă şi separatistă, ei nedizolvându-se în nicio altă naţiune849. În funcţionarea acestei autonomii, un rol important au avut şi în această regiune adunările cneziale, prezidate adesea de voievozii români, adunări în care se discutau şi se rezolvau diferitele probleme ale societăţii româneşti.

Unii autori, care au văzut în acei canesi pomeniţi de Rogerius cnezi români, au susţinut că işti domini, cu rosturi în împărţirea

„* CU. Ciulei, op. cit., p. 232 – 233.

21 O. I/Upaş, Voievozi, p. 4, Despre autoaoruiile românilor crişeni vezi Şt. Pascu, Voievodatul, III, p. 519 – 531.

dreptăţii, se întruneau aproape săptămânal în „adunări ale diezilor", adevărate scaune de judecată, în vremea marii invazii tătaro-mongole (1241 – 1242) şi că Rogerius se referă mai ales la zona

Crişurilor, când consemnează existenţa acestor instituţii250. De altfel» în aceeaşi zonă, călugărul italian menţionează şi existenţa voievodului de Geroth251. Opiniile care s-au opus pe bună dreptate unei asemenea interpretări, respingând identitatea canesi – cnezi români252, chiar dacă exprimă adevărul, nu schimbă fondul problemei, întrucât prezenţa românilor ortodocşi, a cnezilor şi voievozilor lor în regiunile vestice este atestată şi înainte de invazia tătară. Lăsând la o parte Cronica lui Anonimus (care se referă la evenimente mai îndepărtate de perioada aflată în atenţia noastră), amintim doar că, la 16 mai 1204, papa Inocenţiu III, informat de cardinalul I, eon – cel care se interesase de soarta românilor din Transilvania în drumul său spre Tîrnovo, unde urma să-l încoroneze pe Ioniţă", ţarul românilor şi bulgarilor" – despre situaţia întâlnită, cere episcopului catolic de Oradea să viziteze mănăstirile „greceşti" (ortodoxe) din dioceza sa, aflate în decadenţă datorită neglijenţei episcopilor şi a „grecilor" înşişi 283. Acest document este şi mai relevant, dacă este coroborat cu unul din anul următor, 1205, când acelaşi papă scrie arhiepiscopului de Kalocsa (sub a cărui jurisdicţie se afla şi episcopia de Oradea) că pe moşiile fiilor cnezului Bălea era un episcopat de rit grec, aflat sub ascultarea bisericii Constantinopol şi că este necesar ca acesta (qui dam episcopatus în terra f Mor unt Bele knese) să fie adus în dependenţa bisericii romane (catolice) 254. „Ţara" sau moşiile cnezului Bălea, un adevărat feudal (un dominus), care patrona pe pământurile sale o episcopie ortodoxă (deci românească), trebuie plasate în aceleaşi regiuni nord-vestice.

Datorită împrejurărilor istorice deosebite, a faptului că românii, retraşi compact în zonele de deal şi de munte, n-au intrat decât târziu în atenţia actului scris, documentele care menţionează instituţiile româneşti provin cu precădere din secolele XV" şi XVI. Referitor la regiunea situată imediat la nord de valea Mureşului inferior, remarcăm un document extrem de important, emis la 20 noiembrie 1426, în cetatea Siria235. Este vorba despre o scrisoare a comitetului de Timiş, Pipo de Ozora către Ştefan Bolgar, dregător sau slujbaş al său din districtul Capâlua (oficiali nostro de Kapolna). Acest district făcea parte (alături de districtele Halrnagiu, Ciuci – 240 I. Teoran, Cnezatele, p. 32 – 35; R. Schilling, Cu plivire la cnejii români, passiin.

261 I Teoran, op. cit., p. 12 – 15.

862 A. De cei, Canesi, passim.

253 Şt. Pascu, Contribuţiuni, p. 7 – 8.
IM Ibidem, p…
*” Barabds, I, p. 486 – 487, nr. 371.

Vârfurile, Arăneag şi Cladova) din rândul celor cinci districte româneşti cunoscute documentar din secolul XIV, ale ţării Grisului Alb. Toate cinci, deci şi Căpâlna, au fost donate în 1390 de către Sigismund de Luxemburg, ca pertinenţe ale cetăţii Siria, comitelui de Timiş266. De aceea, românii de aici aveau regimul oricăror locuitori ai unui domeniu de cetate (cetatea Siria rămăsese cetate regală), ca şi românii din Dobra, de exemplu. Corniţele, în 1426, se referă la o plângere adresată lui de către voievozii, cnezii şi adunarea bogaţilor şi săracilor (adică toţi românii) din districtul Căpâlna (intimaţii nobis vayvode, kenezii necnon universitas divitum et pau-perum intra Capoliia commorantium) împotriva acestui Ştefan Bol-gar. Românii spun că doi cnezi de-ai lor, pe când se întorceau la casele lor de la scaunul de judecată (sedes judiciariu), din care făceau parte (probabil), „minaţi de îndemnul diavolului”, pe drum, l-au omorât pe un al treilea criez, tovarăş de-al lor, care veuea de la acelaşi scaun de judecată împreună cu ei. După acest episod cu rezonanţă mioritică, cei doi cnezi vinovaţi de crimă, au fost judecaţi şi au plătit, după obicei, gloabă, însă „oficialul” Bolgar, nemulţumit de plată le-a luat toate lucrurile şi bunurile lor (res et bona). Alt motiv de plângere al reclamanţilor, numiţi acum nobiles et kenezii, este că, odinioară, pe un anumit om din Căpâlna care trecuse pe la slujitorii lui Bolgar pentru o serie de „motive şi pricini”, aceşti slujitori l-au reţinut şi pus în butuc şi l-au păstrat captiv până în ziua scaunului de judecată. În acea zi hotărâtă pentru scaunul de judecată, slujitorii l-au adus acolo pe acel om, iar el, în scaun, i-a mustrat pe slujitori şi i-a ameninţat eu arderea caselor. Drept urmare, Bolgar, împotriva judecăţii celor 12 juraţi (care au dat dreptate omului arestat pe nedrept şi fără judecată, absolvindu-l pe acesta de orice culpă), a afirmat că respectivul ar trebui spânzurat. Până la urmă, „oficialul”, de acord cu slujitorii săi, a dispus tăierea mâinilor acelui om, care, îngrozit, a trebuit să accepte o înţelegere şi să-i plătească l-ai, dregătorului, 40 de florini. Nobilii şi cnezii mai reclamă în continuare că într-o altă împrejurare, când un om din districtul Căpâlna, pentru excesele sale, după judecata celor 12 juraţi, a fost dovedit să plătească anume gloabe, Bolgar, nemulţumit fiind de judecată, noaptea, pe ascuns, a dispus prin slujitorii săi să fie ridicate

bunurile acelui om. De asemenea, în zilele trecute, spun nobilii şi cnezii, pentru anumite vorbe de râu, defăimătoare (diffamia) rostite de două femei, Bolgar le-a prins şi Le-a închis în mijiccul slugilor sale, „ceta ce nu se cuvine i: ner femei cinstite" şi le-a supus unor mari amtpzi. Cernitele scrie „oficialului" său că, dacă el a făcut într

25G V. Eskenasy, Hălmagiu, p.: 24. St. Pasen. Voievodatul, IV, p. 63. În secolul XVntai sunt menţionate districtele Cri. Şi! Alb. Kibiţa…

adevăr femeilor respective această înjosire, tiu va lăsa lucrurile să treacă aşa. Mai porunceşte Pipo Spano ca pomeniţii cnezi, adică aceia care l-au omorât pe al treilea dintre ei şi apoi au plătit pentru fapta lor slujitorilor lui Bolgar, să-şi primească înapoi lucrurile luate pe nedrept. Mai spune în final corniţele ea „oficialul" să le „repare" pe toate de mai sus şi altfel să nu iacă-57. Observăm întâi de toate că o comunitate românească, cea a districtului Căpâlna din Zărand. adresează o plângere comitetului de Timiş. Până la urmă, din textul documentului aflăm că petenţii erau de fapt nobilii şi cnezii districtului şi nu întreaga comunitate care este numită generic la început. Mai exact, în cadrul acelei universitas care s-a adresat lui Pipo Spano (voievozi, cnezi, bogaţi şi săraci), nobilii nici nu sunt numiţi dar ulterior, din document reiese că ei, alături de cnezi, au avut rolul esenţial (dacă nu şi singular) în susţinerea reclamaţiilor şi cererilor. Trebuie să presupunem, de aceea, că unii dintre voievozi şi cnezi erau înnobilaţi, fiind numiţi când cu titlurile lor tradiţionale româneşti, când eu cel oficial de nobili. Această plângere seamănă în multe privinţe cu cele ale diezilor şi nobililor bănăţeni către banii din familia Himfy sau către rege, ca şi cu cele ale cnezilor şi nobililor dobreni către voievozii Transilvaniei şi către Matia Corvinul. În documentul despre plângerea celor din Căpâlna (care nu conţine plângersa propriu-zisă, ci rezumarea acesteia de către comitele de Timiş), vechile libertăţi româneşti nu apar consemnate decât indirect, prin pomenirea faptelor şi abuzurilor îndreptate împotriva acestor libertăţi. Cea mai gravă încălcare pare să fie nesocotirea de către autorităţi a hotărârilor adunărilor româneşti de judecată, formate ca şi în Haţeg, în Banat sau în Făgăraş, din 12 juraţi. Cnezii şi nobilii căpâlneni pomenesc cu indignare trei împrejurări în care deciziile juraţilor districtului au fost ignorate de către slujitorii „o-ficialului" şi de către acesta însuşi: o dată, când cei doi cnezi vinovaţi de omucidere au fost vămuiţi de bunurile lor, în ciuda plăţii amenzii pe care le-o stabilise desigur, după obicei,

scaunul de judecată al districtului; a doua oară, când tribunalul local l-a absolvit de vină pe cel arestat pe nedrept, iar oficialităţile l-au ameninţat totuşi cu spânzurătoarea, cu tăierea mâinilor, sfârşind prin a-l extorca de 40 de florini; în fine, a treia oară, când, după judecata celor 12 juraţi, autorităţile, nemulţumite de cuantumul amenzii stabilite, au răpit pe ascuns bunurile împricinatului. Toate aceste întâmplări mărturisesc o confruntare acută între cnezii şi nobilii români din Căpâlna şi dregătorul comitelui, între oamenii de rând de acolo şi slujitorii

857 Considerăm că iiitâmplările de mai sus se petrec în districtul Căpâlna din Zărand şi nu în Căpâlna din comitatul Sohioc-Dăbâca şi că plângerea nobililor şi «iezilor n-a fost împotriva altor cuc/. t, ci împotriva dregătorului (oficialului) şi slujitorilor comitelui de Timiş. Vezi Şt. Pascu, Voievodatul, III, p. 424.

acestui dregător, între scaunul de judecată românesc şi rânduielile de drept străine, apărate de aceşti slujbaşi. Acest scaun de judecata al celor 12 juraţi era format din cnezi şi cnezi nobili. Un indiciu în acest sens sunt cei trei cnezi, care în momentul crimei săvârşite de doi dintre ei împotriva celui de-al treilea (pentru care vinovaţii, ca orice feudal, au fost pedepsiţi cu amendă), se întorceau de la scaunul de judecată desigur nu ca împricinaţi, ci ca membri ai acestui for. Deci, ca şi în alte părţi şi în Zărand, cnezii şi nobilii romani se întrunesc spre a-şi conduce districtul lor, spre a protesta împotriva imixtiunilor dinafară, spre a-şi alege reprezentanţi care să se plângă autorităţilor şi să le apere interesele, dar şi pentru a judeca în cauze penale şi civile. Cel puţin în primul caz, al celor doi cnezi vinovaţi de omor, intervenţia „oficialului" trebuie să fi avut ca bază pretenţia autorităţilor ca instanţele româneşti să nu rezolve decât cauzele minore. Cum se vede, românii din Zărand, ca şi cei din Dobra, nu erau de acord cu această restricţie, judecând în continuare şi în culpe majore (furt, tâlhărie, omor etc).

O altă judecată românească în zonă este pomenită la 1445 într-un document emis la Giula, de către Ladislau de Maroth, odinioară ban de Maciova258. Acesta scrie nobililor bărbaţi Moga [de Hălma-giu], Iadistau de Bolya, Ştefan de Birtin, Ioan de Valea Bradului (Fcnywpataka), Şerban şi Ioan de Ribiţa, voivodis nostris (şase voievozi nobili), să fixeze soroc pentru depunerea unui jurământ în faţa lor de către Simion, monetarul din Sibiu (cusor florenorum auri de

Cibinio) şi soţii săi, care se aflau în litigiu pentru o bucată de pământ cu iobagii acestuia (ai banului) din Baia de Criş. Simion şi ai lui trebuiau să jure înaintea voievozilor că acel pământ pe care ei îl ţin a fost plătit cu bani, cu titlu de zălog, ca să-l folosească până când banii le vor fi înapoiaţi. Textul spune că „astfel să jure că aşa să le ajute Dumnezeu, fericita fecioară Maria şi că aşa să poată vedea faţa Domnului nostru Iisus Hristos" (şic iurare quod ita ipsum Deus iuvet, beata virgo Maria et ut possit videre faciem domini noştri Iesu Christi). Editorul documentului, Nicolae Iorga, afirmă că acesta este un formular de jurământ românesc259. Oricum, este un tip de jurământ decizoriu acordat uneia din părţi, înaintea unei instanţe româneşti formate din şase voievozi şi specific regulilor cuprinse în ius valachicum. El se întâlneşte mai des în Banat, dar şi în alte regiuni româneşti.

Şi mai spre nord, în comitatul Bihorului, sunt aplicate aceleaşi rânduieli româneşti de judecată. O puternică tradiţie şi o mare vechime avea scaunul cnezilor din districtul Beiuşului, prezidat de

258 Hurm. 1/2, p. 714 – 715, nr. 594; XV/l, p. 33, nr. 54 (doc. publicat de două în Hurm).

**" Jbidem, XV; 1, p. 33. Şt. Pascu, Voievodatul, IV, p. 218 – 230.

voievod. Într-o asemenea judecată, la 1362 – 1363, a fost implicat chiar Ioan, voievodul de Beiuş. Probabil din acest motiv, pricina n-a fost adusă înaintea scaunului pe care el însuşi îl conducea. Cert este că cele două părţi, Ioan voievodul (cu fraţii săi Bocii şi Bale) şi Nicolae, fiul lui Cândea de Baia Zlatna (cu fraţii săi, Ioan, licyi-ning, Blasiu, Iadistau, Tatomir şi Stoian), aflate într-o îndelungată dispută pentru uciderea rudelor lor, Bikach şi Roman, se împacă prin mijlocirea sfaturilor unor bărbaţi cinstiţi (arbitri), doritori de pace. împăcarea s-a făcut deci prin arbitri, aleşi poate, după regulă, de părţile implicate. Actul a fost doar consfinţit înaintea capitolului orădean (la 17 ianuarie 13632 (i0), care a emis şi documentul de atestare, cu clauza că aceea dintre părţi care ar reîncepe proces să plătească 50 mărci celeilalte părţi. Se ştie dintr-un act de la 1359 că Bikach sau Bvbarc Ji a fost voievod de Hălmagiu şi că era chemat atunci prin porunca regală să stea faţă cu văduva lui Roman", ur-burariul" român de Zlatna. A urmat apoi, probabil, uciderea lui Bikach de către cnezul Nicolae, fiul lui Cândea ele Zlatna. şi reclamaţia voievodului Ioan de Beiuş, înainte de împăcarea finală, prin arbitri, la 1363261.

Iu afara judecăţilor districtuale de la Beiuş, diezii şi voievozii crişeni erau şi judecători, conform statutului lor, în satele pe care le stăpâneau, chiar dacă multe din acestea aveau de la un timp şi un stăpân superior în persoana episcopului de la Oradea. Astfel, la 1374 affi, Nicolae voievodal, fiul lui Vâlcuu, din satul Kerestienfalva.se afla în dispută cu voievodul Mihail, fiul lui Petru, tot de acolo, pentru stăpânirea satelor româneşti Kerestienfalva, Bonafalva şi To-pliţa (Forosigul sau Forăul de azi), care alcătuiau împreună un voievodat. Neînţelegerea asupra împărţirii voievodatului acestor sate (super divisione woyvodatus villarum) este tranşată de către episcopul de Oradea, care hotărăşte ca voievodatul satului Bona, cu dregătoria sau oficiul de jude şi judecăţile aferente să rămână lui Nicolae voievod, iar voievodatul satului Topliţa să fie al lui Mihail, fiul lui Petru, în aceleaşi condiţii; voievodatul satului Kerestien, cu moara de pe Hodişel, cu toate veniturile şi folosinţele sale, urma să fie stăpânit în comun de către cei doi voievozi, care trebuiau să judece împreună şi pricinile, să reţină pentru ei amenzile îngăduite şi să-şi împartă şi celelalte venituri comune în părţi egale, lucru valabil pentru ei şi urmaşii lor (eu condiţia să nu fie vătămate veniturile rezervate din aceste sate episcopului şi bisericii din Oradea). Cum se vede, cei doi voievozi sunt asimilaţi nobililor prediali, care deţineau pământul cu titlu ereditar în linie masculină, judecau pe supuşi, ser

*" D.R.H., C, XII, p. 122 – 123, tir. 145.

261 M. Holbau, Din cronica relaţiilor, p. 263.

262 A. Ilea, Documente, p. 246 – 247 (Vezi şi Doc. Val., p. 531 – 532, addenda).

veail cu arma, ca orice feudal, dar îl aveau deasupra lor pe seniorul de la Oradea. Acesta pretindea o cotă parte din venituri, o încadrare în rânduielile domeniului şi conducea un scaun de judecată suprapus2 3. Acest fapt n-a afectat la început, în măsură prea mare, esenţa feudală a vechilor stăpâni, cnezii şi voievozii, deşi a tins să disloce unităţile româneşti tradiţionale, să le fărâmiţeze şi să-i coboare pe aceşti stăpâni în prerogativele lor. Probabil că şi cele trei sate, pomenite mai sus, au avut odinioară un singur voievod stăpân, care percepea toate veniturile pentru sine şi care conducea un singur scaun de judecată.

În ciuda acestor tendinţe, adunările cnezilor de la Beiuş continuă şi în veacurile XV şi XVI să judece în numele întregului

district românesc. Astfel, la 24 august 1410 (în a doua duminică după vă întămărie), voievodul Petru, cu toţi cnezii şi juraţii beiuşeni (Pe-trus Vajda ac univerşi kenezii et iiirati) ţiu adunare în „locul comun" (stilissent în communi loco) din posesiunile numite Brad, azi Finiş (în possessionibus... Fenyezad), pentru rezolvarea pricinii dintre Bogdan şi Merideu (Boddan et Mcrigyo), de o parte şi fiul lui Moga. Şerban de Crişul Alb (Fejerkeres), de altă parte. Voievodul şi cuezii mărturisesc că au făcut oficiul de împăciuire între cele două părţi, în toate pricinile şi tranzacţiile pe care le aveau, stabilind că partea care nu se prezintă la sorocul hotărât în „locul comun" amintit să piardă întru toate procesul. I, a care loc, işti elccti homines, cu acel Bogdan, au stat mult timp şi au aşteptat, dar fiul lui Moga vEerban nu s-a arătat, nici n-a trimis pe nimeni, semn că a pierdut procesul, în urma acestui lucru, voievodul Petru cu toţi cnezii juraţi au venit înaintea judelui Pavel Chapo şi a cetăţenilor juraţi din târgul Beiuş, au expus cele de mai sus, lucru pentru care, la 28 august 1410, s-a emis documentul adeveritor—*4. Deci adunarea cnezială a districtului, în frunte cu voievodul, îşi ţinea şedinţele, probabil duminica, într-un loc anume din apropiere de Beiuş, (la Finiş – Brad) şi încă nu dobândise obiceiul (de influenţă străină) de a emite documente care să certifice hotărârile adoptate. Dar deoarece aceste acte se dovedeaţi tot mai necesare pentru valoarea lor probatorie, s-a apelat un timp la forul mai nou, al judelui şi juraţilor târgului Beiuş, în vederea îndeplinirii acestui oficiu. Nefiind o instituţie recunoscută de oficialitate, adunarea cnezilor din districtul Beiuş şi-a văzut, probabil, multe din hotărâri contestate, eludate sau ignorate. De asemenea, imixtiunile castelanilor şi vicecastelanilor de Beiuş erau de natură să tulbure buna funcţionare a acestui for. Pe de altă parte, este perioada în care cnezii şi românii beiuşeni suferă

263 I... Borcea, Obştea, p. 133.261 Hutm. 1/2, n. 469, un 377.

O serie de vexaţiuni economice, devin victime ale unor abuzuri din partea slujbaşilor episcopiei din Oradea (în privinţa perceperii dărilor, mai ales). Toate acestea au fost suficiente motive pentru ca micii feudali din districtul Beiu. ş, cuezii, în numele lor şi al celorlalţi români, să se înfăţişeze înaintea episcopului de Oradea, prin anii 1442 – 14442 (i5, spre a încerca să obţină îndreptarea situaţiei. Cea mai bună îndreptare se putea realiza prin consemnarea în documente scrise, eu putere de privilegii (după tipicul feudal), a tuturor

rânduielilor de funcţionare a scaunului de judecată românesc şi de împărţire a dreptăţii, precum şi prin stabilirea în acelaşi fel a cuantumului dărilor, astfel ca orice abuz să poată îi contracarat pe calea legii. De aceea, la 1442, episcopul Ioan al Orăzii recunoaşte în fruntea districtului beiuşeau vechiul scaun de judecată format din 12 juzi, aleşi din rândul cnezilor din satele componente. Aceşti cnezi, la intrarea în atribuţii, prestau jurământ şi erau apoi împuterniciţi să asculte, să judece, să dea sentinţe şi să le execute. Scaunului de judecată îi era recunoscut un loc anume (ce fusese pomenit şi la 1410) de adunare, pe care o prezida voievodul sau vicevoie-vodul românilor din district. Cei nemulţumiţi de judecata diezilor puteau face apel la curtea episcopală şi nu la scaunul castelanului de Beiuş, deoarece instanţa juzilor – cnezi era egală în ierarhie cu cea a castelanului. Cnezii obţineau astfel îngrădirea amestecului castelanului în treburile interne de judecată ale districtului romă-neszH. Alegerea cnezilor din scaun se făcea de două ori pe an – la octavele Bobotezei (13 ianuarie) şi la Sf. Ilie (20 iulie) – de către adunarea tuturor cnezilor şi din rândul tuturor cnezilor districtului (elecţio lipsa keneziorum dictorum fiat per ordinem et numerum de omnibus keneziis provincie). Membrii scaunului de judecată, pe perioada de şase luni cât funcţionau, erau scutiţi de orice obligaţie faţă de stăpânul de la Oradea. N" u puteau face parte din această instanţă cei foarte bătrâni, infirmii şi tinerii sub 25 de ani. Pentru cnezii juraţi, afară de venituri şi foloase (care le rămâneau lor), se asigura şi un prestigiu ridicat în perioada cât funcţionau. Voievozii şi crainicii adunau amenzile şi împlineau hotărârile scaunelor de judecată ale districtului sau pe cele stabilite după apelul la curtea episcopală. Amenzile dictate se încasau în termen de 15 zile de la pronunţare. Două treimi din încasările de la cei care pierdeau procesele reveneau castelanului, iar cealaltă treime o lua voievodul sau crainicul. Dacă cei judecaţi nu plăteau castelanului la termen partea cuvenita, aceasta era luată de la voievod sau crainic, care apoi se

264 Textul latin la Bunjitay. A vâradi, II, p. 300 – 302 şi la Şt. Meteş, Contribuţii, p. 23 – 27.

m h. Borcea, op. cit., p. 143.

despăgubeau din averea împricinatului. Dacă cel condamnat avea bunuri în valoare mai mare decât cuantumul pedepsei băneşti pronunţate, el plătea amenda. şi nu putea fi privat de libertate, eu

excepţia unor infracţiuni grave (delicte majore): crimă, adulter, falsificare, hoţie etc207. Din textul acestui document se vede că scaunul de judecată nu a fost întemeiat de către episcop la 1442, cum s-a spus-018. De altfel, mărturiile despre existenţa acestui for districtual al diezilor înainte de 1442 sunt grăitoare prin ele însele. Din felul cum sunt formulate unele puncte ale confirmării din 1442, reiese că cnezii s-au plâns episcopului de unele abuzuri, cum erau imixtiunea castelanului de Beiuş în încasarea gloabelor, deţinerea unor inculpaţi (privarea de libertate) care săvârşiseră delicte mărunte şi aveau bunuri în valoare mai mare decât amenda stabilită, nesocotirea unora din hotărârile scaunului cnezial etc. Astfel că documentul marchează un compromis între dorinţa episcopului de tutelare mai eficientă (cu organele oficiale ale statului) a districtului românesc şi strădania diezilor şi voievozilor beiu. şeni de a-şi. şti recunoscute vechile rânduieli, pe care, altfel, riscau să şi le vadă complet eludate sau desfiinţate. Piuă la urină, în ciuda suprapunerii forului episcopal şi a perceperii unei j-ărţi din venituri şi din amenzi de către străini, instituţiile româneşti, principiile dreptului românesc, adunarea cnezilor prezidată de voievod s-au perpetuat multă vreme, conservând, în fond, peste veacuri valorile civilizaţiei româneşti.

Prin al doilea document, din 14442 l; s), acelaşi episcop Ioan de Oradea dă de ştire că i-au fost arătate şi prezentate din partea tuturor cnezilor şi românilor săi (pro parte wniversorum kenezionem et Valachorum nostroruni) din pertinenţele sale; beiuşene anumite scrisori ale episcopilor care l-au precedat, asupra libertăţilor acestui district (super aliqmbus libertăţibus cinsdem provincie), cu rugămintea de păstrare neschimbată a lor (siipplicanles nobis humiliter pro coitser-vatione earundem). Episcopul Ioan arată, în continuare, că răspunde acestor cereri şi rugăminţi (petiţiones et supplicationes) ale cnezilor şi românilor din „provincia" Beiuş şi că, în consecinţă, recunoaşte din nou aceste libertăţi, spre folosul pomenitei biserici a Orăzii şi pentru libertatea acestor cuezi şi români (pro… libertate eisdem keneziis et Valachis). Documentul arată, în spiritul acestor „libertăţi", că cei care au porci trebuie să dea în continuare episcopului şi curţii sale dijma din aceste animale: cei care au turme de câte zece porci

143.

p. 302 – 303.

267 Comentarea acestui doc. la S. Belu, Voievozi, cnezi şi crainici, p. 126; I, Borcea, op. cit., p. 143 atribuţiile crainicilor, vezi E. Lazea ÎN, p. 471 – 478.

68 h. Borcea, op. cit., p 209 Hunyitay, V. op. cit.

1, Molrâovan, Documente, p. 250; S. Dragomir, 179 – 180; I). Prodan, Iobăgia XVI, I, p. 12» – 145; Şt. Pascu, Voievodalul, IV, p. 188. Despre

Crainicii, p. 879 – 895 şi Şt. Pascu, Voievodatul, şi peste trebuie să dea anual, după obicei, un porc mai bun şi mai gras, nu mai mult; cine are sub zece porci dă câte doi dinari pe an; cine are doar unul, doi sau trei porci, nu plăteşte nimic. Deoarece, în vremea strângerii dării din porci, sunt mulţi care pentru profitul lor şi din lăcomie, spune episcopul, ascund porcii mai graşi, pe aceşti supuşi care fac asemenea furt, îi pedepseşte prin confiscarea întregii turme, inclusiv a porcilor ascunşi. Cnezii erau aceia care contribuiau la strângerea quinquagesiniei din oi şi a dijmei din porci. Datorită acestor rosturi ale lor, ei au rugat curia episcopală să-i scutească de darea păturilor (lodices) şi a cergilor, ţolurilor sau gubelor (birras seu gubas), cerere care a fost satisfăcută în schimbul angajamentului lor de a completa şi mări populaţia districtului. Probabil tot la cererea cnezilor, episcopul mai adaugă un lucru important aceia dintre români care şi-ar sfârşi viaţa temporală, să-şi poată lăsa bunurile rudelor; dacă asemenea rude le lipsesc, atunci averea, după voia lor, putea fi lăsată pentru mântuirea sufletului (se-nţelege, bisericii); dar nimic mai mult din aceste averi moştenite să nu aibă puterea să ia şi să obţină castelanul de Beiuş decât o jumncă de trei ani. Episcopul cere, în final, castelanilor şi strângăto-nlor de venituri să nu facă nimic împotriva acestor „libertăţi" înnoite mai sus.

p doi ani de la recunoaşterea funcţionării scaunului lor de judecată cnezii beiuşeni s-au înfăţişat deci iarăşi în faţa aceluiaşi episcop Ioan, tiu înainte de a stabili, probabil într-o adunare a lor, revendicărilede ordin economic, legate de alte vechi rânduieli încălcate. Aceste încălcări reies indirect din document: perceperea abuzivă a dijmei în porci, îngrădirea dreptului de a-şi testa bunurile, imixtiunea apăsătoare a castelanului în chestiunile de moştenire, pretenţia acestuia de a strânge cât mai multe dări.

Aceste două confirmări din 1442 şi 1444, la cererea cnezilor şi a voievodului de Beiuş, au fost înnoite de mai multe ori de către

episcopii orădeni, anume în 1446, 1480, 1503, 1519, 1548 şi 1554. La 1558, întărirea acestor libertăţi este făcută de către „regina" Isabela, deoarece în 1556, în urma secularizării averilor episcopiei catolice din Oradea (datorită biruinţei Reformei), şi districtul Beiuşului intrase în patrimoniul principilor Transilvaniei. Astfel în 1446, cererea de confirmare este făcută de către cinci cnezi, în 1503 de către alţi cinci cnezi (Ordaş Simiou, Marian, Herezalter Ilie, Bunta Ilie, Radomir Petru), iar în 1519 de către cnezii Mihail, Juffa, Ivan Bassa, Ivan Mihail şi Ţigan Ioan. La 1548, cel care adresează asemenea cerere este chiar voievodul Ladislau Meggycsi210. Cu toate aceste prilejuri, trebuie să presupunem că au avut loc adunări ale

„" Ibidem, p. 304.172

cnezilor districtului, care analizând încălcările produse ori schimbarea titularului domeniului, şi-au reformulat cererile şi au ales delegaţii care să pretindă respectarea libertăţilor şi înnoirea documentelor respective.

În urma acestei treceri în revistă, constatăm că adunarea cnezilor beiuşeni, uneori în numele tuturor românilor din district sau „provincie", se întrunea cu cel puţin patru scopuri diferite: 1) pentru 3. discuta problemele interne ale districtului, ca strângerea dărilor, desemnarea crainicilor, întemeierea de noi aşezări prin roiri, atragerea unor noi contribuabili etc; 2) de două ori pe an, cnezii se întruneau pentru a-i alege dintre ei pe cei 12 cnezi – juraţi, componenţi ai scaunului de judecată districtual; 3) pentru a formula plângeri sau cereri către episcop şi a alege fruntaşii destinaţi prezentării acestor cereri, care conduceau cel mai adesea, la reconfirmarea libertăţilor; 4) pentru a rezolva litigiile ivite între locuitorii districtului, în cadrul scaunului cnezial de judecată. Toate acestea dovedesc existenţa şi în ţara Beiuşului, ca şi în Haţeg, în Banat, în Dobra sau Făgăraş, a unei străvechi autonomii româneşti, cu instituţii proprii, autonomie care, deşi îngrădită mult de suprapunerea stăpânului feudal eclesiastic, a funcţionat în tot evul mediu. Funcţionarea sa nu a fost rezultatul bunăvoinţei stăpânului din afară, ci urmarea eforturilor de apărare a vechilor rânduieli, a strădaniilor românilor conduşi de cnezii şi voievozii lor. Între mărturiile clare de existenţă perpetuă a acestei autonomii, se înscriu şi scaunele de judecată cneziale, care aplicau principiile dreptului românesc. Alături de aceste scaune tradiţionale şi, multă vreme, în paralel cu ele, la Beiuş a funcţionat şi scaunul târgului.

Pe măsură ce s-a statornicit dreptul de judecată al stăpânului asupra supusului, târgurile, oraşele feudale, au simţit şi ele nevoia privilegiului, a asigurării unei jurisdicţii proprii în cadrul celei feudale, a limitării jurisdicţiei stăpânului271. De pildă, Beiuşul primeşte asemenea privilegii în 1451, prin diploma aceluiaşi lor episcopal care recunoscuse la 1442 – 1444 vechile libertăţi ale cnezilor şi românilor districtului omonim. Astfel, Beiuşul este declarat târg (oppidum) şi e scos de sub autoritatea directă a castelanilor şi dregătorilor domeniului. Locuitorii târgului, în cvasitotalitate românesc, primesc recunoaşterea dreptului de a-şi alege singuri, la Sângeorz, judele şi cei 12 juraţi, care funcţionau un an. Cei aleşi trebuiau să-şi îndeplinească atribuţiile de conducere şi de judecată împreună cu sfatul bătrânilor şi al celor mai distinşi dintre cetăţeni. Noul jude şi juraţii trebuiau să depună jurământ în faţa castelanului a preotului, în sensul că vor fi cu credinţă domnului lor de pă Ut şi că vor păstra „libertăţile" târgului. De la judecata lor se

D. Prorâan, op. cit., p. 118.

putea face apel la castelanul de Beitiş şi de acolo la curtea episcopală din Oradea. Gloabele reveneau judecătorilor. Prin diplomă, Beiuşul primea şi sigiliu propriu, dar pecetea nu pute-a fi folosită decât dacă erau de faţa judele şi cei 12 juraţi sau, în cazuri urgente, judele şi opt juraţi. Nimeni dintre vinovaţi nu putea fi prins decât în prezenţa şi cu consimţănnutul judelui şi juraţilor. Judecata trebuia făcută mereu înainte de prânz, iar dacă nu se sfârşea până ia amiază, trebuia amânată pe a doua zi272. Din documentul de la 1410, analizat mai sus, reiese că şi justiţia orăşenească se împărţea la Beiuş, prin jude şi juraţi, înainte de „acordarea" acestor privilegii şi că, la 1451, se petrecea, ca şi în cazul districtului, doar o recunoaştere, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, conform mărturiei documentelor, acest scaun al judelui şi juraţilor avea o bogată activitate. Astfel, la 24 martie 1559273, judele Ambrozie Sigartău şi cei 12 cetăţeni juraţi din Beiuş adeveresc că Gheorghe Bunta (Bwntha), Şerbu Buuta, Vlaicu Bunta, Lupşa Moş, Petru Moş, alt Lupşa Moş şi Teodor Moş, cnezii din Săud, datorită sărăciei lor, nefiind în stare să-şi reconstruiască [o moară pe Sebeş, o cedează lui Ioau, popa din Poi cu condiţia să-şi facă acolo o moară nouă. Popa Ioan (probabil era preotul satului) avea datoria să plătească cetăţii Oradea un sfert di ti contribuţiile şi sarcinile curente pentru acea moară şi avea dreptul la jumătate din venitul respectivei

mori. Alt scaun de judecată cu rol de adeverire este pomenit la 10 aprilie 1568 – 74: judele Ştefan Diacul, voievod, cu cei 12 juraţi consfinţesc faptul că Ioau Bunta din Poienii de Sus a vândut un teren arabil din Cociuba (învecinat cu pământurile diezilor Crăciun (Craczioni) Iacob, Nicoară (Nikoris) Bunta şi Nicolae Bunta), pentru 38 de florini lui Crăciun Bunta din Poienii de Sus, în prezenţa cnezului Nicoară Bunta. Datorită cnezatului ereditar şi divizibil, numărul cnezilor a crescut foarte mult, odată cu degradarea stării lor materiale. Dintre ei era ales unul pentru a îndeplini funcţiile oficiale. La 26 martie 1568275, Ambrozie Diacul, judele şi ceilalţi 12 juraţi dau de ştire că Giurca (Gyurka) Bunta din Poienii de Sus vânduse a douăsprezecea parte din locul unei mori de pe Răstoaca (fluvins Reztoka), pentru cinci florini, aceluiaşi Ioan popa. De asemenea, Petru Moş, Teodor Moş şi Iancul (Iankwly), din acelaşi sat vânduseră şi partea lor din acel loc de moară tot lui Ioan popa, pentru 15 florini. La certificarea acestor tranzacţii a fost de faţă cnezul Giurca Bunta. Cei din familia Bunta. şi din familia Moş erau cuezi, deşi această calitate a lor nu est e precizată în documentul de faţă. Din el reiese cu claritate fărâmiţa

872 Ibidem, p. 118 – 119.
„3 L. iloldovan, op. cit., p. 251, 256.
574 Ibidem, p. 251 – 252, 257.
2” Ibidem, p. 252, 257.

rea bunurilor cnezilor prin moştenire, din moment ce stăpânirea asupra unei mori era atât de divizată. Judele Ambrozie, în perioada de frământări pricinuite de oficializarea confesiunilor protestante, este acela care, împreună cu episcopul de Oradea, obţinuse de la Isabela confirmarea vechilor privilegii din 1442 – 1444. Tot forul orăşenesc, în 20 aprilie 1570270, adevereşte că 16 cnezi din Săud, anume Gheorgbe, Şerbu, Vlaicu, alţi doi Gheorghe (toţi Bunta), Lupşa, Petru, alt I, up Şa> Teodor, alţi doi Petru, alt Teodor, Ignat, vătan, Gheorghe (toţi Moş), Iancu, vânduseră o moară întreagă pe Sebeş lui Ioan, popa din Poienii de Jos, pentru 45 de florini, în prezenţa cnezului Gheorghe Bunta. Moara vândută era în vecinătatea pământurilor lui Lupşa Moş şi Teodor Moş Cârloia. Cumpărătorul, popa Ioan, trebuia să plătească cetăţii Oradea a patra parte din veniturile acelui „cnezat” (poate în sens de bun cnezial – moara): quartam partem illius keneziatus persolvere ei pendere.

O adeverire de acelaşi fel se produce la 16 mai 1573277, înaintea forului judelui şi juraţilor din Beiuş: cnezii Ioan, Stan, Pantea (Panthe), Nicolae şi I/Upu, toţi numiţi Păcală (Pakala), din Poienii de Jos, au vândut o moară cu roată de pe râul Sebeş (cu excepţia unei optimi din ea, ce aparţinea văduvei lui Şerbul Bunta) lui Ioan (Iwono), popa din Poienii de Jos, pentru 42 de florini şi 75 de dinari, iar consemnarea s-a făcut în prezenţa cnezului Domşa Ioan. Tranzacţia s-a făcut cu această rânduială (hac lege) ca în porţiunea cumpărată de Ioan popa, pomeniţii cnezi, instar aliorum keneziorum huius pertinentie, să poarte pe mai departe sarcinile şi slujbele cnezatului şi să-i ducă greutăţile. Judele şi cei 12 juraţi de Beiuş dau de ştire, la 26 iunie 1573278, că Petru Bunta din Poienii de Sus a vândut o fâşie de teren lui Iacob Bătrânul (Bătrânul) din acelaşi sat, cu 7 florini. Pământul respectiv era vecin cu satul Cociuba (Kochioba). Peste un an, la 6 august 1574279, aceeaşi instanţă adevereşte că trei cnezi din Săud (Matei Bunta, alt Matei Bunta şi Petru Bunta) au vândut o bucată de pământ lui Ioan, popa din Poienii de Jos, pentru 34 de florini şi 35 de dinari. Cnezii au fost împinşi la acest act de sărăcia lor cea grea (dura corum egestate compulsi), iar terenul era dorit de Ioan popa, fiind vecin cu o grădină a lui, cu pământul lui Vlaicu Bunta şi cu pădurea Poarta Vârful (Porta Wor-wol). Adeverirea s-a făcut de faţă cu cnezul Teodor Domşa. De mulţimea nevoilor sale (pro numa sica necesitate) este mânat şi Crăciun (Crachion) Iacob din Poienii de Sus, când îşi vinde o fâşie de pământ arător cu patru florini şi jumătate chibzuitului Bătrânul

„Ibidem, p. 252 – 254.258.277 Ibidem, p. 254, 258 – 259.878 Ibidem, p. 254, 259. „Ibidem. p. 254, 259 – 260.

(Bătrânul). L. a 1568, Crăciun Tacob era arătat drept criez. Actul de adeverire este eliberat la 4 mai 1574 (sau 1575) a80 de către forul orăşenesc din Beiuş, de faţă cu cnezul Pascul Iacob. Un Pascul Iacob (Pascul lacohh) din Poienii de Sus, împreună cu Ana, văduva. lui Teodor Iacob au vândut în 1575 o bucată de teren arător, cu un pom roditor pe ea, pentru 22 de florini, lui Bătrânul. Pământul respectiv era vecin cu proprietatea cumpărătorului. şi cu cele ale lui Ioau Iacob, Pascul Iacob, Iacob Crăciun. Confirmarea acestui act de vânzare-eunrpărare au făcut-o, ca de obicei, judele şi cei 12 jurat: din Beiuş, de faţă cu cnezul Ioan Bunta, la 22 iunie 1575281. În aceeaşi zi, forul orăşenesc de la Beiuş adevereşte şi cedarea de către Ioan Bunta,

criez din Poienii de Sus, a unei fâşii de teren (vecină cu pământurile Im Mircea, Pascul Iacob şi Nicoară Bunta) către Mircea Bătrânul (Myrce Bătrânul) din Poienii de Sus-s; \ Din analiza acestui şir de zece documente, care au multe elemente comune, surprinde faptul că în niciunul din cazuri nu este vorba de vreo judecata propriu-zisă, ci toate reprezintă adeveriri ale unor tranzacţii produse anterior. Pe de altă parte, deşi forul adeveritor este acela al judelui. şi juraţilor din târgul Beiuşului, cei care vin să-şi întărească tranzacţiile sunt toţi, fără excepţie, cnezi din district. În fine, la aproape fiecare adeverire, este consemnată prezenţa câte «mii criez, dat cu numele, ca persoană, oarecum, „oficială". Dacă nu s-ar fi înregistrat exclusiv acte de adeverire, ci şi procese propriu-zise între cnezi, am fi fost tentaţi să spunem că scaunul târgului Beiuş preluase, în Î\ două parte a veacului XVI, o parte din atribuţiile scaunului cnezial districtual şi că se substituise acestuia în multe privinţe. Ar fi putut pleda în acest sens şi faptul că la 1568, cum s-a văzut, jude de Beiuş şi preşedinte al instanţei orăşeneşti era însuşi voievodul, cart, în mod obişnuit, conducea „tribunalul" cnezilor. Însă această coincidenţă voievod – jude pare să reprezinte o întâmplare, o excepţie de a regulă sau poate că judele Ştefan Diacul provenea dintr-o familie voievodală şi moştenise titlul, fără ca el să fie şi voievodul districtului. Spunem aceasta, deoarece şi în 1410, cum s-a văzut, adică înainte de recunoaşterea oficială de către episcopul de Oradea a, libertăţilor districtului şi târgului Beiuş, voievodul şi cnezii juraţi ai districtului s-au prezentat pentru consemnarea în scris a unei decizii a lor tot înaintea forului orăşenesc prezidat de jude. Este o dovadă pentru calitatea de loc de adeverire (de organ de autentificare a unor tranzacţii) pe care o avea scaunul judelui şi juraţilor de ia Beiuş. Nu este vorba despre o subordonare a forului districtual de către cel orăşenesc, deoarece, cum se ştie din „privilegii", de la

180 Ibidem, p. 254, 260.

181 Ibidem, p. 255 – 256, 260 – 261.

282 Ibidem, p. 256, 261.

adunarea cnezilor districtului se putea face apel direct la curtea episcopală de la Oradea (şi nu la scaunul orăşenesc sau la cel ai castelanului). Toate acestea duc la concluzia că scaunul districtual funcţiona de-şi ne stătător şi în a doua parte a veacului XVI (activitatea sa este atestată şi indirect, prin strădaniile cnezilor de a-i reconfirma

vechile libertăţi, la 15 – 48, 1554 şi 1558). Suntem îndreptăţiţi să credem că înaintea acestui for cnezial al districtului s-au încheiat şi tranzacţiile de mai sus, din intervalul 1559 – 1575, aşa cum probabil s-au judecat şi alte procese. Numai că, deoarece acest for nu se adaptase inovaţiei de a emite documente eu valoare probatorie şi nu obţinuse vreo aprobare în acest sens (cum se întâmplase cu târgul Beiuşului, care avea sigiliu propriu, recunoscut la 1451), procesele şi tranzacţiile efectuate de el se consemnau în scris şi se pecetluiau (dobândeau valoare juridică) înaintea judelui şi juraţilor. Pentru certificarea hotărârilor cuprinse în asemenea procese şi tranzacţii, tribunalul districtual delega pe unul din cnezii săi (la 1410 „veniseră înaintea judelui toţi cnezii juraţi cu voievodul), care era de faţă la emiterea documentelor. Numai aşa se explică de ce cnezii beiuşeni, care aveau propriul scaun de judecată districtual, înaintea căruia îşi rezolvau litigiile şi transferurile de proprietate, aveau nevoie de forul orăşenesc, în numele căruia se emit doar actele. Kvident că pentru locuitorii târgului, scaunul judelui era adevăratul for judecătoresc.

Dar cele zece documente prezintă un înalt grad de interes şi prii; conţinutul lor propriu-zis. Câteva familii de cnezi sărăcite – Bunta, Moş, Păcală, Iacob – ajung în situaţia să-şi înstrăineze puţinele bunuri imobiliare, mai ales pământurile, morile, locurile de moară. În favoarea unor persoane mai înstărite, cum erau Iacob şi Mirce-a Bătrânul său, mai ales, Ioan (Tonuţ) Popa din Poiaţii. Numele acestuia, deşi desemna, în formă românească, atributul de preot, era pe cale să devină totodată şi nume de familie (din grafia documentelor nu reiese însă, în mod cert, această transformare, de aceea am păstrat transcrierea popa). Familia Bunta fusese, probabil, una de vază, din moment ce stăpânea la Poienii de Sus, de Jos şi la Săud; în vecinătatea acestor aşezări era şi satul Buntești. Un Ilie Bunta s-a aflat. Între cnezii aleşi de confraţii săi spre a cere la Oradea, în 1503. reconfirmarea libertăţilor celor vechi. Numai că prezenţa uneori apăsătoare, a stăpânului feudal eclesiastic, alături de fărâmiţarea. proprietăţilor prin moşteniri repetate, prin vâuzări au subminat mereu statutul social-economic al acestor cnezi, ajunşi într-o situaţie mai grea decât a celor de pe domeniile cetăţilor, dar ceva mai bună decât a celor de pe domeniile nobililor laici. Din punct de vedere juridic, stăpânul de la Oradea îi asimila pe aceşti cnezi cu iobagii (chiar dacă unii dintre ei şi dintre voievozi se înnobilaseră deplin sau sub formă

se nobili prediali), mai ales în veacul XVI, când Bat rinul este numit – circumspectus, iar loaii Bunta proviim – marca formală a unei asemenea asimilări, conform simbolistica medievale. Pe de altă parte, aceşti cnezi şi voievozi ţin în continuare la titlurile lor româneşti, poartă nume româneşti, se consideră stăpâni în satele sau în părţile lor de sate, peste mori sau „fragmente" de mori etc. Deşi dreptul de proprietate suprapus – ca un dotninium eminens – revenea seniorului eclesiastic, care percepea venituri din satele cneziale, aceşti cnezi îşi moşteneau şi îşi vindeau pământurile sau cumpărau asemenea bunuri, fără aprobarea stăpânului. Ei şi menţineau şi apărau prin plângeri şi cereri vechile instituţii româneşti, un rol important în această perpetuare având adunările diezilor prezidate de voievod. De fapt, ca şi în cazul proprietăţii asupra pământului, este vorba şi aici de realităţi suprapuse, una venită dinafară, cu instituţii feudale apusene (episcopat catolic, castelan, nobili, slujbaşi, dijmă, documente scrise, locuri de adeverire etc). Şi alta autohtonă, străveche, având instituţii feudale locale, de aspect patriarhal şi specific (voievodat, cnezat, cnezi, voievozi, crainici, ţară – ţinut – „district", adunări cneziale etc.). Din punct de vedere intern, al societăţii româneşti, aceste adunări ale «iezilor ţării Beiuşului, fie că sunt de alegere a unor demnitari, de plângere sau de judecată, nu se deosebesc în esenţă de adunările cnezilor haţegani ori bănăţeni, deşi aceştia din urmă şi-au consolidat statutul economico-social şi juridic prin înnobilare, iar ceilalţi şi l-au degradat prin impunerea stăpânului eclesiastic. Din perspectiva autorităţilor (care, în strădania lor de uniformizare, tind să le disloce şi pe unele şi pe altele din aceste adunări) deosebirea este mare, deoarece competenţa unora poate fi asimilată competenţei adunărilor cornitatense, o vreme direct, iar apoi prin transformare şi cuprinderea membrilor lor în asemenea instituţii oficializate, în timp ce adunările cnezilor bduşani, de pildă, vor fi mereu periferizate, marginalizate, în acord cu declinul urmat de membrii lor. Şi totuşi, chiar şi în această situaţie de decădere, cnezii beiuşeni, ca toţi ceilalţi cnezi, dar la alte proporţii, se consideră în continuare stăpâni, vând şi cumpără pământuri şi, mai ales vorbesc şi gândesc româneşte. îi cheamă Şerbu, Lupşa, Vlaicul, luau, şi Ionuţ sau lonuş (Iwonwch), Bătrânul, Crăciun, Nicoară, Moş, Ignat, Iancu, Stan, Păcală etc, iar locurile lor se numesc Poieni, Răstoaca, Vârful etc, în forme articulate enclitic cu articolul

hotărât şi prin diminutivare greu de redat în grafia latino-maghiară, dar care nu lasă nicio îndoială asupra limbii vorbite de aceşti stăpâni mărunţi. Prin coroborarea acestor mărturii despre un district românesc de pe Valea Crişului Alb (Căpâina), ajuns sub dependenţa cetăţii Siria şi despre un altul, de pe Valea Crişului Negru (Beiuş), ajuns sub stăpânirea episcopiei de Oradea, se desprinde concluzia unor impre

178 –.

sionante permanenţe şi continuităţi în societatea românească, păstrătoare peste veacuri a propriilor sale instituţii, dincolo de structurile artificiale impuse de autorităţi. Reprezentative pentru sorgintea străveche românească şi pentru destinul statornic românesc al acestei lumi. sunt cele două nume-simbol, anume Moş, de origine dacică şi Bătrânt, de origine latină. Ele sunt o mărturie directă a sintezei dacoromâne, petrecute în vechime pe aceste meleaguri nord-vestice, dăruite astfel, pentru vecie, cu pecetea specifică poporului român.

V.6. TAHAfA_3Altă MIHKSII.il ŞI REGIUNILE ROMAXE. ŞTI VKCIXE

Maramureşul şi ţinuturile vecine, în ciuda mărturiilor timpuriii de viaţă feudala românească, susţinută şi de instituţii proprii bine organizate-8", nu au cunoscut, conform documentelor păstrate şi accesibile, o dezvoltare a adunărilor cneziale şi nobiliare româneşti comparabilă cu procesul istoric analog din Banat sau ţara Haţegului, De fapt, observaţia este valabilă mai ales pentru aceste solidarizăr –, cneziale, deoarece adunările nobiliare, sub forma congregaţiilor cornitatense, sunt curente, urmând modelul general din regatul Ungariei. Este drept că organizarea acestor congregaţii se produce târziu în veacul XV, după transformarea voievodatului Maramureşului în comitat şi după adaptarea relativă a feudalităţii româneşti locale ia rigorile feudalismului de model apusean, statornicite energic, cu anumite particularităţi, de Angevini.

Cucerirea anevoioasă şi încadrarea târzie a Maramureşului în structurile regatului maghiar au făcut ca emisiunile de documente latine referitoare la realităţile din această ţară românească să fie mai numeroase abia din a doua parte a secolului XIV, când transformările şi influenţele venite din afară erau destul de puternice. De aceea, instituţiile româneşti feudale sau pe cale de feudalizare, care au înflorit

înainte de a doua jumătate a secolului XIV, pot îi surprinse doar pe cale arheologică sau prin analogii. În această situaţie se află probabil şi adunările cneziale, care trebuie să fi condus destinele voievodatului Maramureşului vreme de câteva secole, începând cu perioada când triburile maghiare atacau dinspre apus primele formaţiuni politice româneşti de tip feudal, existente în Crişana, Banat şi Transilvania284.

O asemenea presupunere nu se bazează doar pe logica istorică şi pe analogii, ci are şi un semnificativ suport documentar de la jumătatea secolului XIV, când o serie de vechi instituţii şi realităţi

83 R. Popa, Ţar» Maramureşului, passim. Vezi, mai rerent. Şt. Pascii, Voievodatul, III, p. 478 – 495; IV, p. 15 – 22.

184 Şt. Pascu, Judecata, III, p. 7 – 8.

aromâneşti erau încă foarte puternice în Maramureş. Ne situăm într-o perioadă când feudalitatea maramureşeana (românească în cvasitotalitate), din dorinţa de a-şi păstra privilegiile, de a nu se vedea peri-ferizată în propria ţară, cunoaşte două orientări şi atitudini, adecvate tot atâtor căi prin care această feudalitate credea că îşi poate atinge scopul: a) o parte a ei, al cărei cel mai reprezentativ exponent era voievodul Bogdan din Cuhea, urma linia tradiţionalistă, de păstrare a vechilor rânduieli româneşti, a voievodatului, a structurii cneziale, a felului românesc de stăpânire a pământului, a dreptului românesc şi a confesiunii răsăritene, opunându-se chiar prin mijloace armate asalturilor din exterior ce vizau modificarea acestui regim; b) cealaltă parte, ai cărei reprezentanţi mai cunoscuţi erau Drăgoşeşt H (foşti cnezi, acum înnobilaţi), înţelegea să rămână stăpână peste satele şi alte bunuri ale sale şi să împiedice imixtiunile unor nobili străini prin apropierea de regalitate, prin credincioase slujbe, în urma cărora să-i fie oficial consacrată feudalitatea sub forma înnobilării.

Deci, în timp ce feudalii din prima categorie apărau vechile structuri tradiţionale şi voievodale româneşti, ceilalţi îşi vedeau salvată situaţia de fapt prin aderarea la noua ordine de drept, impusă de oficialitate. Cele două documente din 1349, la care ne referim, reflectă tocmai o asemenea realitate. Astfel, la 15 septembrie 134928S, din Bistriţa, regele Ludovic de Anjou porunceşte credinciosului său Ioan, fini lui luga, voievodul românilor din Maramureş, ca, în urma „trădării" lui Ştefan, fiul lui luga, fratele voievodului (trădare marcată de alăturarea acestuia grupării lui Bogdan voievod, unchiul său, „binecunoscutul necredincios" al regelui), să-i pună pe Giula, fiul lui.

Dragoş şi pe fraţii săi, Dragoş, Ştefan, Tătar, Dragomir, Costea şi Mirăslău, pentru credinţa lor, în stăpânirea posesiunilor Ciuleşti şi Mestecăniş (Nyres), care fuseseră recunoscute de regele Carol Robert lui Giula şi din care fuseseră scoşi de către acel Ştefan „necredinciosul", fratele voievodului. Deci voievodul Ioan trebuie să-şi excludă propriul frate şi să procedeze la repunerea în stăpânire a giuleştenilor, de faţă cu Nicolae, fiul lui Petru, omul magistrului Andrei, comite al secuilor, al Braşovului şi al Maramureşului şi în prezenţa cnezilor Ţării Maramureşului (presentibus... keiiesiis terre Maramorisiensis prenotate).

Al doilea document a fost emis ia câteva zile după primul, în 21 septembrie 134928 (l, la Sighet, de către Ioan, fiul lui luga, Vayvoda Olacorum de Maratnoros, asistat de Nicolae, fiul lui Petru, sus-numitul credincios al magistrului Andrei Laczk, comite, între altele, şi al în Mihdlyi, p. 26 – 28, un 13; Doc. Val., p. 115 – 116, nr. 82; DIR, veac. XIV, vol. IV, P. 501, nr. 732.

283 Mihdlyi, p, 28 – 29, nr. 14; Doc. Val., p. 116, tir. 83; DIR, veac. XIV, vol. IV, jp. 505 – 506, nr. 73S.

Jfaramureşului. Aceştia scriu regelui că, în urma poruncii primite S-au dus la faţa locului în zisele sate Giuleşti şi Mestecăniş, chemân-<Ju-i pe toţi cnezii ţării (convocatis omnibus kenesiis terre predicte), pe vecinii şi pe megieşii lor şi l-au pus pe acel Giula, pe fiii, pe moştenitorii şi pe urmaşii lor, cu drept de veci, în stăpânirea acestor sate. Se disting clar cele două categorii de feudali români: pe de o parte voievodul Ioan, fiul lui Iuga cu Giula, fiul lui Dragoş şi fiii săi, credincioşi regelui; pe de altă parte, Bogdan, fostul voievod şi unchiul voievodului în funcţiune, revoltat de vreo câţiva ani, căruia i se alăturase de curând, căzând în nota infidelităţii, nepotul său Ştefan. Conform acestor documente, voievodul Ioan joacă rolul unui loc de adeverire, prin faptul că lui i se porunceşte să-i introducă în stăpânire pe giu-leşteni. Mandatul regal precizează că la punerea în stăpânire trebuie să fie de faţă şi omul comitelui de Maramureş. Este important faptul că regele se adresează voievodului Ioan, din neamul Bogdăneştilor, conducătorul ele fapt al ţării Maramureşului, şi nu conducătorului de drept (formal) al comitatului, Andrei Laczk (care mai era şi «comite al secuilor şi Braşovului şi, desigur, nu rezida în Maramureş, ale cărui realităţi nici nu le cunoştea). La fel de semnificativă este şi prezenţa tuturor cnezilor ţării la darea în

stăpânire, prezenţă pe care mandatul regal o reclamă, iar răspunsul voievodal o confirmă. Primul editor ai documentului din 15 septembrie 1349 consideră că, deoarece „statuirea", adică darea în stăpânire a unei posesiuni, se făcea de regulă în prezenţa nobililor vecini (este vorba despre regula feudală apuseană, curentă în regatul maghiar)", cnezii se iau aici în loc de nobili"-87. Analogia este, în esenţă, corectă, în sensul că feudalitatea maramureşeană, cnezială şi românească, joacă rolul feudalităţii oficiale, recunoscute a regatului. Dar comparaţia nu poate merge decât piuă la un punct, fiindcă aici nu sunt prezenţi doar cnezii vecini şi megieşii ca martori (documentul voievodal de răspuns îi menţionează şi pe aceştia), ci toţi cnezii ţării sau voievodatului Maramureşului. Termenii de voievod, ţară, cnezii ţârii probează existenţa unor realităţi româneşti tradiţionale, altele decât cele obişnuite în cancelariile regatului. Neobişnuit pentru regatul maghiar este şi regimul românesc de stăpânire a pământului sub forma cnezatelor, ca şi modul de exercitare a acestei stăpâniri, ca şi hotărnicirile etc. Convocarea tuturor cnezilor la faţa locului, în satele care, sub regim cnezial sau nu, sufereau o schimbare în exercitarea dreptului proprietăţii sau îi se fixau hotarele, pare să fie nu obicei mai vechi, dinainte de pătrunderea actului scris, impus de cancelariile străine. S-ar putea ca voievodul şi adunarea cnezilor să fi reglat în chip tradiţional toate problemele de proprietate în Maramureş, înainte de cucerirea

Mihdlyi, p. 28, nota 7.

străină. Dacă aşa au stat lucrurile, atunci, la 1349, era firesc, în virtutea tradiţiei şi datorită implicării directe a voievodului în acel act de punere în stăpânire, să participe toţi feudalii ţării – adică cnezii – în ciuda faptului că oficialitatea tindea să controleze acum tot mai strict regimul de proprietate asupra pământului. Probabil că la asemenea largi adunări ale fruntaşilor ţării, prezidaţi de voievod, se discutau şi se rezolvau şi alte probleme decât cele legate de stăpânirile funciare. Pentru analogie, trebuie să relevăm, cum s-a văzut, situaţia din ţara Haţegului, din a doua jumătate secolului XV şi de la începutul cehii următor, unde, cu ocazia unor cercetări de martori mai ales, la 1453, 1496, 1508 şi 1519, au fos1 prezenţi zeci şi chiar sute de cnezi şi nobili români (39, 48, 2 J5 şi respectiv peste 150-RS). Tot pentru comparaţie, deşi împrejurările silit schimbate, iar distanţa în timp este de aproape 300 de ani (cu toate acestea, luăm exemplul tot din aria de civilizaţie

medievală românească, extrem de unitară, de altfel), se cuvine > a relevăm că şi în ţările româneşti rămase libere, în unele cazuri, datorită importanţei împricinaţilor, se deplasau la faţa locului, pentru hotărnicire, chiar domnul cu sfatul ţării (exemplu: Matei Basarab la 6 septembrie 1636, pentru mănăstirea Sf. Troiţă, întruneşt: us fel de adunare de stări locală, referindu-se şi la alte două hotărni ciri domneşti anterioare) 288. Această adunare sui gineris, de la 163 i aminteşte poate de vremuri mai vechi, atunci când asemenea r< uniri în frunte cu voievodul (sau cu voievozii locali) erau obişnuite I sud de Carpaţi, după cum obişnuite vor fi fost şi în Maramureş în i te de 3349. Ni se pare cert însă faptul că la 1349, „toţi cnezii ţarii Maramureşului", strânşi într-un loc anume şi prezidaţi de voievod n-au procedat doar la o simplă dare în stăpânire (şi, eventual, h lă]nicire). Ei trebuie să îi discutat şi alte probleme, mai ales că Bogdai: „infidelul" era pe cale să găsească noi adepţi, iar ţara era împă îl în două grupări adverse. Presupunerea ne este întărită de faptul că peste nici 4 ani, la 1353290, când se face o nouă punere în stăpânire şi hotărnicire a moşiei Cuhea, pentru românii Ioan şi Ştefan (reîntors, între timp, la „dreapta credinţă"), fiii lui Iuga şi nepoţii lui Bogdan (care aici nu e pomenit ca trădător faţă de rege), des: stăpânirea acolo se exercită după rânduiala românilor (iuxta modion Olachorum), cele cuvenite sunt îndeplinite de către omul de mărturie al capitolului din Agria şi de către cel al regelui, fără participarea cnezilor ţării. Probabil, faptul se datorează şi împrejurări: „că în această stăpânire era implicat direct, deşi nu este numit ca atare, însuşi voievodul Ioan, fiul lui Iuga. Dar cauza principală a

288 A.A. Rusu, Adunările româneşti, p. 171 – 180.

888 1 storul dreptului, p. 428 – 429.

— DRH, C, X, p. 213 – 216, nr. 193.

rezolvării problemelor prin intermediul capitlurilor şi conventurilor, al oamenilor de mărturie regali, al comiţilor etc, adică al instituţiilor oficiale nu este una de conjunctură, ci tendinţa vădită de eludare a rânduielilor româneşti, de uniformizare a obiceiurilor foarte diferite din regat. De altfel, la numai doi ani de la diplomele din 1366 ale lui Ludovic I, care loveau în calitatea de stăpâni feudali a cnezilor şi în confesiunea ortodoxă a lor şi a nobililor români, în 1368291, acelaşi rege angevin emite o poruncă legată de stăpânirea unor moşii maramureşene, poruncă în care, în afara etniei româneşti a titularului

stăpânirii, nicio altă realitate românească nu mai este consemnată. Astfel, regele cere comitelui Maramureşului ca, împreună cu juzii nobililor acestui comitat şi cu toţi nobilii congregaţiei sale (unacum iudicibus nobilium insius comitatus et universis nobilibus congregationis eiusdem), să cerceteze scrisorile, adică documentele lui Dragoş, fiul lui Giula şi ale fraţilor săi, Ştefan, Dragomir şi Iaros-lau preotul (de fapt Miroslav – Mirăslău, conform altor documente) şi să vadă dacă moşiile Slatina, Rreb, Copăceşti (Kopachfalva), Deşeşti, Hărniceşti şi Sugatag au fost dăruite numai lui Dragoş sau deopotrivă lui. tatălui şi fraţilor săi. Regele mai pretinde ca, în cazul că au fost donate doar lui Dragoş, acesta să fie introdus legal în stăpânirea lor-8— Nu interesează prea mult conţinutul documentului (care are, de altfel, în atenţie tot stăpânirea asupra pământului), ci faptul că aceleaşi personaje, anume Giula şi fiii săi, la interval de aproape 20 de ani îşi exercită stăpânirea asupra unor moşii prin intermediul unor procedări diferite: la 1349, protagoniştii ritualului de confiscare – redare în stăpânire a unor moşii sunt voievodul şi adunarea tuturor cnezilor ţării Maramureşului, pentru ca în 1368, cei implicaţi într-o procedură cu aproximativ acelaşi scop să fie cornițele, juzii nobililor şi congregaţia nobiliară comitatensă. Ţinând seamă de prevederile limitative pentru români ale diplomelor regale din 1333 şi de faptul ca în Maramureş nobilimea maghiară a pătruns în număr nesemnificativ în veacurile XIV – XV, este firesc să observăm că vechea adunare a este/ilor ţării a fost înlocuită cu acea congregaţie nobiliară comitatensă, ai cărei membri, cu puţine excepţii, erau foştii cnezi înnobilaţi sau urmaşii vechilor cnezi. Astfel, până în veacul XVI, cea mai mare parte a nobilimii mici şi mijlocii maramureşene, fiind de origine cnezială, şi-a păstrat etnia românească şi a avut un rol important în conducerea treburilor comitatului. Se vede acest lucru, de pildă, în vara anului 1391, când, în Constantinopolul împresurat de otomani, sosea nobilul Drag, fiul lui Sas şi deci nepotul de fiu al lui Dragoş din Bedeu, descălecătorul. Drag

291 Mihdlyi, p. 62 – 63, nr. 33.

882 Couiorm unui doc. lin 11 februarie 1333, Dragoj singur ora beneficiarul generoasei danii. Vezi DRH, C, XII, p. 225 – 226, nr. 236.

era concomitent voievodul românilor din Maramureş şi comite al Sâtmarului, Maramureşului şi Ugoeei, adică un mare baron (rămas, se pare, ortodox) al regatului catolic maghiar şi venea în centrul lumii

răsăritene spre a obţine, lucru care s-a şi întâmplat, rang de stevropighie pentru mănăstirea ortodoxă a familiei sale din Peri-*'3. Un mare baron al regatului, într-o vreme când ţara Maramureşului era tot mai insistent privită de oficialitate drept comitat, se preocupă pentru existenţa unei autorităţi cu rang de episcopie ortodoxă, destinată ţinuturilor româneşti nordice (Maramureş, Ugoeea, Bereg, Săt-anar, Valea Eistrei etc.) 2M. în una din variantele acestui privilegiu patriarhal se spune că dacă exarhul moare, căci toate sunt muritoare, călugării, cu Bălita şi Drag „meşter", cu toţi oamenii mici şi mari, aflători în pertinenţele stavropigliiei din Peri, să-şi aleagă noul păstor. Este un prilej de întrunire a unei adevărate adunări româneşti şi ortodoxe, conduse de o feudalitate care, în ciuda presiunilor, acţiona încă în interesul neamului său. La 1 mai 1404 este atestat un adevărat for de judecată românesc: „În scaunul nostru din târgul Sighet", pan Radul, viceşpan de Maramureş, cu încă 10 jupâni, anume Bancu, Toader, Şandru, nemeşi de Sarasău, Ivanciuc şi Dragomir, cu fratele lor Dau, Leoca Belcoviei, Costea, fiul lui Dragoş, Costea, fiul lui Popa. şi Nan ele Săpânţa adeveresc că Bălita voievod şi Drag „meşter" an zidit biserica Sf. Ar Jzaiighel Mihail în „Ţara Teresului" şi au dat din uricul lor trei sate acestei „mănăstiri" şi o moară în „Ţara Câmpulung", unde se varsă Săpânţa. Documentul, redactat în limba slavonă, este întărit cu pecetea lui Radu1 – 95. Deci aceşti cnezi maramureşeni ajunşi nobili (nemeşi) se întrunesc ca-ntr-un sfat al ţării lor, aşa cum se întâmpla cu sfătui ţării libere ele la răsărit de Carpaţi; ei atestă faptul că familia lor voievodală a înzestrat ctitoria sa cu trei sate şi o moară, întocmai cura tăceau şi vor face voievozii şi boierii Moldovei; îşi zic pani şi jupâni, îşi numesc domeniile lor feudale (dăruite cu scutiri) urice, îşi înzestrează mănăstirile ortodoxe cu sate, fără să-l mai întrebi, pe rege şi, în sfârşit, scriu documente în limba slavonă. Panii Bălita şi Drag şi Radul eu scaunul din Sighet îşi conduceau încă la 3404 ţara lor în acelaşi fel ca boierii elin Moldova, deoarece se mişcau toţi în aceeaşi arie unitară de civilizaţie românească.

Uxistă însă şi reversul acestei situaţii: când documentul este în limba latină, emis şi de un dregător ce are prea puţine legături cu

„3 R. Popa, op. cit., p. 218. Documentul a fost publicat în mai multe rânduri (e. \ Mihiilyi, p. 109 – 111, ar. 62; Doc. Val., p. 418 – 421, nr. 371, 372).

IU Tdem, Valea Bistrei, p. 215 – 216. Deşi instituirea

stavropighiei din Fer: s-înseris într-o arie de decizii mai largă, pe /nudul unui posibil acord bizantino-ungar (cf. Ş. Papacostea, întemeierea mitropoliei, p. 530 – 535), acest fapt nu-i amilează semnificaţia confesional-etuică pentru românii din zonă.

„S N. Iorgu, O mărturie, p. 70.

Maramureşul şi într-o vreme când regele Sigismund de Luxemburg examina autenticitatea actelor de proprietate ale tuturor stăpâni-Jor de pământ, eu greu se mai recunosc, altfel decât în onomastică «i toponimie, rânduielile româneşti. Astfel, un document latin aproape contemporan cu cel slavon din 140 – 4, emis la 1408 de către Petru de Peren, cornițele secuilor şi al Maramureşului, adevereşte că Laţcu şi Dragoş de Bârsana, în adunarea generală a tuturor nobililor comitatului Maramureş (în cottgregaţionc nostru generali universităţis nobilium didi comitatus Maramarosiensis), ţinută în vinerea de după sărbătoarea întâmpinării Domnului (3 februarie), aproape de târgul Sighet, în care adunare regele a poruncit cercetarea mărturiilor scrise de proprietate ale tuturor nobililor şi ale celorlalţi stăpâni (criez; îl au înfăţişat o scrisoare din care reieşea că strămoşul lor, cnezul Stanislau, fusese recunoscut de regele Carol Robert în 1326 drept stăpân al moşiei Strâmtura, numită altcum şi Bârsa-na29 li. În urma acestei dovezi, moşia rămâne urmaşilor acelui criez, adică lui Laţcu şi Dragoş. În aceeaşi adunare de anchetă a drepturilor de proprietate, Hâncu şi la domir, fiii lui Oanciuc şi Ioan, fiul lui Hâncu, români din Once. şti, sunt întăriţi în dreptul lor din partea de moşie din Varalia (Waralya), numită şi Oueeşti-97. În Jocul scaunului românesc din documentul de la 1404 apare acum congregaţia; panii şi jupânii se preschimbă în nobili; Radul, vicecomitele autohton, este înlocuit cu mi comite străin. În ceea ce priveşte obiectul celor două documente, observăm că în timp ce, la 1404, stăpânii unui uric dăruiesc trei sate din averea lor ctitoriei familiale, la 1408, ceilalţi stăpâni abia îşi pot păstra satul strămoşesc în faţa rigorilor daniei oficiale şi ale actului scris. Din veacul XV începând, rânduielile juridice străine, aduse de oficialitate, se impun tot mai mult (cel puţin formal), deşi documentele mai conţin adesea precizări semnificative, de genul: punerea în stăpânirea unui cnezat, cu drept ereditar, s-a făcut „după obiceiul zisei ţări a Maramureşului" sau stăpânirea cnezială se exercită şi veniturile cneziale se percep „după obiceiul şi datina obişnuite ale cuezilor pomenitei ţări a

Maramureşului" 288. Darea în stăpânire a unui cnezat, după acest obicei şi după această datină (cunoscută deja din documentele de la 1349/, ne face să presupunem că au existat şi alte adunări „ale tuturor cnezilor ţării" şi după ce o bună parte a acestora se înnobilaseră. Urmează nu şir de documente în care este consemnată activitatea adunării nobiliare a comitatului, formată din reprezentanţii aceloraşi familii cneziale, care alcătuiseră cândva adunarea diezilor

„Mihdlyi, p. 151 – 153, nr. 85.

„7 Ibidem. p. 154 – 155. nr. 86.

„9 Ibidem, p. 182 – 183, nr. 103; p. 185 – 189, nr. 105.

grupaţi în jurul voievodului „Se ştie acest lucru după numele juzi-l or nobililor (aleşi de către ceilalţi nobili) şi care (spre deosebire de ale comiţilor, care erau numiţi de către oficialitate) sunt în majoritatea covârşitoare româneşti298 şi după procesele verbale de investigaţie nobiliară din anii 1751 – 1768. În cadrul acestor înscrisuri, se constată în mod oficial că proprietarii legitimi ai aceloraşi sate erau descendenţii indubitabili ai aceloraşi proprietari români, cnezi sau cnezi înnobilaţi din secolele XIV – XV: urmaşii lor, purtând aceleaşi nume de familie, stăpâneau şi în secolul XX străvechile proprietăţi fărâmiţate româneşti 3 () O. Ca şi în adunările cneziale, problema esenţială a adunărilor nobiliare ale comitatului Maramureş era proprietatea asupra pământului. Ziua de întrunire a nobiluor, lângă Sighet, era marţea – feria terţia – probabil pentru că era şi zi de târg. Astfel vicecomiţii şi cei patru juzi ai nobililor (care sunt Nan de Giuleşti, Andrei de Vad, Mihai de Sarasău şi Stâncii de Bedeu) emit marţi, 24 august 1423301, un document din care reiese că, înaintea adunării, Grigore, fiul lui Cristian şi Ioan, fiul lui Bud, nobili de Crăciuneşti cedează o casă şi o moşie nobiliară în Crăciuneşti vărului lor Cosma, fiul lui Petru de Apşa de Sus, nenobil, dar care rjrin această înzestrare se înnobilează. Este o formalitate prin care, adaptându-se la noile rigori, un criez, adică un mic feudal, proprietar de pământ, poate deveni feudal oficializat, fără să mai apeleze în urma credincioaselor slujbe la graţia regală (aceasta nu înseamnă că nu era necesară, îndeobşte, recunoaşterea de către suveran a unor asemenea acte, mai ales spre a evita contestările). Tot marţi, 6 februarie 14313 1 –, la Sighet, vicecomitele, cei patru juzi ai nobililor (Andrei Danciu de Onceşti, Mihai de Ug-lea, Costea şi Ioan sau, mai degrabă, Ioan Costea ele Apşa, lipsind astfel al patrulea nume) şi întreaga obşte a nobililor

(Iota communi-îas nobilium) adeveresc într-un proces al nobililor din Iapa cu cei din Sarasău, în legătură cu stăpânirea unor pământuri. Un interesant document emis la Oradea în 1442303, dincolo de relatarea unei confruntări armate între nobilii români în spiritul anarhiei feudale, precizează clar care erau ziua din săptămână şi locul obişnuite ale scaunului de judecată. Capitolul din Oradea scrie regelui Vladislav că marţi, adică în a doua zi a sărbătorii fericitei Elizabeta (20 noiembrie 1442), în târgul Sighet, altfel spus, în ziua şi în locul scaunului de judecată al comitatului (feria terţia, secunda videlicct clic festi beate Elizabeth, în opido Zygeth, clic scilicet et loco sedis judiciaric

Al. Pilipaşcu, Istoria Maramureşului, p. 261.

— Ibidem, p. 85 – 86.

n Mihdlyi, p. 260 – 261, nr. 151.

„* Ibidem, p. 283, nr. 165.

3 ua Ibidem, p. 320 – 322, nr. 186.186

eiusdem comitat HS), au fost chemaţi şi s-au strâns vecinii şi megieşii unor muşii, precum şi nobilii comprovinciali, după obicei, în congregaţia comitatensă. Moşiile aflate în atenţie sunt Breb şi Copă-ceşti, pe care Nan Pop de Ciuleşti le-a ocupat din nou de la Petru Gherheş. În urma judecăţii şi a poruncii regale, când omul de mărturie regesc cu cel capitular, cu vecinii şi megieşii au ieşit să-l reaşeze pe Petru Gherheş în stăpânirea satelor respective, Xan Pop nu-s a supus, ci, cu mulţi nobili şi cu iobagii acestora, i-a oprit pe oamenii oficialităţii din drumul lor, cu întărituri sau prisăci (indagines) şi cu arme, aproape de Văleni. Xan Pop a vrut să-l omoare cu sabia pe omul de mărturie al regelui, pe nobilul român Sandrin, fiul lui Micu de Sarasău, iar Ştefan zis Ştefcu făteczk) de Berbeşti, din aceeaşi tabără cu Nan, a încercat să-l omoare pe comitele Andrei de Thur. Astfel că cele două părţi au fost chemate la judecată înaintea regelui. Acest document oferă mai multe date despre adunarea nobiliară întrunită la Sighet în chip de scaun de judecată; aici, înaintea lui Andrei de Thar, corniţele şi a juzilor nobililor, „pâniind mina pe crucea dătătoare de viaţă", au jurat Roman, fiul lui Braţul de Deseşti, Giula, fiul lui Miclea de Sugatag (dinspre cele două părţi ale posesiunii Breb), Andrei de Vad, Ioau de Bârsana, Oancea şi Şandor, fiii lui Ivaşcu (aceştia doi fiind, „cavaleri", tot de Bârsana), de asemenea Mihai, fiul lui Bogdan de Ruscova, Ambrozie, fiul lui Stanislau de Dolha (vecini mai îndepărtaţi –

vicecommetanei), la fel Petru de Săpânţa, Ioan Bosa tot de Săpânţa, Toma de Sarasău, Ioan tot de Sarasău, Gorzo de Lipceni şi Ţâţul de Ariniş sau Ilova (nobili din acelaşi ţinut – comprovinciales). Aceşti 14 nobili, la care se adaugă cei 4 juzi ai nobililor (români cu toţii) nu pot rezolva disputa dintre cei doi nobili rivali (români şi ei) şi, astfel, pricina ajunge în faţa regelui.

Ambrozie de Dolha, martor în procesul judecat la 1442, va fi parte direct implicată într-o altă pricină, reflectată documentar după mai bine de un sfert de secol. Astfel, marţi 23 februarie 1468, Ioati de Domneşti şi L.aurenţiu Diacul (Litteratus), vicecomiţi, Blasiu (Vlad) de Bârsana, Sandrin de Deseşti, Dadistau de Slatina şi Mihai Jvungu de Săpânţa, cei patru juzi ai nobililor din comitatul Maramureş, scriu regelui Matia Corvinul că, înaintea scaunului judecătoresc al comitatului, ascultând pe vecinii moşiei Moisei şi pe alţi nobili din Maramureş, sub jurământ, au constatat că respectiva posesiune a fost a lui Ambrozie de Dolha, dar că, în 1467, nobilii (de origine cnezială) din cele două Vişee şi din Sălişte au ocupat-o cu forţa30. Prin urmare, ei, reprezentanţii oficialităţii, i-au scos pe – aceşti din urmă nobili (Simion şi Ştefan de Vişeu, Nicolae Popa.

— Ibidem, p. 483 – 486, tir. 282.

adică preotul, Ladwan de Vistul de Jos şi pe Ivaşcu Iuga de Sălişte) din stăpânirea Moiseiului unde a fost reintrodus Ambrozie de Dolha, vinovaţii fiind citaţi în faţa regelui. Semnificativ este marele număr de vecini, megieşi şi „nobili comprovinciali", din familii cţie-ziale, care, ca-ntr-o veche adunare cnezială de hotărnicire şi de punere în stăpânire, tipică Maramureşului şi altor regiuni româneşti „au susţinut la unison, din motive neprecizate, cauza lui Ambrozie de Dolha. Este vorba despre Emerie Ştibor (Sthybory) şi Dunca (Dunka) de Şieu, Ivaşcu (litasko) de leud, Blasiu – Vlad de Ber-beşti, Ioan de Ruscova, Ioan Xemeş, Ilie Danciu (Elyas Danch} de Onceşti, de asemenea, despre Mihail Oră a de Leordina, Gheorghe-Oancea i' Georgius Wandi) de Onceşti, Danciu de Dragomireşti, Llu-dor de Bârsana, Mihail Fycze de Giuleşti, Oancea de Bârsana, Danciu de Xireş, Dragoş (Dragws) cu Luan (Luan) şi cu Luan Xemeş, de Giuleşti, Luca de Budeşti, Giula (Gywla) de Giuleşti, Dumitru, tot de Giuleşti, Ioan de Şieu, Teodor (Tlivicadarj şi Luan Diacul. (Iwandiak) de Onceşti, Mihail cel Mic de Dragomireşti, Toma de Ieud. Simion şi doi Ioan de Onceşti. Sunt aproape 30 de români, nobili de origine cnezială care, strânşi în

adunarea comitatului, depun mărturie prin jurământ în favoarea lui Ambrozie din familia voievodală a Dolhenilor30 s.

Adunarea aceasta nobiliară formată din români şi preocupată tot de probleme româneşti este atestată şi în secolul XVI. Întruniţi la Sighet ÎN marţea de după sărbătoarea Tuturor Sfinţilor (3* noiembrie) a anului 152830 li, nobilii scriu bistriţenilor „amici şi vecini" că unul dintre ei, Gavrilă (Havrilă) de Vişeul de Sus, este bănuit pe nedrept de omor. În apărarea comprovincialului lor, vechea obşte nobiliară (universitas nvbiliitm comitatus ierte Marama-rusiensis) exprimă nu numai ideea solidarităţii membrilor săi, dar şi amintirea acelei ţări româneşti, transformate apoi în comitat. De aceea comitatul nu este, simplu, al Maramureşului, ci al larii Maramureşului. Despre acelaşi Gavrilă de Vişeul de Sus este vorba într-un ai " document, emis în marţea de după Bobotează, adică în 10 ianuarie 1531307, când întreaga obşte a nobililor maramureşeni (toată universitas nobilium) scrie bistriţenilor despre pagubele făcute acestui nobil român din Vişeu de către supuşii oraşului Bistriţa. Se vede că îndârjirea oficialităţilor bistriţene împotriva nobilului Gavrilă nu încetase nici în 1533, când, într-o marţi, 9 decembrie3 8, adunarea – nobililor comitatului Maramureş se întrunea şi din act astă cauză. Instituţia nobiliară revine, cerând judelui Bistriţei să nu dta curs pro

305 Ioan A. Pop, Stalului social p. 13.806 Hurm., XV/l, p. 307, nr. 565.387 Ibidem, p. 360 – 361, nr. 673. „8 Ibidem, p. 367, nr. 687.

cesului de omor intentat acestui Gavrilă (Havrilă) din Vişeul de Sus, întrucât acesta, înaintea adunării nobililor, s-a prezentat la judecată şi s-a apărat cu succes de învinuire. El şi-a obţinut libertatea cu ajutorul a 102 oameni cinstiţi, care au depus jurământ pentru nevinovăţia lui în faţa adunării (s-a folosit deci de jurători – adeveritori sau conjurători). Astfel, autorităţile bistriţene sunt rugate să-l lase liber pe acest Gavrilă (arestat la Zagra), împreună cu bunurile sale. Dacă bistriţenii vor face întocmai, spune documentul, atunci şi adunarea nobililor maramureşeni se va strădui, în cazuri similare-şi reciproce, să manifeste aceeaşi bunăvoinţă sau chiar mai multă. Este un proces penal deosebit, cu un număr neobişnuit de mare de jurători, care au şi rolul de apărători şi, poate, de martori ai împricinatului309.

Date interesante despre adunări şi alte forme de solidaritate românească în evul mediu s-au păstrat şi în ceea ce priveşte comitatul Bereg, vecin cu Maramureşul şi legat de vechiul voievodat

maramureşean. Românii din aceste părţi făceau parte, din punctul de vedere al oficialităţii, din domeniul reginei, de aceea documentele care dau lămuriri despre instituţiile lor sunt emise de un şir de regine ale Ungariei. Cel mai vechi asemenea document este din 30 septembrie 1364310. Atunci, comunitatea românilor aflaţi în comitatul Bereg a venit să se plângă înaintea reginei Elizabeta că slujbaşii comitelui de Bereg (care, în locul voievodului şi împotriva libertăţii lor, s-a obişnuit să stea între ei) le fac diferite nedreptăţi; de aceea, la rugămintea lor, regina le recunoaşte (admitteremus) 3U dreptul acestor români de a-şi alege voievodul, aşa cum se bucură de această recunoaştere şi „ceilalţi români, din Maramureş şi din alte părţi ale regatului". Voievodul „va trebui să judece toate pricinile iscate între ei şi să le pună capăt cum se cuvine, iar toate veniturile noastre şi toate drepturile ce ni se cuvin nouă şi zisului nostru comite din partea suszişilor români, acel voievod va fi dator să ni le împlinească. Întocmai" 312. Se vede cum oficialitatea, neputându-i supune şi stăpâni pe români cum ar fi vrut, cu ajutorul oamenilor săi direcţi, recurge la mijloace mai laxe, recunoscându-le propriile instituţii, un fel de autonomie prin admiterea rolului conducător exercitat de voievodul ales şi, mai ales, scaun de judecată propriu, care să rezolve toate pricinile (omnes causas) apărute între români. Comparaţia cu Maramureşul este grăitoare: pe această cale se spune indirect că, după

309 Vezi Gh. Cronţ, Instituţii, p. 125 – 127.

310 Regeşte: DRH. C, XII, p. 342 – 343, nr. 335; Doc. Val., p. 177, nr. 139.

Ediţii: Mihdlyi, p. 55.

311 Nu se acordă acest drept (cura se spune în Îi IUI, C, XII, p. 342), ci se recunoaşte.

*" I. Băltariu/ Vechile instituţii, p. 133; Şt. Pascu, Voievodatul, IV, p. 189.

tradiţie, se alegea voievodul, probabil prin intermediul acelei adunări a cnezilor ţării, despre care s-a văzut mai sus că se întrunea la hotărniciri şi puneri în stăpânire. Deşi în cazul Beregului se vorbeşte despre români în general, este firesc să-i vedem tot pe cnezi drept protagonişti în acest act de alegere voievodală. Procedura este absolut obişnuită pentru lumea noastră feudală arhaică şi ea va evolua în ţările româneşti rămase libere, conducând la ceremonia alegerii voievodului şi domnului ţării de către adunarea stărilor, în care rolul fundamental

îl va avea boierimea – noua feudalitate, adaptată nevoilor statului feudal.

Pe de o parte, fiindcă aceste libertăţi recunoscute românilor din Bereg nu erau respectate de autorităţi, iar, pe de altă parte, deoarece, după opinia acestor autorităţi, amintitele libertăţi erau prea largi, au fost emise în curând noi documente, în care, în linii mari, se tratează aceleaşi probleme. Astfel, la 25 septembrie 1370313, regina". Elizabeta dă de ştire că, la rugămintea unor reprezentanţi ai românilor din Bereg, anume Clemeus, loau şi Ştefan, fiii lui Maxim, Simion, fiul lui Xicolae şi Valentin, fiul lui Crăciun, recunoaşte dreptul de judecată al voievodului românilor, dar în pricini mărunte (în aliis causis minoribus); în probleme majore şi de proprietate judecata revine comitelui reginei, De asemenea, se interzice palatinului şi judelui curţii de a pronunţa judecăţi asupra românilor în cauză (lucru care, probabil, se întâmpla prin abuz anterior şi a fost reclamat reginei de acei români). În acest fel, pentru orice proces intervenit, românii trebuiau să se adreseze comitelui reginei sau – voievodului lor114. Acest document reflectă ambele cauze care au dus la „confirmarea" vechilor libertăţi: a) nemulţumirea românilor din Bereg de încălcările venite din partea palatinului, a judelui curţii şi a altor oficiali; b) tendinţa de restrângere a acestor libertăţi (dacă în 1364, voievodul, în scaun de judecată, trebuia să aibă în atenţie toate pricinile, după 1370 rămân în competenţa lui doar cauzele minore). În acelaşi spirit, în faţa încălcărilor semnalate, la 19 februarie 1378315, regina Elizabeta porunceşte tuturor autorităţilor regatului să nu îndrăznească să-i judece „pe cnezii şi pe românii noştri, aflaţi în comitatul Bereg", în nicio pricină, cu excepţia fur „tului, tâlhăriei şi crimei şi să nu-i tulbure în vreun fel nici în lucrurile şi bunurile lor. Se mai spune că cei ce ar avea pricini cu aceşti români să-şi caute dreptatea înaintea comitelui de Bereg sau a dregătorilor acestor români (probabil, porunca reginei se referă aici la voievozi, cnezi, crainici). Este primul document din această serie

3131, ehoczky T., op. cit., p. 164; Doc. Val., p. 22 t – 230, nr. 188; Mihdlyi, p. S3 – 64, nr. 34.

mI. Băltariu, oh. cât., p. 133.

314 Lehoczky, T., opcit., p. 165; Doc. Val., p. 276, nr. 241).

referitoare la Bereg, în care sunt amintiţi direct cnezii, cu rol fundamental, desigur, în alegerea voievodului şi în împărţirea dreptăţii

alături de acesta. După 10 ani de la cea dintâi plângere în care reprezentanţii rom anilor din Bereg sunt nominalizaţi, la 24 septembrie 138031", reapar cele mai multe din acele personaje, alături de altele-Valentin, fiul lui Crăciun, Ioan şi Drăguş, fiii lui Sărăcin, Ilie, fiul lui Nicolae, români din Bilca şi Ştefan cu Ioan, fiii lui Maxim, alături de Ştefan, fiul lui Nicolae, tot români, dar din Iloşva), cerându-i reginei Elizabeta respectarea libertăţilor lor, primejduite mai ales de palatin şi de judele curţii. Aceştia sunt iarăşi atenţionaţi că în procesele de proprietate funciară judecă numai comitele de Bereg, în numele reginei, iar în pricinile mărunte, voievodul românilor din acel comitat. Cu puţine modificări, aceleaşi libertăţi sunt recunoscute şi de regina Maria, căreia i s-au adresat, la scurtă vreme după moartea tatălui său (regele Ivudovic I), aproape aceiaşi protagonişti de mai sus: Clemens şi Ioan, fiii lui Maxim, Nicolae şi Valentin, fiii lui Crăciun, Ioan şi Drăguş, fiii lui Sărăcin, Ilie, fiul lui Nicolae de Bilca şi Ioan, fiul lui Stanislau de Câmpulung. Astfel că, la 24 februa-fie 1383 ai7, noua regină porunceşte tuturor prelaţilor, baronilor, comiţilor, castelanilor, nobililor şi oamenilor de orice altă stare şi treaptă din regat, precum şi juzilor, vilicilor, juraţilor, oaspeţilor etc. din comitatul Bereg ca, de-atunci încolo, pe românii din Bereg şi pe iobagii lor să nu-i mai judece nimeni în nicio pricină, cu excepţia furtului, tâlhăriei şi a altor crime publice, să nu-i mai tulbure şi să-i lase să-şi facă dreptate în prezenţa „domnilor" lor (în presentia-eorundem dominorum insorum). Cancelaria regală, pe măsura trecerii timpului, cunoştea tot mai bine realităţile româneşti şi din comitatul Bereg: unde la început, în 1364, documentul vorbeşte doar de români la modul general şi de voievodul lor, în 1378 sunt amintiţi şi cnezii, iar în 1383 sunt atestaţi românii „domni", adică stăpânii şi „iobagii" lor. În ciuda terminologiei, care uneori, datorită cancelariilor străine şi limbii latine (calchiate pe realităţi feudale apusene), poate să înşele, societatea românească din aceste părţi, în veacul XIV, era de mult feudalizată. Într-un interval de mai puţin de 20 de ani (1364 – 1383), nu se puteau desprinde cnezii şi „domnii", nu se puteau forma supuşii („iobagii") în această parte de ţară, în preajma căreia încă de pe la anul 900 este atestat voievodatul lui Menumorut, Formula communitas Wolacorum nu trebuie să ne sugereze existenţa. obştii săteşti libere, în sensul pe care l-au dat acestei realităţi H.H. Stahl318 şi P.P. Panaitescu319, ci mai degrabă afirmarea soli

„Mihdlyi, p. 76, nr. 44; Doc. Val., p. 286, nr. 253.
317 Mihdlyi, p. 78, un 46.
S1> H.H. Stahl, Contribuţii, passim.
„P. P. Panaitescii, Obştea, passim.

claritătii etnice româneşti, într-o zonă unde infiltraţiile străine sunt tot mai puternice. Obştea sătească din aceste regiuni şi din multe altele era desigur într-un grad mai mare sau mai mic de aservire faţă de feudalii locali – cnezii, dintre care mulţi se înnobilaseră, care-şi alegeau periodic voievodul, care, împreună cu acesta, se întruneau în adunări şi împărţeau dreptatea etc. Solidaritatea românească „atâta câtă reiese din documentele de mai sus, este de nuanţă etnică mai ales şi numai în al doilea rând social-economică.

Şirul acesta de recunoaşteri ale libertăţilor româneşti străvechi continuă şi după secolul XV, într-o lume feudală care consideră tot mai adesea aceste vechi drepturi recunoscute ca fiind privilegii acordate. Astfel, la 23 aprilie 1562320, „regele" Ioan II Sigismund la cererea tuturor diezilor, oamenilor de rând şi iobagilor din cele 10 sate aparţinătoare de Craina, în comitatul Bereg, asupra anumitor libertăţi, drepturi şi privilegii, în ceea ce priveşte plata censului regal de către aceşti iobagi şi chiar în problema privilegiilor cnezilor pentru rânduiala şi alegerea voievodului, le transcrie şi le întăreşte documentele mai vechi privitoare la aceasta. Cel mai vechi act de confirmare cuprins aici este al reginei Klisabeta, din 19 februarie 1378321, comentat mai sus şi care nu se referă în mod concret la Craina, ci ia toţi românii din Bereg. Următorul document, în ordinea vechimii, a fost emis de doamna Klisabeta, marna regelui Matia Corvinul în 1466322, când, mergând să vadă cele ce ţineau de cetatea Muncaci, a găsit satele din regiune asuprite şi pustiite. De aceea, stăpâna porunceşte castelanului să vegheze la aplicarea unui şir de măsuri pentru nouă sate româneşti din Craina, mai ales în ceea ce priveşte strângerea dărilor. Despre cnezi se spune că trebuie să rămână după obiceiul lor. Alt document transcris de Ioan Sigismund provine de la Ioan Corvinul 323, fiul unic al regelui Matia, care în 1493324, tot, la cetatea Muncaci, pe când făcea dreptate, a judecat pricina ridicată de Ladislau voievodul din Satul lui Stau (Sztanfalva), pe de o parte şi de către cnezii şi toţi oamenii de rând şi iobagii din cele 9 sate ale Crainei. Ladislau susţine că are slujba de voievod din vechime, în chip ereditar, dar cnezii şi întreaga comunitate din Craina

spun că, „semper et ab antiquo, qui memoria hominum comprehenderet", voievodul a fost ales prin vot de către ei (cnezii şi comunitatea), cu aprobarea castelanilor. Ioan Corvin îi lasă pe cnezi în aceeaşi libertate de a-şi alege voievodul şi totodată anulează

320 Lehoczky T., op. cit., p. 16-i, I. Băttariu, op. cit., p. 134.

321 Lehoczky, T., op. cit., p. 167; I. Băltariu, op. cit., p, 135.

322 I.ehoczky T… op. cit., p. 168 – 169; I. Băltariu, op. cit., p. 137 – 138.

323 Vezi Ioan A. Pop, Mărturii Hunedoara, p. 17 – 20.

321 Lehoczky T., op. cit., p. 169 – 171; I. Băltariu, op. cit., p. 138 – 140; Şt. Pascu.

Voievodatul, III, p. 494 – 495 (doc. au este din 1393)…

un document prin care recunoscuse ereditatea voievodatului lui Ladislau, lăsându-l pe acesta ca stăpân ereditar doar asupra celor două sate care alcătuiau cnezatul său. Cnezii acestor 9 – 10 sate din Craina, în numele lor şi al tuturor oamenilor de rând şi iobagilor de acolo prezintă documentele din 1378, 1466 spre aprobare şi confirmare: „L.v; inei Ana, care ia 150632" emite un act în acest sens. Intervenind: nouă schimbare de suverani, aceiaşi cnezi din satele Crainei (acum sunt enumerate 10) se prezintă înaintea reginei Maria cu documentul de confirmare al reginei Ana. Xoua suverană, în 15233 JI\ transcrie şi confirmă, la rândul său, toate documentele mai vechi pomenite. A urmat o perioadă de mari tulburări, după lupta de la ftlohâcs, din 1526, astfel că aceşti cnezi s-au mai prezentat pentru obişnuita confirmare a „privilegiilor" lor abia în 1562, la fiul lui Ioan Zăpolya, care, vă; dud actul reginei Maria din 1523 (care le cuprindea pe toate celelalte), le-a îndeplinit şi el cererea.

Am urmărit pe parcursul a circa două secole (1364 – 1562) eforturile diezilor şi ale celorlalţi români din Bereg de a li se recunoaşte, cu aproape fiecare schimbare de domnie (interesau mai ales soţiile suveranilor, domeniul fiind al reginei îndeobşte), vechile drepturi şi rânduieli. Desigur, s-au urmărit limitarea vexaţiunilor, a imixtiunilor slujbaşilor străini, reglementarea regimului obligaţiilor, dar în prim. plan au fost totdeauna alegerea voievodului şi împărţirea dreptăţii. Aşa cum se întâmplă în Maramureş sau pe domeniile cetăţilor Arva şi Iipcova327, şi în Bereg rolul fundamental în aceste acte îl aveau adunările diezilor. Chiar dacă la unele din aceste adunări mai participau şi oamenii de rând, rolul de decizie îl aveau totdeauna

cnezii.

Acelaşi lucru se desprinde şi din conscripţia urbanală din 1622 a domeniului Homonna, situat tot în părţile nord-vestice. Deşi datele documentului provin de la începutul secolului XVII, ele aruncă o lumină benefică asupra rânduielilor din trecut. Se spune, astfel, că voievodul românilor, când venea într-un sat să facă cercetarea obişnuită numită voievodat de către localnici (communis inquisitio, vulgo vajvodatâts), întâi îi chema pe cnezi, pe juraţi şi-i punea să jure că vor spune adevărul, prezentând răvaş cu numele celor vinovaţi328. Deci voievodul cerceta şi prezida apoi instanţa de judecată alcătuită din cnezi.

325 Lehoezky T., op. cit., p. 166 – 172; I. Baltariu, op. cit., p. 135 – 141.320 Lehoczky T., ob. cât., p. 166 – 173; I. Baltariu, op. cit., p. 135 – 142.

327 Şt. Pascu, Voievodatul, III, p. 494.

328 Şt. iâeteş. Contribuţii, p. 11. Voievozi care judecă, probabil împreună cu cnezii, mai sunt pomeniţi în multe locuri; de exemplu, în Chioar, la 1604 (se ţinea judecată românească tot la două săptămâni), în Ardusat (lângă Baia Mare), la 1592, în Cetăţele

(pe domeniul Şimleu) la 1594; în ultimele două cazuri, se ştie că a treia parte din gloabe revenea voievozilor respectivi (Ibidem, p. 10 – 11}

13 – Ins Li în în medie vdie româneşti

Urmărind pe baza câtorva mărturii păstrate şi accesibile, realităţile româneşti din Maramureş, Ugocea, Bereg şi zonele adiacente, am putut constata că, alături de etnia majoritar românească a locuitorilor, de obiceiurile româneşti, de formele de organizare social-economică şi politico-a dministraţi vă tradiţionale, se păstrează vechile instituţii cnezjale şi voievodale specific româneşti. Între acestea, un rol important îl are adunarea cnezilor, adică a feudalilor români în formare (de origine prestatalăj, care se întruneşte spre a-l alege pe voievod, iar după ce l-a ales, participă, prezidată de acesta, la darea în stăpânire a moşiilor, la hotărniciri, la judecăţi etc. După statornicirea noilor rigori feudale apusene, aceste realităţi se transformă în dublu sens: pe de o parte, cnezii ajunşi supuşi pe domenii feudale continuă vechile obiceiuri, dar la scară redusă, întrunirile lor având ca obiect doar pricini mărunte; pe de altă parte, cnezii înnobilaţi (care vor alcătui aproape toată nobilimea comitatului

Maramureş) vor constitui acele universitates nobilium, se vor adapta ordinii din regat, îl vor recunoaşte pe comite în locul voievodului, deşi vor rămâne, cei mai mulţi, români, vor judeca tot împricinaţi români, vor patrona încă mult timp biserica ortodoxă etc. Este semnificativ faptul că, în 1404, nobilii Maramureşului adunaţi la Sighet emit nu document slavon prin care înzestrează cu danii bogate o biserică. Demnă de remarcat este strădania românilor din Bereg, în frunte cu cnezii lor, de a-şi conserva vechile libertăţi sub forma obţinerii privilegiilor scrise. În acest caz, cnezii se strâng periodic, nu numai pentru a-şi alege voievodul şi a judeca împreună cu el, dar şi pentru a-şi desemna reprezentanţii care să le apere interesele înaintea reginei. Cum s-a văzut, vreme de două secole, aceşti români situaţi prin tradiţie pe domeniul personal al reginelor Ungariei, se prezintă la curte odată eu fiecare schimbare de suveran, îşi expun „gravaminele", arată încălcările, vexaţiunile la care erau supuşi şi cer reconfirmarea libertăţilor recunoscute. Între ele, cnezii subliniază de fiecare dată ca foarte importantă alegerea voievodului. Sunt mărturii firave ale unor mărunte adunări româneşti care însă, paradoxal, au analogii chiar între adunările ţării de la sud şi răsărit de Carpaţi. Desigur, aceste adunări ale micilor feudali români din două regiuni relativ restrânse – Maramureş şi Bereg – au alte proporţii şi rezolvă alt gen de jjroblenie, dar ce altceva poate să însemne alegerea periodică a voievodului, stabilirea titlurilor dreptului de proprietate, întrunirea în scaune de judecată etc., decât perpetuarea la scară redusă şi în „ţări" româneşti supuse unei puteri străine în ceea ce a evoluat şi s-a perfecţionat în statele feudale rămase şi politiceşte româneşti? Din acest punct de vedere, dovezile (puţine şi sărace, cum sunt) despre întrunirea „tuturor cnezilor ţării Maramureşului" în secolul XIV au o covârşitoare importanţă. Ele probează evoluţii unei instituţii feudale româneşti condamnate la decădere şi transformare într-o ţară aflată în mâini străine. Dar, în acelaşi timp, ele sunt mărturia prezenţei la românii transilvăneni a unor structuri politico-instituţionale specifice organizării de stat proprii, structuri pe care numai stăpânirea străină le-a marginalizat şi minimalizat, fără să le poată totuşi niciodată dizolva sau eluda complet.

V.7. ŢARA FĂGĂRAŞULUI (SAU A OLTULUI)

Adunările boiereşti ale ţării Făgăraşului (similare adunărilor cne-ziale şi nobiliare româneşti din alte regiuni), dacă sunt apreciate

numai prin prisma documentelor emise după 1508, adică după codificarea dreptului prin statute sub oblăduirea oficialităţii, par să fi fost exclusiv scaune de judecată districtuale. Dar trebuie să ţinem seama de câteva împrejurări de dinainte de veacul XVI, prin care s-a ajuns la o asemenea funcţionare a acestor instituţii româneşti, întâi de toate, statutele din 1508 nu reprezintă prin conţinutul lor un dar din partea oficialităţii pentru români şi nicio acordare de privilegii. Aceste statute, cu mici excepţii, nu au creat pentru români principii noi de drept şi nici instituţii deosebite şi speciale, dar au sporit posibilitatea de control şi supraveghere din afară. Ioan Bornemisza, castelanul cetăţii Buda şi consilierul regelui, emitentul actului care conţine statutele din 1508, dă de ştire că Paul Thomori, castelanul cetăţii Făgăraş, a iniţiat opera de codificare văzând greutăţile boierilor şi ale tuturor celorlalţi români din districtul şi pertinenţele cetăţii Făgăraş, precum şi dificultăţile întâmpinate în restaurarea rânduielilor obişnuite3". Din preambulul actului se desprinde dorinţa autorităţilor de a pune ordine acolo unde anterior a fost dezordine şi nesiguranţă. Lungul şir de revolte ale românilor făgărăşeni din secolul XV-lea330, euâminind cu cea din 1508, când aceştia au urmărit să se elibereze de sub stăpânirea saşilor şi să revină sub autoritatea Ţării Româneşti331, a dus la o serie de măsuri energice. Prin ele s-a urmărit menţinerea ţării Făgăraşului între graniţele Transilvaniei, făcând unele concesii spiritului de autonomie şi tradiţiilor străvechi româneşti ale acestei regiuni. De aceea, statutele din 1508 consfinţesc instituţii şi obiceiuri tradiţionale româneşti, desigur din dorinţa de a-i putea controla mai bine pe români şi de a evita solidarizările cu ţara românească de la sud de Carpaţi. Între aceste realităţi, un loc important prin vechime şi prin rolul jucat în viaţa ţării vor fi deţinut adunările fruntaşilor, adică ale boierilor, perpetuate şi după

329 Şt. Meteş, Viaţa agrară, p. 243.

330 Şt. Paseu, Voievodatul, III, p. 292 – 293, 311 – 312.

331 Ibidem, p. 313.

1508 sub forma scaunelor de judecată districtuale. Faptul reprezintă o continuare şi o confirmare, dar şi o restrângere. Sinte-m convinşi că aceste instituţii ale elitei româneşti făgărăşene au avut în veacurile XIII – XV şi alte rosturi decât cele de judecată. Dar, 5 n lipsa obişnuinţei de a emite documente, de a consemna în scris hotărârile lor, precum şi prin pierderea multora din presupusele izvoare

documentare care vor fi existat, sfera de atribuţii ale unor asemenea foruri este greu de descifrat astăzi. Sunt totuşi unele indicii care sugerează rolul mai larg avut de aceste adunări înainte de 1508. Revoltele românilor făgărăşeni, pornite, mai toate, cu scopul final de a reveni între fruntariile Ţării Româneşti, au trebuit minuţios pregătite, sub aspect organizatoric şi militar. S-au trimis solii la sud de Carpaţi, s-au ales conducătorii, s-au procurat arme. Toate acestea presupun existenţa unui „sfat", a unei adunări a celor cu putere de decizie. Presupunerea este confirmată şi documentar, încă din epeca lui Mircea cel Bătrân, când la 1413, saşii din Merghindeal (Valea Mariei) au omorât şase romînce făgărăşene332. La procesul şi împăcarea ce s-a realizat în Cincul Mare au participat, în prezenţa judelui regal, autorităţile săseşti din scaunul Cincu şi din satul Merghindeal, de o parte şi juzii ţării Făgăraşului, toţi juraţii, bătrânii şi stăpânii pomenitei ţări, de altă parte. Interesele românilor făgărăşeni, reprezentaţi în proces de Dobre, Manea, fiul lui Stanislav şi de Eratu, de Vlad, cu fiul său Bucur şi cu ginerele său Tatu, sunt apărate deci de fruntaşii cu rol de conducere asupra întregii ţări a Oltului, care nu par să se fi constituit ad hoc. Denumirile de iudices, iurati, consules, seniores, specifice diplomaticii latine şi occidentale, nu reflectă, desigur, fidel realităţile româneşti, le deformează chiar, dar mărturisesc indubitabil, chiar şi aşa, faptul că ţara Făgăraşului avea în fruntea sa o adunare a stăpânilor (cnezi la începxit, apoi boieri, bătrâni), formată din organe specializate pe diferite domenii. În 1476, voievodul Transilvaniei, adresându-se ţării Făgăraşului, scrie: „tuturor şi singurilor slujbaşi, nobili, cnezi şi celorlalţi locuitori şi oameni de rând ai ţării Făgăraşului" 333. Desigur, conţinutul actului nu este adus, în bloc, la cunoştinţa tuturor celor pomeniţi, ci, în primul rând, oficialilor şi boierilor (înnobilaţi sau nu), care trebuie să îi avut obiceiul de a se întruni periodic. Cnezii sunt aşezaţi aici alături de nobili, ca şi cum termenii ar fi socotiţi sinonimi, iar prin nobili, cancelaria voievodală poate să-i fi înţeles de fapt pe boieri. Distincţiile, în această epocă nu au încă rigoarea celor din secolele XVI şi XVII. Peste 10 ani, în 1486. Însuşi regele Matia se adresează direct credincioşilor săi cnezi din Recea, Veneţia şi Berivoi (4 persoane denumite keneziones şi ricmiiia

332 Hurm. 1/2, p. 495, nr. 408; Şt. Pascu, op. cit., III, p. 292.

333 D. Prodan, Boieri, p. 169.

lizate), care, departe de a fi juzi săteşti, cum s-a sugerat334, par,

mai degrabă, juzi ai întregii ţări a Făgăraşului, cum erau ceilalţi trei din 1413, caracterizaţi ca atare – iudices terre Furusch. Aceşti 4 cnezi trebuiau să se înfăţişeze ca martori într-un proces la Rupea, proces în care episcopul Transilvaniei reclama mesia Şercaia pentru sine, ca posesor de iurc al Făgăraşului, iar oficialitatea Braşovului susţinea că Şercaia nu ţinea de Făgăraş, ci de Oraşul Coroanei335. Cei patru cnezi făgărăşeni, provenind din sate ce nu aveau hotar comun cu moşia în litigiu (este încă o dovadă că aceştia nu erau juzi săteşti), trebuiau să ducă la proces şi vecinii şi megieşii Şercaiei. Cu toţii, ca fiind cei mai autorizaţi cunoscători ai vechilor hotare (deşi satul Şercaia era stăpânit prin danie de Braşov) şi oameni ai locului, aveau un cuvânt important de spus într-o dispută ce viza o parte a ţării lor şi se desfăşura între episcopul maghiar de Alba Iulia şi conducerea săsească a cetăţii Braşovului. Alte dovezi despre o conducere şi o autoritate românească a Făgăraşului nu se cunosc până la statutele din 1508. În acest document, inovaţiile sunt greu de sesizat şi, probabil, că efectiv au fost puţine ca formă. Tradiţia însă, cutuma, legea veche sunt pomenite la fiecare pas, prin formulări ca: ah antiquo consudum crac, prins crai consuctudo, ante erai consuctum, în lege Valachorum, alias consuctum /uit, more alias consueto3 Se etc. Acest lucru nici mi este de mirare, deoarece, aşa cum se spune direct în textul însuşi al statutelor, acestea au fost alcătuite „cum boya-ronibus universisque Walachis eiusdem districtus nestri Fogaras", care cunoşteau bine rânduiala şi care se întruniseră şi cu alte prilejuri în vederea aplicării principiilor dreptului românesc, a apărării intereselor ţării. Cert este că întrunirile boiereşti care vor avea loc după codificarea dreptului consuetudinar românesc vor avea caracter cvasi-exclusiv judecătoresc şi vor fi tutelate şi controlate de castelanii (căpitanii, provizorii) cetăţii sau, rareori, chiar de stăpânii ţării Făgăraşului, în calitate de preşedinţi ai scaunelor de judecată. Codificarea a respectat desigur tradiţie romanească, a recunoscut rolul preeminent al boierimii în ţară (deşi cmagiul unui boier era scăzut la jumătate faţă de cel al unui nobil1 37), dar a un arit să prtântâmpine noi răzvrătiri, noi solidarizări cu simţenii, printrm control al aplicării legile r, prin supravegherea tuturor mişcărilor re mânik i şi prin creau! iluziei mei autonomii a ţării.

Prima mărturie despre o nouă adunare a beieiiler, dvjă aceea care a avut drept scep alcătuirea statutelor, datează chirr di: le (9 Şi se

filă în legătură cu revolta din anul precedent, sprijinită de

3 M Jbidem.

336 Uutm. XV/l, p. 124 – 125, nr. 227.

33 e Şt. Meteş, o/, cât., >. 244 – 248; VI. Hanga, Ies instituţia:?, p. 136.

337 Şt. WeU-şi, op. cu., p. 243.

Radu Mihuea, domnul Ţării Româneşti. Astfel, în scaunul de judecată din marţea de dinaintea Sfintei Treimi, se dăruiesc lui Roman de Ucea moşiile confiscate de la „agilul" (destoinicul) Bârsan de Ucea, de la Anca Ziin de Ucea, de la Ziin de Cărţi. şoara şi de la Grozav (a) de Arpaşu de Sus, ca pedeapsă, spune documentul, pentru că aceştia s-au aflat între acei boieri şi români care, pe furiş, au început să treacă de partea voievodului Radu Mihnea, spre a trăda şi a da ţara pe mâinile lui338. Boierii din scaun şi reprezentanţii oamenilor de rând au hotărât, desigur sub presiunea autorităţilor, ca niciunul din neamul celor nominalizaţi mai sus, niciodată, fie ramură boierească, fie ţărănească să nu mai poată ajunge la vreo slujbă. Deci noile statute elaborate în 1508, în ciuda reflectării în ele a tradiţiei şi a dreptului românesc, au fost folosite, de fapt, în primul proces cunoscut şi convocat pe baza lor, împotriva intereselor româneşti, semn că autorităţile ştiau să facă din principiile codificate o armă în sprijinul lor.

Actul următor, emis de căpitanul ţării Făgăraşului şi de scaunul boieresc ţinut în marţea de dinaintea sărbătorii Sf. Ştefan, în 1511 confirmă pe feciorii lui Comşa, ai lui Stoica şi ai lui Şandru de Viştea în boeronatele Viştea de Jos şi de Sus şi în jumătate din Arpaş, pe baza unui hrisov de la Mircea ce! Bătrân339. Deci adunarea boierească, deşi prezidată de Paul Thomori, reprezentantul oficialităţii, marchează, de această dată, un factor de continuitate în raport cu trecutul, din două motive: 1) este întărită o stăpânire boierească specifică prin nume numai acestei ţări româneşti (în comparaţie cu restul Transilvaniei), dar echivalentă cu stăpânirea cnezială, prin document oficial; 2) confirmarea are ca bază judiciară un document emis de un domn al Ţării Româneşti în urmă eu circa 100 de ani. Deci pentru Făgăraşul integrat Transilvaniei, în unele situaţii, au valoare probatorie documentele munteneşti. Actul acesta de confirmare a unei stăpâniri boiereşti va fi reconfirmat şi transcris de către Mihail Apari în 1 (363, de cancelaria lui Carol al VI-lea în 1725 şi de către capitolul din Alba

Iulia în 1843, întotdeauna la cererea xirmaşilor boierilor din Viştea, cei recunoscuţi ca stăpâni de Mircea cel Bătrân.

Acelaşi Paul Thomori, castelanul cetăţilor Muncaci şi Făgăraş, dă de ştire că agilul Aldea Bâca de Voievodeni (boier, asesor jurat în vreo cinci scaune de judecată, în 1509, 1513, 1520, 1527, şi 1534), în marţea de după sărbătoarea fericitului Pavel, întâiul eremit, în anul 1518, pe când juraţii şi ceilalţi boieri ai districtului stăteau în

33S I. Puşcariu, Fragmente. şi I. Minea, Din trecutul, p. 71.338 I. Pu. scanu, op. cit., p.

p. 74 – 85 – 87

77, nr. 30. P. [rodau, op. cit –, p. 182. Vezi (doc. cadru la p. 81 – 89, nr. 32).

scaunul de judecată s-a ridicat din mijlocul altora şi, după o chibzuită cumpănire, în semn de dragoste frăţească, fiind el lipsit de copii, a arătat că îi adoptă în boeronatul său pe „agilii adolescenţi Ioan şi Man Bâca. Aceşti doi copii erau fiii răposatului Mihăilă şi ai doamnei Stanca, fiica Mursei, văduva răposatului popă Teodor şi fiica răposatului Radul Bâca, născută din sora pomenitului Aldea Bâca (să înţelegem că doamna Stanca este nepoata de soră a lui Aldea Bâca?). Oricum, Ioan şi Mau Bâca erau rude (nepoţi) ale lui Aldea Bâca, cel care îi adoptă, făcându-i părtaşi la toate drepturile sale din posesiunile şi părţile de posesiuni din Voievodenii Mari, care „s-ar ţine de drept şi din vechime de boieronat şi l-ar privi acum, după legea acestei ţări, cu toate aparţinătoarele sale…" (de iure et ab antiquo cui bojeronatum, lege huius terre, adtinerent, concoiierent uituc, cum omnibus suiş appertinentiis… jăi?. Actul adopţiunii a fost confirmat în 1598 de către Maria Christierna (soţia principelui, stăpâna de atunci a Făgăraşului), pentru urmaşii acelor loau şi Man Bica341. Documentul pune în lumină funcţionarea străvechilor realităţi de fapt şi de drept ale ţării Oltului: mai întâi arată că boieronatul, ca stăpânire şi drept de stăpânire, este o instituţie locală românească echivalentă cnezatului, iar în al doilea rând, legea veche nu este numită a districtului, ci a ţării, aşa cum numeau boierii din adunare ţinutul lor.

Acelaşi lucru este reflectat şi de documentul următor care probează funcţionarea adunării boiereşti. Castelanii Făgăraşului adeveresc că în marţea dinaintea înălţării Domnului, în anul 1520, pe când stăteau la judecată cu boierii juraţi, s-a înfăţişat Dragomir deMâudra, pentru sine şi fraţii săi, Man, Oprea şi Viăduţ, cerând

confirmarea lor în a şasea parte a boeronatului de Mândra, pierdută pentru necredinţă de către boierul Streza (Streja) de Mândra (aluzie, desigur, la aceeaşi răscoală din vremea lui Mihnea Voievod; 342. Castelanii şi domnul ţării. Toan Bornemisza, i-au întrebat pe boierii şi pe juraţii acestei ţări (bojarones et iuratos regni huius), dacă ştiu şi îşi amintesc de această danie a unui domn", frate şi predecesor al nostru", iar ei, „din inimă şi deopotrivă din gură, au povestit" că acea a şasea parte a boeronatului de Mândra, fostă a răposatului Streza, a fost dăruită zisului Dragomir şi fraţilor săi. Pe baza acestei martinii, este eliberat pentru aceştia din urmă un nou document de danie, din care reiese că ei pot folosi, utiliza şi se pot bucura de acea parte de moşie, „după obiceiul celorlalţi boieri ai acestei ţări" (morc aii o mm oojeronum regni huius). În final, actul spune că, fiind de faţă cei

340 Ibidem, p. 95 – 96.

341 Ibidem, p. 93 – 97, nr. 34 şi p. 174 – 17

342 Ibidem, p. 97 – 99. nr. 35.

6, nr. 55.

12 juraţi, autorităţile, după legea acestei ţări (lege indus regni), în trei zile de judecată, „legi et sermone vulgari interpretări fecimus". Cu toate că domnul ţării (dominus terre) şi castelanii străini de aceste locuri, supraveghează împărţirea dreptăţii, boierii şi juraţii iau hotărârile de fapt, pe care cei dintâi le confirmă de drept. Hi, boierii din adunare şi din sfat, ştiu cine şi cum a stăpânit un anumit boeronat, ei ţin seamă de vechi documente de la domnii Ţării Româneşti şi tot ei îi determină pe noii oficiali să accepte existenţa boeronatelor, ca stăpâniri tradiţionale. De aceea, autorităţile sunt silite să recunoască obiceiul boieresc (analog cu ius keneziale din alte părţi), să ţină seama de legea ţării, să aplice dreptatea şi să ia jurăminte în trei zile de judecată, după rânduiala locului. Datorită acestor legi proprii străvechi, ca marcă a autonomiei acestei ţări româneşti (înconjurate de Fundaş regim săsesc), Făgăraşul este numit mereu în documente disirictus, dar mai ales terra şi regnumP3. Regnum, în diplomatica latină transilvăneană, aminteşte de vremurile când voievodatul se rupsese aproape complet de Ungaria, în veacurile XIII – XIV şi de aceea era numit ca atare; terra însă este echivalentul livresc, regăsit de diecii de latinie, pentru românescul ţară, cum îşi numeau făgărăşeuii propriul ţintit, dintr-o vreme când această ţară a Oltului s-a aflat în şirul multelor ţări ce au alcătuit Ţara cea mare a voievodului de la sud

de Carpaţi. Dar nici nu se putea nunii altfel Făgăraşul, care, prin descălecat, a contribuit el însuşi la întemeierea Ţării celei mari şi care nu s-a încadrat niciodată complet în Transilvania condusă de oficialităţi străine.

Această atmosferă românească este reflectată şi de următorul document, în care castelanii dau de ştire ca, marţi, în sărbătoarea Veşmântului preafericitei fecioare Maria, în 1527, pe când stăteau la judecată în târgul Făgăraş, împreună cu cei 12 boieri juraţi (asesori ai scaunului de judecată al districtului) ...agilul" boier Ladislau de Grid, fiul răposatului Comaii Ciurilă (Gurilla, recte Csiirilla), a cerut şi a obţinut confirmarea stăpânirilor sale boeronale*44. Se spune în continuare că documentul de confirmare a fost emis după ce, în trei scaune de judecată, more huius distyictus, s-au luat jurăminte şi nu s-a înfăţişat niciun împotrivitor. Peste câţiva ani, în 1535, fostul boier Ştefan Mailat345, acum dominuste. ryc Fogams şi voievod al Transilvaniei, confirmă şi el stăpânirile lui Iadistau de Grid, pe baza actului adunării boierilor din 152734".

Tot Ştefan Mailat arată că în marţea de după sărbătoarea Tuturor Sfinţilor, în anul 1534, împreună cu cei 12 boieri juraţi ai „acestei

343 D. Prodan, op. cit., p. lfiti, nota 19.

344 I. Puşcariu, op. cit., p. 99 – 102, nr. 36.

345 P. Binder, Ştefan Mailat, passim.

346 I. Puşcariu, op. cit., p. 107 – 114, tir. 39.

ţări a noastre", pe când stăteau la judecată", agilii" Stan Solomon, Aldea Solomon, Soaomon al Oancii de Şinca (Salamon al Waneze) şi alţi boieri din Şinca, care luaseră partea domnului muntean Radu ilihnea la 1508 şi fuseseră astfel lipsiţi prin confiscare (făcută de căpitanul Paul Thomori) de posesiunile lor din Şinca şi Ohaba, sunt acum pe deplin iertaţi, putându-şi răscumpăra vechile moşii cu 80 de florini347. Documentul este confirmat de principesa Maria Christierna în 1589348. Este important făptui că singura iertare despre care avem cunoştinţă în legătură cu participanţii la revolta din 1508 (care a urmărit reunirea Făgăraşului cu Ţara Românească) s-a produs cu îngăduinţa românului Ştefan Mailat, pe când acesta ajunsese. domn al ţării sale de baştină.

În 1543 (data exactă lipseşte, datorită stării precare a documentului), Ana de Nădăştia, soţia lui Ştefan Mailat, confirmă un

act de vânzare-cumpărare, realizat înaintea adunării boierilor: Stoica, Aldea, Comşa, Dobrin şi Serbau de Voilà cedează boierilor Radu de Lisa şi Coman, Aâdea, Radul, Dobrin şi Comşa de Voilà o şeptime din boeronatul Voilà şi un sfert dintr-o moară, pentru 20 de florini349. Aceeaşi Ana de Xădăştia, în marţia de dinaintea sărbătorii Rusaliilor, în anul 1556, stă la judecată cu boierii ţării Făgăraşului şi confirmă în stăpânirile lor boiereşti pe următorii: a) Stan Popa, preotul; Aldea şi Radul, fiii boierului Stanislau de Recea; b) Stanislau, Bârsan şi Coman, fiii răposatului Comşa, nepoţii zisului Stanislau de Recea; c) Mau şi Marcul, fiii boierului Bârsan de Herseni; d) Coman Vasul şi Bârsan, fiii boierului Aldea de Râuşor; e) Galea, Stoica, Frăţilă, Mihăilă şi Coman, fiii boierului Ioan de Râuşor; f) Stoian şi Bârsan, fiii răposatului Comănici, urmaşul răposatului Coman Judeţul (Sudetzul) de Râuşor350. Aceste pământuri sunt cu ţigani, care muncesc pentru boierii de mai sus. În 1557, în marţea din ajunul sărbătorii fericitului apostol Matia, are loc o nouă adunare boierească la Făgăraş, în prezenţa lui Andrei Báthory, ginerele lui Ştefan Mailat şi stăpânul, pentru scurt timp, al ţării. În acest scaun de judecată, boierii Barbu Gorun, Bocşau Cioară (Chiorra), Stan Cioară, Comşa Cioară, Nan Cioară şi Dobrin Cioară, fiii lui Stan Cioară din Dridif (foşti partizani ai lui Ştefan Mailat – numit de ei pater noster – refugiaţi anterior în cetatea Cincu Mic, unde şi-au pierdut actele de proprietate), cer şi obţin înnoirea diplomelor lor pentru stăpânirea a doua părţi din boeronatul Dridif şi a unor

347 Ibidem, p. 104 – 106.

*" Ibidem, p. 102 – 107, nr. 38.

— Ibidem, p. 122 – 123, nr. 42.

350 Ibidem, p. 123 – 127, nr. 43.

pământuri din hotarul satului vecia, V'oiia331. Documentul de recunoaştere este confirmat, la 19 martie 1590, de către Maria Christierna332. În alte două scaune boiereşti, reunite tot marţea (la 12 iunie 1581 şi la 9 ianuarie 1582), la Făgăraş, se discută pricina dintre două surori, Dobra şi Neacşa, fiicele răposatului Grigore Stan, pentru stăpânirea unui sfert din boeronatul părintesc de la Veneţia de Jos353. Xeacşa era soţia lui Man Penciu de Veneţia de Jos, membru ca asesor jurat în următoarele trei scaune de judecată şi care ar fi fost, desigur, prezent şi în cele din 1581 – 1582, dacă n-ar fi fost soţul uneia dintre împricinate. Deducem aceasta din faptul că toţi membrii scaunului

boieresc din 1584 sunt aceiaşi ca-u 1581 – 1582, cu excepţia lui Man Penciu, în locul căruia (la 1581 – 1582) nu figurează nimeni, fiind nominalizaţi doar 11 juraţi351.

În scaunul de judecată pomenit mai sus, din 1584, întrunit în marţea de după sărbătoarea fericitei fecioare Iuliana, „agilul" bărbat Dragoş Cârstea, fiul răposatului Cârstea „Căcărează" (Kakaraze) de Şercăiţa, neavând urmaşi pe linie masculină, cu acordul fiicei sale, soţia popii Bărbat, fiul popii Simion de Drăguş, îl adoptă pe acest preot Bărbat, ginerele său, în boeronatul Şercăiţa (Sarkatza) 353. Boierii au stat trei zile neîntrerupt la faţa locului în scaunul de judecată, spune documentul, „pro more et consuetudine huius districtus Fogaras", în aşteptarea eventualilor împotrivitori, care nu au apărut. Transformarea ginerelui în fiu şi moştenitor este nu act similar cu cel de „îmbăieţire" sau de transformare (în faţa legii) a fetei în băiat, obicei pe care-l practicau boierii făgărăşeni lipsiţi de urmaşi masculini, dar având fete nemăritate. În aseiaenea cazuri, aprobarea o dădea dominus terre, iar confirmarea prin acte o făceau boierii juraţi356.

„Prefectul" cetăţii Făgăraş dă iarăşi de ştire despre ţinerea unei adunări boiereşti de judecată, în ziua de marţi, după sărbătoarea Bunei Vestiri a anului 158S, când se împlineşte tot un act de adopţiune: „agilul" bărbat Oprea Dragomir de Mândra primeşte ca fiu adoptiv şi comoştenitor al său (împreună cu fiii săi Oprea şi Bucur) în dreptul de moara pe Toma Boier de Recea357. Înfierea este confirmată de Balthasar Báthory, domnul ţării, la 20 iunie 1590. Acest document de confirmare, emis la 20 iulie 1590, mai conţine două însemnări ulterioare, din 24 noiembrie 1590 şi din 1671, dintre care

351 îbidem, p. 526 – 528, nr. 141.

352 Ibidem, p. 524 – 528, nr. 141.

353 A. Veress, Documente, II, p. 217 – 220.

354 Vezi Şt. Meteş, Din istoria dreptului, tabel.

— „I. Puşcariu, op. cit., p. 130 – 134, nr. 46.

369 Gh. Vâja, Instituţii, p. 13.

„I. Puşcariu, op. cit., p. 135 – 136, nr. 47.

Bute Judele – Stoica Judele

Stoica Voican – j-Stanciul Judele – Stan Judele Radul Voican – f Frăţilă Oprea Toader Stoica

Oprea Stânciul – Stoica Judele

Ourea Voican Bogdan Voican

Stânciul Oprea Radul Bogdan

Stânciul Naneş Radul

Arbore genealogic pe cinci generaţii, stabilit pe baza unui document din 1591.

cea dintâi este semnificativă. Ea spune că în anul 1590, până la 24 noiembrie, înaintea scaunului de judecată în prezenţa celor 12 juraţi, nimeni nu s-a împotrivit actului de adopţiune (făcut tot de tribunalul boieresc şi aprobat de dominus terre). Probabil că beneficiarul adopţiunii, Toma Boier din Recea, a cerut (la patru luni de la confirmarea adopţiunii sale în dreptul de moară al lui Oprea Dragomir din Mândra), tot scaunului de judecată, această însemnare pe document ca o „adeverinţă" în sens de garanţie a sa, prin care să dovedească eventualilor competitori că stăpânirea sa este de necontestat358. Acelaşi Balthasar Băthory, intitulat acum comite şi moştenitor perpetuu al ţării Făgăraşului, la 3 martie 1591, în Alba Iulia, confirmă pe urmaşii lui Bute Judele în stăpânirea boeronatului Arpaşul de Jos. Aceşti urmaşi sunt: Stânciul, Oprea, Radul şi Bogdan, fiii răposatului Oprea Stânciul, fiul lui Stânciul Judele, fiul lui Stoica Judele, fiul lui Bute Judele (Sudele); Standul şi Naneş şi Radul, fiii răposatului Stoica Judele, fiul pomenitului Stânciul Judele, fiul la fel zisului Stoica Judele, fiul pomenitului Bute Judele; de asemenea, Stan Judele, fiul răposatului Stoica Judele, fiul amintitului Bute Judele; Oprea Voican, Bogdan Voican, fiii răposatului Radul Voican, fiul lui Stoica Voican, fiul aceluiaşi Bute Judele; Frăţilă Oprea, fiul zisului răposat Stoica Voiean, fiul numitului Bute Judele;

388 Ibidem. p. 134 – 138.

Toader Stoica, fiul răposatului Stoica Voican, fiul des-numitului

Bute Judele3" 9. În total este vorba despre 12 rude în viaţă care stăpânesc boeronatul Arpaşul de Jos, probabil în indiviziune. Prin urmare, Balthazar Bâther} –, cere lui Francisc Diacul, provizorul cetăţii Făgăraş şi celor 12 boieri asesori-juraţi ai scaunului de judecată să-i pună pe aceşti Oprea, Radul, Standul, Bogdan şi ceilalţi în stăpânirea întregului boeronat al posesiunii Arpaşul de Jos, pe ei şi pe toţi moştenitorii şi urmaşii lor, cu toate folosinţele şi cu cele ce ţin de el, după vechiul obicei şi după cutuma tradiţională a ţării Făgăraşului (iuxta thorem antiquns observatum consuetudinemquc cius-dem ierre nostre Fogaras vetustam.). În acest caz, boierii juraţi din scaun joacă rolul unui loc de adeverire (capitlu sau convent) semn că punerile,

dările în stăpânire şi chiar hotărnicirile le făceau prin tradiţie adunările acestea ale fruntaşilor ţării, după vechiul obicei statornicit. Această familie care stăpânea la Arpaş are în urmă, conform acestui document, cinci generaţii, coborând în timp, faţă de anul 1591, cu circa 150 de ani. De altfel, un Stânciul (poate identic cu Stânciul Judele) este consemnat la Arpaşul de Jos ca membru al scaunelor de judecată boiereşti de la începutul secolului XVI. Dacă acest Stânciul este bunicul lui Oprea, Stânciul, Radul şi Bogdan, atunci Bute Judtle, bunicul lui Stânciul, trebuie să fi fost matur pe la mijlocul sau după mijlocul veacului XV. Numele de Judele (articulat cu articolul hotărât enclitic, specific limbii române) este o dovadă că acest termen de origine latină, sinonim cu slavul criez, era folosit în limba română vie a secolelor XIV – XV, într-o vreme când, sub stăpânirea munteană, unii juzi (cuezi) făgărăşeni se transformau în boieri.

Acelaşi Balthazar Báthory îi îi acum „comite şi moştenitor perpetuu şi dor; ţării Făgăraşului", ratifică, în 1592, acele a doua; le de judecată boiereşti3". Primul scaun a avut loc în 1585, în marţea d Li i dnica Iudica şi, înaintea jurai şi lin Şi şi p

Sinea şi pe urmaşii lui în partea sa de boierit a di b)

Neagu Strâmbu di (i boierul Aldea Dateş de Vad a adoptat ca frate şi comoştenitor pe

N Ştab li Şi i îi li! d bi g şi p şi p din Vad (adică în jumătate dintr-un sfert de boierit sau boeronat), din care o parte o avea de la o rudă a sa, Stoica Şomcuta, Aldea Dateş face aceasta ca răsplată a credinţei şi bunăvoinţei cu care Nea.gu Strâmbu] l-a ajutat în treburile lui şi pentru că i-a cumpărat, cu cheltuiala sa, o casă în satul Rosno (poate Râşnov) 361. Apoi, boierul Solomou Aldone îl declară pe acest supus (vecin) al său, Neagu (Neagoc). Strâmbul (care avea o casă şi bunuri de moştenire între hotarele părţilor sale boiereşti din Şinca şi Ohaba, adică pe

359 Ibidem, p. 138 – 141, nr. 48.860 Ibidem, p. 144 – 151, nr. 50.361 D. Prodan, op. cit., p. 176.

moşia boierească) drept adevărat şi legiuit boier („verum et legitimum boieronem"), în aşa fel ca el şi urmaşii lui să nu se mai cheme, cum.se zice în limba poporului, vecini („vulgo wechyn") şi să nu mai fie siliţi la sarcinile şi slujbele vecinilor, bucurându-se, în schimb de prerogativele boiereşti. Pentru valabilitatea boieriirii şi pentru consfinţirea ei de adunarea celorlalţi boieri, Solomon Aldea (Aldone) îi

transpune lui Neagoe Strâmbul toate drepturile sale asupra acelei case şi moşteniri din Şiuca şi Ohaba. În schimbul acestei binefaceri, Neagoe Strâmbul îi dă pe veci şi irevocabil lui Solomon Aldea casa sa goala din Vad cu 2 iugăre de arător362. Al doilea scaun a cărei hotărâre a fost confirmată de „domnul ţării" în 1592 a avut loc în 1589, când, înaintea juraţilor, boierii. Stoica Boier, Oprea Czafflo, Lupul şi Leuca din Vad au renunţat în favoarea lui Neagoe Strâmtul şi a urmaşilor săi la drepturile lor din moara de pe apa Şercaia, moară pe care o ridicaseră împreună. În schimb, Neagoe Strâmbul le-a dat pământurile arătoare şi fânaţele, ţinând de partea sa boierească din Vad, care-i fusese dată de Chiusdea, fiul lui Man de Vad, osândit pentru furt la o gloabă de 28 de florini, pe care-i plătise Neagoe Străinbul şi-i răscumpărase astfel capul acestui fiu al lui Man de Vad. În 1592, „domnul ţării" încuviinţează (confirmă) adopţiunea fraternă şi celelalte tranzacţii în care era implicat Neagoe Strâmbul, le întăreşte pe veci şi în temeiul lor îl primeşte pe acesta şi pe toţi urmaşii lui în rândul adevăraţilor boieri363. De asemenea, el cere provizorului şi sfatului celor 12 boieri să-l pună pe des pomenitul Neagoe Strâmbul în stăpânirea bunurilor sale boiereşti, după obiceiul şi rânduiala acelei ţări a Făgăraşului. Pe verso, documentul – cadru (din 1592) are următoarea notaţie: „După vechiul obicei al districtului acestei ţări a Făgăraşului, [scrisoare] arătată şi consfinţită în trei scaune de judecată. Fără să se ivească niciun împotrivitor" 364. De altfel, şi hotărârile scaunului boieresc din 1585, asupra acestei adopţiuni şi a tranzacţiilor adiacente, sunt proclamate într-un mod asemănător, anume în trei scaune neîntrerupte (consecutive), la faţa locului, iuxta legeni et consnetudinem huius terre nostre Foga-rfis385. Documentele acestea din 1585, 1589 şi 1592 (primele două confirmate de cel din urmă) cuprind date esenţiale despre societatea făgărăşeană şi instituţiile sale. Vedem un vecin, adică un supus – Neagoe Strâmbul – care, fără să putem distinge exact în ce împrejurări, capătă un serios ascendent în mediul de mici boieri (sărăciţi şi apăsaţi de nevoi) din jur, ridicându-se el însuşi în rândul privilegiaţilor. Se ajunge la situaţia ca stăpânul, Solomon Aldea, să-şi înalţe propriul vecin (supus) la rang boieresc, desigur înaintea

388 Ibidem, p. 176 – 177.

363 Ibidem, p, 177.

364 I. Puşcariu, op. cit., p.

366 Ibidem, p. 146, nr. 50.

151.

adunării boierilor ţării. Se dezvăluie o lume total diferită de cea a oficialităţii transilvane: o fără cu legi proprii, al cărei stăpân se cheamă dominus terre, ai cărei feudali ad hoc se cheamă boieri, unde „înnobilările", recte boieririle se consfinţesc nu de principele Transilvaniei, ci de „sfatul" celor 12 boieri (prezidaţi de un oficial cu rol, cel mai adesea, pasiv), după legi străvechi, cărora influenţele dreptului apusean nu le-au putut estompa tenta locală, feudală românească. Chiar dacă aceşti boieri, pentru oficialitate erau un fel de semifeudali, nefiind trecuţi de-a dreptul în rândul adevăraţilor nobili ai regatului şi (după 1541) ai principatului, chiar dacă erau trataţi cu dispreţ uneori, pentru români ei sunt, evident, elita social-politică. Cită mândrie cuprinde expresia „adevărat şi legiuit boier" al ţării sau hotărârea că Xeagoe Strâmbul şi urmaşii săi nu vor mai fi siliţi la sarcinile şi slujbele vecinilor şi se vor bucura de prerogativele boiereşti!

Tot înaintea scaunului boierilor şi tot într-o marţi, 7 august 1593, Balthasar Báthory confirmă pe Dobrin de Bucium ca stăpân peste moşia sa boeronală din Mărgineni, ce reprezenta jumătate din sfertul acelui boeronat. De asemenea, „domnul ţării" cere provizorului cetăţii şi celor 12 boieri din scaun (ca şi cum s-ar adresa unui ioc de adeverire) să-i pună pe acest Dobrin în stăpânire, iuxta consuclu-diwcm eiusdem terre nostre Fogaras antiquam…366. În alt scaun boieresc, de marţi, 4 iulie 1597, Maria Christierna confirmă pe Mate; Penciu de Veneţia de Jos în vechiul său drept de boier şi poruu-ceşte provizorului cetăţii, oficialilor „districtului sau ţării noastre Făgăraş", precum şi celor 12 boieri asesori – juraţi să nu mai ceară, niciun fel de cens, taxă şi contribuţie, ordinare sau extraordinare, de la Matei Penciu, a cărui parte de boierit din Veneţia este, astfel, recunoscută cu imunitate367. Privilegiul acesta este confirmat la 20 iulie 1630 de Ecaterina de Brandenburg, care îi ridică la nobilitate pe urmaşii lui Matei Penciu (pe Ioan, Ştefan, Radul, Dumitru, Matei, Oprea, fiii lui Solomon, fiul lui Matei), sub cuvânt că se trăgeau din neamul lui Ştefan Mailat368.

În continuare, mai sunt consemnate documentar în veacul al XVII-lea vreo cinci adunări boiereşti de judecată, din care vom rezuma doar trei, care ni se par mai semnificative şi aruncă o lumină asupra

perioadei de dinainte de 1600. Astfel, marţi, 26 aprilie 1606, Gabriel Haller, căpitanul cetăţii şi al districtului, prezidează un scaun de judecată înaintea căruia are loc o înţelegere între urmaşii lui Aldea Bâca (pomenit mai sus; trăise cu circa un secol, înainte), pe baza unei învoieli mai vechi de schimbare între ei a boe

„6 Ibidem, p. 152 – 154, nr. 52. *" Ibidem, p. 158 – 160, nr. 53. „8 Vezi P. Binder, op. cit., passim.

jenatului Voivodeni cu boeronatul Sâmbăta de Sus, plus jumătate din Sâmbăta Mică389. Aceşti urmaşi ai lui Aldea Bâca se numesc, la fel ca-n secolele trecute, Alexandru, Standul, Oprea, Radul, Stoica' Comşa, Coman ş.a. La 1625, principele Gabriel Bethlen, în Caşovia, confirmă un contract încheiat în scaunul boieresc al Făgăraşului în anul 1607, prin care Şerban de Voilà (Boier) cumpăra de la nepoata sa, Stanca lui Dobrin de Voilà, casa părintească şi cele ce ţin de ea (pământuri, fânaţe, mori, munţi, vecini şi ţigani), pentru 70 de florini370. Un alt scaun de judecată, din 1630, este important prin unul din procesele aduse în faţa sa, anume pricina dintre boierii din Pojorta şi sătenii din Breaza. Aceştia din urmă contestă faptul că ar fi vecini ai boierilor din Pojorta şi că le-ar datora acestora clacă. Pentru a fi crezuţi, boierii din Pojorta s-au angajat să aducă pentru jurământ 50 (împreună cu ei) de boieri de omenie din ţară, care să depună mărturie că Breaza era clădită pe boieritul lor şi că toţi locuitorii ei erau vecinii lor. Cei din Pojorta aduc însă nu 50, ci 100 de boieri gata pentru jurământ. Scaunul a ales dintre ei 50 din 20 de sate, iar aceştia au jurat în favoarea părţii care i-a adus. Astfel, scaunul de judecată a eliberat boierilor din Pojorta document nou de întărire în boieritul lor (ce cuprindea şi Breaza371). Ca-n toate ţinuturile româneşti, decizia scaunului făgărăşean s-a dat şi în acest caz pe baza mărturiei jurătorilor adeveritori acordaţi uneia din părţi.

Şirul acestor documente dovedeşte largul evantai de atribuţii şi competenţe ale adunărilor boiereşti din ţara Făgăraşului. Încă înainte de a se impune statornic stăpânirea voievozilor şi apoi a principilor Transilvaniei asupra ţării Oltului, juzii, juraţii, bătrânii şi stăp: mi pomenitei ţări se întruneau în împrejurări anume spre a conemce, administra, legifera şi judeca. Aceşti fruntaşi apărau interesele supuşilor lor atunci când aceştia veneau în conflict cu exteriorul mai ales cu saşii colonizaţi în vecinătate. Ei, juzii, juraţii şi boierii vegheau la păstrarea hotarelor ţării lor, atunci când străinii voiau să frângă sau

să modifice aceste fruntarii. Tot ei promovau strânsele legături cu Ţara cea mare, la întemeierea căreia contribuiseră şi vechii lor voievozi, iar, la nevoie, pregăteau şi conduceau revoltele de solidarizare cu domnii munteni, când presiunile autorităţilor transilvănene se accentuau. Boierii ţării erau cei mai buni păstrători ai legii celei vechi, feudalizaţi încă înainte de veacul XIII, sub influenţa marilor transformări social-economice din societatea românească, de la cumpăna mileniilor unu şi doi. Când, în urma răscoalei făgărăşene din 1508, autorităţile recurg la noi metode.

389 A. Veress, op. cit., VII, p. 266 – 268, nr. 239.

370 I. Puşcariu, op. cit., p. 206 – 209, nr. 65; D. Prodan, op. cit., p. 177.

371N. Densuşiarm, Monumente, p. 22 – 23; D. Prodan, op. cit., p. 178 – 179.

de compromis, spre a-şi putea exercita stăpânirea şi a evitr. tendinţele centrifugale, adunarea boierilor ţării are roiul principal în codificarea cutumei sub forma statutelor. După desprinderea din Ţara Românească, autoritatea fruntaşilor ţării se restrânge şi se ad-ptetvă noilor împrejurări, dar nu există eveniment mai important în vi: „!; – internă făgărăşeană în care boierimea să nu aibă un cuvânt de spus. Vechile adunări cu atribuţii şi competenţe largi devin de-acuni, aproape exclusiv, scaune de judecată, în care rolul principalii aveau cei 12 boieri juraţi. Ziua de întrunire a scaunului este aproape invarinbi conform mărturiilor culese pe parcursul a mai bine de un secol, marţea. Procesele judecate au avut în atenţie, în general, stăpânirea asupra pământului, fie că este vorba despre cauze civile, fie penale. Un şir de procese aduse înaintea boierilor juraţi se referă la situaţi! unor moşii ai căror stăpâni au participat la răscoala din 1508: este vorba despre boieri din Ucea, Cârţişoara, Arpaş, Mândra, Şinei.

În general, adunarea boierilor, în acord cu voinţa reprezentanţilor oficialităţii, confiscă pământurile vinovaţilor şi le dăruieşti, altora, într-un singur caz, tot în scaunul de judecată, se acordă îi rtarea pentru participarea la răscoală a boierilor din Sinea, iertare datorată însă românului Ştefan Mailat.

Un alt grup de documente se referă la confirmări ale unor stăpâni în boeronatele sau părţi din boeronatele Viştea de Jos şi h Sus, Arpaş, Grid, Recea, Herseni, Râuşor, Dridif, Marginea, Vene ţi-a etc. Unele confirmări se repetă la intervale variabile de timp, dar, cu

excepţia daniilor prilejuite de trădare (cum a fost interpretată participarea la răscoala pomenită mai sus), nu cunoaştem nicio danie reală în favoarea vreunui boier din Făgăraş, semn că toate erau vechi stăpmiri, întărite sau nu cu hrisoave de ia domnii munteni, stăpânări pentru care boierii au căutat să obţină şi documente de la noile autorităţi. Unele din aceste confirmări erau însoţite de acordarea sau de recunoaşterea imunităţii, cum se întâmpla cu pământurile lui Matei Penciu din Veneţia de Jos. În trei cazuri, pentru boeronatele din Arpaş, Marginea, Sinea şi Ohaba, cei 12 boieri juraţi primesc şi sarcina de a proceda la punerea în stăpânire a celor confirmaţi, întocmai cum făceau şi adunările cneziale şi nobiliare româneşti din alte „ţări" româneşti ale Transilvaniei.

Alte procese aduse înaintea adunării boierilor au ca obiect dispute, tranzacţii, învoieli între rude, privind stăpânirea averii părinteşti sau strămoşeşti. Au loc acte de adopţiune filială sau fraternă (înfieri şi înfrăţiri de moşie) în vederea participării la stăpânirea sau moştenirea unor bunuri, cum face Aldea Bâca din Voievodeni, care-şi adoptă nepoţii, sau Câistea de Şercăiţa care-şi adoptă ginerele etc. Alteori, actele de adopţiune nu se produc între rude, ci au ca mobil anumite presiuni economice sau obligaţii ale celui care adoptă. Astfel, Oprea Dragomir de Mândra adoptă în dreptul său de moară pe Toma Boier din Recea, iar Aldea Dateş din Vad adoptă ca frate pe fostul vecin Neagoe Strâmbul de Şinca.

Tot adunarea boierilor confirmă şi actele de vânzare – cumpărare, fie că se produc între rude (cum face Şerban de Voilà, care cumpără de la nepoata lui casa părintească), fie între străini (cum se întâmpla, probabil, cu vânzarea unei părţi din boieritul Voilà în 1543).

Într-un singur caz, în 1585, adunarea ridică la treapta boierească pe un vecin, adică, de drept şi de fapt, consfinţeşte un act de înnobilare, dar după principiile dreptului feudal din Ţara Românească, unde boier însemna feudal privilegiat, consacrat de statul feudal. Faptul nu era valabil pentru Transilvania, unde feudalul consacrat de stal era nobilul. Tot principiile dreptului românesc se aplică şi în procesul ciudat din 1630, în care un grup de „boieri îi obligă pe vecinii lor să se recunoască în această situaţie de supuşi, apelând la 100 de alţi boieri, cu rol de jurători – adeveritori şi de martori.

Cum s-a văzut, deşi redusă în atribuţiile şi competenţele sale, adunarea boierilor din Făgăraş a depăşit cu mult roiul unui simplu

scaun de judecată supravegheat de oficialitate, situându-se adesea pe acelaşi plan cu instituţiile similare româneşti din celelalte părţi ale Transilvaniei. A judecat după principiile dreptului românesc ca-ii Maramureş, Haţeg, sau Banat, a participat ia hotărniciri şi puneri în stăpânire, ca adunarea diezilor maramureşeni, a obţinut recunoaşterea sub formă de privilegii a vechilor obiceiuri ale ţării „cum au făcut şi românii bănăţeni ş.a. Dar mai presus de toate. a reuşit să păstreze şi să consfinţească prin documente scrise structura social-economică şi politică a Făgăraşului; boieri, vecini, boeronate, ţară, regnum, judele, popa, judeţul sunt termeni care acoperă realităţi străvechi, marcă a unei autonomii ce nu a fost nicicând în evul mediu complet eludată. Adunarea boierilor (lărgită, dar, mai ales, restrânsă sub forma celor 12 asesori juraţi) a jucat, simbolic, rolul sfatului ţării pe lângă domnul ţării (ce altceva poate să însemne capacitatea de a ridica la rang de boier pe un neprivilegiat sau participările la puneri în stăpânire şi hotărniciri?), iar când domnul acesta al ţării era român şi nobil ridicat dintre aceşti boieri, cum s-a întâmplat cu Ştefan Mailat, organizarea românească era cvasi-eompletă, în ciuda desprinderii administrativ-politice de Ţara Românească372. Românul Nicolaus Olahus sublinia pertinent la 1542 auto

372 N. Iorga, Sate şi preoţi, p. 145 – 146.14 – Instituţii medievale româneşti

I

norma ţării. Făgăraşului: „Cetatea este un fel A», * răşenii sunt. supuşi boierilor români, care ascultf de d t – ca de un principe". Aşa cum îl înkti-LI A de-omnul cetăţii cu rânduieH proprii, cu legi şi chic Tlâiat mfedlevale

ea

3 Ap

Apud I. Minea, op

71 T –, iâJO

COXSIDERATI1 FIXALE

La capătul acestor investigaţii, suntem convinşi că forme de solidarizare românească de tipul adunărilor cnezilor şi nobililor român: sau avându-i ca ferment pe aceşti fruntaşi ai românilor au mai. existat multe în Transilvania. Le-am analizat pe cele mai semnificative şi pe cele care au putut fi cunoscute conform stadiului actuai al documentaţiei.

Ecouri de mai mică amploare ale lor se găsesc şi în alte regiuni. De pildă, în jur de 1364, toţi românii de pe domeniul Ciceului alcătuiau o comunitate, căreia i se adresează cu rugămintea de supunere, de potolire a tulburărilor, castelanul cetăţii omonime1. Este vorba despre acei români care în veacul XV îi vor avea ca stăpân pe domnul Moldovei, Ştefan cel Mare, acela care le va apăra şi consolida instituţiile locale. În 1371, este pomenită comunitatea românilor din Budac (din ţinutul Bistriţei), condusă de cnezul Iulian (Gy – lianus kenezius unacum universitate Olachorum), care protestează pentru execuţia unui român – La 1464, românii, excluşi din congregaţiile ţării, mai participau, alături de saşi şi maghiari, în adunarea generală a districtului Orăştie, la alegerea judelui, reuşind să-l impună în această funcţie pe românul Matei3. La 1504, saşii din Orăştie protestau înaintea regelui Ungariei şi a „universităţii" lor din Sibiu contra alegerii lui Ştefan Românul, fratele lui Xicolaus Olahus, ca jude la Orăştie4, semn al discriminărilor pe care secolul XVI le va promova tot mai des. În acelaşi spirit, după răscoala din 1514, nobilimea maramureşeană, românească în cvasitotalitate, cum s-a văzut, era acuzată în bloc că a ţinut partea „cruciaţilor" (ţăranilor) din zonă5. Cu interesele conaţionalilor lor se identifică şi comunitatea cnezilor din Valea Rodnei, care, în frunte cu preoţii Matei, Alexandru şi Petru, se prezintă în 1523 în deputăţie înaintea juraţilor saşi ai

1 D.R.H., C, XII, p. 201 – 202, nr. 220.

Doc. Val., p. 230 – 233, nr. 188. Vezi şi Şt. Pascu, Voievodatul, III, p. 570 – 571.

— Hurm. ÎI/2, p. 154, nr. 133. Vezi, despre scaunul Orăştie, Şt. Pascu, op. cit., p. 80 – 81.

4 Ibidem, p. 519, nr. 416.

A. Fekete Nagy ş.a., Momimenta, p. 225 – 226, nr. 187; p. 227, nr. 188.

Bistriţei cerând un loc între satele Telciu şi Hordou ca să facă mănăstire (în locul uneia ruinate)", după ritul şi obiceiul lor" (religioşi Mathe pap, Zandor fap ci Peter pap, cum omnibus keneziis Vallis Rodnensis… uniim locum monasterio… secundum ritum et consuetudinem corum) 6.

Mărturiile analizate pe parcursul lucrării arată prezenţa instituţiilor locale româneşti pe întreg teritoriul Transilvaniei, Banatului, Crişanei şi Maramureşului. Adunările citezilor şi nobililor au

conservat aceste instituţii şi au menţinut cea mai mare parte a feudalităţii româneşti în sfera de gravitaţie a propriei etnii şi confesiuni. La început, adunările au fost dominate de cnezi – ca feudalitate românească prestatală. Spre finalul. secolului XIV şi în secolul XV, pe măsură ce cnezii devin în parte feudalitate recunoscută de stat (suveran), adică încep să fie numiţi cnezi nobili, nobili sau nobili români (iar în Făgăraş boieri), aceste instituţii au componenţă deopotrivă cnezială şi nobiliară. Se poate ca, la început, şi unii cnezi înnobilaţi prezenţi în adunări să mai fie numiţi doar cnezi, în virtutea tradiţiei sau ca urmare a faptului că termenul de criez însemna încă, pentru mediul românesc, tot feudal, adică stăpân de sate (cnezate). În general însă, în aceşti cnezi membri ai adunărilor şi necaracterizaţi ca nobili, trebuie să-i vedem pe micii feudali români nerecunoscuţi ca stăpâni prin document de donaţie (ei stăpâneau în virtutea unei situaţii de fapt şi de drept cutumiar românesc) sau recunoscuţi cu drept cnezial, ceea ce implica semioficializare şi o serie de obligaţii faţă de o cetate regală (pe care, de altfel, continuau să le aibă şi mulţi dintre cnezii nobili). Trebuie să mai ţinem seamă şi de situaţiile ambigue din punct de vedere al principiilor de drept al regatului, când unii feudali stăpâneau unele moşii ale lor în nobiliar, iar pe altele după rânduiala citezilor. Oricum ar sta lucrurile, din perspectiva internă a societăţii româneşti, şi cnezii şi nobilii cnezi din adunări sunt puşi mereu pe aceeaşi treaptă a eliteise cu putere de decizi" la nivelul autonomiilor locale.

Pomenirea acestor adunări în izvoare nu coincide cu apariţia lor ca instituţii în cadrul societăţii româneşti. Înainte de aceste consemnări, de contaminarea adunărilor cu elemente străine de a emite documente, conducerea lor de către persoane oficiale – castelani, voievozi, vicevoievozi, bani, regi etc, sigilarea documentelor, apelul la locurile de adeverire, prezenţa între membrii câtorva din ele a unor hospites, preponderenţa elementului nobiliar în cadrul lor ş.a.), de strădania lor de a fi luate în seamă de autorităţi şi, deci, de a deveni coiirparabile eu adunările (congregaţiile) comitatense sau ale voievodatului, instituţiile româneşti au o înde Hurm., XV/l, p. 271, nr. 495, I. Rusu, Câteva date, p. 126. Despre districtul Rodnei sau Năsăudului, vezi Şt. Pascu, op. cit., IV, p. 23 – 26.

longată tradiţie în „ţările" româneşti ale căror destine le conduceau. pupă ce voievodatul Transilvaniei a fost reorganizat ca

instituţie sub impulsul noilor realităţi de după cucerire, după ce şi Maramureşul tindea să se transforme din voievodat în comitat, după ce Banatul şi Crişana au fost încadrate mai ferm în regat, clasa feudală românească şi-a orientat tot mai vizibil rosturile organizatorice, politico-administrative şi judiciare spre nivelul local. Aceasta cu atât mai mult cu cât acţiunea de nivelare întreprinsă de autorităţi dobiu-dea şi un tot mai pronunţat caracter confesional, sub forma prozelitismului catolic. Oricum, în veacul XIII, adunările cnezilor din ţara Haţegului, din „ţara" Făgăraşului (adică „ţara românilor" de la 1222), din „ţara" Maramureşului", din „districtele" (care cuprind administrativ cnezatele, uniunile de cnezate, jupele, voievodatele) bănăţene, din Dobra, din Valea Rodnei etc. funcţionau, dacă presupunem că din unele dintre acestea (din cele încadrate voievodatului transilvan) au fost desemnaţi fruntaşii românilor pomeniţi în congregaţia de la 1291.

Dar adevărata înflorire, sub forma parţial adaptată rânduielilor feudale apusene, a acestor instituţii româneşti, s-a produs după jumătatea secolului XIV şi în secolul XV, adică atunci când feudalii români, contestaţi CM factor „constituţional" de stat şi excluşi dintre stările participant, la congreg: ţii, şi-au concentrat iarăşi interesele şi preocupările la nivelul autonomiilor româneşti locale. În această etapă, reflectată cei mai bine documentar, adunările devin adevărate forări complexe româneşti care administrează, împart dreptatea, vi îează la strângerea dărilor şi la îndeplinirea obligaţiilor supuşilor.

În acelaşi timp, ele analizează încălcările, reliefează abuzurile şi uzurpările venite din parte; i reprezentanţi ai autorităţilor, trec în revistă vechile rânduâeai rom i ti di: poca de libertate ide aceea numesc aceste rânduieli libertăţi şi aleg delegaţii care să susţină la rege, voievod, ban, castelan confirmarea, reconfirmarea sau respectarea acestor forme de organizare. Aşa au procedat adunările cnezilor şi nobililor român. omitatul Bereg (1364 şi ulterior), din districtul Capâina – în ţara Grisului Alb (la 1426), din districtul Dobra (la 1434 şi ulterior), din Banat (la 1457 şi ulterior), din pertinenţele Hunedoarei (ia 1482), din ţara Haţegului (în 1494); aşa au procedat şi comunitatea boierilor făgărăşeni (la 1503 şi ulterior) sau adunarea cnezilor Văii Rodnei în 1523. Sunt plângeri şi cereri care s-au adresat, ca în cazul Banatului sau Beiuşului, cum s-a văzut, şi de către adunarea cnezilor supuşi pe domeniul unor feudali iaici, respectiv, eclesiastici.

Se desprinde tot mai clar concluzia că aceste adunări, indiferent de statutul juridic al teritoriului pe care funcţionau, rezolvau în mod curent problemele societăţii româneşti, asigurau legătura cu oficialitatea şi, în cele mai multe cazuri, apărau interesele autonomiilor româneşti. Rosturile lor judecătoreşti, care ajung copleşitoare şi preponderente în unele regiuni, sunt doar derivate şi devin augmentate sul) influenţa evoluţiei societăţii feudale – Prin faptul că aceste adunări, atunci când se constituie în scaune de judecată, rezolvă aproape invariabil litigii sau tratează probleme de proprietate funciară, se demonstrează caracterul feudal al societăţii româneşti precum şi calitatea majorităţii cnezimii de feudalitate roinească, existentă din perioada primelor cristalizări statale.

Este astăzi evident că în ciuda excluderii dintre stări şi a repudierii lor din congregaţiile Transilvaniei, românii, piuă în veacul XVI cel puţin, nu au fost lipsiţi, aşa cum ar fi vrut autorităţi] de clasa lor conducătoare. Această elita măruntă, nobiliară şi cnezială, indiferent de gradul de dependenţă la care fusese adusă şi în ciuda discriminărilor (încă din 1366 se spunea că trebuie exterminaţi „mai ales răufăcătorii români"), cu toate diferenţele de stare şi de clasa (care au dus, pe de altă parte, şi la izbucniri violente), a continuat: să reprezinte un factor de solidarizare românească, de apărare a dreptului şi graiului românesc, a întregii spiritualităţi româneşti şi răsar; tene. Faţă de cei relativ puţini care au ajuns mari nobili şi s-au înstrăinat, marea masă a cnezimii şi nobilimii mici şi mijlocii romaneşti a păstrat şi prin aceste adunări locale, care se întruneau periodic, în preajma zilei de târg, specificul neamului românesc.

Ar fi greşit să credem că aceste adunări, ca şi autonomiile româneşti, ca şi clasa feudală a românilor au existat prin graţia autorităţilor, prin bunăvoinţa de care acestea au dat dovadă. A cred aceste lucruri nu înseamnă altceva decât a transpune pe alt plan şi a continua ceea ce o anumită istoriografie afirma (şi o mai tace încă, volunar sau involuntar) despre feudalismul din Transilvania anume că a fost adus dinspre vest, odată cu stăpânirea maghiară; peste organizarea comunitară, de obşte a românilor. Este tot HUIT clar faptul că românii aveau o societate feudală incipientă încă din secolul IX, când sunt pomenite primele lor formaţiuni statale în Transilvania, că erau creştini (prin strămoşii lor) încă din perioada sintezei daco-romane, că aveau cetăţi, armată, ierarhie bisericească etc. Tot în

veacul IX, atacatorii dinspre Apus se aflau în faza de destrămare a structurilor gentilico-tribale, erau pagini, nu cultivau curent pământul şi străbăteau etapa de trecere de la nomadism spre sedentarizare. Procesul rapid de feudalizare pe care l-au traversat vreme de circa un secol, i-a făcut că recepteze, cu mici adaptări, modelul feudal apusean, mai ales german, pe care, de prin 1100 – 1200, s-au străduit să-l implanteze şi în Transilvania. Numai că aici succesul a fost efemer şi de suprafaţă, tocmai fiindcă românii aveau propria civilizaţie feudală veche, de tradiţie locală răsăriteană şi comună cu cea de la sud şi răsărit de Carpaţi. De aceea, cnezii şi adunările lor, ca şi stăpânirile cneziale sau „ţările" româneşti sunt realităţi străvechi, recunoscute de autorităţi, fiindcă n-au putut fi complet eludate sau destrămate. Cum altfel s-ar putea explica existenţa adunării cnezilor şi nobililor din Haţeg în paralel (de la un timp) cu adunarea (congregaţia) comitatului Hunedoara (când Haţegul făcea parte din comitatul Hunedoara) sau a adunării cnezilor ţării Maramureşului, când regalitatea se străduia să organizeze co-initatul maramureşean". Totul prinde contur şi se explică logic şi ştiinţific, dacă ţinem seamă de anterioritatea şi vechimea instituţiilor feudale româneşti, peste care oficialitatea a aşezat sau a voit să aşeze altele.

L, a sud şi la răsărit de Carpaţi, unde „stările" privilegiate – boierimea, clerul, curtenii şi slujitorii etc. - erau româneşti şi se întruneau când era nevoie la nivel central, nu au proliferat, ca-n Transilvania, asemenea foruri locale, mai ales din acelea cu aspect protestatar. În Transilvania, dacă „starea" sau „naţiunea" românilor a fost împiedicată, de la o vreme, să se afirme şi chiar să existe la nivelul voievodatului, ea s-a retras şi s-a dezvoltat în cadre locale, calchiată pe structurile vechilor „ţări", voievodate, uniuni de cnezate etc. în Banat şi zona Crişurilor, aflate din punct de vedere administrativ în afara voievodatului Transilvaniei, dar unde oficialitatea a înfiinţat comitate, a constituit domenii ale cetăţilor, ale episcopiilor şi ale nobilimii laice, românii şi-au conservat elita mai ales în regiuni retrase, de deal şi de munte, în depresiuni, pe văile superioare ale râurilor, adică în zone pe care autorităţile le-au numit districte (dar care erau tot vechi voievodate, jupe, cnezate mari sau de vale etc). Singur Maramureşul are, în acest sens, o situaţie specială, deoarece aici, peste vechea „ţară" condusă de un voievod ales de adunarea cnezilor, regalitatea a suprapus aproape exact comitatul (şi Haţegul a fost numit sporadic, la

început, comitat, dar a sfârşit prin a fi denominat totuşi district). este şi motivul pentru care în Maramureş, cu puţine excepţii, adunarea cnezilor ţării, după recunoaşterea oficială a uobilităţii cnezilor, se transformă în congregaţie a comitatului. Ea era alcătuită în cavasitotaâitate din nobilii români, urmaşi ai acelor cuezi care alcăturiscă vechea adunare a „ţării". Sunt nobili conştienţi de preeminenţa lor socială, mândri de această situaţie, dar modeşti ca putere economică. Poate şi de aceea, dacă nu şi din raţiuni de solidaritate etnică, s-au alăturat (de-ar fi să dăm crezare acuzelor ce li s-au adus) ţăranilor răsculaţi a 1514. De altfel, toţi nobilii de sorginte cnezială, adică aceia care au fost şi au continuat să rămână români, din toate zonele unde ei S-au conservat, au fost apărători ai rânduielilor româneşti, ai vechilor libertăţi, pe care, după cum cerea noua regulă, s-au străduit Sa le transforme în privilegii. Prin aceste privilegii (de care Maramureşul în secolul XV n-a mai avut nevoie), care au fost obţinute ca rezultat al unei lupte petiţionare, de cele mai multe ori fiu care în cazul Făgăraşului şi al Maramureşului a fost armată, sub Negru vodă în secolul XIII şi. respectiv, sub Bogdan din Culi în secolul XIV; poate acelaşi lucru s-a întâmplat şi în legături Haţegul – care ţinea de ţara lui Lito\oi – pe la 1275 – 1276 i ei şi-au asigurat o vreme conservarea vechilor libertăţi (chiar co-juridice) şi, implicit, a autonomiei teritoriilor lor.

În aceste cadre autonome, adunările cneziale şi nobiliare un timp numai nobiliare, în zonele nesupuse, sat! boiereşti în i; ras), dacă nu au mai putut să-şi aleagă ea altă dată voievodul, să administreze uetutelate, nici să judece exclusiv după ins i chicum şi ms koiczude, au acceptat compromisuri care, în noile e impuse, să le perpetueze totuşi specificitatea şi să le garanteze fui! onarea. Ele s-au manifestat, cele mai multe, mai ales ca scaune judecată şi foruri de adeverire ale unor tranzacţii, au acceptat şedinţii străine, au pomenit şi cunsuctudo regni, au emis (locui: (cum lăceu scaunele oficialităţilor), dar, pe de altă parte, au reze litigii între români, au adeverit tranzacţii ale românilor, au deli cnezate şi nu numai – possessiones, au aplicat, chiar şi atunci nu au mărturisit-o direct, principii ale dreptului românesc. În stă ipostază s-au aflat şi unele instanţe orăşeneşti, rămase, în… uzanţei stabilite de autorităţi, în inimile feudalilor români (Banatului). Semnificativă ni se pare, în acest context, utilizai" la 1500. În Banat, a conceptului de rifus Volahic sau ins Y< ceea ce se traduce textual prin

obiceiul sau dreptul Ţârii Roma) cu referire* nu atât la Ţara Românească de la sud de Carpaţi, la „ţara românească" locală, a districtelor bănăţene cât, poa' o ţară românească în sens generic, întinsă peste tot acolo unde r românii. Expresia ar fi încă un argument pentru una din ex* dinarele intuiţii avute de Nicclae Iorga şi formulate în urii circa 70 de ani: „Ţara Românească a avut odinioară un şei care foarte mulţi l-au uitat şi unii nu l-au înţeles niciodat". Însemna tot pământul locuit etnograficeşte de români" 7. Alt gumente în favoarea acestui sens al noţiunii de Ţarii Roman a adus mai de curând, cu deosebită pătrundere, Serbau Papaco-Nu am relevat în prezenta lucrare decât unele laturi ale a< – importante instituţii româneşti. Suntem convinşi că perenitate; ca şi valorile pe care ele le-au reprezentat şi apărat se leagă oi – de reanalizarea a ceea ce a fost naţiunea medievală, realitate. prin noile cercetări, capătă şi în spaţiul românesc, pe lângă conţinutul de grup privilegiat, tot mai multe componente etno-lingvis

7 N. Iorga, Români, p. 9.

8 Ş. Papacostea, Geneza, p. 144 – 145, 231235.

tice tipice. De asemenea, existenţa şi funcţionarea adunărilor româneşti vreme de câteva secole în Transilvania explică mai bine marea solidaritate care i-a animat pe români la 1599 – 1600, atunci când au văzut că aveau „nu domn din neamul lor". Pe de altă parte, persistenţa acestei mici nobilimi româneşti (care şi-a conservat individualitatea şi prin funcţionarea acestor adunări) în tot evul mediu, nobilime care adresa plângeri şi petiţii autorităţilor încă din veacurile XIV şi XV, este de natură să facă la o înţelegere mai organică şi mai complexă a ceea ce a fost solidaritatea românească modernă a secolului luminilor, cu toate supplex-urile promovate de o elită vj-şi găsea temeiurile viitoare ale propriei naţiuni în libertăţile româneşti medievale. Evul modern românesc nu a făcut apel ia trecut în sens paseist şi retrograd, ei în spiritul promovării acelor valori antice şi medievale perene, capabile să prezideze cum, de altfel, s-a şi întâmplat, la progresul societăţii româneşti şi la geneza statului unitar românesc.

Institutions medievales romaines

Cet ouvrage trăite d mie serie d'institutions inedievales roumaines, developpe es darrs les circonstances de la domination étrangere en Transilvanie, Banat, Crişana et Maramureş, ayant comme fond 1 evolution de la société feodale roumaine locale, li s-agit des

assemble es d'Kiats provinciaux, a caractere complexe, compose es et promues, dans la plupart des caz, par des cnezes ou par d'autres petits feodaiix roumains d'origine cne" zia! e (cnezes-nobles ou boyards).

Après tine courte introductior, concernant l'historiographie du thenie, îi suit un premier chapitre intitule Les Roumains de Transylvanie et ies assemblies détais. Pays originalreraent roumain, mais conquis par le royaunie hongrois et coioju'se par endroits, avec certaines populations tranxires, la Transylvanie s'est structurde an XIH-emeel au XIV-eme sieeles en États ou groupe. s plivilepies. Ceii. v-ci. noxuiius plus tard nationes, ont gagne une Evidente composante thnique qui s'aceentuera toujotirs au cours de siècles suivants. Dans un tel cadre, les Roumains (YalachiJ ont bte eux aussi par leur elite cneziale une partie constituante de 1 JStat, c'est-ă-dire un Etat, participant au XIH-emiet au XI"-eme siècles, a cott5 d'autres États (nobiles, Saxones, Siculi) au gouverner. ient du voivodat et des comitats voisins avec celui-ci h i onest, sous la forme de ces congregationes ou universitates. Entre 1366 – 1437. les rois de la Homaie, en conimencant par Ivouis d'Anjou, à la sulte de la fondation de ces deux lâtats ind-peudents routnaing extra-carpathiques et pour contrecarrer la formation d'un troixième – c'est-a-dire la Transylvanie – ont pris une să le de mesures contre les notables des Soumains qui ne devaient plus fornier une Wodaiitii ai: nom roumain et orthodoxe. lin d'autres termes, ies Rournaics autociitones et pr-pohd-rents du point de vue num-rique ne devaient plus avoir un fitat a eux i lite reconnue) qui put Jaire de la Transylvanie un pays rou înain sous l'aspect politique aussi. Les buts de laroyaute ne se şont realisesque dans une petite mesure, dans le sens que les Koumains ont continue a avoir une elite, mais ne tarr; plus reconnus comrne naţio roi; mâine au niveau central et en se voyant exclus corrm: e Valacki des assembl-es du voivodat, les cnezes et les voavodes des Roi; mains se srmr replids au niveau local de leurs autonemies les anciens pays roumains). Ils y < ut conservi une zbile d'institutions et d'habitudes roumaiaes pârnii lesquelles les assemble es, d'iâtats provinciaux.

Dans un chapitre suivant, peni la con; pic); (-nsiiin du cadre d'evolution de ces as. seni-blees, ou tnet en linia t re le sp-cifique de qtelques avier, cmies reumamea de ia Transylvanie widie vale et des regions quigraviiaier. t vers le voivodat: le pays de Haţeg, le pays de Făgăraş, Ies districts de Banat, la region des trois Criş, le Maramureş, le

Chioar, le Năsăud etc.

Le troisième chapitre, en analysant une serie de témoignages documentaires evlits et în<5 dits, ainsi que les contributions historiographiques marquantes, trăite du statut socio-dconomique et juridique des cnezes des Pavs lioumains entre XIV-eme et ŞIVl-ame siècles. Grace a Ieur qualite de propri-taires (plus souvent, petits proprietaires) de terres et de sujets, qui pouvaient vendre, hypotequer et heriter leurs cnezats, eu percevant des contributions patrimoniales de ces habitants. Ies cnezes se presentent aux commen-cements du Moyen Âge corame une modalite de debut et pree tatique. D & ommfe iuţi (sg. jude), selon un terme herite du latin (indices) ou cnezes d'après un ancien mut gérmanique, assiraild en roumain par une filiere slave, ces petits seigneurs ont contribuie îi la genèse des formations etatique. s el, après la constitution des États (Principaute's) inedicvaux rournains independents, ils se şont transformes, partiellement, en boyards, c'est-i-dire en feo lalite reconnue et consacree par les documents. Dans cette partie-la ele la terre roumaine torabee sous l'occupation du royaume de la Hongrie, ou des structurez feo laâes occidentales se şont superposees aux structures locales traditionneâles (toujours de type feudali, Ies cnezes ont poursuivi deux voies dans Ieur evolution. Uans ies regions oii l'infiltration des elements allogenes s'est produite tardivement et a une intensite reduite – Maramureş, Hunedoara, Haţeg, Banat, des regions des Carpathes Occidentaux etc. - les cnezes şont restes, avec cetaines obligations curers l'Kiat, une categorie fie proprietaires liereditaires des villages, ei moblis ou non. Au contraire, dans ies regiotis ouvertes, de plaine ou de plăteau de Crişana, Banat, du centre („la plaine") de la Transilvanie, ou l'influeiice et le penetration étrangeres ont commeuce plus tot (X – Xl-eme siècles) et plus directement. Ies cnezes apparaissent au XIV – XVI-eme siècles et ulterieurement comme de simples villici (maires des villages), c'est-ă-dire des serfs des nouveaux seigneurs sur leurs propres terres. En Făgăraş – region du şuti de la Transylvanie qui este restee jusqu'après 1400 pârtie integrante de la Valachie – la plu-part des cnezes et des volvodes locaux, en suivant la regie du sud des Carpathes, se şont transformes en boyards, c'est-ă-dire en feodaux reconnus par l'Kiat. Dans de nombrettses regions du reste de la Transylvanie, par un processus analogue d'oft icialisations de la quah-te de feotlal, une grande pârtie de cnezes şont

devenits nobles, eu couservant, generalement, Ieur ethnie roumaine et Ieur confession orthodoxe.

Le quatrieine chapitre trăite de la structure et de l'organisation des assemblees cne-ziales et nobiliaires roumaines, en se rapportant à la terminologie latine utilisee dans ce sens, à la composition de ces assemblees par des cnezes, puis par des cnezes et des cnezes-nobles, des cnezes et des nobles rournains on, a mesure de l'ecoulement du temps, sen ement par des nobles roumains, a cote desquels y participaient aussi, sporadique-raent, des gens simples, libres. En Făgăraş, naturellement, la place des cnezes dans de telles assemblees est prise par des boyards. Bien que parfois ces iiistitutions reflectent lonnellement la structure corporative de la société (cnezes, cnezes-pretres, des gens simples), îi est claire que le role de decision dans ce cadre appartenait aux cnezes, aux cnezes-nobles et aux nobles roumains, c'est-ă-dire I'elite des Roumains. On ne peut pas „ăonc admettre le pretendu „caractere democratique" de ces assemblees. Ia participation a une partie des assemblees roumaines des reprezentants des autorites (rois, voivodes de la Transylvanie, comtes, bans, chitelains etc), certains d'eux d'origine roti mâine, a asswe tine sorte de controle sur ces instances de la part des autorite? et i certifie le respect des decisions prises. De telles adaptations, a cote dar. tuş (la pro mulgation de doctmients latins, leur confirmation et leur appositioti des secaiix, I'utili-sation d'une terminologie occidentale etc), n'ont pas reussi a estomper oi; a eluder la coroposition (la structure) et Je complexe des problèmes ronmaitis des asemblees. Elles sertunissaient a des temtes precis, d'habimde aux jours de foire ou à l'approche de ces jours, elles etaient formees des dizaines et nieures des cetaines de Koiirrjains, aya; – a leur fete douze cnezes assesseurs-jures et reunissant des plaidenrs rotimains. IVetude de l'onomastique des membres de ces assemblees de trois regions roumains differentes – Haţeg, Banat, Făgăraş – pâouve indubitablerctiit le tir structure roumaine ou qt asi-roumaine.

Le plus vaste chapitre de l'ouvrage s-occupe des compeltiices, des attributions et de Vallivite des assemblees dieziales et nobilâaires roumaines. La deterinination des coffipe-tences inițiales de ces assemblees's etaye, eu palide mesure, seulement sur des suppositions, du moment que, à la lonjjiie. Ies Hniitations imposees par les autotites et les adap tatious souffertes ont modific sensib emebt leur

fonctionnement. ilais, conformemeni aux attributions rezultees de l'activite de ces instancts entre ies XIV-XVI-trne siècles, ont peut recor. stituer aus. şi tine scrie de leurs ancieiims competences, salis cesse modi fiees et restreintes ou suppriine ce „Se on la maniere de convocation, on peut distinguer entre les assemblees roumaines deroulees par l'initiative interne (locale) et les assemblees r-unies à l'appel des autorites. Selon le but de leur retmion, il y a des assemblees de ju-getuent, d'election de voavodes, de certaines instances, de certaines missions, des assen: – blees de proteste, de redaction des certaines petitions, plaintes cofcernant l'utui – pation des aneiennes libertes, des assemblees pour l'enregistrement écrit et prinr la ce: – firmation des aneiennes libertes, des assemblees d'attestatioti, de bontage, de mise e: ţ possession etc. Souvent la meme assembice s'est reunie dans plusieurs buts. On y fugeait… malgré les restictions et Jes interdictions, des causes majenres (voi, brigaiidage. honncide, incendie volotitaire) et mincures, peiiales et civiles. Les principes de droit, la pe cedure de jugement, 1 application des peines etc. se conformaient au droit routna, (ins valachicum), en general, et au dioit cnezial (ins hoieziale), en particu ier.

L'iuustration de ce qu'on a relevi ci-dessus actefaite par 1 etnde detailleedessitu – tions concretes (selon les criteres géographiques et historiqiies) de liuterieur de quelqm „regions caracte risees par une elite roumaine puisssnte: le pays de Haţeg, la regi; Htmedoara-Deva! e Banat, Ja region des Criş, le pays de Maramureş et les territoii loumains voisins, le jjays de Făgăraş. Bicn que quelquts uns de ces lerritoires atent e transformes formellement en comitats on dans de grands domaines fcodatix, gr; „e leur ancien specifique roumain, ils ont continue a etrinoir. mes pays (tenaej ou distrie (districtiis) des Roumains (Valacftontm). Ies assemblees de leliţe rotimaine de ces \ et/ou districts ont veille à la perception des impots et à l'execution des obligation). Sujets, ont elu les voarodes et les jures des sieges de tribunal, se şont preoccupees ce J'ordre et de la defence. ilais, à la fois, lturs membres oct discute les uşurpations, otxt fait ressortir les abus et les vioiencts venus de la part de certains reprtsentatits des atitonte. s, ont rememore sans cesse les aneiennes habitudes de; l'epoqi: e de liberté.

ont bla des delegue\s qui soutieiment devant le roi., le voivode. Ie comte, le bnn, l'évêque… etc. Ie respect, la confirmation ou la

reconfirmation de ces liberte's. De pareils actes ont prin. s parfois, comme partout dans le monde du Moyen Âge, la forme des privileges qui, au fond, n etaient jamais de nouvelles faveurs acordeep, niais seulement des reconnaissances de certaines formes anciennes d'organisation. Cest ainsi cu'ont procede les assemblees des cnezes et des nobles ronmains du comitat Bereg (eu 1364 et après), du district de Căpâlna – dans le pays de Crişul Alb (en 1426), du district Dobra (ei (1434 et après), du district Beiuş (en 1442), de Eanat (avânt 1457, erj 1457 et après), du domaine du chiteau-fort Hunedoara (en 1482), du pays de Haţeg (en 1494); c'est ainsi cu'ont agi les boyards du pays de Făgăraş (en 1508 et après) oule. s cnezes de la vallée de Rodna (en 1523) etc. C'est ainsi cu'auraient donc evolue anssi les as. semblees des cnezes du sud et de l'est des Carpathes şi les tats roumains libres de ces regionslă n avaient pas assure mie autorite roumaine, avec des institutions specifiques, au niveau central et local.

Tout ce complexe de faits historiques, conme on montre dans les consideraţionz jinahs, est de nature a expliquer d'une nouvelle maniere la société medievale roumaine, 4 e conduire à la redefinition de ce qui a été la nation medievale dans cel espacelă, de donner mie autre comprehension a la grande solidante (lui a anime Ies Roumains de la Transylvanie entre 1599 – 1601 (quand ils ont compris cu'ils avaient „un prince de Jeur nation"), de faire possible, par rintermediaire des antecedents petitionnaires, une r-ception plus organique du sitele des lumines, lorsque la nation roumaine moderne de-couvrait les raisons d'une existence digne, entre autres, dans les libertés roumaines de-fendues au Moyen âge.

L'époque moderne roumaine n'a pas f alt appel au Moyen Âge dans le sens passeiste et retrograde, mais dans l'esprit de la promotion de ces valeurs antiques et medie vales-perennes, capables a stimuler, conime îi est d'ailleurs arrive, le progres de la société loumaine, c'est-ă-dire de cette enclave latine aux ports de l'Orient, en train de trou-ver să place meritee dans une Europe regenerate.

BIBLIOGRAFIE ŞI PRESCURTĂRI BIBLIOGRAFICE

Lista cuprinde toate lucrările folosite şi citate, cu indicarea între paranteze a prescurtărilor curente.

A. Periodice

A Hunyadmegyei T ortenelmi c's l. egeszeti T discutat Evkonyve, Budapesta, Deva (HÂRTE).

Acta Musei Napocensis, Câuj-Napoca (AJIK).
Acta Musei Porolissensis, Zalău (AMP).
Analele Academiei Române, Memoriile Seci lunii Istorice, Bucureşti (AAR – MSI).
Analele Banatului, Timişoara (AB).
Analele ştiinţifice ale Universităţii „Alexandru Toan Cuza", Iaşi (ASCI).
Anuarul Institutului de istorie, Cluj (AII – Cluj).
Anuarul Institutului de istorie naţională, Cluj (AIINR – Cluj).
Anuarul Institutului de istorie şi arheologie, Cluj-Napoca (AFLA – Cluj).
Anuarul Institutului de istorie şi arheologie. Iaşi (AFLA – Iaşi).
Apulum, Alba Iulia (Apuhiin).
Eanatica, Reşiţa (Banatica).
Buletinul Monumentelor Istorice, Bucureşti (BMI).
Cercetări istorice. Iaşi (CI).
Crisia, Oradea (Crisia).
File de istorie. Culegere de studii, articole şi comunicări, Bistriţa (FI).
Magazin istoric. Bucureşti (MI).
Mitropolia Banatului, Timişoara (MB).
Muzeul Kaţional, Bucureşti (JIN).
Nouvelles études d'histoire, Bucureşti (NEH).
Revista arhivelor, Bucureşti (RA).
Revista de istorie, Bucureşti (RI).
Revista Institutului Social Banat-Crişana, Timişoara (RISBC).
Revista istorică română. Bucureşti (RIR).
Revue des études roumaines, l'aris. Atena (RER).
„Revue historique de Sud-Est Europe en, Bucureşti (RHSEE).
Revue roumaine d'histoire, Bucureşti (RKH).
Sargetia, Deva (Sargetia).
Studia Universitatis „Babeş-Bolyai", Cluj – apoca (SUBB).
Studii-Revistă de istorie, Bucureşti (SRI). Studii şi materiale de istorie medie, Bucureşti (SMIM). Századok, Budapesta (Századok). Tibiscus, Timişoara (Tibiscus). Tortenelmi Tar, Budapesta (TŢ). Ziridava, Arad (Ziridava).

B. Arhive, volume de documente, cronici, alte izvoare

Arhivele Naţionale Maghiare, Budapesta (AXIII).

Arhivele Naţionale, Slovace, Bratislava (ANS).

Arhivele Statului, Bucureşti (ASB).

Barabas S., A rămâi szent birodalmi grof sze hi Teleki csaländ ohleveltir, I, Budapesta.

1895 (Barabas). Bogdan I., Cronicile slavo-române din secolele XV – XVI, e că de P.P. Panaitescu.

Bucureşti, 1959 (Cronicile). Bonfinius A., Rerum Ungaricănim deca Aes IV cum ditnidia seu libri XLV, Viena, 1744

(Rerum). Densuşianu N., Monumente pentru istoria lierei Făgăraşului, Bucureşti, 1885 (Monu

mente).

Documenta Romaniae Historica, A. Moldova, I, Bucureşti, 1975 – (DRH, A). Documenta Romaniae Historica, B. Ţara Românească, I, Bucureşti, 1966 – (DRH, B). Documenta Romaniae Historica, C. Transilvania, X, Bucureşti, 1977 – (DRH, C). Documenta Romaniae Historica, D. Relaţii între Ţările Române, I, Bucureşti, 1977

(DRH, D). Documente privind istoria României, A. Moldova, veac XVI, vol. IV, Bucureşti, 1952

(DIR, A). Documente privind istoria României, B. Ţara Românească, veac XIII – XIV – XV.

Bucureşti, 1953 (DIR, B). Documente privind istoria României, C. Transilvania, veac. XI, XII şi XIII, vol. I

veac. XIV, vol. I –, Bucureşti, 1951 – 1953 – (DIR, C). Fekete Nagy A., Kenez V., Solymosi X… Erszegi G., Monumenta rusticorum în Hungaria rebellium anno JXIDXIV, Budapesta, 1979 (Monumenta). Feneşan C, Documente medievale bănăţene fl440 – 1653J, Timişoara, 1981, (Documente bănăţene). Holban M. (red.). Călători străini despre Ţările Române, I – III, Bucureşti, 1968 – 197 î

(Călători).

Hurmuzaki E., Documente privitoare la istoria românilor, I, Bucureşti, 1887 – (Hurm.). Ilea A., Documente referitoare la voievozii români din Bihor în secolul al XIV-lea, va

„Crisia", 1987, XVII, p. 243 – 248 (Documente). Legenda Sandi Gerhardi episcopi, în „Scriptores Rerum Hungaricarum", II, Budapesta

(Legenda Sandi Gerhardi). Lukinich E., Gâldi I… Makkai L., Documenta histonam Valachorum în Hungaria illusirantia usque ad annum 1400 p. Christ., Budapesta, 1941 (Doc. Val.). Mâlyusz E., Zsigmondkori okleveltor, I, ÎI/1 – 2, Budapesta, 1951 – 1958

(Mdlyusz).

22S

Mihâlv I., Diplome maramureşene din secolul XIV – XV, Sighetul ilarmaţiei, 1900 (Mihályi).

Moldovati Iv –, Documente privitoare la istoria cnejilor din districtul lieiuşului în a doua jumătate a secolului al XVI-lea în RA, 1960, HI, nr. 2, p. 248 – 261 (Documenta Beiuş).

Ortvay T., Pesty Fr., Oklevelek Temesvdrmegyi e's Temesvdrvdros th rtenete hez, I, Bratislava, 1896 (Ortvay, Temes).

Pesty Fr., Krasso vdrmegye th rtenete. Oklevditor, III, Budapesta, 188.3, (Krasso).

Popa-Wsseanu G., Izvoarele istoriei românilor, I. Faptele ungurilor de secretarul anonim al regelui Behi, Bucureşti, 1934 – (Izvoarele).

I – uscam: Ioan, Fragmente isiotice d pre boierii din Ţara Făgăraşului, IV, Sibiu, 1907 (Fragmente).

Suciu I.O., ConstantiiH-scâi.: „Documente privitoare la istoria mitropoliei Banatului, I, Timişoara, 1980 (Suciu-Conslantinescii).

Ureche Gr., Letopiseţul Ţării Moldovei, ed. de P.P. Panaitescu, Bucureşti, 1958 (Letopiseţul).

Vereş A., Documente privitoare la Istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti, II. VII, VIII, Bucureşti, 1930 – 1935 (Documente).

C. Istorio (raâie".

Achim V., O instituţie românească în Banatul medieval: adunările obşteşti din districte, hi RI, 1988, 41, nr. 2, 191 – 203 (O instituţie).

Arion D. C, Cnejii (Chinejii) români. Contribuţii la studiul lor, Bucureşti, 1938 (Cnejii). Băltariu I., Vechile instituţii juridice din Transilvania. Contribuţii la istoria dreptului român, Aiud, 1934 (Vechile instituţii) Berza M., Der Kreuzzug gegen die Türken – ein europäisches Problem, în RHSEE, 1942.

XIX, nr. 1, pl. 42 74 (Der Kreuzzug).

Binder P., Localizarea districtului român bănăţean Cuieşti, o veche organizaţie a populaţiei băştinaşe, în AII – Cluj, 1964, VII, p. 321 – 326 (Localizarea districtului). Idem, Ştefan Mailal (circa 1502 – 1551J, boier român şi nobil transilvănean. Date despre romanitatea lui, în SRI, 1972, 25, nr. 2, p. 301 – 309 (Ştefan Mailat). Bizerea M., Rudneanu C, Consideraţii istorico-geografice asupra districtului

autonom al Caransebeşului în evul mediu, în „Studii de istorie a Banatului", 199, I, p.

7 – 22 (Consideraţii istorico-geografice).

Bogdan I., Câteva observaţiuni asupra îndatoririlor militare ale cnejilor şi boierilor moldoveni în secolele XIV şi XV, în AAR – MSI, seria a II-a, 1906 – 1907, XXIX, p. 613 – 628 (Câteva observaţiuni). Idem, Despre cnejii români, în „Scrieri alese", ed. de G. Mihăiia, Bucureşti, 1968, p.

180 – 206 (Despre cnejii români). Borcea L., Obştea sătească din Bihor, voievozii şi cnezii ei în secolele XIII – XVII, în „Crisia", 1982, XII, p. 123 – 160 (Obştea). Braude] F., Histoire et Sciences sociales. La longue dure e, în „Annales", 1958, 13, nr.

4, p. 725 753.

Idem, L'identité de la France. Lspace et Histoire, vol. I, Paris, 1, 986 (L'identité de la

France).

jirâtianu Gh., I., Aux origines des assemblees d'etats, la RBR, 1981, XVI, p., 5 – 35 (Aux origines).

Idem Les assemblees d'ilats et les Roumains en Transylvanie, I – II, în RER, 1974, XIII – XIV, p. 7 – 64; 1975, XV, p. 113 – 143 (Les assemblees).

Ideiii. Sfatul domnesc ţi adunarea stărilor în ţările româneşti şi tu cadrul istoriei generat», Bucureşti, 1946 (Statul domnesc).

Idem, Tradiţia istorică despre întemeierea statelor româneşti, Bucureşti, 1980 (Tradiţia).

Bunea A., Stăpânii Ţării Oltului, Discurs de recepţie la Academia Română, Bucureţtl, 1910 (Stăpânii).

Bunvitay V., A tdradi piispdksdg torte nete, II, Oradea, 1883 (A vâradi).

Cacicra A., Ghick „îi... Cnezate şi voievodate arădene, în „Studii cu privire la istoria Aradului în perioada feudalismului timpuriu". Arad, 1978, p. 104 – 137.

Cernea E., Quelques considerations sur le ius Valachicum dans la Pologne fiodale, în RRH, 1971, X, nr. 5, p. 845 – 852 (Quelques considerations).

Cihodaru C, Alexandru cel Bun (22, aprilie 1399 – 1 ianuarie 1432J, Iaşi, 1984 (Alexandru cel Bun).

Idem, începuturile cancelariei domneşti în Moldova, în voi.

„Civilizaţie medievală şi modernă românească", red. N. Edroiu, A. Răduţiu, P. Teodor, Cluj-Napoca, 1985, p. 184 – 194 (începuturile cancelariei).

Idem, Judecia şi cnezatul în Moldova. Contribuţii la cunoaşterea lor, în ASUI, a) Istorie, 1965, XI, p. 9 – 42 (Judecia şi cnezatul).

Ciulei Gh., Autonomia juridică a românilor din Banat în evul mediu, în „Banatica", 1979, V, p. 285 – 290 (Autonomia).

Idem, Procese civile judecate după „ius valachicum" în Banat, în „Banatica", 1981, VI p. 225 – 236 (Procese civilt).

Condurachi E., Jusii şi judeciile moldoveneşti, în CI, 1929 – 1931, V – VII, p. 304 – 316 (Juziij.

Costăchel V., Panaitescu 1. V., Cazacu A., Viaţa feudală în Ţara Românească şi Moldova (secolele XIV – XVII), Bucureşti, 1957 (Viaţa feudală).

Cotoşman Gh., Districtele valahice bănăţene (Cinci sute de ani de la confirmarea autonomiei lor), în MB, 1957, VII, Jir. 10 – 12, p. 79 – 119 (Districtele).

Crăciun I., Cronicarul Szamoskozi şi însemnările lui privitoare la români fl566 – 160S), Cluj, 1928 (Siamoskozi).

Cronţ Gh., Instituţii medievale româneşti. Înfrăţirea de moşie. Jurătorii, Bucureşti, 1969 (Instituţii).

CsanM D., Magyarorszâg torte nelmi foldraiza a Hunyadiak kordban, vol. I, II, V, Budapesta, 1890 – 1912 (Csmki).

Îl Eszlary Ch., Histoire des institutions publiques hongroises, vol. I – II, Paris, 1959 – 1963 (Histoire des institutions).

De cei A.Canesi" călugărului Rogerius, în „Omagiu lui Ioan I/Upaş, la împlinirea vârstei de 60 de ani". Bucureşti, 1943, p. 211 – 220 („Canesi").

15 Instituţii medievale româneşti

Idem, Contribuitori à l'itude de la situaiion politiqne des Roumains de Transylvtmh ea, XJII-i et au XIV-e silele, în „Revue de Transylvanie", Cluj, 1940, „VT, nr. 2, p. 194 – 232 (Contribuiion). Dxagoinir S., Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în evul mediu. Bucureşti, 1958

(Vlahii).

Dragonul S., Belu S., Voievoxi, cnezi şi crainici la românii din Munţii Apuseni şi din regiunea Bihorului în evul mediu, în AMN, 1966, III, p. 173 – 181 (Voit voii, cnezi şi crainici). Drăgan I., Diplomatul şi

umanistul de origine română Filip More din Ciula (\A10 – 1526; în „Apulum", 1983, XXI, p. 183 – 198 (Filip More). Idem, Originile individualităţii istorice a Ţării Haţegului în evul mediu, în AHA – Cluj.

1982, XXV, p. 25 – 38 (Originile). Drăganu N., Românii în veacurile IX – XIV pe baza toponomiei şi a onomasticei, 3BCH –reşti, 1933 (Românii).

Drăguţ V., Pictura murală din Transilvania (sec. XIV – XV), Bucureşti, 1970 (Pictura murală).

Drăguţ V. (coord.), Repertoriul picturilor murale medievale din România (sec. XIV – 1450, partea I (În seria „Pagini de veche artă românească", VI), Bucureşti 1985 (Repertoriul picturilor).

Dudaş FI., Zirandul. Chipuri şi fapte din trecut, Bucureşti, 1981 (Zărandul). Eskenasy V., Hălmagiu, un sat din Ţara Grisului Alb (secolele XIV – XV). Consideraţii istorice, în „Ziridava", 1975, V, p. 21 – 38 (Hălmagiu). Eskenasy V., Rusu A.A., Cetatea Mălăieşti şi cnezatul Sălaşului (sec. XIV – XVII), în AIIA-Cluj, 1982, XXV, p. 53 – 92 (Cnezatul Sălaşului). Feaeşan C, Despre privilegiile Caransebeşului până la mijlocul secolului al XIV-lea, în

„Banatica", 1973, II, p. 157 – 163 (Privilegiile Caransebeşului).

Idem, Despre privilegiile Caransebeşului şi Căvăranului în a doua jumătate a secolului al XIV-lea. În AIIA-Cluj, 1977, XX, p. 303 – 311 (Privilegiile Caransebeşului şi Căviranului). Idem, Districtul Dobra şi privilegiile sale până spre sfârşitul veacului a X V-lea, în AHA – Cluj, 1985 – 1986, XXVII, p. 301 – 321 (Districtul Dobra). Idem, Districtul românesc Mehadia la sfârşitul secolului al XIV-lea, în „Banatica! 97J>.

V, p. 265 – 275 (Districtul Mehadia).

Idem, Ohaba fi Ponor – două moşii româneşti din Ţara Haţegului şi stăpânii lor în «-coleli XV-XVI, în „Sargetia", 1984 – 1985, XVIII-XIX, p. 181 – 194 (Ohaba şi Ponor).

Filipaşcu Al., Istoria Maramureşului, Bucureşti, 1940 (Istoria Maramureşului). FII – lttil. C, Opere alese, ed. de G. Penelea, Bucureşti, 1985 (Opere). Gaashof F. X... Feudalism, a III-a ed. engleză, Kew York, Hagerstown, San Francisco»

Londra, f.a. (Feudalism).

Giurescu C, Studii de istorie socială, ed. de C.C. Giurescu, Bucureşti, 1943 (Studii). Giurescu Dinu C, Ţara Românească în secolele XIV şi XV, Bucureşti, 1973 (Ţara Ilomânească). Gonţa Al., Satul în Moldova medievală. Instituţiile, Bucureşti, 1986 (Satul).

Gororei Şt. S., Dragoş şi Bogdan, întemeietorii Moldovei. Probleme ale formării statului feudal Moldova, Bucureşti, 1973 (Dragoş).

1., Ţara Românească a Moldovei de la întemeierea statului până la Ştefan cel

Mare (1359 – 1457), Iaşi, 1978 (Ţara Moldovei).

K. O., Cnezii români din Transilvania şi politica de centralizare a regelui Sigistnund de Luxemburg, în voi… Ştefan Meteş la 85 de ani", Cluj-Xapoca, 1977, p.

235 – 237 (Cnezii români).

Hanga VI., Les institutions du droit coutumier roumain, Bucureşti, 1988 (Les institutions). Holban M –, Deposedări şi judecăţi în Banat pe vremea Angevinilor şi ilustrarea lor prin procesul Voya (1361 – 1378), im SMIM, 1962, V, 57 – 131 (Deposedări în Banat) Idem, Din cronica relaţiilor româno-ungare în secolele XIII – XIV, Bucureşti, 1981 (Din cronica relaţiilor). Idem, Mărturii asupra rolului cnezilor pe marile domenii din Banat în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, în SMIM, 1957, II, p. 407 – 420 (Mărturii asupra cnezilor. Idem, Variaţii istorice în problema cnezilor din Transilvania, în voi. „Din cronica relaţiilor", p. 213 – 231 (Variaţii istorice). Holbau T., Cneazul. Contribuţie la ius Valachicum în Polonia, în CI, 1934 – 1936, X – XII

nr. 1, p. 62 – 79 (Cneazul). Iorga N –, O mărturie din 1404 a celor mai vechi „moldoveni", în AAR – MSI, s. III, 1927.

VI, p. 69 – 72 (O mărturie).

km

Idem, Români şi Slavi, Români şi Unguri, Bucureşti, 1922 (Români). UI Idem. Sate şi preoţi în Ardeal, Bucureşti, 1902 (Sate şi preoţi). Istoria dreptului românesc (tratat), vol. I, Bucureşti, 1980 (Istoria dreptului). Istoria României (tratat), vol. II, Bucureşti, 1962, I, azea B., Crainicii români din Transilvania. Răspândirea teritorială şi atribuţiile lor, în Iii, 1984, t. 37, nr. 9, p. 878 – 896 (Crainicii). –… sff

I/e Goff Jacques, Pentru un alt ev mediu. Valori umaniste în cultura şi civilizaţia evului mediu, vol. I, Bucureşti, 1986 (Pentru un alt ev mediu). Ivehoczky T., Adaletok a kenezek inte zme nyehez, I – ÎI kozi., în TŢ, 1890, p.155 – 173.

474 – 492 (Adaletok). I, upaş I., Realităţi istorice în voievodatul Transilvaniei din sec. XII – XVI, extras din

AIIX-Cluj, 1936 – 1938, VII, p. 1 – 88 (Realităţi). Lupaş Oct.,

Voievozi şi cneji români în judeţul Arad, Arad, 1941 (Voievozi).:

Makkai I... Mocsi A. (rerî.), Erdély tortenete, I. De la începuturi până la 1606, Budapesta, 1986.

Maiyusz E., A Ka zepkori magyar nemzetise şi fiolitika, în „Századok", 1939, p. 257 – 2S4.

385 – 448 (A Kozepkori). Meteş Şt., Contribuţii nouă privitoare la voievozii români din Ardeal şi părţile ungureşti în veacul al XIV-lea – XVIII-lea, Cluj, 1922 (Contribuţii). Idem. Din istoria dreptului românesc din Transilvania, în AAR-MSI, s. III, 1935 – 1937.

XVII, p. 87 – 118 (Din istoria dreptului).

Idem, Emigrări româneşti din Transilvania în secolele XIII – XX, ed. II, Bucureşti, 1977 (Emigrări).

Idem, Viaţa agrară, economică a românilor din Ardeal şi Ungaria. Documente contemporane, vol. I, Bucureşti, 1923 (Viaţa agrară). MUoia I., Căvăranul în evul mediu (O rectificare istorică), în AB, 1931, IV, nr. 1, fasc.

8, p. 33 – 55 (Căvăranul). Mânea I., Din trecutul stăpânirii româneşti asupra Ardealului. Pierderea Atnlaşuluiţi

Făgăraşului, Bucureşti, 1914 (Vin trecutul). Idem, Originea romană a instituţiunii cnezatului la noi, în CI, 1925, I, p. 412 (Originea romană).

Moga I., Les Roumains de Transylvanie au Moyen âge, Sibiu, 19*14 fi.es Roumains). Idem, Voievodatul Transilvaniei. Fapte şi interpretări istorice, Sibiu, 1S44 (Voievodatul). Motogna V., Articole şi documente. Contribuţii la istoria românilor din veacurile XIII – XVI, Cluj, 1923 (Articole). Idem, Contribuţii la istoria românilor bănăţeni în evul mediu. Districtele româneşti, în voi.

„Banatul de altă dată. Studii istorice". Timişoara, 1944, p. 3 – 30 (Contribuţii) * Mototolescu D. D –, Ius Valachicum în Polonia, Bucureşti, 19 Î6 (Ius Valachicum). Mureşan C, Iancu de Hunedoara, Bucureşti, 1968 (Iancu de Hunedoara). Neagoe M., Problema centralizării statelor feudale româneşti Moldova şi Ţara Românească.

Craiova, 1977 (Problema centralizării). Nemoianu A., Unele aspecte privind districtele româneşti din Banat în cursul secolelor

XIV-XV, în MN, 1976, 3, p. 265 – 268 (Unele aspecte).

Onciul D., Scrieri istorice, ed. A. Sacerdoţeanu, vol. II, Bucureşti, 1968 (Scrieri istorice). Oţetea A., La formation des États feodaux roumains, în XEH, 1965, III, p. 87 – 104 (La formation des États). Pali

Fr., Contribuţii la problema locurilor de adeverire din Transilvania medievală (sec.
XIII – XV), în SMIM, 1957, II, p. 391 – 405 (Locurile de adeverire). Idem, Diplomatica latină cu referire la Transilvania (sec. XI – XV), în IJIK, Introducere, vol. II, Bucureşti, 1955, p. 228 – 320 (Diplomatica). Panaitescu P.P., Contribuţii la istoria culturii româneşti, cd. S. Panaitescu, Bucureşti
1971 (Contribuţii). Idem, începuturile şi biruinţa scrisului în limba română, Bucureşti, 1965 (începuturile scrisului)... Idem, Obştea ţărănească în Ţara Românească şi Moldova. Orânduirea feudală, Bucureşti.
1964 (Obştea). Papacostea S., Domni români şi regi angevini: înfruntarea finală (13/0 – 1582), în
AHA Iaşi, 1986, XXIII/2, p. 571 – 582 (Domni români). Idem, Geneza statului în evul mediu românesc, Cluj-Xapoca, 1988 (Geneza). Idem, întemeierea mitropoliei Moldovei: implicaţii central – şi esl-turopene, în voi.
„Românii în istoria universală", vol. HI/1, coord. I. Agrigoroaiei, Gh. Euzatu.
V. Cristian, Iaşi, 1988, p. 524 – 541 (întemeierea Mitropoliei). Idem, La fondation de la Valachie et de la Molă – avie et les Roumains de Transilvanie:
une nouvelle source, în KJRH, 1978, XVII, nr. 3, p. 389 – 407 (La fondation). Idem, Statul românesc în secolele XIV – XVI. Rolul său în constituirea entităţii poporului român, în voi. „Naţiunea română", coord. Şt. Ştefănescu, Bucureşti, 1984, p.
234 – 252 (Statul românesc).
Triumful luptei pentru neatârnare: întemeierea Moldovei şi consolidarea datelor feudale româneşti, în voi. „Constituirea statelor feudale româneşti", red. N. Stoi-Cescu, Bucureşti, 1980, p. 165 – 193 (Triumful).
Ţările Române în lumea europeană a veacului XIV, I – II, în 511, 1980, XIV, nr. 3 p. 5 – 8; nr. 4, p. 53 – 56 (Ţările Române).
V seu şi. Cemtribuţiuni documentare la istoria românilor în sec. XIII şi XIV, Sibiu, 1944 (Contribuţiuni).
Idem, Judecata la români, I – III, în MI, 1988, XXII, nr. 9, 10, 11 (Judecata).
Idem Les institutions centrales des Pays Roumains à l'e poque

fcodale, în „Bulletin de la Faculté de Lettres de Strasbourg", 1967, 45, nr. 5, p. 389 – 404 (Les institutions).

Idem, Rolul cnezilor din Transilvania în lupta antiotomană a lui Iancu de Hunedoara, la „Studii şi cercetări de istorie", CJuj, 1957, 8, nr. 1 – 4, p. 25 – 67 (Rolul cnezilor).

Idem, Voievodatul Transilvaniei, voi I – IV, Cluj-Napoca, 1971 – 1988 (Voievodalul).

Pataki I., Domeniul Hunedoara la începutul secolului al XVI-lea, Bucureşti, 1973 (Do meniul Hunedoara). Î [

Pâclişanu Z., Vechile districte romaneşti de peste munţi, în EIR, 1943, XIII, fasc. 3 p. 19 – 30 (Vechile districte).

Pesty Fr., A Szoreny bdnsdg es Szoreny vdrmegye torlenete, I – III, Budapesta, 1877 – 1878 (A Szoreny).

Pleşia X). G., La noblesse roumaine de Transylvanie. Ştiucture et evolution, în BEH, 1:? 87 nr. 3, p. 187 – 215 (La noblesse).

Polevoi L. 1/., Rannefeodal naia Moldavija, Chişinău, 1985 (Moldavija).

Pop I.A., Confesiune şi naţiune medievală: solidarităţi româneşti în secolele XIV – XVI în AHA Cluj, 1987 – 1988, XXVIII, p. 178 – 187 (Naţiune medievală).

Bem, Datul oilor în Ţara Haţegului în veacul al XV-lea şi la începutul veacului al XVI-lea, în „Sargetia", 1982 – 1983, XVI – XVII, p. 287 – 294 (Datul oilor).

Idem, Despre existenţa voievozilor şi a instituţiei voievodale în Ţara Haţegului până în veacul al XV-lea, în AUN, 1983, XX, p. 147 – 154 (Despre voievozi).

Idem, Din documentele Arhivelor Naţionale Slovace de la Bratislava despre Ţara Haţegului la începutul secolului al XVI-lea, în „Sargetia", 1984 – 1985, XVIII – XIX, „p. 215 – 220 (Din documentele).

Idem, Din relaţiile Ţării Haţegului cu Ţara Românească în veacul al XV-lea şi la începutul veacului al XVI-lea, în RI, 1985, 38, nr. 1, p. 80 – 85 (Din relaţiile).

Idem, Frământări sociale în lumea cuezială românească din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIV-lea şi la începutul secolului al XV-lea, sub tipar (Frământări). f

Idem, încercări de imixtiune în ţara Haţegului în veacul al XV-lea, în AIIA-Cluj, 1982, XXV, p. 39 – 52 (încercări).

Idem, Mărturii documentare privind adunările cneziale ca

instituţii româneşti din Transilvania în veacurile XIV – XV, în RI, 1981, 34, nr. 11, p. 2097 – 2110 (Adunările cneziale).

„Em, Mărturii documentare privind domeniul Hunedoara la sfârşitul secolului al XV-lea, în SUBB, Historia, 1987, 32, nr. 2, p. 16 – 24 (Mărturii Hunedoara).

Idern.

M «e I96Q", „d" de™m

nencements

VI Psă-l 3 r, /". „braţului în ce yvr

(Iriigia XViy. lH secol" l al XVII-lea

We «. &"? // «Bucuraţi, 1986 – 1987

— 9S4 (SuPplex) Valach° «în Din istoria for"…

R" u A A r? l S'aftnii în MnU pre oBSinea)

„Castelani dl». Moldova, voi T n

230! Krs – iss ESS: L

Idem, Cetetea a/ «/ «– Monografie istorică şi ar! lP XVI-XVII, p. 333 – 359 re-a i, C» w» români din T ar…". - „s v

ooa-M» (Cetatea Haţegului).

Cnezi români din Transilvania în epocalul Iancu de Hunedoara-Cândestii din î, jEM MOW, în RI, 1984, 37, nr. 6, p. 556 – 568 (Cnezi români).

Id în Dovezi pentru continuitatea adunărilor româneşti din Ţara Haţegului după mijlo

Cul secolului al XV-lea, în „Sargetia", 1984 – 1985, XVIII-XIX, p. 169 – 180

I. (Adunările româneşti).

Idem, Un formular al cancelariei regale din epoca lui Iancu de Hunedoara, pentru nobilii români din Transilvania, în AMA", 1983, XX, p. 155 – 170 (Un formular). Rusu A.A., Pop I.A., Familia nobiliară românească Arca din ţara Haţegului (sfârritul sec. XV – începutul sec. XVI), în AMN. 1984, XXI, p. 211 – 225 (Familia Arca). Rusu I., Câteva date privind vechea organizare administrativă şi judecătorească a unor teritorii din judeţul Bistriţa-Xăsăud, în FI, 1971, I, p. 123 – 148 (Câteva dai.). Schilling K., Cu privire la cele mai vechi informaţii scrise despre cnejii români, în „Apulum".

1970, XVIII, p. 40 – 49 (Cu privire la cnejii români).

Simu T., Organizarea politică a Banatului în evul mediu, I» ugoj, 1941, (Organizarea) Solyom-Fekete F., Văziaiok az oluh-kene zi inte

zmhiy torte nete-s ismertetesihex, în HÂRTE, 1884, II, p. 14 – 37 (Văzlatok).

Sovetov P.V., Obicee i osobennoe tipologii feodalizma na Ruşii Dunajskih Knjazesirah (Problema „gosudarstvenovo feodalizma" i evo roii v period genezisa, razvtija i razloienija feodalnoj formacii), I, în „Buletinul Academiei de ştiinţe a R.S.S. Moldoveneşti", 1986, nr. 2, p. 50 – 57 (Obuee). Spinei V., Moldova în secolele XI – XIV, Bucureşti, 1982 (Moldova).

Stahl H.H., Contribuţii la studiul satelor devălmaşe româneşti, I – II, Bucureşti, IE; f8 – 1959 (Contribuţii).

Idem, Controverse de istorie socială românească. Bucureşti, 1969 (Controverse). Stoicescu N., Continuitatea românilor. Privire istoriografică, istoricul problemei, dovezile continuităţii, Bucureşti, 1980 (Continuitatea). Suciu I.D., Aspecte ale uititătii poporului ren. În secolele XIV – XV, în SRI, JS69

22, nr. 6, p. 1065 – 1076 (Aspecte).

Idem, Contribuţii la cunoaşterea unităţii poporului român în evul mediu, în „Ziridava".

1977, VIII, p. 61 – 87 (Contribuţii). Teoran I. Cnezatele şi scaunele de judecată româneşti menţionate de Regerius în „Carmen miserabile", 1241 – 1242, Beiuş, [1941] (Cnezatele).

Tomiciu N., Districtele valahice privilegiate, în RISBC, 1942, X, sept. - dec, p. 595 – 606 (Districtele).

râpeea Th. N., Ştiri despre comerţul orşovean în epoca de stăpânire otomană, în „Tibiscus", 1979, V, p. 207 – 211 (Ştiri).

Vass J., Erdily orzsâggyiilesei a vajdăh ăla/t. Idă/ibz: 1002 – 1540, Pesta, 1869 (Erdély) an S., Les itats particuliers et leurs riunions, în lucrarea „XV Congres internaţional des sciences historiques – Rapports", v0] III, Bucureşti, 1980, p. 193 – 203 (Les Uats).

p. 869 – 876

aal.

— „→

LISTĂ DE PRESCURTĂRI UTILIZATE ÎN INDICE:

arhiep. - arhiepiscop b. - boier cap. – capitlu

Carans. - Caransebeş cast. - castelan căp. - căpitan cel. - cetate cu - criez e-n. - criez nobil.com. – comite, comitat distr. - district dom. - domeniu ep. - episcop, episcopie fam. – familie

Făg. - Făgăraş f. – fost f.l. - fiii lui, fiica lui fr. – frate

Huned. - Hunedoara ist. – istoric împ. - împărat – jude jur. jurat lg. - lângă loc. – localitate mag. – magistru

Maram. - Maramureş

Mold. - Moldova n. – nobil, nobili onom. - onomastic or. - oraş, orăşean pr. – preot prov. - provincie reg. – regiune r. - râu's. – sat sârb. - sărbătoare

Sever. - Severin

Sf. – Sfânt str. - strada

Tr. – Transilvania top. - toponim

Ung. - Ungaria v. – vezi văd. - văduva vicecom. - vicecomite vicecast. - vicecastelan vicew. - vicevoievod vv. - voievod

INDICE

onomastic şi toponimic

149; – văd. lui de Tevăd.

regina T'n 8

— V „JI*

odor Iacob, 176;

Anca Zi în de Ceea, 198.

Andrei, ISertea, n., 73, 74; – Báthory, u… 79, 201; – JJizerea, cast. de Sebeş, 151; – de Ciuciş, n., 117; – Dan de Curans., e-n., 71, 156; – Danciu de Onceşti, j. al n…186; – Dava, n., 234

193.

A bel. v. Iacob de – Abraham, de Zeieani, n., 64.

Adam Frâncu, jur., 158. Agi ia, or. În Ung –, cap., 182. Ahtum, vv. În Banat, 67. *4/ba Iulia, or. În Tr., cap., ep., 16, 9 99, 102, 112, 113, 117, 152, 161, 162 197, 198.203. Albert, rege al Ung., 180, 131, 133;

de Habsburg, duce de Austria, 18. Albii Voinescul, b., 43. Aldea, Bâca de Voievodetti, b., jur., 77, 78, 81, 198, 199, 206 – 208; – Dateş de Vad, b., 204, 209; – de Ohaba, b., jur., 79; – de Râuşor, b., jur., 78, 201; – Solomon de Şinca, b., 201;

— El. Stanislau de Recea, b., 79, 201;

— De Vad, b., jur., 77, 78; – Vasul de Arpaş, b., jur., 79; – de Voilà, b., jur., 79, 201.

Aldomir de Păros, n., 64. Alexandru, pr., 211; – cel Bun, domn al Mold., 41; – de Voievodeni, b., 207. Almaş, s. Kuned., 87, 102. Almăj, distr. În «anat, 71.129, 133.

135, 138.143, 150, 153, 162. Ambrozie „Decan, jur., de Carans., 72;

— Diacul, j. de Beiuş, 17!; – Sigartău, j. de Beiuş, 174, 175; – f.l. Stanisâau de Doiha, 187, 188.

Almaş, ţară, 31. Ano, f.l. I.adistau Fiat, n. Xâduştia, n., 79, 201; – jur., 71; – de Densuş, 62; – Diaeu de Deweehorr, jur. de Carans., 74; Duca de Densuş, n., 64; – f.l. Dusă de Densuş, n., 89; – de Galaţi, n. 64; – f.l. Gheorghe Gărnan, n., 139;

— El. Hălmeag de Temeşel, e-n., 128;

— I/aczk, corn. al secuilor, Braşovului şi llaram., 180, 181; – f.l. Mihail de

Peşteana, n., 91; – Muşină de Răchitova, n., 63, 65, 66; – f.l. Xicolae de

Silvaş, n., 156; – de Păros, n., 63;

— De Peşteana, n „64; – de Pui, n.

64; – de Sălaş n., 64; – de Silvaş, n., 63; – Stan, 132; – Thar.com. al

XTaram., 187; – vv. al Tr., 115; – al II-lea, rege al Ung., 10, 13; – al

XXI-lea, rege al Ung., 16, 60; – de

Vad, j. al n., 186, 187; – de Waralia, j. al n., 137.

Andru, f.l. Filip, e-n., I2 ti. Avgerini, v. Anjou. Anglia, 13.

Anjou, dinastie regală în Ung., 13, 20.

25, 51, 99.

Anonimus, Cronica lui –, 67, 164. Anton, Galea, jur. de Carans., 72; – Xagy.com., 79. Antonio Bon/mi, ist., 22; – Posevino, iezuit, 76.

Apadia, s. În Banat, 139, 142. Apşa (de in.s. de Sus), s. În Maram., IS6-Apuseni, munţi, 48. Arad, or., cap., 69, 89, 133, 138. Arăneag, distr., 165.

Archia (de Jos, de Sus), s. În Huned., 116.

Argeş, r., 30.

Ariniş (Ilova), s. În JIaram., 187.

Irkhy, X. Archia.

s. În Banat, 71. p), dinastie regală în Ung., 22.

Făg" 78" 81

zfnW (de J°de Sus) s – f98 203, 204, 208.

Jrva, cel 193 iustria, ducat, 18. am Zeicani,»., 65. M, cronicar, 55. B

Babul de Livadia, n., 64.

Baciu, s. În Banat, 71.

Bachy, v. Băcia.
Badea, de Râu Alb, n., 62 – 64, 65; – Şandru de Mărgineni, b., 81; – Turcu de Berivoi, b., jur „78, 81.
Bagiu de Mărgineni, b., jur., 80.
Baia, f.l. Buz de Clopoţiva, supus, jw., 60.
Baiadelriş, s. În Huned., 167; – Zlatna, v. Zlatna.
— Ba «<, cu., 86.
Bakochy, v. Francisc Băcuţ.
jŞafe, fr. vv. de Beiuş, 168; – Knez, n., 116; – de Peşteana, cu., 66; – de Peşteana, pr., jur., 60, 61.
Bălea, de Berivoi, b., 79; – de Dridif, b., jur., 7S.
Bălita, f.l. Sas, n., 184.
Balog, v. Ioan zis.
Balomir, s. În Haţeg, 63, 92.
Bălos de Sălaş, 62.
Balotă, 86; – de Cârneşti, cu., jur., 61; – de Fărcă din, n., 63.
Balthasar, Báthory, domnul Fig., 202 – 204, 206; – Bizerea, ti., 156.
Baluzin de Râu Alb, n., 61, 62, 64.
Banat, 5 – 7, 17, 25 – 27, 29 – 35, 48, 50, 58, 67, 69, 76, 84, 85, 99, 101, 120, 125, 126, 130, 134 – 136, 141, 146, 149, 151, 154 – 156, 158, 161, 162, 166, 167, 173, 179, 209, 212, 213, 215, 216, 218 – 221.
Bancu, jupân, 184.
Bancul de Mă/eşti, n., 64.
Banucza, v. Bănuţă.
Bara de Livadia, n., 65.
Barbara, n., 150.
B»rbul, f.l. Bălos, de Sălaş»., 62; – konui de Dridif, b., 201; – f.l. Lelu se Râu Bărbat, cu., jur., 61, 62, 90, 91.97; Mareş de Iaşi, jur., 80; – Mareş de tuta, b „80; – de Râu Bărbat, n., 62; – de Sărata, b., jur… 79, 80;
— De Silva. ş, n… 63; – f.i. Stoica, 90!
Bârfa, v. Ioan Bârlea.
Barnabu, Belaj (de Bela), ban; îl Sever.
147, 148; – Dragomir, n., jur. 71
139.
Barta de Grădişte, n., 64. Baru (Mare), s. În Haţeg, cu., 63, 91.
92, 95, 97. Basarab, f.l. Ioan de Râuşor. n., 91; – cel Lung, cu., jur.,

60; – ţie Kiu AYO, e-n., 88; – de Râuşor, 6), 62. Batrbiul, X. Bătrânul. Bay, v. Baiu.

Baya Bucurină, j. de Carans… 73. Bazarab, v. Sebastián Basaralj. Băcia, s. În Huned., 116. Băcuţ de Clopoţiva, n., 65. Baie şti, s. În Haţeg, 63, 64, Un Bălan de Lăpugiu, n., 107. Balaş de Dridif, b., jur., 77. Băleanu, e-n., 70; – de Voi a, b., jur.

78.

Bălos, cu., 43. Bănuţă, str., 157. Bărbat, top. În Haţeg, 66; – cu., 30.

95; – de Drăguş, b., jur… 78: – fr.

al vv. latovoi, 30; – f.l. Simion de

Drăguş, pr., 202; v. Dumitru, f.i. – Burbăteu, onom., 66. Bărbăţei, onom., 66. Bărbăţel, onom., 66. Bătrân, v. Sărăcin cel – Bătrânul, cu., fam., 175, 17 tă, 178.179. Bâittar (Pala Mare şi Mică), s. În Haţeg.

88, 95, 96.

Beclean, s. În Fig., 77, 78, 81. Bedeu, s. În Maram., 19, 183, 186. Beiuş, distr., prov., ţară, cel, târg, 7, 31.

33, 167 – 178, 213, 221. Beka, v. Bâca de Copăcel. Bela al v-lea, rege al Ung., 12.18. Belos, v. Petru Bălos. Btnedict, Himfy, n., ban al Sever., 120.

121; – f.l. Ioan de Valea, e-n., 1 2 l;

— Orzag, j. de Carans. – 3; – î.l.

Petru de Vad, 62; – de Slatina, n., jur., 72, 149, 153.

Berbelecz, V. Mihai Berbeleţ.

Bereg.com., 7, 184, 1S9 – 194, 213 221.

Beregsău, s. În Banat, 121.

Berbeşti, s. În Maramureş! 87. la.

Berivoi (Mare, Mic), s. În Fag., // – est.

196.

Berivoi de Ostrov, cu., jur., 62. Bertha, v. Andrei Bertea.

Beţimbac, v. Olteţ.

Bâca, de Copăcel, b., jur., 78; – de

Voievodeni, fam., 81. Bihor, eoni., reg., 6, 67, 167. Bikach, XX. de Hălmagiu, 168. Bilca, s. În Maram., 19! Binţinţi, s. În Huned., 88, 104. Birez (Berch), s. În Huned., 117. Birtin, s. În Zărand, 167. Bisi a, r., 137, 184. Bistriţa, or., 180, 188, 211, 212. E: – ea, s. În Banat, 72, 130, 132, 133.

13 S, 137 – 139, 141, 150. Bit, cu., 164. Bârsu, corn., 15, 16, 18.

Bârsan, f.l. Aldea de Râu. şor, b., 201;
— De Arpaş. b., 81; – f.l. Comănici de Râuşor, b., 201; – f.l. Coraşa de trecea, b… 201; – de Herseni b., 201.
B ana (Strâmtura), s. În IXaram., 185.
187, 188, Bârza: /. cei., distr., 69 – 71, 126, 127.
129, 133, 135, 143, 162. Blasiu, f.l. Cândea de Baia Zlatna, 168;
— (Vlad) de Bârsana, j. al n., 187;
— (Vlad; de Berbeşti. 188; – de Girliste, c-ii., 71; – Grănicer, jur. de
Carans., 72; – de Kyralmezeye, 128.
129; – cel ilare, jur. de Carans., 72;
— De llâtnic, e-n., 70, 123, 142; – Plugoviţă, cast. de Sebeş, viceban de
„Cer., 71.138, 139, 141; – f.l. Ştefan de Pui, n… 116.
Bloch, M. ist., 10.
B'b.:! s. În jud. Cluj. 46.111.
,! – ază, sârb., 133, 153, 154, 170, 188.
Boch, fr. vv. de Beiuş, 168.
Bocşa, cel. În Banat. 149.
El în Cioară de Dridif, b., 201.
Boddan, V. Bogdan.
Bo: i de Păros, n., 63.
— ia, 18.
I. În \Q-j: – jur., n., supus cnezial, 71, 123, 124; – de Arpaş, b., 203, 204; – de Călugăreni, 147; – de Cu-hea, XV. al llaram. şi al Mold., 19, L; u, 31, 46, 5 (3, 180 – 182, 216; – de Cuieşti, cu., 123 – 125; – f.l. Litincia de Clopoţiva, cu., jur., 61, 62; – de Mâtnic, e-n., 70, 123, 131 – 13!; – f.l. Xiculae, 127, 128; – de Pârnova, n., 151; – de Ruscova, 187; – de Sălaj, n., 63; – de Silvaş, u., 63; – Voicati). e Arpaş, b., 203.
Bogdan Vodă, v. Cuhea.
Bogdăneşti, fam., 181.
Bogoltin, s. În Banat, 71.
Bokeha, X. Bocşa.
Boldea de Sălaş, n., 65.
Bolohov, loc. În Polonia medievală, 44.
Bolvaşniţa, s. În Banat, 139, 142, 152, 154
Salya, fam., 167.
Bonafalva, s. În Bih; în HS8

Boos, X. Boşu, Groş.
Bora de Livadia, n., 64.
Borcea, 66; – de Mâţeşti, n., 63.
Borchwa, v. Francisc Borşua.
Borzafew, X. mraava.
Bnrzaşul de Sus, s. În Banat, 11
Boşu, s. În Huned., 116.
Boze de Livadia, n., 65.
Bozia de Livadia, 11., 64.
Bozga de Livadia, n., 63.
Bozovici, s. În Banat, 153, 154.
Booavilh, X. Bozovici.
Braadh, pământ, î: i Banat 148.
Brad, v. Finiş.
Brauc, f.l. Ioan, e-n., 126.
Braşov, corn., or., 77.180.181, 197.
Brathowan, X. i/uca Bratovan.
Bratia (Brătian) de Archia, 11., 116.
Braiova, s. În Banat, 142.
Bratu, j. de Fag., 196.
Braţul, de Deseşti, 187.
Brădet, X. Zeicani.
Brăila, judeţ, 38.
Brătianu Gh. I., ist., 6, 12.
Breazova, s. În Haţeg, 64, 91.
Breaza, s. În Făg., 207.
Brth, A. În llaram., 183, 187.
Iir „l: e i, s. În Huned., 113.
Brithonia, v. Sarmizegetusa.
B unner O., ist., 10.
Bi/beil, X. Mihail zis.
Bucium, s. În Pâg., 206.
Bucur, Boier de Recea, b., 202; – de
Netotul, b… jur., 79; – f.l. Vlad, j.
de Făg., 196. Biid de Crăchineşti, 186.
Bucla, de Galaţi, n., 63
61; – de l'neiuc 62;
jur., 62;

Suda, cel., or. În U nu
Budac, s. lg. Bistriţa, 211
Blu: „hin, X. Bogolt în
Bujor, distr., 201.
— De Râuşor – de Vad, cu.
107, 195.
Bula de Aur a n., 10, 13, 16. Bulgaria, 31, 120. Buna-Vestire, sârb., 132, 202.
23 i>
Bunea 66; – de Mâţeşti, n., 63, 64.
116.
Şut le de Mdfeşti, n., 64. Bunta, fam., 174, 177; – Ilie, cu., 172. nunteşti, s. În Beiuş, 177. But; Judele de Arpaş, b., 203, 204. JJ de Clopoţiva, 60. Buzia? loc. În Banat, 71, 135, 137. Bwkwryna, v. Baya Eucurină. Bybaveh, v. Bikach.
Calova, s. În Banat, 139, 141.
Campani G.V., ist., 75.
Coran (f. Căvăran, azi Ctin Daicoviciu), s. În Banat, corn., distr., târg., or., 68, 69, 71, 74, 123, 140, 145, 146, 153, 158, 159.
Caransebeş (Sebeş), or., în Banat, Banat, corn., cel., distr., târg, 68 – 76, 120 – 123, 129 – 135, 137 – 142, 145 – 162.
Caras, eoni., 21, 68, 121, 126, 129, 155.
Carnifex, v. laaa Călăul.
Carol, al VI-lea, împ., habsburg, 198;
— Robert, rege al Ung., 99, 121, 180.
185.
Cartaţi, munţi, 5, 12, 19, 20, 29, 30, 31, 34, 37, 41, 47, 50, 54, 55, 76, 163, 182, 184, 194 – 196, 200.214, 215, 219, 221.
Caspar, Leszai, provizor de Făg., 80;
— Turcii, n., 117.
Caşovia, or. În R. Ceha şi Slovacă, 207. Caterina, f.l. Ştefan. TMtnonfy, 150; – văd. lui Nicolae de Nocea, 153. Călanul Mic, s. În Hune'd., 87, 104 105. Călina, s. În Banat, 121. Calmar de Mâţeşti, n., 64. Călugăreai, s. În Banat, 147. Cănicea, sate în Banat, 149. Căpâlna, distr. În Zărand 7 164 – 166.
178, 213, 221.
Cătălina, văd. lui Nicolae Xocea, 150. Căvdran, v. Caran. Cenad, or. lg. Arad, cap., ep., 120, 121.

130, HO.
Cerbăl, s. În Hune!, 117. Cerna, s. În Haţeg, 70, 71, 115, 133, 134. 150.
Cetatea de Baltă, cel. În corn. Târnave. 105.
Chemertiika, s. În Banat, 148. herova, s. În Banat, 71. Chioar, distr., ţinut, 17, 32, 219. Chior ra, v. Cioară.
Chirild de Grid, b., jar., 77.
Chiusdea, f.l. Nan de Vad, b., 205.
Chwka, v. Ciuca.
Chwtha, v. Ciuta.
Chyorchok, v.! raucisc Ciorciuc.
Ciceu, cel. dom. lg. Dej, 211.
Cicowasarhel, târg în Banat, 139.
Cinciş, s. În Haţeg, 60, 117.
Cincu, cel., sate, scaun săsesc în sudul Tr., 77, 196, 201.
O'care Galaţi, n., 64.
Ciomac, v. Roman f.l. –.
Cinci, v. Vinurile.
Ciula, sate în Haţeg, fam., 62, 63, 66, 92, 153.
Ciwfo, s. În Banat, 131, 132, 134, 139.
Câlnic, s. În Banat, 73.
Câmpia Mierlei, lupta de la –, 113.
Câmpul lui Dragoş, top. În ilold., 43.
Câmpulung – Moldova, uniune de obşti, 55.
Câmpulung la Tisa, s. În Maram., târg, 33, 191.
Cândea, de Baia Zlatna, 168; – f.l. Ladis-lau de Şerel, n., 93; – de Păros, n., 64; – de Râu de flori, n., fam., 34, 61 – 63, 92 – 94; – de Săcel, n., 116;
— De Sălaş, n., 65; – de Şerel, n. 64; – de Unciuc, n., 63, 65; v. Ioan, f.l. –.
Cindreş, f.l. Dionisie de Sălaş, 62; – f.l. Ioan de Râu de Mori, 62; – de Mâţeşti, u., 33; – de Păros, n., 63, 64;
— De Sălaş, n., 62, 64.
Cârneşti, s. În Haţeg, 61, 64.
Cârstea, j. 43; – „Căcărează" de Şercăiţa, b., 202; – de Sercâiţa, b., 208. Cârţişoara, s. În Fig., 77, 198, 208. Cladova, distr. În Banat, 165. Ciemens, cel Mare, n., jur., 71, 139;

— El. Maxim, 190, 191; – Zeicu, n.
116.
Clopoţiva, s. În Haţeg, 60 – 62, 65. Cluj, or., 107.
Cociuba, s. În Beiuş, 174, 175.
Coman, Ciurilă de Grid, b., 200; – f.l. Comşa de Recea, b., 20!; – f.l. Ioan de Râuşor, b., 201; – Judeţul de Râuşor, b., 201; – Pâro de Ilieni, b., 81; – de Râu. şor, b., 77, 78; – Solo-mon de Veneţia, b., jur., 79; – Ursu de Mărgineni, b., 61; – Vasul, f.l. Aldea de Râuşor, b., 201; – de Voie-vodeni, b., 207; – de Voilà, b., 201.
Comdna (de Jos, de Sus), s. În Făg., 77 – 81.
Comănici de Râuşor, b., 201.
Comiat, distr., 68 – 71, 123, 127, 133, 135, 143, 147, 162.
Comşa, de Beşirabac, b., jur., 78; – Cioară de Dridif, b., 201; – de Mândra, b., jur., 78; – de Recea, 201; – de Kiuşor, b., jur., 78; – Sârbul de Ludişor, 79; – Solomon de Veneţia, b., jur., 79; – de Veneţia, cu., 77; – de Viştea, b., 198; – de Voievodali, b., 207; – de Voilà, b., 201.
Constantin Daicoviciu, v. Caran.
Constantin de Sălaş, ax., jur., 60; – v. Nan, f.l. –.
Constantina pol, 183.
Copaz de Vad, 62.92, 137. ge;
Copăcel, s. În Făg., 78 – 81.
Copăcde, s. În Banat, 152.
Copăceşti, s. În Marara., 183, 187.
Corlat de Râu Bărbat, 90.
Cornereva, s. În Banat, 149, 152.
Cornet, s. În Banat, 70.
Coroeşti, s. În Haţeg, 63, 65.
Cosma, Horvat Petricevici, provizor de Făg., 79, 80; – f.l. Petni de Apşa, ti., 186; – Sârbul de Ludişor, b., jur., 80.
Costea, cu., n., 66, 86, 87, 132; – de Apşa, j. al n., 186; – f.l. Dragoş, 180, 184; – de Făg., j… 77; – f.l. Iaroslav de Sălaş, cu., jur., 61; – de Livadia, n., 64, 65; – de Mâţeşti, r: „63; – f.l. Popa, jupân, n., 148: – de Râuşor, b., jur., 77, 78, 81; – de Râuşor, cu., 88, 91; – de Sălaş, cu., jur., 61, 62, 64.
Costişor de Râuşor, b., jur., 78.
Cozia, mănăstire, 38.
Craczioni, v. Crăciun.
Craina, ţinut românesc din.com. Bereg, 192, 193.

Crassow, v. Caras.
Crăciun, 178; – debilca, 191; – Bunta, cu., 174; – Iacob, cu., 175, 176; – sârb., 134.
Crăciuneşti, s. În Mar am., 186.
Cristea, Milea de Ilieni, b., jur., 78; – de Păros, n., 64.
Cristian, de Crăciuneşti, 186; – de Hurez, b., jur., 79; – de Păros, n., 63.
Cristina, f.l. Xicolae Bizerea, n., 141, 142.
Cristofor, f.l. Deşi de Teme. şel, cu., 122, 128.
Crista Lilovoi de Galaţi, cu., jur., 161.
Cristul de Vad, 62.
Cristur, s. În Huned., 116.
Crişana, zonă, 5, 17, 29, 32, 35, 48, 77
179, 212, 213.218, 219. Crişul, Alb, r., 31, 165, 169, 178; – Negru r., 178.
Crişuri, nuri, 163, 164, 215, 219, 220, Croaţia, 13.
Criva, s. În Banat, 149. Crivina, s. În Banat, 122. Csurilla, v. Coman Ciurilă. Cstita, v. Ciuta. Cuhea (azi Bogdan Vodă), s. În Marara.
19, 20, 31, 56, 180 – 182. Cuieşti, cel., distr., în Banat, 68, 121, 123
124.
Cuvin.com., 21, 123. Czermurany, v. Ţărmurani.
t)
Dacia Superioară, 8. Vaga de Dagafalva, 70. Dagafaha, s. În Banat, 70. Dale de Densuş, pr., jur., 60, Dalch, v. Daieiu. Dalciu, s. În Banat, 150. Dan, al II-lea, domn al Ţării Româneşti. 130; – cu., 88, 96; – jupân, n., 1S4;
— De Britonia, cu., 99; – de Cinciş, cu., jur., 60, 117; – f.l. Ioan, cu. 126; – f.l. Ivan de Livadia, n., 65;
— De Livadia, n., 65; – Lupşa de
Săcel, n., 63; – de Păros, n., 64;
— Popa, 66; – de Râu Alb, n., 63.
64; – de Săcel, n., 63, 1) 6; – popa de
Sălaş, n., 63, 64; – de Silvaş, ti.
63; – de Sânpetru, 6], 62; – f.l.
Ştefan, cu., jur., 61.
Danciu de Caransebeş, j., 7J; – de Ora-gomireşti, n., 188; – de Nireş, n., 188.

Danciul, cu., j., 43; – de Băieşti, n., 64; – f.l. Costea de Sălaş, 62; – f.l. Iaroslav de Sălaş, 62; – f.l. Ivan de Livadia, n., 65; – de Livadia, n., 64; – de Râu Bărbat, n., 64, 65; – de Sălaş, n., 63; – de Şerel, 93.
David, de Râu Alb., n., 65; – de Sălaş, n., 64.
Dănilă, 66; – de Silvaş, n., 63. De cei A., ist., 6. Dejani, s. În Făget 78, 81. Densuş, s. În Haţeg, 60 – 62, 64 – 66, 86.
89, 92.
Deseşti, s. În Maram., 183, 187. Desideriu de Beregsău, 121.
nes îl Petru, cu., 128; – de Temeşel, 123, 128, 129.
Dezitkriu de Losonez, vv. al Tr., 107.
Deva or. În Huned., cel., distr., reg., 7 17 32, 62, 87, 88, 92, 98, 101 – 104, 106 – 109, 11, H3, 115, 117 – 119.
Dicul, de Păros, n., 64; – de Râu Alb, a., 64, 65.
Dwnisie, n., jur., 71; – f.l. Andrei de pensuş, 62; – de Bar, n., 64; – f.l. Buda de Unciuc, 62; – Cioc de Peşteana, n., 64; – Copaz de Vad, n., 63;
de Galaţi, n., 64; – de Goruia, cu., 71; – f.l. Iaroslav de Sălaş, 62;
— De Luca, cu., 70; – de Mltnic, e-n., 71, 131, 132, 135; – de Ostrov, e-n., jur., 61, 64; – de Păros n., 63.
64; – de Peşteaua, n., 64, 65, 93;
— De Prisaca, 131; – de Pui, n., 65;
— De Râu Alb, n., 64, 65; – Roman de
Peşteana, n., 65; – f.l. Roman, cu.
127; – de Sălaş, 62, 63; – de Silvaş, n., 65; – de Streisângeorgiu, 62; – vv. al Tr., 120; – de Vad, n., 63;
— El. Zlauf, 89.
Dreptate, top., 12.
Dâmba, j., 43.
Dobta, distr., în Huned., 6, 7, 32, 87, 96.101, 104, 105.107, 108, 110 – 112, 118, 165, 178, 213, 221.
Dobui, f.l. Grigore Stan, b., 202.
Ciob y, cu., 128; – j. de Fag., 196.
Dobregoste, s. În Banat, 132, 134.
Dobrin, de Bucium, b., 206; – Cioară de Drâdif, b., 201; – de Voilà, b., jur., 79, 80, 201, 207.
Dobroaă, cu., 121; – de Râu Bărbat, protopop, 89, 90, 97.
Dolha, s. În Maram., 187, 188.
Dolheni, fam., 188.

Domaşnea, s. În Banat, 71, 149, 152, 154.
Dominic, paroh de Deva, 62, 92; – f.l. Desideriu de Beregsău, mag., 121; – de Goruia. cu., 70.
Domneşti, s. În Maram., 187.
Doniţa Ioan, cu., 175.
Dorka, v. Iacob Dorea.
Doroteea, f.l. Filjp de Zorilenţ, a., 141; – văd. lui Gheorghe Thornyay, n., 150.
Dowarach, s. În Banat, 149. g. f.l. Sas, n., 183, 184. ci, j., 43. v. Ştefan Dragnea.
Dragomir, jupân, a., 184; – de Bar, n., 64; – f.l. Dragoş, 180; – f.l. Giula.
183; – de Herseni, b., jur., 78;
de Mândra, b., 199; – f.l. Neacşu, 128.
129; – de Silvaş, supus, jur., 60; – de Ţuştea, pr., jur., 60; v. Ioan f.l...
Dragomireşti, s. În Maram., 188.
Dragoş, din Bedeu, n., f. vv. al Mold., 19, 183; – de Bârsana, n., 185; – Cârstea de Şercăiţa, b., 202; – f.l. Dragoş, 180; – f.l. Giula, n., 19, 183;
— Din Giuleşti, n., 180, 181, 188; – Urlat, j., 42.
Dragată, f.l. Baluzin de Râu Alb., ca, jur., 61, 88.
Dragul, viceban al Sever., 138. Dragwl, v. Dragul. Drăgoia, de Păros, n., 63. Drăgoşeşti, fam., 34, 180. Drăguş's. În Păg., 78, 81, 201. Drăguş, f.l. Sărăcin de Bilca, 191. Drencova, cel. În Banat, 133. Dridif, s. În Făg., 77, 78, 201, 208. Duca de Păros, n., 63. Duma, de Băieşti, n., 64; – de Silvaş, n., 64.
Duminica Indica, sârb., 204. Dumbrăviţa, s. În Haţeg, 91. Dumitru, f.l. Barbu de Râu Bărbat, 62;
— El. Bărbat, cu., jur., 60; – de
Băieşti, n., 63, 64; – din Băieşti, supus, 63; – f.l. Buda de Unciuc, 62;
— De Cerna, e-n., 115; – f.l. Cristul de Vad, 62; – Domşa, j., 73; – de
Giuleşti, n., 188; – Hath, j., 73; – de Măcicaş, n., 131 – 134, 137; – de
Mâţeşti, n., 63, 64; – de Păros, n.
64; – de Peşteana, n., 64; – Radovan de Uvadia, n., 65; – de Râu

Bărbat, ai., 64; – de Săcel, n., 115; – de
Sălaş, n., 65; – de Silvaş, n., 63;
— De Sânpetru, n., 63; f.l. Solomon de
Veneţia, b., 206; – de Streisângeorgiu.
11., 62, 63; – de Unciuc, n., 63; – Zabo, j., 7S.
Dunăre, fluviu, 30. Dunca de Şieu, n., 188. Dunka, v. Dunca.
Dusă, de Densuş, cu., jur., 60, 62, 66, 89; – f.l. Nicolae de Densuş, 62.
E
stăpâna Făg.
Ecaterina de Brandenburg 206.
Eger, v. Agria.
Egidiu, cast. de Breazova, 71.
Elena, Xys din Carans., 157; – soţia lui Ivadistau Fiat, 139; – văd. lui Xicolae Bizerea, 138, 139, 142; – Yaivoda, n., 149. Elizabeta, regina Ung., 189 – 192; – mania regelui Jfatia Corvinul, 192. Elyas Danch, v. Ilie Danciu. Bineric, f.l. Ştefan Himfv, n., 129; – Ştibor de Şieu, n., 188; – de Zepmezew
70. Europa, 9, 13, 16, 25, 221.
Sebeş, 72, 73, 148 – 151; – Foflor, n, 151, 152; – Freuda, j, de Qarans. 73; – Găman, n., 155, 156: – Lăţug n., 153, 154; – Jlăcicaş, n. r 151; de Mâtnic, cast. de Carans., 74, 354 155; – Moise, n.,]5 l; – Muşină de Răchitova, n., 63, 65; – de Pt: i, n. 64; – de Răchjtova, n., 154; – Vlad n., 72.
Franţa, 10.
Frăţilă, f.l. Ioan de Râuşor, h., 201; – Oprea de Arpa. ş, b., 203.
Frederic al II-lea, împ. german, 12.
Funduş Regius, 28, 200.
Furca de Cristur, fam., 116.
Fărcaş, f.l. Bogdan de llitnic. n., 70;
— De Mâtnic, 123.
Farkas, v. Petre Lupii.
Făgăraş, cel., distr., reg., târg, ţară, 5 – 7, 16, 17, 19, 24, 25, 28, 30, 31, 33, 48, 50, 52, 56, 58, 67, 76 – 82, 151, 166, 173, 195 – 210, 212, 213, 216, 219 – 221.
Fărcă din (de Jos. azi Unirea, de Sus), sate în Haţeg, 61 – 63, 65, 89, 92, 93, 95.
Fejerkeres, v. Crişul Alb.

Feneş (de Sus, de Jos), sate în Banat, 148.
Fenyezad, v. Finiş.
Fenywpataka, v. Valea Bradului.
Fiat de Armeniş, e-n., 71, 13], 132, 134, 135.
Ficior, fam., 66.
Filea, cu., 88, 121.
Fileşti, s. În Banat, 121.
Filip, Baciu, e-n., 71; – de Caran, j., 71; – f.l. Iuga, e-n., 126; – More de Ciula, umanist, 66; – de Prisaca, 131;
— De Râu Bărbat, n., 64; – de Zorilenţ, n., 141.
Finiş. s. În Beiuş, 169.
Fârdea, distr. În Banat, 101.
Forau, s. În Bihor, 168
Fodor, fam., 154.
Forosig, v. Forau.
Franc Himfy, n., 12.
Prancisc, Băcuţ, n., 73, 153, 154; – Borşua, j. de Carans., 7.3; – de Cerna, e-n., 115; – Chonthos, j. de
Carans., 73; – de Cicovvasarhel, diac.
139; – Ciorciue, jur. fie Carans., 74;
— Diacul, provizor de Făg., 80, 204;
— Fiat de Armeniş. j. al n., cast. de
G
Gabre, v. Gavrea.
Gabriel, Báthory, principe al Tr., 351, 162; – Bethien, principe al Tr., 07;
— Ciucă, n., 113; – Girlişte, jul., «ist.
de Carans., 72, 152, 153; – Haţiei, căp. de Făg., 80, 206; – Lazăr, n.
153; – Pekry, n., 155.
Galaţi, s. În Haţeg, 61, 63, 64.
Galea, f.l. Ioan de Râu. şor, b., 201.
Gâmză, s. În Banat, 70, 135.
Gardonv, s. În Banat, 149.
Gaspar, Anca, j. de Carans., 74; – Slatina, j. al n., 154.
Gavrea, f.l. Bogdan de Călugăreni, n., 147 Gavrilă de Vişeul de Sus, n., 188, 189. Gayla, v. Anton Galea. Găman, fam., 156. Gelu, vv. al Tr., 20, 29. George, j., 42; – Voievod, j. de Cararss.

71.
Georgius M'anch, v. Gheorghe Oancea. Gerhard, Legenda Sf. –, O/. Geroth, vv. de –, 164. Gheorghe, cu., 126; – Aranyas, j. de
Carans., 73; – f.l. Bălos de Sălaş, 62;
— De Brandenburg, mar graf, 114, 115;
— Bucur, n., 153; – Bunta, cu.
174, 175; – Surul, or., 157; – de
Cerna, e-n., 115; – Ciucă, jur. de Car an's.
72; – Găman, îi., 155; – Găzdac, oi.
139; – Gârlişte, 154, 157; – f.l. Ioau de Valea, cu., 121; – f.l. Ladisto
Găman de Bizerea, n., 337 – 139, 141.
142; – f.l. Laţcu, cu., 126; – Marga, n., 142, 148; – de Marginea, jur. Je
Carans., 74; – f.l. Maro, e-n., 71; – Moise, j. de Carans., 74, 152, 153; – 240
Hore de Ciula, n., 64, 66; – Moş, cu., 175; – Muşină de Răchitova, n., 63;
Orzag. j. de Carans., 73; – Peica, cast. de Carans., 73, 152, 153; – Heli-şar din Carans., 139; – Plai, n., 107; Pop de Racoviţă, n., 107; – de Racoviţă, n., 133; – Radul, 162; – de Râu Bărbat, n., 64; – Sebessj1, j. de Carans., 73; – Simion, j. de Carans., 73; – Tar (Thaar) de Slatina, j. al n., 73, 150, 151, 153; – Topliţa, jur, de Carans., 74; – de Ulpar, j. al n. 141; – Voievod, j. de Carans., 72, 74, 149, 152, 153; – Vrabie, n., 148.
Giarmata „Mare, s. În Banat, 73.
Giula, n., 183; – f.l. Dragoş, n., 180, 181; – de Giuleşti, n., 188; – f.l. lliclea de Sugatag, 187.
Giuleşti, s. În Maram., 180, 181, 186 – 188.
Giurcă, Bunta, cu., 174; – de Râu, Bărbat 89.
Gârlişte, s. În Banat, 71, 72, 147, 152, 153.
Glad, vv. al Banatului, 67.
Gligul de Sălaş, n., 63, 64.
Glâmboaca, s. În Banat, 139, 141, 142.
Glomboca, v. Glâmboaca.
Goia, v. Mihail f.l. –.
Gonda, s. În Banat, 70, 71.
Gorzo de Lipceni, n., 187.
Grădişta, v. Grădişte.

Granchar, v. Blasiu Grănicer.
Grădişte, s. În Banat; – v. Sarmizegetusa".
Grid, s. În Făg., 7 – 80, 200, 208.
Grigore, papă, sârb „137; – f.l. Bălos de Sălaş, 62; – Bethlen, ban de Carans., 154; – Ciucă, n., 113; – f.l. Cristian de Crăciuneşti, n., 186; – cel Mare, jur. de Carans., 73; – Nemethy, n., 161; – Stan de Veneţia, b., 202; – f.l. Stanciu, 90; – Voievod, j. de Carans., 73, 149, 152, 153, 157.
Grozav (a) de Arpaş, b., 198.
Groş, s. În Huned., 116.
Gruban, f.l. Dia, cu., 126; – f.l. Doman, cu., 126; – de Remetea Mică, e-n., 70
Gulya, v. Goia.
Gylianus, v. Iulian.
Gyula, târg în Ung., 167.
Gywrka, v. Giurcă.
Gywla, v. Giula.
Gywrhycha, v. Ladislau Ghiorghiţă.
16 – Instituţii medievale româneşti
H
HaMci-Walhynia, stat, 44.
Hahnagh, v. Hălmeag.
Halmas, V. Almăj.
Hâncu, f.l. Oanciuc de Onceşti. n., 185.
Hangul de Săsciori, b., jur., 78.
Hamorowa, s. În Banat, 139, 142.
Haţeg, cel., corn., distr., prov., târg, ţară voievodat, 5 – 7, 17, 23" 25, 26, 29 – 3 f 33, 34, 48, 50, 58 – 67, 76, 77, 85 – 102* 104 – 106, 109, 115 – 119, 143, 156 166, 173, 179, 182, 209, 213, 216, 219 221.
Havrilă, v. Gavrilă.
Hălmaghi, v. şi Hălmeag.
Hălmagiu, distr… s. În Zărand, 164, 167, 168; – de Scorei, b., jur., 79.
Hălmeag, f.l. Deşi de Temeşel, cu., 122… 128.
Hărniceşti, s. În Maram., 183.
Hăşdat, s. În Huned., 93.
Hence, cu., 121.
Henning, f.l. Cândea de Baia ZIatna, 168
Herez Kenez, 11., 116.

Herezalltr Ilie, cu., 172.
Herzesthe, s. În Banat. 137.
Herseni, s. În Făg., 78.81, 201, 208.
Hilandar, mănăstire, 42.
Himfy, fam., 68, 121, 122, 124 – 126, 129, 143, 166.
Hobiţa, s. În Ilaţecr, 90.
Hodişel, r. În Beiuş, 168.
Hodor de Bârsana, n., 188.
Homoiiua, dom., 193.
Hordon, s. În zona Xăsăud (azi Coşbuc), 211.
Hrwmsa de Veneţia, cu., 77.
Hunedoara, cel., eoni., distr., dom., or., reg., zonă, 7, 17, 23, 32, 48, 59, 67, 87, 93, 94, 96, 98, 101, 102, 104, 105, 113 – 119, 130 – 133, 135, 136, 146, 157, 213, 2) 5, 219, 221.
Hunedoara – Deva, reg., 6, 220.
Hurez, s. În Făg., 79 – 81.
Hurnut, zaki, colecţie de documente, 7
labalchna, v. Iablaniţa.
Iablanila, s. În Banat, 128, 129.
Jacob, fam., or., 89, 177; – de Abeli, cast. de Bârzava. 70; – de Băieşti, n., 64; – Bătrânul, cu., 175, 177; – Becheş, n., 154; – Bunta, cu., 174;
Dorea, n., 73; – de Galaţi, n., 63, jg4; de Gârlişte, ban al Sever., 141.
147, 148, 150; – Marga, f. cast. de Sever, 136, 137; – de Măcicaş, cast. de Jdioara, 134, 136; – de Mâţeşti, n., 64; – de Pogănici, n., 130; – de Râu Bărbat, n., 64, 65; – de Sălaş, n., 64; – Turcul, n., 65, 155; – de Vad, n., 63.
Ian de Vad, n., 63.
lâna Călăul, jur. de Carans., 72.
Iancu de Hunedoara, vv. al Tr., guvernator al Ung., căp. general, 13, 23, 59, 69, 100, 107, 113, 125, 131 – 133, 135, 136, 146.
Iancu, onora., 178; – Ciob de Galaţi, n., 64;
Iancul din Poieni, cu., 174, 175.
lani, de Sălaş, n., 63.
Iankwly, v. Iancul.
lanul de Mâţeşti, n., 64.
lanustin de Râuşor, cu., 88.

Iapa, s. În Maram, 186.
Iară de Peşteana, n., 64.
Iaroslav, f.l. Giula, pr., 183; – de Sălaş 61, 62.
Iarte, f.l. Petru de Livadia, n., 65.
larui, de Mâţeşti, n., 64; – de Sălaş, 63; – Vadizla de I, ivadia, a., 65.
Iaşi, s. În Făg., 80.
Iaz, s. În Banat, 137.
Idomir de Vad, b., jur., 78.
lersig, s. În Banat, 123.
Ieud, s. În llaram., 188.
e» < onom, 178; – Moş, cu., 175.
Iliaş, domn al Mold., 42, 43.
Ilidia, cel, distr., în Banat., 68, 70, 120 – 122, 124, 135, 162.
Ilie, Bunta, cu., 177; – de Mâţeşti, n., 64; – f.l. Xicolae din Bereg, 191; – „Danciu de Onceşti, îi., 188; – de
Peşteana, n., 164; – de Silvaş, n., 63;
— De Sinea, b., jur., 79, 80; – Warga, or., 152.
Meni, s. În Fag., 78, 81.
Meş, onom., 66; – Petru de Zeicani, n.
65; – de Sălaş, n., 65; – de Silvaş, n., 65.
Iloşva, s. În Maram., 191. Ilova, v. Ariniş. Ilyed, v. Ilidia. Imperiul otoman, 146. Inocenţiu al III – ea, papă, 164. Ionii, al II-lea Sigismund, „rege" al Ung.
155, 192; – cu., 121; – Albu de Zorilenţ, n., 141; – Anderco, j., 158; – de Apşa, j. al n., 186; – de Archia de Sus, n., 116; – zis Balog, cast. de Sebeş, 70; – Barbu, j. de Caran, 71;
— El. Basarab de Râuşor, cu., jur.
61; – de Băieşti, n., 63, 64; – Becheş, cast. de Mănăştiur, 114; – de
Beiuş, vv., 168; – f.l. Benedict de Vad.
62; – Bertea,]., 73; – Bâca, f.l.
Mihăilă, 199; – de Bizerea, n., 72.
130, 141, 155; – Bârlea, n., 73; – de Bârsana, 187; – Bocoşniţă, j. de
Carans., 72, 148; f.l. Bogdan de
Mâtiiic. e-n., 123; – Bornemisza, cast.
de Buda, 195, 199; – Bosa de Săpânţa.

187; – f.l. Bud de Crăciuneşti, n., 186;
— Bunta, cu., 174, 176, 178; – Carul, n., 116; – de Cerbal, 117; – de Cinciş.
117; – f.l. Cândea, cu., jur., 61; – f.l.
Cândea de Baia Zlatna, 168; – f.l.
Cândea de Râu de Mori, cu., jur., 61;
— Corvinul f.l. Matia lor\ inul, 192;
— Costea, j. al n., 139; – Costea de
Ap. şa, j. al n., 186; – Diacul, e-n., 71;
— Diacul de Hăşdat, n., 93; – Dogan de Zoriienţi, n., 141; – de Domue. – ti vicecom. de Maram., 187; – f.l. Dragomir, e-n., 71; – Fcneş de Feneşul de Sus, n., 148; – Fiat, n., cast., j. de
Carans., 74, 151, 154; – f.l. Pilip, 131;
— Floca de Bizerea, j. de Carans., viceban de Sever… 72, 150; – Florea, n „153; – f.l. Gheorghe Găman, 139;
— El. Ilancu de Ouceşti, n., 185; – Hââmeag de Râu Alb, n., ’65; – de
Huned., fr. lui Iancu, 125; – din
Huned., n., 157; – Iacob, cu., 176;
— El. Ioan de Râuşor, n.; 91; Ioan, f.l. luga, vv. al Maram., 180 – 182;
— Ivul, or., 157; – Kaplai, ban al
Sever., 122; – f.l. Ladislau, 87, 102.
139; – f.l. taţeu, cu., 126; – de Lingina, 117; – de I/ivadia, n., 64, 65;
— De Lugoj, or., 162; – zis Ivupu, cu.
71; – Manda, j. de Carans., 73; – Marga, jur. de Carans., 72; – Mathe de Răcăşdia, 117; – Marosy, jur. de
Carans., 72; – f.l. Maxim din Bereg.
190, 191; – de Măcicaş, jur. de Carans.
74, 130, 131, 133, 148; – de Mâţeşti, n., 64; – f.l. Mihail de Ciula, 62; – Mihăilă, j. de Carans., 73; – de Mâtnic, e-n., 70, 71, 130; – More, cast. de
Jdioara, 64, 66, 136, 149; – Myksa, j. de Carans. 73; – Nemeş, n., 188;
— El. Nicolae, 127; – f.l. Nicolae, cast. al Devei, 88, 104, 105; – Nyakazi, cu., 70; – M. Oancea, 89; – de On-ceşti, n., 188; – ep. de Oradea, 170 –]72; – Osch de XădrajJ, vicecast. de Hun ed., 117; – de Păros, n.,

63, 64; Păcală, cu., 175; – Peica, j. de Carans... 73; – de Peşteana, n., 116; Pârcălab, n., 140; – Pleşcau, de Căvăran, or., 158; – (Ionuţ), din Poieni, 174, 175, 177; – Pongracz, vv. Tr., 162; – de Ponor, n., 65, 115; – de Pui, n., 64; – de Ribiţa, n., vv., 167; de Kâu Alb., n., 62.64; – de Râu Bărbat, n., 64; – de Râu de Mori, 62; de Râuşor, n., b., 62, 91, 116, 201;

Românul, or., 73, 157; – Românul de Wlpar, viceban de Sever., 150; – Roşu de Baciu, cu., 71; – de Ruda de Sus, 117; – de Ruscova, n., 188;

— De Sarasău, n., 187; – de Săcel, n., 63; – Sărăcin de Sălaş, n., 63, 64.

66, 115; – f.l. Sărăcin de Sălaş, n.

62, 65; – f.l. Sărăcin de Bilca, 191;

— De Selişte, e-n., 71; – de Siâvaş, n., 63; – de Sânpetru. n., 116; – f.l.

Soloinon de Veneţia, b., 206; – f.l.

Stan, 131; – f.l. Stanislau de Câmpulung, 191; – f.l. Stoian, e-n., 90; – de Şieu, n., 188; – Temeş, vicew. al

Tr., 122; – Tincovan, or., 158; – Tot, jur. de Carans., 73; – Turcu, n., 141; – de Unciuc, n., 63; – de

Valea, 121; – de Valea Bradului, n., vv., 167; (– de Villagfalu, 131; – f.l. Voievod de Giarmata Mare, n., 73;

— Zis fiul Voievodului de Mehadia, e-n.

71; – \Vad3 de Vad, n., 63; – Zabo, j. de Carans., 73; – Zapolva, vv. al

Tr., 93, 151, 193; – de Zeicani, n.

64; – Zeicanu de Zeicani, n., 65; – Zeicu de Zeicani, n., 64; – f.l. Zâmă, cu „126; – de Zlaşti, n., 116.

Ion, onom., 66; – de Galaţi, n., 64; – f.l. Iuga de Livadia, n., 65; – f.l. Ivan de Livadia, n., 65; – de

Mâţeşti, n., 64; – f.l. Moycz de Livadia, n., 65; – f.l. Munte de Livadia, n.

65; – de Păros, n., 63, 64; – de Râu

Alb, cu., 88; – de Râuşor, n., 65; – Sălaş, n., 65; – f.l. Stanciu de Livadia, n., 65.

Ionaş, onom., 66.

Ioniţă cel Frumos, împ. românilor şi bulgarilor, 164.

Ionul, de Ponor, n., 64, 65.

lunuş, onom., 66, 178; – de Galaţi, n., 63; – de Mâţeşti, n., 63; – de

Păros, n., 64; – de Silvaş, n., 63;
Ionul, onom., 178.
Iorga N., ist., 10, 167, 216.
Iosyka Wyncky, j. de Carans., 73.
Iovan, de Silvaş, n., 63; – de Sânpetru n., 63.
Isabela, „regină" a Ung., 151, 154 jgi 162, 172, 175.
Iţul, onom… 66; – de Livadia, n., 64.
luan, onom., 178; – Diacul de Onoeşti, n., 188; – de Ciuleşti, n., 188; – „Nemeş de Giuleşti, n., 188.
Iulian, cu., 211.
Iuga, din Maram., 180 – 182; – de Livadia, n., 65.
luon, onom., 66; – de Băieşti, n., 64;
— De Râu Alb, 64.
Ivan, cu., 121; – Bassa, cu., 172; – de Galaţi, n., 63; – Hola de
Livadia, n., 65; – de Livadia. 65; – de Mâţeşti, n., 63, 64; – Mjhail, cu.
172; – de Păros, n., 64; – de Ponor, n., 65; – de Sălaş, n., 63.
Ivanciuc, jupân, n., 184.
Ivaşcu, de Bârsana, 178; – de leud, n".
188; – Iuga de Sălişte, n., 188; – de
Păros, n., 64.
Ivăniş, onom., 66; – de Păros, n., 63; Ivul de Râuşor, n., 65. III. andiac. v. luan Diacul. Iwasho, v. Ivaşcu. Iwfiw, v. Dobra. Iwonwch, v. lonuş.
Izvoarele (f. Lingina). s. În Banat, 117» Izvoarele Carasului, distr. În Banat.
69 – 71, 133.135, 141, 142, 162.
Înălţarea Domnului, sârb., 199. Întâmpinarea Domnului, sârb., 153, 185, între Ape, ohabă, 90, 95, 97. Între Timişuri (Temeskuz), distr. În Banat, 68
Jdioara, cel. În Banat, 69, 123, 127, 128.
136, 162.
Jitian de Parof, n., 65. Jiu, r., 29, 30, 94, 98. Joia Mare, sârb., 156, 158. Judele, fam., 204. Juffa, cu., 172
Kakaraze, v. Cârstea „Căcărează".
Kalmarfolde, pământ în zona Deva, 133
Kalntk, v. Câlnic.
Kalocsa, or. În Ung., 164.

Kalugyren, v. Călugăreni.
Kenesa, v. Petru Cnez.
Kerestefal, X. Cristofor.
Kerestienfalva, s. În Bihor, 168.
Kochioba, v. Cociuba.
Komsa Zerbuly, v. Comşa Sârbul.
Kopach, v. Copăcele.
Kopachfalva, v. Copăceşti.
Kopaz, v. Copaz.
Korchomafalwa, X. Măgura.
Korneeth, X. Cornet.
Koylio de Vad, n., 63.
Krenssenbrunn, bătălie. l. S.
Kyralmezeye, s., cnezat în îi anat, 128, 129.
Kzyn, s. În Eanjt, 137.
«/a", cetatea Sf. 6".
fin
— B.i, Z]" "» «– fi Ctode, de Haţeg, 62 RÂU de W cast n., 65; J de °; – de Clopoţiva de Cornet, e-n 70J Carails73; – 105, 107, u0V ri esajdval Tr., 73; – J3 eze (17 eCan Jdl
126, 127; – Găman, n. glie More, n. le Carans. 74 8, 200; – f.!
1 J/. 155 – fi 64 J – Ghiorghită – de Grid b Hălmeag de Te
să f-lituş îi – scă c-u71 Almaş, n., 87, 102;
f.i. Oprişa de Mâtnic, e-n., 123; – de Păros, n., 64; – de «Peşteana, n., 64; – f.l. Pethou, n., 70; – f.l. Petru, cu 128; – Plugoviţă, j. de Carans., 73; Pobora, n., 71, 139; – de Pui, n., 64; – Racoviţă zis Pribek, n., 141, 148; – Racoviţă cast. şi j. de Carans., 137, 138, 148, 151, 154, 156 – 158; – de Râu Alb, n., 64; – de Râu Bărbat, n., 64, 65; – de Râu de flori, 62; – de Ruda de Jos, 117; – din Satul lui Stan, vv., 192, 193; – de Săcel, n., 65, 115;
— De Sălaş, n., 64; – de Silvaş, n., 63;
— De Sânpetru, n., 63; – de Slatina, j. al n., 187; – de Somlyo, 138; – Sandor, n., 72; – de Serei, pr., 93; – de Thold, cast. de Haţeg, 95; – de
Uiiciuc, cu., jur., 62; – de Vad, n., 63;
— El. Zombur, supus, jur., îl o;
La domir, f.l. Oanciuc de Ghiceşti, n., 185;
— Românul, cu., 44, 45.

La du, (Ladislau) de Bizerea, n., 130, 131;
— De Livadia, n., 64; – de Toteşti, n., 65.
La dul Românul, La du de Bizerea. Ladwan de Vişeul de Jos, n., IH8. La posnyk, v. Lăpuşnic. Lascu Fătul, jur. de Carans., 74. Laslău Buhaicea, b., 43. Laţcu, de Bizerea, n., 130; – de Bârsana, n., 185; – de Hurez, b. jur., 80; – f.l. Ladislau, n., 87, 102; – de Livadia, n., 64; – de Păros, n., 63. Laurenliu, Diacul, vicecom. de Maram., 187; – Thomori, cast. de Fag., 78; – Zabo, jur. de Carans., 72. Lazăr, de Almăj, viceban de Sever., 138;
— De Silvaş, n., 63. Lazo Martin de Zeicani, 65. Lazlo, de Galaţi, n., 64; – de Mâţeşti, n., 64; – de Râu Alb. n., 65; – de Sălaş, n., 65; – Zeicanu de Zeicani, n., 65. Lăpugiu, s. În PLobra, 107. Lăpuşnic, s. În Banat, 153. Lăţcani's. În Banat, 139, 142. Lăudat, cu., 38. Legeden, prediu în Banat, 154. Lelu, f.l. Giurcă de Râu Bărbat, 61, 62.
89 – 91, 95 – 97.
Leoca Belcovici, jupân, n., 184. Leon, cardinal, 164. Leordina, s. În Maram., 188. Leuca de Vad, b., 205. Leudres, v. Leurdiş. Leurdiş, s. În Banat, 132, 134.
stathins de Peştiş, n., 11 (3. Ug*, v. Izvoarele. JLipeeri, în ilarăm., 187… ipcova, cel., 193. Lipova, târg în Banat, 1-18. Utinoia de Clopoţiva, cu., jur., 61.
Lithmoya, v. Utinoia.
Litovoi, cu., 30; – vv. În Oltenia, 29, 30.
98, 216; – f.l. Oancea, 89. Litua, tavă, 29. w, cu., 41, 42.
Lisa, s. În Fag., 78, 201.
Livadia, s. În Haţeg, 64, 65.
Lodomerius, arhiep. de Strigoniu, 15.
Luoa, s, în Banat, 70, 71.
Luca, evanghelistul, sârb., 139.
Luca Bratovan, jur. de Carans., 72, 73; – de Budeşti, n., 188; – de Cenad, ep., 140; – Ciorciuc, or., 157; – f.l. Dia ea., 126; – de Luky, e-n. 71; – Margai de Peşteana, n., 64; – de Măcicaş, n., 71, 132; – de Plosca, 117; – f.l. Roman, cu., 127; – Zabo, or., 157;
Ludişor, s. În Făgăraş, 79 – 8 i.
Ludovic, cel Simt, rege al Franţei. 10;
— I de Ai. jou, rege al Ung., 13, 19, 21.
22.49, 50, 60, 68, 98, 120, 121, ISO.
183, 191, 218; – Fiat de Armeniş.

147; – Sas, îi... 139, 140.
Lugoj, distr., cârg Tu Banat, 68 – 72, 74, 75, 122, 123, 133, 335, 136, 146, 148.). 152, 153, 159, 161, 162.
Luky, s. În Banat, 71.
Lung, v. Basarab cel
Lupa de Muţeşti, îi., 64.
Lupea, f.l. Iuga de Livadia, n., 65.
Lupta, cu.,! 78; – f.i. Dau de Livadia, a., 65; – de Livadia, n., 64, 65; – de Mâţeşti, n., 63; – Moş, cu., 174, 175;
— De Păros, n., 63, 64; – de Râu Alb, ti –, 64; – de Săcel, n., 63, 116;
Lupul Păcală, cu., 175; v. Ioan zis – Lupul, de ilărgineni, b., 81; – de Persani, b., jur., 79; – de Vad, b., 205;
— Viz de Mărgineni, b., jur., 80.
Luţa. s. În Făg., 80.
Lwd. ssor, v. Ludişor. Lwgas, v. Lugoj. Lypko, distr., 70.
M
Maancho, cnezat în Banat, 127.
Maciova, ban de –, 71, 167.
Magiia C harta Liberia tu m, 10.
Magoyesth, v. llogoie. şti.
Mailai, r. În Banat, 126, 127.
Mailat, de Comăna, b., jur., 77, 81;
Dragomir, cu., 126.
Mal, s. În Banat, 139, 142.
Mau, Bâca, f.l. Mihăilă, 199; – f.l. Bâr-san de îl erseni, b., 201; – Cobuz de Voiev-odeni, b., 79, 80; – de Comana, b., jur., 78; – Iuga de Copăcel, b., jur., 7 c! 79; – de ilândra, b., 199; – Penciu de Veneţia, b., jur., 79, S0, 202;
— De Vad, b., 205; – de Viştea, b., jur „79.
Manea, de Comăna, b., jur., 77, 78, 81;
— El. Stanisiav, j. de Făg., 196.
Maramureş, corn., ţară, voievodat, 5 – 7.
17, 19 „20, 29.31 – 33.35, 44, 48, 50, 53.
59, 67, 76, 77, 101, 118, 143, 151, 160.
163, 179 – 189, 193, 194, 2C9, 212, 213.
215, 216, 218 – 220. Mar cu, cu., 121. Marcul, î.l. Bârsan de Herseni, b., 201; – de Viştea, b., jur., 79, 80. Marcits Pemphlinger, j.

regesc din Sibiu.
157.
Mare, v. Clemens ce! –, v. Toma cel – Marena, văd. lui Andrei de Densuş, n., 89. Margareta, văd. lui Iacob Girlişte, n.
150; – văd. lui Xicolae Tincovan, 15S;
— Văd. lui Kadoslav de Ciuta, 139.
Margina, distr. În Banat, 101.
Marginea, v. ilărgmeni.
Marginea Sibiului, reg., 31.
Maria, regină a Ung., 191, 193; – Christierna, principesă a Tr., 199, 201, 202.
206.
Marian, cu., 172. Marki S., ist., 163. Maro, v. Gheorghe f.l. – Marta, f.l. Toma de Remetea, n., 147 Martin, Banias, 162; – Bratovan, j. ai n., 154; – Ciucă, j. de Carans., 73; – de Densuş, n., 89; – Diacul, căp.
al cel. şi distr. Fig., 81; – Docz., n.
72; – Gârlişte, a., 64; – Luca de
Lugoj, j., 152; – iiacoviţă, j. al n., cast. de Sebeş, 72, 148, 150; – Thewrsv.li, 137; – Veg de eneţi3, b., jur.
80; – de Zeicani, n., 64.
Matei Basarab, domn al Ţării Româneşti, 182; – pr., 211; – din Arad, pr., 139;
— Balaş, jur. de Carans., 74; – Bunta, cu., 175; – Dorea de Cărăuş., 150; – Lazăr, or., 157; – din Orăştie, j.
român, 211; – Penciu de Venfeţia. b.
206, 208; – Radovan, jur., 152; – f.l.
Soloraon de Veneţia, b., 206; – Tot, jur. de Carans., 74.
Malta, apostolul, sârb., 134, 201.
Matia Corvinul, rege al Cng., 23, 77, 107, 113, 136 – 138, 146, 162, 166, 187, 192, 196; – Ciucă, jur. de Carans., 72, 73;
— Dorea, j. de Carans., 73; – Jupa.
Îi., 71; – Lazăr, cast. de Sebeş, 149;
— Pârcălab, n., 72, 73.
Maxim din Bereg, 190, 191
Maylathmaycho, v. Maiiat.
Măcicas (de Jos, de Sus), s. În Banat, 70, 71, 74, 130 – 132, 134, 136 – 138, 141.
147, 148, 153.

Măgoia, cnezat în Banat, 127. Măgura, s. În Banat, 71, 133, 141. Mănăilă de Ilieni, b., jur., 78. Mănăştiur, cel., distr. În Banat, 101, 114.
115.
Mărgineni, s. În Făg., 80, 81, 206, 208. Muţeşti, v. Zăvoiul. Medrisnak, prediu în Banat, 154. Mehadia, cel., distr., târg în Banat, 68 – 71.
120, 122, 123, 127 – 129, 133, 135, 147.
148, 150 – 152, 162.
Menumorut, vv. În Crişana, 191.
Merghindeal, s. Ig. Agnita, 196.
Merideu, 169.
Merigyo, v. Merideti.
Mesteacăn, s. În Haţeg. 86, 87, 95.
Mestecăniş, s. În Maram., 180, 181.
Meze. v. Mihai Mezew.
Mic. v. Mihail cel – de Armistha.
Mica, f.l. Laţcu, cu., 126.
Miclăuş, de Păros, n., 65; – f.l. Ştefan de
Livadia, n., 65. Miclea, de Râu Alb, n., 63; – de Sugatag.
187; – de Vad, n., 63. Micu, cu., 121; – f.l. Murgu, cu., 86, 87;
— De Sarasău, 187.
Micula, f.l. Luca, 127.
Mihai Viteazul, domn al Ţărilor Române 24; – Berbeleţ, j. de Carans., 73; – f.l. Bogdan de Ruscova, n., 187; – Ciucă, n., 113; – Cândea, onom., 66; f.l. Dia, cu., 126; – Dogaru, jur. de Carans., 74; – de Hunedoara, n., 157;
— El. Ioan, cu., 126; – Ivul, or.
157; – Jupa, jur. de Carans., 73; – Lazăr, j., jur., de Carans., 73, 139, 141.
153; – Lungu de Săpânţa, j. al n., 187;
— DeMăcica. ş, n., 71, 134, 138.148; – Mezew, j. de Carans., 73, 74; – Mâtnic, n., 71, 136, 137; – de Păros, n.
64; – Paysgyartho, j. de Carans., 73;
— Petra. ş, j. de Carans., 73 74; – Pârcălab, or., 149; – de Poienița Tomii.
117; – de Sarasău, j. al n., 186; – Tot, jur, de Carans., 72; – de Uglea, j. al n., 186; – Voievod, jur. de la rans., 74.
Mihail, cu., 121, 172; – logofăt, 42; – Alch, 114; – Apari, principe

al Tr.
198; – de Bârcea Mică, n., 93; – Bârlea de Răcăşdia, n., 116; – de Breazova. n., 64; – Bobul, jur., 71.
131 – 133; – zis Buba! mag., 121;
— De Cerna, ban de Sever., 71 115
133, 134, 150; – de Ciula, 62; – Cândea de Râu de Mori, n., 63; – Cândea de Săcel, n., 63; – de Coroeşti, n., 63; – Csâki, cancelar, 155; – Deşi
(Diacul), 162; – Deşi de Temeşel, e-n.
71, 122, 128, 135; – Fycze de Giuleşti, n., 188; – de Galaţi, n, 63, 64;
— El. Goia, cu., jur., 60; – de Gră diste, n., 64; – Buza, vicecast. de Mănăştiur, 114; – f.l. Ilie, cu… 127.
128; – f.l. Ioan de Râuşor, n., 91; – Isac, cu., 70; – Jupa, or., 157; – Lazăr, cast. de Sebeş, n., 71; – de
Livadia, n., 65: – de Mâţeşti, n., 64;
— Cel Mic de Armistha, cu., 71; – cel
Mic de Dragomireşti, n., 188; – Neagovoi de Păros, n., 64; – Ordă dele. itäina, n., 181; – de Păros, n., 63, 64;
— ţie Peşteana, cu., jur., 62, 64, 9!; – f.l. Petru de Kerestienfaâva, vv.
168; – de Râu Alb, n., 63 – 65; – de
Râuşor, cu., jur., 61, 62; – de Săcel, r… 63; – f.l. Stoica de Sâmpetre, 62;
— De Sarmizegetusa, 116; – de Timi şoara, j., 89; – de Tompa. n., 116; – de Vrani, cast, de Sebeş, 70; – Zederyes, j. de Carans. 71; – de Zeicani, n., 64, 65; – Zlathna, j. al n., 138.
Mihald, v. Mehadia.
Mihalyenez, s. În Banat, 139, 142.
Mihăeşti, s. În Dobra, 107.
Mihăilă, 199 b; – f.l. Ioan de Râuşor, b., 201 Mi/m, b., 43. Mihai, supus, jur., 60; – de Galaţi, n.
64; – de Mâţeşti, n., 64; – de Păros, n., 64.
Mirăslău, v. Miroslav.
Mirăslău, f.l. Dragoş, 180.
Mii cea fi/ Bă: rin, domn al Ţării Româneşti.
38, 54, 196, 198; – cu., 176; – Bătrânul, cu., 176, 177. Miroslav, pr., 183. Jrfindra, s. În Fag., 78, 81, 199, 202, 203.

208, 209. Mitnic, i., s. În Banat, 70, 71, 74, 123.
130 – 137, 142, 154, 155. Moga, I., ist., 8; – de Hălmagiu, n., vv., 167; – Şerban de Crişul Alb, 169. Mogiolifa Mure, munte, 1 «S7. Mogoieşti, s. În Banat, 147. Mohdes, loc. În Ung., 193. Moise, fam., 154. Moisei, s. În Maram., 187, 188. Monuh de Veneţia – b., jur., 79. Mol, fam., 174, ’177 – 179. Moldova, 19, 20, 29, 34, 35, 41 – 44, 46.
47, 50, 53 – 55. Movez de Livadia, n., ivă. Mukacevo, cel., or., azi în U.R.S.S., 78.
192, 198.
Muncaci, v. Mukacevo. Munte dt Livadia, n., 65. Muntenii Sculaşi, s. În itold., 41. Mureş, r., 163, 164. Murad, sultan otoman, 132. Murgii, v. Jlicu f.l. – Mursa, văd. popii Teodor, 199. Muşana, v. Muşină. MuşiU, de Ahnaş, n., 102; – Coman de
Râuşor, b: „jur., 78; f.l. kasdistau, 87. Muşină, 86, 87; – f.l. Stoian de Densuş, e-n., 90.
Mya, v. Xicolae – fu. Myheyla, v. Miiiăilă. Mykolez, s. În Banat, 142. Myksa Decan, j. de Carans., 73. Mynecz, prediu în Banat, 154.
V
Nacza, s. În Banat, 71, 135.
Naghiu de Berivoi, b., jur., 78.
Naghmogyolicza, v. Mogioliţa Mare.
Nan, 86; – f.l. Baiu, cu., jur., 60; – Cioară de Dridif, b., 201; – f.l. Constantin, 60; – de Giuleşti, j. al îi., 186; – de Păros, n., 63; – Pop de Ciuleşti, n., 187; – de Livadia, n., 65; – de Râu Alb, n., 63 – 65; – de Săpânţa, jupân, n., 184; – de Silvaş, n… 65; – Stânciul de Silvaş, n., 65;
— TLITCU, 117.
Naneş de Ar pas, b., 203.
Nădrap. s. În Huned., 117.
Nămeştii, s. În Mold., 43.
Nădăştia, s. la Huned., 79, 201.
Năsăud, distr., 17, 32, 219.
Neacşa, f.l. Grigore Stan, 202.
Neag, f.l. Oprişa de Mâtnic, cu., 123.
Neagoe de Viştea, b., jur., 80, 81.
Neagomir, de Sălaş, îi., 63.
Neagotă, de Măgura, n., 141; – de Negoteşti, n., 71, 141.
Neagu, 97; – de Bar, a., 64; – fr. lui Dobrotă, 90; – de Grid, b., jur., 79, 80; – Strâmbu de Şinca, 204 – 206, 209.

Negoţeşti, s. În Banat, 71, 141.
Negrilă, iobagul lui Gheorghe Racoviţă, 133.
Negri/ta, v. Negriia.
Negru Vodă, vv., 2! 6.
Negwl, v. Petru Xeagul.
Netotul, s. În Făg., 79.
Nicoard, cu., 43, 178; – Bunta, 174, 176; – de Mâţeşti, u., 64;
Nicolae Alexandru, domn al Ţării Romaneşti, 19, 20; – cu., 121, 132; – Albu de Zorilenţ, n., 141; – Anoca, jur. de Carans., 73, 74; – Baciu de Bârzava, cu., 70; – Besseniey, provi-zor de Făg., 79, 80; – de Bilca, 190, 191; – de Bizerea, n., 130 – 133, 135, 137 – 139, 141; – Bocoşniţă, jur, de Carans., 73.74; – Bucur, jur. de Carans., 74; – Bunta, cu., 174; – f.l. Cândea de Baia Zlatna, cu., 168; – de Cârneşti, n., 64; – de Clopoţiva, n., 65; – Cuezul, jur., 139; – de Co-roeşti, n., 63; – Csâki, vv. al Tr, 91, 105, 125; – Ştefan de Câlnic, n. 73; – de Densuş, 62; – f.l. Dusă de Densuş, cu., jur., 61, 62, 66; – f.l. Fărcaş de Mâtnic, e – n., 123; – Fodor de Vălcuţa, n., 151; – Frank, j. de Carans., 71; – de Galaţi, n., 64; – Găman, cast. de Sebeş. 72, 149; – f.l. Gaman de Bizerea, 139; – f.l. Pâclişar, 139; – de Gârlişte, n., 152, 157, 158; – f.l. Iaroslav de Sălaş, 62;
— De Iloşva, 191; – Ivul, or., 157;
— El. Ivadistau, n., 70; – Lazăr, căp., j. de Carans., 71, 73, 153, 154; – de
Livadia, n., 64, 65; – de Luca, cu.
71; – f.l. Martin de Densuş, n., 89;
— De JXăcicaş, e-n., 70, 147; – f.l.
Măgoia, 127, 128; – de Mâţeşti, n.

6 3; – Mia, j. de Carans., 73; – My-jkaiida, j. de Carans., 74: – de Xacza, jur., 71; – Viaţa, n., 133: – f.l. Xico-lac, 127; – X'ocea de Armeniş, 150;
— Nocea de Slatina, n., 148; – de
Norocea, îi., 135; – Xvakazo, cu., 71;
— Orsagh, jur. de Carans., 72; du
I'aroş, n., 63, 64; – Păcală, cu… 175;
— De Pereny, ban al Sever., 123; – f.l. Petru, 180; – de Pişchinţi şi Binţinţi, n., 88, 104; – Pobora, n., 155;
— Popa, 187; – de Radauitz, maestrul ordinului teuton, 129; – f.l. Radul de Mâtnic, e – n., 123; – de Râu Alb n., 64, 65; – de Râuşor,

116; – Răcea, n., 71; – de Sălaş, n… 63;
— De Silvaş, îi., 63, 156, 157; – Tătar, jur., 158; – Thomori, cast. de
Făg., 78; – Tincovan, 158; – vv. al
Tr., 88; – Turcu, n., 117; – de Ţuştea, n., 115; – Vaivoda, n., 149; – f.l.
Vâlcan de Kerestienfalva. vv., 160; – Voievod de Lugoj n., 72, 149; – Vizeş de Zaldobagh, e – n., 71; – Zabo, j.
de Carans., 73;
Nicolans Olahus, umanist, 209, 211.
Nikoris, v. Xicoară.
Nireş (Mestecăniş), s. În Marani., 188
Kistor de Păros n., 64, 93.
Norocea, v. Xacza
Nyres, v. Mestecăniş, Xireş.
Oltenia, 30.
Olteţ (f. Beşimbac), s. În Făg… 78 – «1.
Onceşti (Varalia), s. În JIarain., 185, 188.
Oppeln, Vladislav de –, 44, 45.
Oprissa, v. Oprişa.
Oprea, Aldulea de Voilà, b., jur., 80; – de Arpaş, b., 203.204; – Bacir de Ucea, b., 81; – Boier de Recea, b., 202; – Bozgaş de Viştea, b… jur., 78; – Cornea de Ilieni, b., 81; – Czafflo de Vad, b., 205; – Draq mir de Mândra, b., 202, 203, 209; – de îi ăţ eşti, n., 64; – Mânarul, or., 157;
— De Handra, b., 199; – Motoc de
Săsciori, b., jur., 80, 81; – Păler de
Lisa. b., jur., 80; – f.l. Solomon de
Veneţia, b., 206; – Stânciul de Arpaş, b., 203; – Vasul de Arpaş, b., 81;
— Voican de Arpaş, b., 203; – de
Voievodeui, b., 207;
Oprita, pr., 139; – de Jlâtnic, 123. Oradea, ep., or. În Crişana, 140, 164.
168 – 172, 174 – 178, 186. Oraşul Coroanei, v. Braşov. Orăştie, distr., 211. Ordaş Simion, cu., 172. Orşova, cel. îs Banat, 69, 123, 127. Ospitalieri, ordin călugăresc (ioaniţi), 12-Ostrov, s. În Haţeg, 60 – 62, 64, 65.91. Ottokar al II-lea, rege al Boemiej, 18.
O

Oană, onom., 66; – de Corceşti, n., 63; – Grama, b., 43; – de Păros, n., 64 65; – de Ponor, n., 64; – (Voina) de Ponor, 115.
Oancea, onom., 66; – j., 43; – e – n., 89; – de Fărcă din, 61; – f.l. Ivaşcu de Bârsana, n., 187, 188; – de On-ceşti, n., 188; – de Sălaş, n., 63; – de Şinca, 201.
Oanciuc de Onceşti, 185.
Obreja, s. În Banat, 156.
Obrezsia, v. Obreja.
Ohaba, s. În Banat, 137, 149; – s. În Fag., 79, 81, 201, 204, 208; – s. În Haţeg, 89, 95, 115.
Oidestii, s. În Mold., 43.
Olah, v. Ioan Românul.
Olahat, s. În Banat, 70.
Olahzyl, v. Jiu.
Oloiul de Bogoltin, e – n., 71.
Olt. r, 77, 81, 82.
Pachach, cnezat în Banat, 126.
Pa Aes, prediu în Banat, 154.
Padiş, munte în Banat, 122.
Padych, v. Padiş.
Păgân, f.l. Stoian de Densuş. e – n., 30.
Pakala, v. Păcală.
Pala Mare şi Mică, v. Băuţar.
Palygrad, n., 138.
Panaitescu P.P., ist., 191.
Păţitea Păcală, cu., 175.
Panthe, v. Pantea.
Papacostea Ş., ist., 216.
Păros, s. În Haţeg, 63, 64, 93.
Pascu Şt., ist., 6.
Pascul lucob, cu., 176.
Paşii, sârb., 134, 137.
Patak, v. Voya.
Pathah, s. În Banat, 122, 149.
Pattrats, v. Mihai Petraş.
Paul Thomori, cast., căp. de Făg., 77
78, 82, 195, 198, 201. Pavel, cu., 121; – Bocoşniţa, j., jur., de Carans., 74, 155; – Chapo, j. de Beiuş, 169; – Chinezul, eoni. de Timiş,

125, 137, 140; – de Galaţi, n., 63;
Sala
65; – de Vad, n.
— De 63. pazman de Pana: „cast. de Huned –, 95.
177, jur.
178.80.
păcală, cu., fam., 175.
P & trasm de Berivoi, b.
Pepţi. v. Petru Popa.
Perii Maramureşului, mănăstire, s. În Maram., 34, 184.
Perie u, s. În Banat, 132, 134.
Perun –, v. Perleu.
Persani, s. În Fag., 79.
petei de Pa roş., n., 63.
Petkou, v. Ladislau f.l. –.
Peterman, f.l. Boze de Livadia, n… 65.
Petra: h, v. Mihai Petraş.
Petraşcu al Bălţi de Berivoi, b., 79.
Petro; s. În Haţeg, 90, 95.
Pet>e de Păros, n., 64; – Simion, jur. de Carans., 72.
Petru, cu., îi., pr., 70, 121, 211; – de Apşa de Sus, 186; – de Archia, en., llb; – de Băieşti, n., 63; – Bălos, jur. de Carans., 73; – Bărbat, or., 157; – de Beiuş, v\\, 169; – Bizerea n., 156; – Bârlea de Răcăşdia, n., 116;
— Bunta, cu., 175; – Căian, n., 147;
— Ciucă, n., 113; – Cnez, jur. de
Carans., 73, 74; – f.l. Corlat, n., 90.
96; – Corman de Zeicani, 65; – de
Corceşti, n., 64; – de Cristur, 103;
— Cseli de Şaro, vv. al Tr., 107; – Danciu de Sebeş, ban de Sever., 71.
134; – f.l. Deşi de Temeşel, e – u., 122
ICS; – Dobrotă de Zepmezew, e – îi.
71: – Fierarul de Sălaş, 63, 64; – Filip – de l’eşteana, n., 65; – Piorea, or… 157; – Fodor de Serked, e – n
71: – Găman. cast., 154, 155; – Gherheş, n., 187; – Gârlişte, n., 154;
— Grozav, or., 157; – Himfy de Remetea, n… 126, 129; – f.l.

Iaroslav de Sălaş, 62; – f.l. Ilie, cu., 128; – f.l. Iuga, cu., 126, 127; – f.l. Ivan
de Livadia, n., 65; – de Kerestienfalva, 168; – f.l. Ladislau, «7, 102;
— Laniota (Lamotha), n., 72, 73; – I/Uca, jur. de Carans., 74; – Lupşa de Livadia. n., 65; – Lupu, n., 72.
142; – de Macedonia, mag., 121; – de Mâţeşti, u., 64; – Mâtnic, n., 150;
— Moş, cu., 174, 175; – Xeagul, jur, de Carans., 72; – de Oarda, vicew.
al Tr., cast. de Haţeg, 95; – Oba-ban, j. de Carans., 73; – Olteanu de Şinca, b., jur., 78; – de Ostrov, protopop, jur… 60; – de Păros, n., 63, 65; – de Peren.com. al secuilor şi al Maram., 185; – Petrovici.com. de Timiş, 150 – 153; – de Ponor, 115; – Pop, onom., 66; – Pop de Peşteana, n., 64, 65; – Popa. jur. de Carans., 73; – Prisaca, cast. de Carans., 73, 74, 154; – Racoviţă, n., 72, 148, 157; – de Râu Alb, n., 62, 63, 93; – de Râu Bărbat, n., 64; – de Săcămaş, n., 107; – de Sălaş, n., 63, 65; – de Săpânţa, 187; – de Silvaş, n., 63, 156.157; – de Sânpetru, n., 116; – f.l. Stan, 131; – zis Sthan, j. de Făg., 77; – de Temeşel, cu., 128; – Thar-nok (Tarnoc) de Măcicaş, ban al Sever., 141, 148; – de Tincova, n., 71; – Tot, j. de Carans., 73, 74; – vioew. al Tr., 60, 87, 102; – Turcu de Ponor, n., 64; – de Ţuştea, n., 154; – de A” ad. 62; – de Voievodeni. b., 78, 81; – Walkasyn de Izvoarele Carasului, n., 141; – Zabo, jur. de Carans., 73; – de Zlaşti, 117.
Petru! de Livadia, 65; – de Ponor. n, 65.
Pesthes, v. Peştiş.
Pesthy Pr., ist., 74.
Peşteana, s. În Haţeg, 60 – 62, 64 – 66, 93, 95, 116;
Peştiş (de Jos, de Sus), s. În Haţeg, 103, 116.
Peti atacz, prediu în Banat, 154.
Philes. v. Filea.
Pippo Spatio, de Ozora.com. de Timiş, 126 – 129, 164, 166.
Pişchinţi, s. În Huned., 88, 104.
Pitic, v. Stoian zis.
Pieliţa, s. În Haţeg. 64, 66.
Pir noi; a, s. În Banat. 151.
Plesywa, s. În Banat, 152.
Piesa, s. În Banat, 139, 141, 142.

Plosca „s. În Huned., 117.
Plugoviţa, s. În Banat, 138, 139, 141.
Plugowicza, v. Plugoviţa.
Poarta Vârful, pădure. 175.
Pobrata, vale în Slold… 42.
Pocol, s. În Banat, 150.
Pogănici, s. În Banat. 130.
Poiana, s. În Banat, 149: – s. În Mold… 43.
Poieni ide Tos, de Sus>, s. În Beiuş. 174 – 178; – s. îi IU\, 91.
Poieniţa Tomi <W – s. te
Prisaca se în A «", sate
Răstoaca r; „T. –, 208, 209. – „— i".
de Ponor de Peşteana".
P Jur –, 78 io» 64" – de Ucea ne voivona / /-l» ăcn „7 – «când, n.
Hac sân Do-Roma „2. Roman şi
— De Lidi
81; de de Livadi!
„Cei Baciu; Prod, S de Sh's. fa, H:
Bane 132
n., 65; – de Livadia, n., 64, 65; – de Mâţeşti, n., 63, 64, 93; – de Ponor, n., 64, 65; – de Râu Alb, n., 63 – gă; de Râtişor, cu., 91; – de Scorei, b., jur., 78: – de Silvaş, n… 63 65; – f. 1. Văicul de Sânpetru, 62; – de Voievodeni, b., 207; – f. 1. Zlauf.
89
Stattcu de Bedeit, j. al n., 186.
Stanislau, de Bârsana, cu., 185; – de Britonia, cu., 99; – de Câmpulung, 191: f. 1. Comşa de Recea, b., 201; – de Dolha, 187; – de Recea, b., jur., 78, 201.
Stanislav, 196; – f. 1. Ioan, 127.
Staniţa de Cherova, 71.
Sthybory, v. Emeric Ştibor.
Steliţă de Dejani, b., jur… 78.
Stephooan, v. Ştefan Myska.
St-oian, f. 1. Cândea de Baia Zlatna, 168;
— F. 1. Comunici ce Râuşor, b… 201;
— De Densuş, 90; – de i. ivania, n.
65; – I. 1. Muşină de Densuş, 86; – de Păros, n., 63; – zis Pitic, supus, jur., 60.

Stoica, Bălea de Copăcel, b., jur., 79; – de Beclea îi b., jur., 77, 78, 81; – de Berivoi, b., jur., 78.81; – de Be-şimbac, b., jur., 79; – Boer de Vad, b., 205; – de Breazova, n., 64; – Buia de Ohaba, b., 81; – Grâul de Be. şimbae, 81" – Judele de Arpaş. b., 203; – f. 1. Ioan de Râuşor, b., 201;
— I/Ugor de Voilà, b., jur... 78: – de
Mâţeşti, n., 64; – ÎXotoc de Stisciori b., jur., 80; – f. 1. Radu, 90; – de
Râu Alb, îi... 64, 65; – de Sălaş, n.
65; – de Sânpetru, 62; – Some-a, b., 204; – de Vad. b., jur., 78 – 80;
— De Viştea, b., 198: – f. î. V'ad de Ivivadia, n., 65; – Voican de Arpaş.
203; – de Voievodeni, b., 207; – de
Voilà. b., 201.
Stoican de Cerna, n., 70.
Stoichinea de Vad, b., jur., 80
Stragnea de Sărata, b., jur., 80.
Streja de Beşitnhac, b., 79.
Strei, distr... r., în zona Huned., 32.87.
88.95, 96, 104, 105, 109.118. Streisângeorgiu, s. În Huned., 62.63. Streza (Streja) de ilândra, b., 199. Strigoniu, or. În Ung., 15. Strâmba (de Jos, de Sus, s. În Banat
148. Strâwiiira, v. Birsaua; – cnezat, 5. În
Banat, 127, 147. Stroia, onora., 66; – cu... 87, 102, 103;
— De Ponor, n., 64, 115; – de Toteşti, n., 63. Subcetate, v. Haţeg. Sudriaş, distr. În Banat, 101. Silica de Beclean, b., jur., 78. Sztanfalva, y. Satul lui Stan Szamoshoii, cronicar, 76.
Şandor, Boer de Viştea, 81; – f. 1. Ivaşcu de Bârsana, 187; – de Sini-bata, b „jur., 78; Stanislau de Recea, b., jur., 78; – de Viştea, b., b., jur., 79.
Şandru, b., jupân, 41, 184; – San-drin), f. 1. Stan, 131; – de Vad, b., 81; – de Viştea, b., 198.
Şerb, 86.
Şerban, cu., 41, 2; – de Beşimbac, b., 79 – 81; – f. 1.larul de Sălaş, 63.
— De Măcieaş, n., 131 – 134; – de
Ribiţa, n., vv., 167; – de Voilà, b.
80, 201, 207, 209.

Şerbn, 178; – Bunta, cu., 174.175.
Şercaia, s. În Făgăraş. 77, 197, 205.
Şercăila, s. În Făg., 202, 208.
Serei, s. În Haţeg, 64, 91, 93, 95.
Şieu, s. În Maram., 188.
Sinea, s. În Făg., 78 – 80, 201, 204, 205
208, 209.
Şinca de Săsciori. b., jur., 79. Siria, cel. lg. Arad. 164, 165, 178. Şişman de Buziaş, 135. Ştefan cel ilare, domn al llold., 12, 211;
— I, rege al Ung., 14, 24, 51; – al
II-lea, domn al Mold., 43; – cu., 88;
— Allazo, n., 107; – f. 1. Bara de
Liradia, n., 65; – Báthory, vv. al
Tr., 115; – de Băieşti. n., 64; – de
Birtin, n., vv., 167; – f. 1. Bogdan de
Mitnic, 123; – Bolgar, slujbaşi 4
166; – Ciorciuc, or., 149; – Ciula, n., 64, 155; – f. 1. Cândreş de Silaţ
62; – de Clopoţiva, n., 65; – de
Coroeşti, n., 65; – f. I. Dan de Shipetru, cu., jur., 161, 162; – de Densuş, 11., 64; – cast. de Deva, 103; – Diacul, n., vv., 142, 174, 176; – f. I-Dionisie, 131; – f. 1. Doman, cu.
126; – Dragnea, jur. de Carans., 73.
157; – f. 1. Dragoş, 180; – f.
Emeric de Zeprnezew, c-11… 70; – de

Fărcădia, a., 63; – f. 1. Filip, 131; de Galaţi, n., 64; – f. 1. Giula, 183; – de Grădişte, a., 64; – Ilieş de Peşteana, a., 65: – f. 1. Iuga, n., 65, 180 – 182; – f.l. Laţcu, cu., 126; f.l. Lelu de Râu Bărbat, 90, 91; – de Livadia, 65; – de Maciova, n., 71; – ilare de Comăna, b., jur., 79, 80; – Mailat, vv., al Tr., domn al Fag., 78, 79, 200, 201, 206, 208, 209; – f.l. Maxim, 190, 191; – de Mâţeşti, n., 64; – de Mâtnic, f. ban de Sever., 136; – Muşină de Răchitova, n., 65;
— Myksa, j. de Cărăuş., 73; – Xemanja, mare jupân sârb, 42; – f.l
Kicolae de Iloşva, 191; – Păgân de
Clopoţiva, n., 65; – Păros, n., 68 – 65;
— El. Petru Himfy, n., 123, 124, 126.
129; – de Peşteana, n., 64; – Pobora, j. al n., 73 r 148, 150; – f.l.

Pousa de Zeer, mag., 122; – de Pui, a., 116;
— El. Radoslau, ca., 128; – de Râu
Alb. n., 63 – 65; – de Râu Bărbat, a.
65, 89; – Românul, j. de Orăştie.
73, 211; – de Sălaş, n., 63, 65; – Simonfy, n., 150; – de Silvaş, n., 63; – de Sâmbăta, b., jur., 77; – de Sânpetru, 62; – f.l. Solomon de Veneţia, b., 206; – Stoica, j. şi vv. de Carans., 72, 156; – f.l. Şişmaa de Buziaş, a., 135; – zis Steţcu de Berbeşti, n., 187; – Şuşman de Buziaş, e-n., 71; – de Tileagă, vicew. al
Tr., 116; – de Toteşti, n., 65; – de
Ţuştea, n., 64; – de Vad, n., 63; – de Vişeu, a., 187; – f.l. Vlad de la vadia, n., 65; – de Voilà, b., jur.
78; – ruda lui Zlauf, 89.
Şteful de Livadia, a., 65.
Ştefcu, v. Ştefan zis.
Şti bor, vv. al Tr., 88, 102; – cast. de
Haţeg, 88, 95.
Sugatag, s. În Maram., 183, 187. Şurs, 86. Şuşman de Livadia, n., 65; – de Păros, n „65; – de Silvaş, a., 63.
Tatomir, f.l. Cândea de Baia Zlatna, 168;
— Cel Roşu, supus, jur., 60. Tatu, j. de Făg., 196. latul, de Ariniş, a., 187: – f.l. Bale de
Peşteana, cu., jur., 61, 66; – de Galaţ > n., 63.
Tatumir de Livadia, n., 64.
Tătar, f.l. Dragoş, 180.
Tamaş de Păros, n., 65.
Teceu. târg în Maram., 33.
Telciu, s. În zona Xăsăud, 212.
Temeskuz. v. Între Timişuri.
Temeşel (de Jos, de Sus), s. În Bauat
71, 122, 128, 129, 135, 148. Teodor, e-n., 113; – Domşa cu j-5.
— De Fărcă din, a., 63; – Moş cu/
174, 175; – Moş Cârloia, Cn 175
de Onceşti, n., 188.
Teregova, s. În Banat, 152.
Theoctistu, mitropolit al Moldovei, 12.
Thergowystya, prediu în Banat 154
Thulya, top., 117.

Thwrygowa, v. Teregova.
Thywko, prediu în Banat, 154.
Thyzowicza, prediu în Banat, 154.
Tigheci, uniune de obşti în Mold., 55.
Tileagă, s. În Crişaaa, 116.
Timiş, corn., r., 69, 114, 123, 128, 130
132, 137, 151, 152, 155, 164 – 166. Timişoara, or., centru de paşalâc, 38, 54".
87, 127, 137, 140, 146. Tincova, s. În Banat, 71, 132, 134. Tismana, mănăstire în Oltenia, 38, 54. Târnova, s. la Banat, 142. Tîrnovo, or. În Bulgaria, 164. Toader, jupân, a., 184; – de Livadia.
11., 64, 65; – Stoica de Arpaş, 203.
204.
Todoroviţa, s. În Banat, 149. Toma, Boier de Recea, b., 202, 203, 209;
— I î. Buda de Vad, 62; – de Coroeşti, n., 64, 65; – de Ieud, a., 188; – cel Mare, jur., 11., 71, 139; – Mixa, or.
157; – Myksa, j. de Cărăuş., 73; – f.l. Pavel, 127; – de Peşteana, n., 64; – Pop de Peşteana, a., 65, 66;
— De Remetea, 147; – de Sarasău, a.
187; – Ştefan, j. de Carans., 73; – vv. al Tr., 17; – Vladumitrel de T'cea, b., 81; – Zeleş, j. de Caran, 71.
Tompa, s. de Hiined., 116.
Topliţa, s. În Banat, 132, 134; – v. Forau.
Torsoh, v. Bretelia.
Toteşti, s. În Huned., 63, 65.
Toţi Sfinţii, sârb., 188, 200.
Transilvania, 5 – 8, 10, 13 – 35, 37, 47 t 48, 50, 51, 53 – 60, 69, 75 – 77, 84 – 87, 89 – 93, 96 – 100, 102, 105, 108, 111, 113, 115, 116, 119, 120, 122, 126, 128, 131, 145, 151, 152, 162 – 164, 127.
253
179, 195 – 198, 200, 206 – 209, 211.
215, 217 – 221. Turcu, fam., 156. Turda, 18.
Tuşim, s. În Haţeg, 60, 64, 115, 154. Tutova, r. În Mold., 42, 43. Tuzora, s. În Mold., 43. Tyvus (Thewis), v. Spini.
Ţara, Câmpulung, top., 184; – Crişului Alb, 213, 221; – Oltului, v. Făg; – Românească, 19, 20.29, 30, 31, 34 35, 38 – 41, 50, 54, 55, 76, 77, 82, 120, 130, 141, 142, 145, 147, 148, 150, 195, 196, 198, 200, 201,

208, 209, 216, 219; – Teresului, top., 184.
Ţările Române, 6, 13, 23, 36, 37, 46, 219.
Ţărmiirani, str., 157.
Teicu, cu., 87.
Ţigan Ioan, cu., 172.
u
Ceea (de Jos, de Sus), s. În Fig., 78, 79.
81, 198, 208.
Vglea, s. În Maram., 186. Vgocea, eoni., 184, 194. Ugrinus, mag., 16.
JJnciuc, s. În Haţeg, 62, 63, 65, 92 – 95.
Ungaria, 10, 13, 14.22, 29, 30, 31, 33.
51, 56, 113, 120, 130.131, 133, 140, 145.
151, 158, 179, 189, 194, 200, 211, 218.
219.
Unirea, V. Fărcă din. Universitas Saxonum, 116. Universitatea Daciei Superioare, 8. Ureche Gr., cronicar, 12. Ursu de Mărgineni, b., 81.
Vad, s. În Fag., 77 – 81, 204, 205, 209; – s. În Haţeg, 62, 63, 92, 94, 137; – s. În Maram., 186, 187.
Vadu Izei, v. Vad.
Valachia Cisalpina (Banatul), 76.
Valea, v. Voya.
Valea Bradului, s. În Zărand, 167.
Valea Mailat, top. În Banat, 69, 70.
Valea Mariei, v. Merghindeal.
Valea Rodnei, în Năsăud, 211, 213, 221.
Valentin, cu., 88, 96; – f.l. Crăciun, 190, 191; – de Galaţi, n., 64; – de Măgura, n., jur., 71, 133; – de Mâţeşti.
n., 64; – f.l. Petru de Vad., 62; – de Râu Alb, 62, 65; – Vlad, jur. de Carans., 74.
Vaidafalva, v. Voievodeni. Vanilia, v. Onceşti. Varhely, v. Sarmizegetu.sa. Vama, or. În Bulgaria, 132. Vassa de Gâmză, cast. de Jdioara 70
135, 136.
Vălaiţa, s. În Banat, 151. Văleni, s. În Maram., 187. Veneţia (de Jos, de Sus), s. În Fag., 77 – 81, 196, 206, 208.
Veşmintitl Fecioarei Maria, sârb., 200. Velei's. lg. Deva, 103. Vida, f.l. Staniţa de Cherova, cu., 71. Villagfalu, s. În Banat, 131. Viştea

(de Jos, de Sus), s. În Fug., 78 – 81.
198, 208. Vişeu (de Sus, de Jos), s. Înilarăm, 187 – 18B
Sco-jur.
Vâlcan de Kerestienfalva, 168; – rei, b., jur., 77; – de Viştea, I
78.
— Jlă-Vâlcele Rele, s. În Haţeg, 60. Vâle-an de Ponor, n., 64, 65. Vâlat de Râuşor, cu., pr., 91. Vâlcul, de Băieşti, n., 63, 116;
65.
Rotnâţeşti, n., 64; – Sânpetru, 62. Vâlsan, f.l. Bogza de Livadia, n. Virciorova, sate în Banat, 139, 142. Vârful, top., 178. V inurile, distr. În Zaraud, 165. Vlad, Călugărul, domn al Ţăriineşti, 38; – Barbathey de Râu Alb, n., 63, 66; – de Băieşti, n., 64;
196; – de la vad ia, Mâţeşti, li… 64; – de Vâlcele Rele j, de Făgăraş, 77, n., 64, 65; – de de Păros, n., 63;
1)., jur., 79.
64.
al Ţarii Ro
131, 132, 186;
Îi", 94, 140, cu., jur., 60. Vlada de Mâţeşti, n… 63. Vladimir de Ucea de Jos, Vladistan de Mâţeşti, n., Vladislav – Vlaicu, domn măneşti, 20, 21. Vladislav, I, rege al Ung., 131.
— AI II-lea, rege al
147, 139; – f.l. La du de Bizerea, 130;
— De Oppeln, principe, 44.45.
Vladul, onora., 66; – de Băieşti, n.
63 – f.l. Oancea, 89; – de Sălaş, Vlaicu Bunta, cu., 174, 175. Vlaicul, 66, 178; – de Mâţeşti, n., 64;
— De Păros, n., 63; – de Peşteana.
254
n., 64; – f.l. Vâlcul de Sânpetru, 62. Vlădeşti, s. În Banat, 71.
ylăduţ de Mândra, b., 199.
po «a, e-n, 123.
Voievod, de Bar, n., 64; – de Giarmata
Mare, 73; – de Mehadia, 71. Yoievodeni (Mar, Mici), s. În Făg., 77 – 81, 198, 199, 207, 208. Voilà, s. În Fag., 78 – 81, 201, 202, 207.
209.
Votnea –, 43.
Valachia, v. Ţara Românească. Voya (Valea, Patak), s. În Banat,

120.
121, 124.
Vrancea, uniune de obşti, 55. Vrani, s. În Banat, 70.
w
Waar, s. În Banat, 137. Waralia, s. În Banat, 137. Waralya, v. Onceşti. Welkowch, v. Vălcuţa. Werboozi, jurist, 34. Wizkuz, v. Între Ape. Wţaykwl, iobag, 148. Wlpar, s. În Banat, 150. Wohna, v. Voinea sau Oană. Wolh, v. Vâlcu. Worms, or. În Germania, 10. Wran, v. Vrani.
Zagra, s. În zona Năsăud, 189. Zagraddya, prediu în Banat, 154. Zagusan, v. Zăgujeni.
Zaharia de Peştiş, n., 116.
Zaldobagh, s. În Banat, 71.
Zalyn, cnezat, s. În Banat, 128, 129.
Zampa de Clopoţiva, jur., pr., 60.
Zărand, ţară, 6, 31, 166, 167.
Zarazpathak, s. În Banat, 150.
Zazest, v. Săseşti.
Zăgujeni, s. În Banat, 153.
Zăvoiul (f. Mâţeşti), s. În Haţeg, 63, 64
93, 94, 116, 139. Zeer, v. Pousa de.
Zegwzen, pământ în Banat, 148.
Zegyka de Râu Alb., n., 63.
Zeicani (Brădet), s. În Haţeg, 64, 65, 91
Zeicu, cu., 87, 102, 103.
Zekas, v. Secaş.
Zekelzyl, v. Jiu.
Zepmezew, s. În Banat, 70, 71.
Zerc Zeicanu de Zeicani, n., 65.
Zewmen Radwl, v. Sitnion Radul.
Ziin de Cârţişoara, b., 198.
Zkrocz, s. În Banat, 137.
Zloţii, s. În Huned., 87, 95, 102, 117.
Zlatua, târg în Munţii Apuseni, 168.
Zlatynic, s. În Banat, 137.f
Zlauj, 89; – de Fârcă din, cu., jur., 62.
Slobodsag, s. În Banat, 149.
Zombur, v. Ladislau f.l. –.
Zorilenţ, s. În Banat, 141.

Ztokine, v. Stoicliinea de Vad.
Ztoyka, v. Stoica.
Ztremtura, V. Strâmtura.